

Міністерство освіти і науки України
Ministry of Education, Science of Ukraine

Херсонський державний університет
Kherson State University

100 *Років*
ХЕРСОНЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ
УНІВЕРСИТЕТУ

ПІВДЕННИЙ АРХІВ
PIVDENNIY ARKHIV

(Збірник наукових праць. Філологічні науки)
(Collected papers on Philology)

Випуск — **LXVIII**
Issue

Херсон — 2017
Kherson

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, серія КВ № 7937, зареєстровано 29.09.2003.

Збірник наукових праць «Південний архів (філологічні науки)» є фаховим виданням на підставі Наказу МОН України № 1604 від 22.12.2016 року (додаток № 9)

Рекомендовано до друку вченою радою ХДУ (протокол № 15 від 26.06.2017 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Ільїнська Н.І. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Омельчук С.А. – доктор педагогічних наук, професор, проректор із наукової роботи Херсонського державного університету.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:

Клімчук О.В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри світової літератури та культури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Белехова Л.І. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету;

Бондарева О.Є. – доктор філологічних наук, професор, проректор з науково-методичної роботи та розвитку лідерства Київського національного університету імені Бориса Грінченка;

Заболотська О.О. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету;

Кормілов С.І. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри історії новітньої літератури та сучасного літературного процесу Московського державного університету імені М.В. Ломоносова;

Корнієнко О.О. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської та зарубіжної літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова;

Силантьєва В.І. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри зарубіжної літератури Одеського національного університету імені І.І. Мечникова;

Ройтер Т. – доктор філологічних наук, професор Інституту славистики Альпен-Адрия університету (Республіка Австрія);

Романова Н.В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри німецької мови Херсонського державного університету;

Руденко Л.М. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янських мов та методик їх викладання Херсонського державного університету

Сакре Н. – кандидат філологічних наук, викладач університету Рене-2 (Французька Республіка);

Тропіна Н.П. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри російської мови та загального мовознавства Херсонського державного університету.

Офіційний сайт видання: www.pa.stateuniversity.ks.ua

Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. Випуск LXVIII. – Херсон: ХДУ, 2017. – 200 с.
© ХДУ, 2017

Certificate on state registration of printed mass medium, series KV № 7937, registered on 29.09.2003.

Collection of Scientific Papers “Pivdenniy Arkhiv (philological sciences)” is a professional publication under the Order of the MES of Ukraine № 1604 on 22.12.2016 (Appendix № 9)

Recommended for publication by the academic council of Kherson State University (protocol № 15, June, 2017)

EDITOR DIRECTOR:

Ilyinska N.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of Department of World Literature and Culture named after Prof. O. Mishukov of the Kherson State University.

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Omelchuk S.A. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice Rector of scientific work of the Kherson State University.

EXECUTIVE SECRETARY:

Klimchuk O.V. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at Department of World Literature and Culture named after Prof. O. Mishukov of the Kherson State University.

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Bieliekhova L.I. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at Department of English Language and Methods of Teaching of the Kherson State University;

Bondareva O.Y. – Doctor in Philology, Professor, the pro-rector of Research and Methodic Activities and Leadership Development of Borys Grinchenko Kyiv National University;

Zabolotska O.O. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Department of English Language and Methods of Teaching of the Kherson State University;

Kormilov S.I. – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Professor at Department of History of Modern Literature and Contemporary Literary Process of the Lomonosov Moscow State University;

Korniienko O.O. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of Department of Russian and Foreign Literature of the National Pedagogical Dragomanov University;

Sylantieva V.I. – Doctor in Philology, Professor, the head of the Chair of Foreign Literature of Odessa National University named after I.I. Mechnikov;

Reuther T. – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Institute of Slavonic Studies of the Alpen-Adria-Universität Klagenfurt (Republic of Austria);

Romanova N.V. – Doctor in Philology, Professor, Professor of the Chair of German Language of Kherson State University;

Rudenko L.M. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Professor at Department of Slavic Languages and Methods of Teaching of the Kherson State University;

Sacre N. – Candidate of Philological Sciences, Lecturer at Rennes 2 University (Republic of France);

Tropina N.P. – Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of Department of Russian Language and General Linguistics of the Kherson State University.

Official website of edition: www.pa.stateuniversity.ks.ua

Pivdenniy Arkhiv. Philology: Collected papers. Issue LXVIII. – Kherson: Kherson State University, 2017. – 200 p.
© KSU, 2017

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Херсонський державний університет – провідний науково-освітній центр Півдня України, який у 2017 році святкує свій 100-літній ювілей. Це не просто значний відтинок часу, а ціла епоха для нашого університету. Це шлях наполегливої праці багатьох поколінь досвідчених, творчих, талановитих фахівців. Це шлях утвердження власних принципів, пошуків, звершень, зростання та примноження здобутків.

Херсонський державний університет відомий своїми науковими школами, які розвиваються та виховують молодих науковців. За керівництва відомих учених у нашому навчальному закладі підготовлено не одне покоління висококваліфікованих фахівців. Серед них – народні й заслужені вчителі, артисти, народні депутати України, олімпійські чемпіони, чемпіони Європи та світу, видатні вчені, письменники, журналісти, економісти, менеджери, юристи, державні й політичні діячі тощо.

Університет є засновником багатьох журналів, 12 з яких – фахові наукові видання України. Філософія збірника наукових праць «Південний архів. Серія: філологічні науки» полягає в науковому осмисленні актуальних проблем слов'янської та зарубіжної філології.

Упевнений, що високий професіоналізм та самовіддана праця вчених Херсонського державного університету сприятимуть подальшому розвитку і примноженню освітнього й наукового потенціалу нашої держави.

Щиросердно вітаю редакційний колектив, авторів і читачів «Південного архіву. Серія: філологічні науки» з ювілейною датою. Хвала і шана талановитим і невтомним творцям цього видання!

З повагою,

Ректор Херсонського державного університету
Василь СТРАТОНОВ

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Василь Стратонов'.

ЗМІСТ

1. УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

Н. Войцехівська. ПРОВОКАТИВНІ ПИТАННЯ В КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	12
Ю. Грицевич. НАЗВИ ХВОРОБ У ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ	18
Л. Дорошина. АРХЕТИПИ СВІТОУСТРОЮ В ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІЙ СВІДОМОСТІ.....	23
В. Заєць. СЛОВОТВІРНА ПАРАДИГМА В РОМАНІ Ю. ЯНОВСЬКОГО «ВЕРШНИКИ»	27
Л. Копейцева, А. Маковська. ЕЛЕМЕНТИ НЕСТАНДАРТНОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСОБИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ	30
Г. Намачинська. ТИПИ УКРАЇНІЗМІВ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ М. ГОГОЛЯ «ТАРАС БУЛЬБА» ТА «НІЧ ПЕРЕД РІЗДВОМ».....	33
Х. Петрина. СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ АЛЮЗІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ).....	37
І. Погребняк. ІНТИМНО-ОСОБИСТІСНІ КОДИ ЕПІСТОЛЯРІЮ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КІНЦЯ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ.....	41
А. Романченко. СТРУКТУРА МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ: КРИТЕРІЇ, ІЄРАРХІЯ, ОДИНИЦІ.....	45
О. Соколовська. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРИВАЛЕНТНИХ ДІЄСЛІВНИХ ПРЕДИКАТИВІЗ СЕМАНТИКОЮ «ДАВАННЯ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	49
Л. Шевченко. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ НОВОГО ЗАВІТУ ЗАСОБАМИ МОРФОЛОГІЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ.....	53

2. ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

С. Євтушенко. ФЕНОМЕН ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС.....	59
О. Лефтерова. НАСКРІЗНИЙ ОБРАЗ ПОЕМ ВЕРГІЛІЯ В КОНТЕКСТІ TRIA GENERA DICENDI.....	62
T. Pindosova. GENRE PECULIARITIES OF ENGLISH INTELLECTUAL DETECTIVE (CASE STUDY OF D. BROWN’S FICTIONS).....	66
О. Смольницька. МІФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИБРАНИХ ЕПІТАФІЙ ЗАХОДУ І СХОДУ XVI – XVIII СТ.	70

3. РОМАНСЬКІ, ГЕРМАНСЬКІ ТА СХІДНІ МОВИ

О. Брона. КОГНІТИВНИЙ ТА ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІРИ АНГЛОМОВНИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНОКОНЦЕПТІВ.....	78
Н. Vysotska, A. Rude. DEFINING THE ENVIRONMENTAL FACTORS WITH REGARD TO THE ANALYSES OF QUESTION AND ANSWER DIALOGUE AS A FUNCTIONAL-ADAPTIVE SYSTEM	83
S. Garmash, V. Sadkovska. SHARING EXPERIENCE IN THE FRAMEWORK OF THE PROJECT “ENGLISH FOR UNIVERSITIES” (OBJECTIVES AND OUTCOMES OF TRAINING).....	87

А. Дерябіна. СТАЛІ ТА ВАРІАТИВНІ ТЕРМІНОСПОЛУКИ У ФАХОВІЙ МОВІ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ.....	91
О. Заболотна. ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ПОЕТИЧНОГО СИНТАКСИСУ ПОЕЗІЇ СИЛЬВІЇ ПЛАТ	96
О. Калініченко. МУЛЬТИМОДАЛЬНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ БРИТАНСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ С. БЕККЕТА “WATT”).....	100
К. Лут. ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ МИТНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ.....	104
О. Мельник. ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИСЛОВЛЕНЬ КОМУНІКАНТА-ЕГОЇСТА	107
Х. Павлюк. СИМВОЛІЧНЕ НАПОВНЕННЯ КОНЦЕПТУ «FEAR» У РОМАНІ-АНТИУТОПІЇ ВЕРОНІКИ РОТ «DIVERGENT»	110
Т. Палей. АЛЮЗИЯ ЯК РІЗНОВИД ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ)	114
О. П'єцух. ОЦІННИЙ КОМПОНЕНТ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕБАТІВУ СПОЛУЧЕНОМУ КОРОЛІВСТВІ	118
О. Станіслав. ДИНАМІКА СИНТАКСИЧНОЇ СЕПАРАТИЗАЦІЇ У СТРУКТУРІ ФРАНЦУЗЬКОГО СЮРРЕАЛІСТИЧНОГО ТЕКСТУ: ЛІГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД.....	121
Є. Стуліна, М. Тимошук. НЕОЛОГІЯ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ І РОЗВИТКУ МОВИ.....	125
Т. Удилова. УПОТРЕБЛЕННЯ АНТРОПОНИМОВ В СОСТАВЕ КОМПАРАТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧЕСКИХ ЕДИНИЦ.....	129
Н. Школьна. ТЕРМІНОЛОГІЧНА НАСИЧЕНІСТЬ НІМЕЦЬКИХ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ ПРОМИСЛОВОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ	133

4. ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

О. Солецький. ЕМБЛЕМАТИЧНА ТРАДИЦІЯ І МЕТОД КАРЛА ГУСТАВА ЮНГА.....	138
М. Фока. ДХВАНІ ЯК ДЖЕРЕЛО ХУДОЖНЬОЇ ЕНЕРГІЇ ТВОРУ	142
К. Шмега. ДОСЛІДЖЕННЯ МАСКУЛІННОСТІ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ: ІСТОРІЯ, ТЕРМІНОЛОГІЯ, ПРОБЛЕМАТИКА	149

5. ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

М. Белла. К ВОПРОСУ ОРГАНИЗАЦИИ ЭЛЕКТРОННОГО ГИПЕРТЕКСТА.....	155
Ю. Гайденко. СТРУКТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ СЛОВА ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК ІЗ ПРАГМАТИЧНИМ.....	158
Ю. Крапива, Є. Гоф. СВОЄРІДНІСТЬ БІЛІНГВАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ	163
А. Лещенко. АФФЕКТИВНІ СТРУКТУРИ НАРРАТИВА: ЛІНГВОКОГНИТИВНИЙ АСПЕКТ.....	166

6. ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ, ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

О. Кулина. ЗАПОВІТ: ЗНАЧЕННЯ ТА ЕТИМОЛОГІЯ ТЕРМІНА В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	171
--	-----

Н. Романюк. ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ КЛІШОВАНИХ ОДИНИЦЬ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ.....	175
Л. Солюк. ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПРЕДИКАТОРА У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ).....	178
О. Яницька. ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ ВІРА В АНГЛІЙСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ).....	181

7. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

О. Москаленко. ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ	187
---	-----

8. МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

О. Kraievskа. PECULIARITIES OF INTERCULTURAL COMMUNICATION FROM THE VIEWPOINT OF COGNITIVE LINGUISTICS.....	191
О. Шестель. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН.....	193

РЕЦЕНЗІЇ

В. Ожоган. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ О.В. ГУРКО «КАТЕГОРІЯ СТВЕРДЖЕННЯ ТА ЇЇ ВИРАЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ».....	197
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

1. УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

Н. Войцеховская. ПРОВОКАЦИОННЫЕ ВОПРОСЫ В КОНФЛИКТНОМ ДИАЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ.....	12
Ю. Грицевич. НАЗВАНИЯ БОЛЕЗНЕЙ В ЗАПАДНОПОЛЕССКИХ ФОЛЬКЛОРНЫХ ТЕКСТАХ.....	18
Л. Дорошина. АРХЕТИПЫ МИРОУСТРОЙСТВА В ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКОМ СОЗНАНИИ.....	23
В. Заец. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПАРАДИГМА В РОМАНЕ Ю. ЯНОВСКОГО «ВСАДНИКИ».....	27
Л. Копейцева, А. Маковская. ЭЛЕМЕНТЫ НЕСТАНДАРТНОСТИ НА УРОКАХ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КАК СРЕДСТВА РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ.....	30
Г. Намачинская. ТИПЫ УКРАИНИЗМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ Н. ГОГОЛЯ «ТАРАС БУЛЬБА» И «НОЧЬ ПЕРЕД РОЖДЕСТВОМ».....	33
Х. Петрина. СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ АЛЛЮЗИЙ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ТЕКСТОВ УКРАИНСКОГО СОВРЕМЕННОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА).....	37
И. Погребняк. ИНТИМНО-ЛИЧНОСТНЫЕ КОДЫ ЭПИСТОЛЯРИЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ КОНЦА XIX–XX ВЕКОВ.....	41
А. Романченко. СТРУКТУРА ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ: КРИТЕРИИ, ИЕРАРХИЯ, ЕДИНИЦЫ.....	45
Е. Соколовская. ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТРЕХВАЛЕНТНЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ ПРЕДИКАТОВ С СЕМАНТИКОЙ «ДАВАНИЯ» В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ.....	49
Л. Шевченко. ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТОВ НОВОГО ЗАВЕТА СРЕДСТВАМИ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ ДЕРИВАЦИИ.....	53

2. ЛИТЕРАТУРА ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

С. Евтушенко. ФЕНОМЕН ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРОЦЕСС.....	59
О. Лефтерова. СКВОЗНОЙ ОБРАЗ ПОЭМ ВЕРГИЛИЯ В КОНТЕКСТЕ TRIA GENERA DICENDI.....	62
Т. Пиндосова. ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО ДЕТЕКТИВА (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Д. БРАУН).....	66
О. Смольницкая. МИФОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИЗБРАННЫХ ЭПИТАФИЙ ЗАПАДА И ВОСТОКА XVI – XVIII ВВ.....	70

3. РОМАНСКИЕ, ГЕРМАНСКИЕ И ВОСТОЧНЫЕ ЯЗЫКИ

О. Брона. КОГНИТИВНЫЙ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПАРАМЕТРЫ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ГЕОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОКОНЦЕПТОВ.....	78
Г. Высоцкая, А. Рудь. ОПРЕДЕЛЕНИЕ СРЕДЫ ПРИМЕНИТЕЛЬНО К АНАЛИЗУ ВОПРОСНО-ОТВЕТНОГО ДИАЛОГА КАК ФУНКЦИОНАЛЬНО-АДАПТИВНОЙ СИСТЕМЫ.....	83
С. Гармаш, В. Садковская. РАСПРОСТРАНЕНИЕ ОПЫТА В РАМКАХ ПРОЕКТА «АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК ДЛЯ УНИВЕРСИТЕТОВ» (ЦЕЛИ И РЕЗУЛЬТАТЫ ОБУЧЕНИЯ).....	87
А. Дерябина. ПОСТОЯННЫЕ И ВАРИАТИВНЫЕ ТЕРМИНОСОЧЕТАНИЯ ЯЗЫКА ЮРИСПРУДЕНЦИИ.....	91
О. Заболотна. ЭКСПРЕССИВНОСТЬ ПОЭТИЧЕСКОГО СИНТАКСИСА ПОЭЗИИ СИЛЬВИИ ПЛАТ.....	96
Е. Калиниченко. МУЛЬТИМОДАЛЬНОСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ БРИТАНСКОГО МОДЕРНИЗМА (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА С. БЕККЕТА “WAT”).....	100
Е. Лут. ЖАНРОВО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТАМОЖЕННОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	104
Е. Мельник. ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЫСКАЗЫВАНИЙ КОММУНИКАНТА-ЭГОИСТА.....	107
К. Павлюк. СИМВОЛИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ КОНЦЕПТА «FEAR» В РОМАНЕ-АНТИУТОПИИ ВЕРОНИКИ РОТ «DIVERGENT».....	110
Т. Палей. АЛЛЮЗИЯ КАК ВИД ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦВ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ).....	114

О. Пьещух. ОЦЕНОЧНЫЙ КОМПОНЕНТ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА ПАРЛАМЕНТСКИХ ДЕБАТОВ В СОЕДИНЕННОМ КОРОЛЕВСТВЕ.....	118
О. Станислав. ДИНАМИКА СИНТАКСИЧЕСКОЙ СЕПАРАТИЗАЦИИ В СТРУКТУРЕ ФРАНЦУЗСКОГО СЮРРЕАЛИСТИЧЕСКОГО ТЕКСТА: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД.....	121
Е. Стулина, М. Тимошук. НЕОЛОГИЯ КАК СПОСОБ ВЫРАЖЕНИЯ ЭВОЛЮЦИИ И РАЗВИТИЯ ЯЗЫКА.....	125
Т. Удилова. УПОТРЕБЛЕНИЕ АНТРОПОНИМОВ В СОСТАВЕ КОМПАРАТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ.....	129
Н. Школьна. ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ НАСЫЩЕННОСТЬ НЕМЕЦКИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ТЕКСТОВ ПРОМЫШЛЕННОЙ АВТОМАТИЗАЦИИ.....	133

4. ТЕОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

А. Солецкий. ЭМБЛЕМАТИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ И МЕТОД КАРЛА ГУСТАВА ЮНГА.....	138
М. Фока. ДХВАНИ КАК ИСТОЧНИК ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЭНЕРГИИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ.....	142
К. Шмега. ИССЛЕДОВАНИЕ МАСКУЛИННОСТИ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ: ИСТОРИЯ, ТЕРМИНОЛОГИЯ, ПРОБЛЕМАТИКА.....	149

5. ОБЩЕЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

М. Белла. К ВОПРОСУ ОРГАНИЗАЦИИ ЭЛЕКТРОННОГО ГИПЕРТЕКСТА.....	155
Ю. Гайденок. СТРУКТУРНЫЙ КОМПОНЕНТ ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА И ЕГО СВЯЗЬ С ПРАГМАТИЧЕСКИМ.....	158
Ю. Крапива, Е. Гоф. СПЕЦИФИКА БИЛИНГВАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ.....	163
А. Лещенко. АФФЕКТИВНЫЕ СТРУКТУРЫ НАРРАТИВА: ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ.....	166

6. СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ, ТИПОЛОГИЧЕСКОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ

О. Кулына. ЗАВЕЩАНИЕ: ЗНАЧЕНИЕ И ЭТИМОЛОГИЯ ТЕРМИНА В АНГЛИЙСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ.....	171
Н. Романюк. ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ КЛИШИРОВАННЫХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ.....	175
Л. Солюк. ЛОГИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ПРЕДИКАТОРА В СТРУКТУРЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ).....	178
Е. Яницкая. ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТА ВЕРА В АНГЛИЙСКОМ, УКРАИНСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ (НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА СЛОВАРНЫХ ДЕФИНИЦИЙ).....	181

7. ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЕ

Е. Москаленко. ОПРЕДЕЛЕНИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ ПЕРЕВОДЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕВОДА.....	187
--	-----

8. МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ

О. Краевская. ОСОБЕННОСТИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ.....	191
Е. Шестель. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ СПЕЦИАЛИСТОВ СФЕРЫ ТУРИЗМА В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН.....	193

РЕЦЕНЗИИ

В. Ожоган. РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ А.В. ГУРКО «КАТЕГОРИЯ УТВЕРЖДЕНИЯ И ЕЕ ВЫРАЖЕНИЯ В УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ».....	197
---	-----

CONTENTS

1. UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

N. Voitsekhivska. PROVOCATIVE QUESTIONS IN THE CONFLICT DIALOGICAL DISCOURSE.....	12
YU. Hrytsevych. DISEASES NAMES IN THE WESTERN POLISSIAN FOLKLORE TEXTS.....	18
L. Doroshyna. ARCHETYPES OF THE WORLD ORDER IN HUMAN CONSCIOUSNESS.....	23
V. Zaiets. DERIVATIONAL PARADIGM IN A NOVEL Y. YANOVSKYI “VERSHNYKY”.....	27
L. Kopieitseva, A. Makovska. ELEMENTS OF NON-STANDARDNESS AT THE LESSONS OF UKRAINIAN LITERATURE AS MEANS OF THE DEVELOPMENT OF SENIOR FORM PUPILS’ COGNITIVE INTEREST.....	30
H. Namachynska. TYPES OF UKRAINIANISMS IN GOGOL’S TEXT «TARAS BULBA» AND «NIGHT BEFORE CHRISTMAS».....	33
Kh. Petryna. SEMANTIC CLASSIFICATION OF ALLUSION IN UKRAINIAN LANGUAGE (ON THE MATERIAL OF MODERN UKRAINIAN ARTISTIC DISCOURSE).....	37
I. Pogrebniak. INTIMATE AND PERSONAL CODES OF EPISTOLARY OF THE INTELLECTUALS OF THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES.....	41
A. Romanchenko. THE STRUCTURE OF LANGUAGE PERSONALITY: CRITERIA, HIERARCHY AND UNITS	45
O. Sokolovska. THE PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF TRIVALENT VERBAL PREDICATES DENOTING „GIVING” IN THE UKRAINIAN LANGUAGE.....	49
L. Shevchenko. VERBALIZATION OF THE NEW TESTAMENT CONCEPTS BY MEANS OF MORPHOLOGICAL DERIVATION.....	53

2. LITERARY PROCESS: THEORETICAL AND HISTORICAL ASPECTS

S. Yevtushenko. PHENOMENON OF GLOBALIZATION AND LITERARY PROCESS.....	59
O. Lefterova. THE CROSS-CUTTING IMAGE OF POEMS OF VIRGIL IN THE CONTEXT OF TRIA GENERA DICENDI.....	62
T. Pindosova. GENRE PECULIARITIES OF ENGLISH INTELLECTUAL DETECTIVE (CASE STUDY OF D. BROWN’S FICTIONS).....	66
O. Smolnytska. THE MYTHOLOGICAL ANALYSIS OF THE SELECTED WESTERN AND ORIENTAL EPITAPHS IN THE 16 TH – 18 TH CENTURIES.....	70

3. ROMANIC, GERMANIC AND ORIENTAL LANGUAGES

O. Brona. COGNITIVE AND LINGUISTIC DIMENSIONS OF GEOLOGICAL TERMCONCEPTS IN ENGLISH.....	78
H. Vysotska, A. Rude. DEFINING THE ENVIRONMENTAL FACTORS WITH REGARD TO THE ANALYSES OF QUESTION AND ANSWER DIALOGUE AS A FUNCTIONAL-ADAPTIVE SYSTEM.....	83
S. Garmash, V. Sadkovska. SHARING EXPERIENCE IN THE FRAMEWORK OF THE PROJECT “ENGLISH FOR UNIVERSITIES” (OBJECTIVES AND OUTCOMES OF TRAINING).....	87
A. Deryabina. STEEL AND TERMINOLOGICAL VARIANT IN PROFESSIONAL LANGUAGE OF JURISPRUDENCE.....	91
O. Zabolotna. EXPRESSIVITY OF THE SYLVIA PLATH’S POETIC SYNTAX.....	96
O. Kalinichenko. MULTIMODALITY OF BRITISH MODERNIST FICTION (ON THE MATERIAL OF S. BECKETT’S “WATT”).....	100
K. Lut. GENRE-STYLISH FEATURES OF CUSTOMS DOCUMENTS IN ENGLISH.....	104
O. Melnyk. GENDER PECULIARITIES OF COMMUNICANT-EGOTIST UTTERANCES.....	107
Kh. Pavliuk. SYMBOLIC CONTENT OF THE CONCEPT FEAR IN THE DYSTOPIAN NOVEL „DIVERGENT” BY VERONICA ROTH.....	110

T. Paliei. ALLUSION AS A KIND OF INTERTEXTUALITY (ON THE MATERIAL OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH FICTION).....	114
O. Pjetsukh. EVALUATIVE COMPONENT IN THE POLITICAL DISCOURSE OF THE UK PARLIAMENTARY DEBATES	118
O. Stanislav. DYNAMICS OF SYNTACTIC SEPARATION IN THE STRUCTURE OF FRENCH SURREALIST TEXT: LINGUISTIC AND CULTURAL VIEW.....	121
E. Stulina, M. Timoshuk. NEOLOGY AS A WAY OF EXPRESSION OF EVOLUTION AND DEVELOPMENT OF LANGUAGE.....	125
T. Udilova. USE OF ANTHROPOCENTRIC UNITS AS PART OF COMPARATIVE PHRASEOLOGISMS.....	129
N. Shkolna. TERMONOLOGICAL SATURATION OF GERMAN PROFESSIONAL TEXTS OF INDUSTRIAL AUTOMATION.....	133

4. LITERARY THEORY

O. Soletskyi. EMBLEMATIC TRADITION AND METHOD OF CARL GUSTAV JUNG.....	138
M. Foka. DHVANI AS AN ORIGIN OF ARTISTIC ENERGY OF A WORK.....	142
K. Shmeha. MASCULINITY STUDIES IN LITERARY CRITICISM: HISTORY, TERMINOLOGY, PROBLEMS.....	149

5. GENERAL LINGUISTICS

M. Bella. TO THE QUESTION OF THE ORGANIZATION OF ELECTRONIC HYPERTEXT.....	155
I. Gaidenko. STRUCTURAL COMPONENT AND ITS RELATION TO PRAGMATIC COMPONENT OF THE WORD’S LEXICAL MEANING.....	158
YU. Krapyva, YE. Hof. CHARACTERISTICS OF BILINGUAL COMMUNICATION.....	163
H. Leshchenko. AFFECTIVE NARRATIVE STRUCTURES: LINGUO-COGNITIVE ASPECT.....	166

6. COMPARATIVE HISTORICAL, TYPOLOGICAL LINGUISTICS

O. Kulyna. LAST WILL AND TESTAMENT: MEANING AND ETYMOLOGY IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES.....	171
N. Romaniuk. THEMATIC GROUPS OF THE LANGUAGE CLICHÉS IN ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES.....	175
L. Soliuk. LOGICAL AND SEMANTIC FUNCTIONS OF THE PREDICATOR IN THE STRUCTURE OF THE SENTENCE (BASED ON UKRAINIAN AND GERMAN LANGUAGES).....	178
O. Ianytska. LEXICOGRAPHIC REPRESENTATION OF THE LINGUISTIC CULTURAL CONCEPT FAITH IN ENGLISH, UKRAINIAN AND FRENCH LANGUAGES (BASED ON THE DEFINITIONAL ANALYSIS).....	181

7. THEORY OF TRANSLATION

O. Moskalenko. IDENTIFICATION AND CLASSIFICATION OF TRANSLATION TRANSFORMATIONS IN THE TRANSLATION PROCESS.....	187
--	-----

8. INTERCULTURAL COMMUNICATION

O. Kraievska. PECULIARITIES OF INTERCULTURAL COMMUNICATION FROM THE VIEWPOINT OF COGNITIVE LINGUISTICS.....	191
O. Shestel. PECULIARITIES OF FORMING INTER-CULTURAL COMMUNICATION OF SPECIALISTS IN THE SPHERE OF TOURISM IN THE PROCESS OF STUDYING HUMANITARIAN DISCIPLINES.....	193

REVIEW

V. Ozhohan. REVIEW OF THE MONOGRAPH OF O.V. HURKO “CATEGORY OF THE STATEMENT AND ITS EXPRESSION IN THE UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE”	197
--	-----

1. Українська мова та література

1. Украинский язык и литература

1. Ukrainian language and literature

*кандидат філологічних наук,
науковий співробітник
Інституту мовознавства
імені О.О. Потебні
Національної академії наук України*

ПРОВОКАТИВНІ ПИТАННЯ В КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Мова ЗМІ, радіо- і телепрограм стала невід'ємною складовою частиною сучасного життя. Для лінгвіста вона є прикладом «живого» мовлення, комунікації «тут і тепер».

Аналіз останніх досліджень і публікацій із даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. В україністиці дослідження дискурсу телебачення є різноманітними і багатоаспектними. Зокрема, описано становлення й розвиток телебачення, основи телетворчості (В. Бабенко, С. Вернигора, О. Сербенська, Т. Шальман). Відомі розвідки про особливості програм різних жанрів: телеінтерв'ю, журналістських розслідувань і репортерської роботи, дитячих/молодіжних, спортивних, інформаційно-аналітичних та інформаційно-розважальних телепрограм (К. Айріян, Л. Василик, С. Вокальчук, Н. Гапачило, О. Давиденко, З. Дмитровський, О. Жук, Н. Шайда). Окремі дослідження стосуються телебачення православної церкви, ділового та інтернет-телебачення (Л. Городенко, О. Демченко, О. Тишук, Л. Федорчук). Проблемам ефективності сучасного медіапростору присвячені праці про інфографіку, маркетингові комунікації, специфіку музичного мовлення, особливості життєвого циклу телепрограм, психологічні аспекти творення й сприйняття телевізійного контенту (М. Андрющенко, Н. Грицюта, І. Черемних, Г. Цуканова). Окрему групу становлять розвідки про ампула, образи, комунікативні типи й поведінкові стратегії ведучих діалогових програм (І. Венгер, В. Гоян, Ю. Снурнікова, А. Шаріков та ін.). Разом із тим сучасній україністиці бракує розвідок щодо медіамовлення як моделі комунікативної поведінки, в якій використовуються різні стратегії, тактики і прийоми ведення розмови, зокрема конфліктнозабарвленої, а також щодо опису специфіки творчості телевізійного журналіста як творця екранної комунікації.

Формулювання мети і завдань статті. Мета цієї розвідки – розкрити специфіку взаємодії учасників комунікації в діалогічних телеінтерв'ю та описати комунікативні стратегії, тактики й прийоми інтерв'юера й респондента. Об'єктом дослідження стали інтерв'ю телепрограми «Світське життя» з Катериною Осадчою», що транслюється українським телеканалом «1+1». Матеріал програми дає змогу відслідкувати особливості комунікативної поведінки в напруженому провокативному спілкуванні й вміння/невміння мовця (респондента) «зберегти своє обличчя», уникнути протиріч і залишатися толерантним, ввічливим співрозмовником. Зазначимо, що не всі аналізовані діалоги є прикладами конфліктного спілкування; проте більшість із них містить т. зв. «незручні» запитання ведучої, що зумовлюють напруження адресанта і в деяких випадках можуть призвести до конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. «Світське життя» – це телепрограма з багатьма рубриками (інтерв'ю один на один, зірка в інтер'єрі, подорож з зіркою, інтерв'ю тет-а-тет на банкетах, інтерв'ю на світських вечірках), які «показують відому персону не лише в межах її кабінету чи професійного поля діяльності, а й відкривають очі глядача на те, якими ті особи є насправді» [1]. Рейтинг програми забезпечує ведуча К. Осадча й реакція зірок на її незручні, завжди провокаційні, влучні та хвилюючі питання. Екранний образ, або «телевізійна маска журналістки» [2], зазвичай відповідає творчій концепції програми, а основна функція – утримувати програму у визначених тематичних, жанрових, часових та ін. межах. «Обличчя» програми – це телеведуча-провокатор в ампула подруги, пліткарки чи давньої знайомої [3, с. 86], яка просить зірок шоу-бізнесу та представників політичної еліти поділитися секретами особистого життя, інформацією про статки, використовуючи такі провокаційні прийоми, як сугестія, звинувачення чужими вустами, чутки/брехня та, особливо, несподівані провокативні питання. «Наше завдання, – зазначає Осадча, – спровокувати людину на нестандартні емоції, а для цього усі методи підходять, основний із них – несподівані запитання. Тому ми шукаємо про людину різноманітну інформацію, звісно ж, – не тільки з преси, а й із особистих джерел, аналізуючи й зіставляючи факти» [4].

Питання, як відомо, – це модальний різновид речення, за допомогою якого мовець, використовуючи спеціальні, насамперед інтонаційні та лексико-граматичні, засоби, запитує про що-небудь із метою отримати інформацію [5, 479]. Незважаючи на те, що прямі запитання «ставляться в лоб» без зайвої політкоректності, Осадча не прагне розгнівати співрозмовника, а лише отримати відповіді з делікатними подробностями. За допомогою продуманих запитань їй вдається «вивести на чисту воду», «зірвати маски» і показати публічних людей такими, якими вони є.

«Незручні» запитання в журналістському інтерв'ю К. Осадчої – це своєрідна провокація. Погляди вчених на провокативні питання діаметрально протилежні: вони розглядаються як елемент діалогу з конструктивною [6], деструктивною чи маніпулятивно природою [2]. У журналістикознавстві проміжне місце провокації пояснюється тим, що її конструктивний/деструктивний вплив на діалог залежить від мети ведучого (вивідати інформацію і/або емоційно дестабілізувати співрозмовника) [3, с. 86].

Провокативність питань К. Осадчої (далі – КО) очевидна не лише глядачеві, але й безпосередньому адресату, напр., як у діалозі з Оксаною Марченко: КО: *Хрещений батько вашої доньки – Володимир Путін. Він часто бачить похресницю?* Марченко: **Ваші питання некоректні. Ми не афішуємо тему особистих стосунків.** КО: *Хто обирав Володимира Путіна як хрещеного батька? Він одразу погодився?* Марченко: **Це провокаційне запитання. Я Вам сказала, що я не буду обговорювати питання особисті.** У поданому діалозі реакція респондента на прямий запит інформації конфліктна (конфліктна стратегія інформування). Ухиляючись від прямої відповіді, адресат вказує на недоречність, некоректність і провокативний характер питання (питання «не за адресою», «не за тих обставин», «не за тієї тональності» тощо). З лінгвістичного погляду, йдеться про тактику вказування на той факт, що питання недоречне [7, с. 106–107; 8, с. 297]. Комунікативна поведінка ведучої передбачає використання прийому «глухого вуха», коли Осадча вдає, ніби не чує відповіді респондента й продовжує обрану тематику телеінтерв'ю.

Уникання адресатом прямої відповіді зумовлює те, що К. Осадча багаторазово повторює чи перефразовує «незручне» запитання, допоки не отримає вичерпної відповіді на нього. В одному з інтерв'ю Катерина розповідає: «Когда люди начинают юлить, я их начинаю допрашивать. Лучше просто дать честный ответ. Не начинать водить за нос. Когда все честно и прозрачно, тогда у зрителя ко мне вопросы возникают: что же ты пристаешь к человеку?» [9]. Яскравим прикладом «допиту» є інтерв'ю з Віталієм Кличком, в якому ведуча багаторазово повторює запитання з метою вивідати цікаву для телеглядача інформацію: КО: **Діти вже повернулися з дружиною за кордон?** *Тому що на три місяці під час найтрагічніших подій на Євромайдані Ви відправляли їх до Америки. Зараз вони вже тут чи все ще за кордоном?* Кличко: *Це було набагато краще для мене. Спокійніше.* КО: **Зараз вони вже тут?** Кличко: *Так.* Як тільки ведуча отримує відповідь на своє провокативне питання, вона переходить до іншого: КО: **Коли вони повернулися?** *У який момент Ви вирішили, що в Україні вже спокійно?* Кличко: *Я впевнений в тому, що... біля тата завжди спокійно.* КО: **Коли вони повернулися?** Кличко (сміється): *Два місяці тому.* КО (сміється): *ДВА місяці? Ну, це неправда.* Кличко: *Ну вони.. Вони святкували сім'єю Новий рік на Майдані, з дітьми...* КО: **Потім Ви відправили всіх за кордон.** Кличко: *Потім поїхали, потім знов повернулися.* Як бачимо, ведуча вдається до тактики повтору запитань, спілкується за сценарієм «допиту», виражає недовіру. Обрана лінія комунікативної поведінки є ефективною, оскільки вона домагається реалізації своєї мети – отримати вичерпну інформацію.

Прикладом перефразування й повторення провокативного питання є телеінтерв'ю з Іриною Білик: КО: **Ірино, твої чоловіки не часто тобі дарували діаманти, тому що насправді все ж таки ти їх утримувала. Ти заробляла завжди більше.** Білик: *Они дарили мне свою любовь. Я думаю за это тоже надо платить. Чем больше мужчину любишь, тем больше хочешь сделать что-то приятное. Иногда это выливается в крупную сумму.* КО: **Не тобі дарували діаманти, а, скоріше, ти їм дарувала. І не тільки діаманти, а й машини.** Білик: *Нет, я не буду скрывать, что у меня не было нищих мужчин, мужчин, которые не зарабатывают на жизнь. У меня всегда были мужчины, которые даже танцами, да, но зарабатывали хорошие деньги.* КО: **Але все ж таки так чи інакше ти їх утримувала.** Білик: *Ну, они же жили у меня дома, потому что Дима Дикусар, он из Одессы, при это мы жили в моей киевской квартире. Дима Коляденко, он из Сум. А эту квартиру мы покупали вместе с Юрой Никитиным.* Як бачимо, під час інтерв'ю на відкритті бутіка ювелірних прикрас «Cantamessa» Білик спочатку ухиляється від прямої відповіді, потім частково погоджується, нарешті «здається» й відповідає по суті.

Прямі питання Осадчої вимагають прямої відповіді респондентів: КО: **У тебе зараз є коханий?** Марія Яремчук: *Ну, як вам сказати.* КО: **Так чи ні. Два варіанти.** Дуже часто Катерина ставить не одне запитання, а кілька посліп – своєрідний блок питань, де перші сприймаються вже не як запит інформації, а її констатація, при цьому респондент здебільшого відповідає лише на останнє питання блоку. Провокаційному питанню також може передувати повідомлення певного факту, який адресат має підтвердити або заперечити: КО: **Олю, Ви підписали лист проти Юлії Тимошенко <...> про те, що Тимошенко – шахрайка і корупціонерка. Підписання цього листа можна було уникнути. Чи Вам, можливо, зробили пропозицію підписати цей лист, від якої Ви не могли утриматися?** Сумська: *Ті люди, які запропонували мені підписати цей лист, ідуть на допомогу в соціальних питаннях. Дійсно, у мене не було вибору. Я могла б, так би мовити, проявити свою ініціативу і сказати своє «фе». Ну, я цього не зробила.*

«Фішкою» Осадчої є тактика несподіваних, нелогічно побудованих запитань, напр.: КО: **Кожного року Ви берете участь у трофі, це перегони по бездоріжжю. Наскільки великий ваш автопарк?** Янукович-молодший: *А при чем одно к другому? Як бачимо, відповідь-реакція адресата полягає в оцінній тактиці, спрямованій на вираження недоречності, нелогічності, абсурдності змістових і формальних параметрів репліки інтерв'юера. Критика комунікативного значення вихідної репліки свідчить про намір респондента припинити розмову на дану тему або змінити її напрям.*

Окрім провокативних питань, особливістю журналістського інтерв'ю К. Осадчої є використання тактики викриття, образи комунікативного партнера (як правило, непрямой, завуальованої), пліткування, звинувачення (непряме, через т. зв. «чужі вуста») тощо. Проілюструємо цю думку прикладами: 1) Влада Літовченко: **Ви плануєте після 30 (років) робити якісь уколи краси, чи якісь процедури щодо того, щоб тримати себе у формі? Як Ви взагалі будете після 30 слідувати за своєю зовнішністю?** КО: **Владо, чекаю поради від Вас.** – непряма образа через підкреслення старшого віку Литовченко; 2) КО: **Нещодавно ти виступила на розігріві на концертах Джейнфер Лопес. Звичайно, для цього ти підготувала номер <...> з рурем, з шестом. Це правда?** Анна Сєдокова: *Это ерунда какая-то* – тактика брехні, розповсюдження Осадчою чуток і неперевіраних фактів.

Тактика викриття, обвинувачення «чужими вустами» передбачає посилання на певного інформатора, при цьому джерело інформації може називатися привселюдно чи приховуватися, напр.: КО: *Абсолютно все Ваши клиенты знают, что у Вас есть бойфренд. И все Ваши клиенты, особенно звездные, они удивлены Вашим участием в шоу «Холостяк» в Украине, что Вы ищете себе невесту. «Зачем ему невеста, если у него такой красивый парень?»* Іскорнев: *Если честно, то кому только не приписывали эти истории. Поэтому если Вы меня спросите, как я отношусь к таким вещам, я считаю, что человек в современном мире имеет право на тот выбор, на который его тянет природа. И поэтому, поверьте, если бы у меня была какая-то такая тяга, я бы совершенно открыто, не скрывая, все это Вам сообщил.* КО: *Я Вам скажу откровенно, это не мои выдумки. Ваши клиенты считают, что Вы – гей.* Іскорнев: *Да откуда Вы взяли такая? Вы с кем общались из моих клиентов? Ну-ка рассказывайте.* КО: *У меня много их. <...> Я часто бываю в Москве, и абсолютно все в этом уверены.* У цьому телеінтерв'ю має місце поширення чуток із приховуванням джерела інформації, багаторазовий повтор неперевіраних фактів із метою їх підтвердити. Настирливість ведучої призводить до роздратування співрозмовника й переходу діалогу в передконфліктну площину (*Да откуда Вы взяли такая? Вы с кем общались из моих клиентов? Ну-ка рассказывайте*). Окрім обвинувачення «чужими вустами» й пліткування, Осадча використовує прийом цитування особи-інформатора (*«Зачем ему невеста, если у него такой красивый парень?»*). Посилання на іншу особу у формі прямої мови дозволяє інтерв'юерці показати обізнаність щодо теми розмови та «спланувати» реакцію адресата на сказане.

Провакацією з боку ведучої є глузування зі співрозмовника, напр.: КО: *Геннадію, можна сказать, что цей кінофестиваль Ви разом з Вашим другом Михайлом Добкіним заснували практично на честь себе.* Кернес: *Ну я не согласен с Вашими доводами, что в честь себя, потому что этот фестиваль называется «Харьковская сирень».* КО: *Сьогодні зі сцени Ви сказали, що мріяли сфотографуватися з акторкою Мішель Мерс'є, яка сьогодні в гостях на кінофестивалі «Харківський бузок», і хотіли, аби на цій світлинці було написано: «Та сама Анжеліка, що поруч з королем». Тобто у Вас ТАКІ амбіції, КОРОЛІ-І-ІВСЬКІ.* Кернес: *Я пересмотрел пять фильмов «Ангелика и король». Да, а что здесь такого, я мечтаю сфотографироваться с женщиной, которая снималась в главной роли.*

Описавши стратегії, тактики і прийоми ведення журналістського інтерв'ю ведучої, зупинимось на специфіці екранної комунікації адресата.

Залежно від конкретних умов спілкування мовці-об'єкти провокації з боку ведучої дотримуються однієї з трьох можливих стратегій – нейтральної, конфліктно- чи кооперативно спрямованої та використовують певні комунікативні тактики й прийоми.

До стратегій досягнення глобальної стратегічної мети через конфлікт зі співрозмовником зараховують: стратегію інформування інтерв'юера (тактики вказівки на недоречність питання; вказівка на те, що відповідь відома інтерв'юеру; неповна чи загальна відповідь; зустрічне питання; ігнорування змісту запитання) та стратегію демонстрації власного ставлення до репліки інтерв'юера (тактики протиставлення, пояснення незгоди, зміщеної відповіді, вказівки на недоречність висловлювання та мовчання) [10, с. 13]. Репертуаром тактик конфліктноспрямованої стратегії є також відмова, посилання на необізнаність, заперечення [11, с. 32], натяк, словесна чи фізична агресія тощо.

У межах кооперативноспрямованої стратегії, що відображає зацікавленість респондента в співпраці з інтерв'юером і в спільному розв'язанні завдань обміну інформацією або мовленнєвого впливу, виділяють тактичні ходи та прийоми прямої відповіді, підтвердження, коригування, уточнення, розгорнутої відповіді, з'ясування [11, с. 32]. Задля нейтралізації напруження використовуються жарти, гумор, іронія.

Нейтральні стратегії проміжні між кооперативними і конфліктними й демонструють бажання мовців уникнути чи відсторонитися від конфлікту (ухилення від відповіді, зміна теми, фізичне уникання).

Розглянемо особливості використання зазначених стратегій, тактик і прийомів детальніше.

Конфліктна поведінка, як зазначалося вище, має широкий діапазон втілення. Фізичне насилля, як найвищий ступінь напруження між мовцями, трапляється в дискурсі аналізованої програми вкрай рідко. Воно супроводжується погрозами, попередженнями, йому передують дрібніші акти агресії, напр., як у діалозі з Іриною Білик: КО: *Скільки заробляли виконавці на передвиборчій кампанії, співаючи за Юлію Тимошенко?* Білик: *Надо спросить у «виконавців».* КО: *Ти ж виконавець.* Білик (нахиляється до ведучої): *Я вылила на тебя чай...* (говорить щось ведучій поза мікрофон, відходить із мікрофоном і кидає ним об підлогу). Як бачимо, комунікативна поведінка респондента полягає в дотриманні конфліктної стратегії інформування, про що свідчить небажання йти на контакт із інтерв'юером і обговорювати певну тему. Респондент переадресовує запитання інтерв'юера до іншої особи, «знімаючи з себе відповідальність» (*Надо спросить у «виконавців»...*). Однак відмова адресанта «грати за правилами» адресата й наступні гострі запитання Катерини провокують фізичну агресивність із боку співачки, а розмова набуває статусу скандалу. Згодом ведуча й співачка так само публічно примирилися: КО: *Ирина, півтора року ми не бачилися, не розмовляли, але всі образи позаду. В мене новий мікрофон, в тебе кардинально новый колір волосся...* Білик: *Да, давай моя хорошая* (потискають руки). *Ты знаешь, у женщин такое бывает, не знаю, в этом мире все ссорятся. Но я считаю, мы – две личности, которые очень интересны нашим зрителям, и мне бы не хотелось их расстраивать, своих поклонников, твоих поклонников. Пускай они знают, что мы нормально помирились. И это интервью – для них.* Причина такого примирення може бути різною, адже «1) гламурний образ ведучої вимагає відповідного ставлення до неї; 2) поява зірки шоу-бізнесу в черговому випуску – своєрідний піар, а контекст, в якому вона з'явилася в ефірі, має другорядне значення» [3, с. 87].

Невміння адресата «зберегти лице» змушує його вдаватися до дискредитації телеведучої через образ, завуальований глум, докір, обвинувачення, напр.: КО: *Абсолютно вся Україна знає про Ваші режисерські амбіції. Всі бачили ролик у Youtube-і, коли Ви, власне, були режисером відеозвернення Вашого друга Михайла Добкіна. Ви зараз все ще присутні на всіх записах відеозвернень Вашого друга, нині вже губернатора Харківської області?* Кернес: *Ви знаєте, Катя, вот я хочу Вам сказать, только без обид (КО киває). Я хотел бы с Вами снять ролик и быть режиссером вот конкретно для Вашей записи для эфира. У Вас я так понимаю вопросы... для Вас главные, такие, чтобы Вы подумали, что Вы можете человека «загнать» куда-то «в угол». Поэтому я хочу дать Вам один совет: Вы на себя в зеркало смотрите, когда выходите в эфир, и делайте хорошие интервью.* КО: *Я на себе, поверьте, в дзеркало щоразу дивлюся.* Кернес: *Вы там никого не видите в зеркале?* КО: *Включно себе.* Кернес: *Вот я Вас с этим и поздравляю.* З прикладу видно, що після невдалих спроб адресата спрямувати розмову у вигідне для себе русло, Кернес дискредитує ведучу, аби самоствердитися на її фоні. Він вдається до непрямої образи Катерини через поради, попередження, вказує на її непрофесійність, вік, недосконалу зовнішність («б'є» по найболючішим «жіночим місцям»). Однак формально ведуча залишається кооперативним мовцем, тоді як адресат є конфліктно налаштованим.

Образ і критика діалогічного партнера з боку респондента свідчить про невміння «зберегти обличчя» та виходити з незручного положення, а отже, низьку комунікативну компетентність на фоні високого рівня інтерв'юера-провокатора, напр.: КО: *Під час буремних подій на Майдані буквально на наступний день після перших смертей на вулиці Грушевського у Вашого сина було весілля. Володимир Литвин: Ну, я думаю, що Вам не личить транслювати нісенітницю, оскільки весілля було в січні-місяці, про жодні розстріли мова не йшла, і не треба займатися спекуляціями.* КО: *Якого числа було весілля?* Литвин: *Це було на день Тетяни.* КО: *На той момент вже загинув Мігоян і вже загинули перші люди.* Литвин: *Ви ще скажіть про те, що треба заборонити народжувати дітей і... заборонити життя. Якщо Ви шукаєте десь сенсацію, то Ви її не знайшли. Якщо Вас не запросили, то це Ваша проблема особиста* (відходить убік, припиняє спілкування). Як бачимо, респондент використовує оцінні тактики реагування на незручні запитання ведучої. Він заперечує й виражає негативне ставлення до змісту висловлювань інтерв'юера, вдається до образ щодо професіоналізму ведучої й непрямої погрози-попередження (*Ну, я думаю, що Вам не личить транслювати нісенітницю, оскільки весілля було в січні-місяці, про жодні розстріли мова не йшла, і не треба займатися спекуляціями*). Після наведення аргументів (*На той момент вже загинув Мігоян і вже загинули перші люди*), відповідь респондента спрямовується не на актуальну інформацію репліки інтерв'юера, а на дискредитацію ведучої.

Образ, дискредитація також може висловлюватися «поза очі», в той час як в інтерв'ю і ведуча, і її гість залишаються формально кооперативними співрозмовниками. Прикладом може бути розмова з Наталією Ветвицькою: КО: *Зараз Ви так відкрито почали говорити про те, що Юлія Тимошенко є Вашою кумою. Вона буде цим задоволена?* Ветвицька: *Это же Вы сказали, а не я.* КО: *Дякую.* Ветвицька: *Очень приятно было. Спасибо* (по-тискають одна одній руки, прощаються, далі камера фіксує телефонну розмову Ветвицької):

Ветвицька: *Осадчая ... такая сука... такие козни говорила мне...*

Нейтральна стратегія телеінтерв'ю передбачає менш конфліктний спосіб не відповідати на «незручні» питання Осадчої, напр., через фізичне уникання. Так, К. Осадча зазначає, що «бувають випадки, коли люди буквально тікають від камери чи, не відповівши на запитання, відвертаються і йдуть геть... Колись Олесь Довгий, який образився на запитання про його дружбу з Андрієм Ющенком і про подарунок на весілля президентського сина, просто відвернувся від камери і пішов» [4]. Однак частіше відхід від теми полягає в приховуванні/ненаданні інформації, униканні прямої відповіді на питання, зміні теми, напр.: 1) КО: *Ваш син – найзавидніший наречений в Україні. Зараз, кажуть, він скоро, зовсім скоро, одружиться. Це правда?* Ринат Ахметов: *Я думаю, Вы, наверно, положили глаз на моего сына.* КО: *Ні* (заперечно махає головою). *Він замаленький все ж таки.* Ахметов: *Если Вы положили глаз на моего сына, повстречайтесь, познакомьтесь, поговорите.* 2) КО: *Зовсім нещодавно на одній з вечірок ти цілувалася з Тіною Кароль. Ніби Мадонна з Брітні Спірс. Білик: Мы так сказать не закадычные подруги, но мы очень любим творчество друг друга. Мы редко встречаемся. И мы вчера встретились.* КО: *І вирішили поцілуватися по-дорослому?* Білик: *Журналисты начали снимать...* 3) КО: *Ви один з найзатребуваніших українських політиків у соціальних мережах, Ви викладаєте багато світлин у Instagram. На одній зі світлин усі могли побачити, що Ваша дружина на сидницях зробила татування у вигляді Вашого портрету. До якої нагоди такий подарунок?* Кернес: *Это не является фигурой и частью тела моей супруги. Это часть тела девушки, которая НАВЕРНО решила запечатлеть... кого я не знаю, да, и пожертвовала частью своего тела.* КО: *І все ж таки ця світлина була на сторінці у Ваших соціальних мережах, Ви її розмістили...* Кернес: *В социальных сетях я выкладываю те фотографии, которые я считаю необходимым. Вы понимаете, Катя, я думаю, что Вы – хорошая девушка, Вам надо выйти замуж.*

Інколи адресат поводить досить неетично і демонструє небажання спілкуватися «тут і тепер», «на дану тему», напр.: КО: *Яке кіно Вам подобається?* Кернес: *Да. Мне нравится то кино, которое, поверьте мне, Вам не понравится.* КО: *Наведіть приклад.* Кернес: *Давайте я сам как-нибудь разберусь со своими так сказать увлечениями.*

Уникання прямої відповіді можливе через заміну часткового загальним (узагальнення), напр.: КО: *Незважаючи на те, що цього року відпустки у депутатів не було, Ви собі новорічну відпустку вирішили влаштувати у сонячному Майамі.* Олексій Гончаренко: *Я новорічну відпустку провів у місті Одесі, сонячному, правда, трішечки морозному.* КО: *Після Нового року Вас бачили в Майамі.* Гончаренко: *Після Нового року я поїхав у Сполу-*

чені Штати Америки, більше тижня провів у Вашингтоні, але я рухався по Сполучених Штатах Америки. КО: *Те, що ви були в Майамі і відпочивали там, Ви не спростовуєте.* Гончаренко: **Я був у Сполучених Штатах Америки і був там більше тижня, а після два чи три дні я провів там.** КО: *І відпочивали?* Гончаренко: *Там були вихідні дні, і я поїхав по Сполучених Штатах Америки вниз.* Як бачимо, респондент до останнього дотримується обраної лінії комунікативної поведінки, спрямованої на уникання прямої відповіді (перифрази *Майамі – Сполучені Штати Америки вниз; відпочивати – провести два-три вихідні дні*), що робить розмову, врешті-решт, неефективною і призводить до її припинення.

У разі небажання, незацікавленості респондента підтримувати діалог на запропоновану тему він вдається до тактики зміни теми й порушення логічного ходу діалогу, де відповідь «розходить» з питанням, напр.: 1) КО: *Ви знову працюєте у Києво-Печерській лаврі. На якій посаді?* Літовченко: **Я дуже люблю свою роботу. Я дуже хочу, щоб від моєї співпраці з Києво-Печерською лаврою, заповідником, був дійсно ефект;** 2) КО: *У тебе зараз є коханий?* Марія Яремчук: **У Вас гарний капелюшок.**

Якщо адресат не уникає провокативних питань і відповідає чемно, його комунікативна поведінка в цілому є ефективною: КО: *Оксано, зовсім нещодавно у Вас відбулося бойове хрещення: Ви кинулися на амбразуру захищати лідера своєї партії Петра Симоненка і просто розцарапали обличчя своєму колезі народному депутату.* Оксана Калетник: *Я живу по принципу «делай, что можеш, говори, что знаеш».* *Очень редко со мной такое случается. Мне после этого позвонила моя дочь и говорит: «Мама, ..если такое случилось, значит, кто-то должен был тебя довести больше, чем я».* КО: *Це вперше в Вашому житті таке трапилось чи були вже прецеденти? Ви же людина бізнесу, а в бізнесі бувають різні речі.* Калетник: *Поверьте, в бізнесе я доводила свою точку зрення абсолютно словами, фактами и твердой позицией. Там не нужно было заниматься рукоприкладством. В этом зале почему-то ну вот такая традиция. Там по-другому почему-то не доходит. Это как в воспитании с детьми: иногда стоит хорошо шлепнуть, чтобы начал слышать.* КО: *Ваш двоюрідний брат Ігор Калетник зараз одіозна постать... Він був віце-спікером Парламенту і вів саме те засідання, на якому приймали закон 16 січня, той самий закон, який потім спричинив ті вбивства на Майдані. Він нещодавно повернувся. Одразу після того, як втекла колишня влада, ваш двоюрідний брат втік також з Сімферополя, він вилетів до Росії і весь цей час там був. Чи Ви мали зв'язок з двоюрідним братом?* Калетник: *Он находился не только в России, ну и в общем-то и в других странах, в странах Европы. Естественно, что мы сохраняли контакт, и это вообще является, ну, признаком хорошего тона в семье. Как бачимо, Калетник обирає тактику «вибіркової» реакції на питання: вона уникає відповіді на незручні для себе моменти (напр., не дає оцінку діям брата), вдається до узагальнення й апелює до загальнолюдських цінностей (*Естественно, что мы сохраняли контакт, и это вообще является, ну, признаком хорошего тона в семье*), «розширеної» відповіді (*Он находился не только в России, ну и в общем-то и в других странах, в странах Европы*), пошуку «суб'єктивного» раціонального (*Я живу по принципу «делай, что можеш, говори, что знаеш»;* *Это как в воспитании с детьми: иногда стоит хорошо шлепнуть, чтобы начал слышать*), знімає з себе провину за ганебний учинок (*Очень редко со мной такое случается. Мне после этого позвонила моя дочь и говорит: «Мама, ..если такое случилось, значит, кто-то должен был тебя довести больше, чем я»;* *В этом зале почему-то ну вот такая традиция. Там по-другому не доходит*). Це дає їй можливість показати себе у вигідному світлі.*

Ухильність, завуальованість, зміщення акценту також є ефективною реакцією на провокативне питання. Тактика зміщеної відповіді будується на сукупності мовленнєвих прийомів, спрямованих на ухилення від розмови на неприємну для респондента тему. Зміщення відповіді пов'язане з неадекватною інтерпретацією наміру інтерв'юера і пропозиційного змісту вихідної репліки. Наведемо приклад: КО: *Пане Балого, Ви до Верховної Ради величезною родиною. Тепер у Верховній Раді і Ви, і Ваш рідний брат, і Ваш двоюрідний брат.* Віктор Балого: **Ви знаєте, що у Верховній Раді немає ні братів, ні родичів. У Раді є депутат, який обраний. В даному випадку ми говоримо про вибори названих Вами людей по мажоритарці. Це довіра виборців.** Неназивання (непряме називання) родичів (*названих Вами людей*), а також зміщення акценту з родинних зв'язків на професійну діяльність (*у Верховній Раді немає ні братів, ні родичів. У Раді є депутат, який обраний*) допомагає адресату зберегти своє «лице».

Вдалою відповіддю на провокацію є іронія, жарт, гумор, напр.: 1) КО: *Ви обіцяли нас познайомити зі своєю дружиною, але не сталося. <...> Ви дружину ховаєте, а в історії України була вже одна схована на Донбасі перша леді.* Дмитро Ярош (сміється): **Добре, що я на неї паранджу не одягаю;** 2) КО: *Народним депутатом Ви стали вперше у цьому скликанні. Як Вам крісло народного депутата?* Антон Геращенко: **Воно зручне. Не дивлячись на свої розміри, я в ньому вмістився. Все гаразд.** Ефективними є риторичні питання іронічного характеру на кшталт: КО: *Чому ти не в глядацькій залі, а біля бару б'єш склянки?* Кузьма Скрябін: **Ну як я можу фігурувати там, якщо я тут?** Як бачимо, самоіронія й уміння з гумором дивитися на ситуацію дозволяє спілкуватися у кооперативному руслі.

Висновки з дослідження та перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямі. Отже, провокативна поведінка принаймні одного з мовців робить комунікацію конфліктно спрямованою. У межах теледискурсу (діалогових програм) йдеться про використання таких прийомів провокації, як апеляція до псевдофактів (чутки), брехня, висловлення недовіри, глузування, демонстрація обізнаності, звинувачення чужими вустами, некоректні з логічного погляду питання, непряме приниження, сугестія (натяк) тощо.

Одним із прикладів ведучого-провокатора є Катерина Осадча, яка постає в амплу світської пліткарки й давньої подруги та застосовує у своїй практиці відносно сталий набір провокаційних засобів. Зокрема, йдеться

про несподівані запитання, допит, розповсюдження чуток, завуальоване кепкування/глузування, непряме звинувачення («чужими» вустами) тощо. Відповідь-реакція об'єктів провокації може бути як неефективною, коли мовець постає в невігідному світлі й дискредитує сам себе, так і ефективною, коли мовцеві вдається зберегти «лице» (пряма відповідь, зміщення акценту, гумор, зміна теми та ін.).

Перспективним є опис інших різновидів конфліктного та конфліктно небезпечного мовлення, напр., інтернет-дискурсу й мови електронних ЗМІ.

Література:

1. Шатрук Г. Не капелюшками єдиними : екстравагантність Осадчої / Г. Шатрук // *Media-rezonans*. – 2013. – 24 груд. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.media-rezonans.info/media/tebachennya/3209/>.
2. Лукина М. Технология интервью / М. Лукина. – М., 2005. – 192 с.
3. Снурнікова Ю.М. Типи ампула ведучих-провокацій сучасних українських діалогових програм / Ю.М. Снурнікова, Т.М. Бобильова // *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна* : [зб. наук. пр.]. – Харків, 2012. – Вип. 4. – № 1027. – С. 85–88.
4. Катерина Осадча : Івано-Франківськ – місто позитивних людей // *Versal*. – 2013. – 13 жовт. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://versal-online.com.ua/kateryna-osadcha-ivano-frankivsk>.
5. Грищенко А.П. Питальні речення / А.П. Грищенко // *Українська мова* : енциклопедія. – К., 2004. – С. 479–480.
6. Степанов В.Н. Провокаційний вопрос с точки зрения прагматингвистики / В.Н. Степанов // *Московский лингвистический журнал*. – 2003. – Т. 6. – № 2. – С. 157–180.
7. Чайка Л.В. Питальні висловлювання у комунікативному аспекті (на матеріалі англ. мови) : дис... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Л.В. Чайка. – К., 1998. – 163 с.
8. Heritage J. Oh-prefaced responses to inquiry / J. Heritage // *Language in Society*. – 1998. – Vol. 27. – № 3. – P. 291–334.
9. Совесть нации : Катя Осадчая [Електронний ресурс] // *Pink*. – 2014. – № 7. – Режим доступу: <http://pink.ua/sovest-nacii-katya-osadchaya>.
10. Апалат Г. Комунікативна стратегія конфлікту в текстах-інтерв'ю сучасної англійської преси / Г. Апалат // *Актуальні проблеми іноземної філології та методики викладання іноземних мов* : матеріали онлайн семінару, (Житомир, 17–22 квітня 2014 р.). – Житомир, 2014. – С. 4–15.
11. Басюк Л.М. Стратегії і тактики учасників парламентського дискурсу Великої Британії / Л.М. Басюк // *Семантика мови і тексту* : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конф., (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 30–32.

Анотація

Н. ВОЙЦЕХІВСЬКА. ПРОВОКАТИВНІ ПИТАННЯ В КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена опису моделей комунікативної поведінки в провокативному теледискурсі (діалоговій програмі). Зроблено аналіз тактик і прийомів у нейтральній, кооперативно- та конфліктноспрямованій стратегіях ведення телеінтерв'ю. Теоретичні положення проілюстровані прикладами діалогів із програми Катерини Осадчої «Світське життя».

Ключові слова: провокація, діалогічний дискурс, телевізійна комунікація, конфлікт.

Аннотация

Н. ВОЙЦЕХОВСКАЯ. ПРОВОКАЦИОННЫЕ ВОПРОСЫ В КОНФЛИКТНОМ ДИАЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Статья посвящена описанию моделей коммуникативного поведения в провокационном теледискурсе (диалоговой программе). Сделан анализ тактик и приемов в нейтральной, кооперативно- и конфликтно направленной стратегиях ведения телеинтервью. Теоретические положения проиллюстрированы примерами диалогов из программы Катерины Осадчей «Светская жизнь».

Ключевые слова: провокация, диалогический дискурс, телевизионная коммуникация, конфликт.

Summary

N. VOITSEKHIVSKA. PROVOCATIVE QUESTIONS IN THE CONFLICT DIALOGICAL DISCOURSE

The article describes the models of provocative communicative behavior in TV-diskourse. The analysis of tactics and techniques in neutral, co-operative and conflict-aimed strategies of a TV-interview is done. The theoretical principals are illustrated by dialogues from Katerina Osadcha's TV-programme «The High Life».

Key words: dialogic discourse, conflict, TV-communication, provocation.

аспірант кафедри історії
та культури української мови
Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки

НАЗВИ ХВОРОБ У ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ

Постановка наукової проблеми. Дослідження діалектної лексики за тематичними групами – актуальний і перспективний напрям вивчення українських говорів. Від моменту народження протягом усього життя людину переслідують хвороби, тому цілком закономірно, що в лексичному складі говірок особливе місце посідають народні назви хвороб як підсистема медичної термінології, в якій відбилися архетипні уявлення українців, зокрема дохристиянські вірування, найтісніше пов'язані з вербальним компонентом народної медицини – замовляннями. За допомогою замовлянь сільські знахарі намагалися повпливати на певну патологію організму. Ось як наголошують на важливості словесної формули okazionalno-obryadovих фольклорних текстів у магичному обряді респонденти: «Як око замэрусыцца торфом, то трэба над колодезь потрэсти виною, токо шоб крышка була адчинена, и трэба казаты: “Голубка сывобока, выймы з ока”. – [Выймы – это достань?] – Да. Нэ пышытэ “Достань”, бо нэ будэ пособляты» [10, с. 248].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Здобутки українського мовознавства в галузі вивчення назв хвороб представлені кількома спеціальними дослідженнями на діалектному матеріалі Дніпро-Бузького межиріччя (О.М. Вікторіна), Північного Причорномор'я (В.М. Баденкова), Закарпаття (О.Ф. Миголинець), Буковини (О.С. Стрижаківська), Івано-Франківщини (Я.Ю. Вакалюк) та ін. Словниковий склад лексики народної медицини й лікувальної магії поліських говорів став об'єктом опису в колективній монографії М.В. та О.М. Никончуків і В.М. Мойсієнка [8].

Мета публікації – дослідити склад і семантичну структуру номенів на позначення хвороб у західнополіському фольклорі. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань дослідження: а) зафіксувати народні назви хвороб, що функціонують у текстах фольклору Західного Полісся; б) здійснити класифікацію говіркової медичної термінології, виокремивши й дослідивши лексико-семантичні групи; в) виявити зв'язок аналізованої тематичної групи лексики із зареєстрованими в діалектологічних працях поліськими номенами.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У західнополіських фольклорних текстах репрезентанти гіперсеми «хвороба» відзначаються розгалуженістю номінацій, які можна поділити на лексико-семантичні групи та підгрупи. Найчисельнішу серед них становлять назви, пов'язані зі шкірними хворобами, ушкодженнями, патологіями. Прозору внутрішню форму має назва підшкірного панарицію *волос* на позначення хвороби, яка виникає, за уявленнями поліщуків, від потрапляння в дрібну ранку на тілі (переважно пальці) загадкової волосини, що призводить до наривів, пухлин, пор.: «Волос, нэ волосуй, тило нэ псуй, м'яса нэ розрывай, косты нэ выкидай» [10, с. 215], «Волос, волос ізиходь на колос», «Віливаю волос на білий колос» [6, с. 155], пор. фіксацію Г.Л. Аркушина: *во́лос* «хвороба, при якій спухає голова; для лікування ставлять миску з водою на голову, куди виливають розплавлений віск; якщо волос, то віск буде з гульками; гнійна пухлина під нігтем пальця» [1, с. 69] та форми, спостережені житомирськими дослідниками Полісся: *во́лос, во́лас, во́лус, волос'анка* «нарив» [8, с. 16].

На позначення бородавок простежено кілька репрезентантів, які продовжують псл. **bordavьka, *bordavica* [5, т. 1, с. 231]: *бородій, бородаюка, бородаюкі* [6, с. 163], *бородаўкэ, бородэ* [10, с. 209], пор.: «Мисяць, мисяць, молодэ, возьмэ мои бородэ» [10, с. 209], «Молодичок, молодичок. Щоб ти постаріу, а мої бородаюкі пропали» [6, с. 163], пор. свідчення діалектологічних джерел: *бород'авка, бород'анка* [1, с. 28], *бородаўка, бород'еўка, бородаўка* [8, с. 61–62].

Для найменування *лишаю* використано фонетичний дублет *лышэй* [10, с. 213], генетично пов'язаний із псл. **lišajь < *lixějь* від *lixь* «злий» [5, т. 3, с. 252], пор.: «Лышэй, лышэй, иды свынням помэшэй» [Зам, с. 213], у поліських говірках відзначено форми: *лишай* «назва ряду шкірних хвороб» [1, с. 283], *лишай, л'ишай, лиш'ей* [8, с. 46].

На позначення гострого запалення шкіри вживано запозичений, імовірно, зі східнороманських мов номен, маніфестований у фольклорному тексті варіантом *безшиха* (пор. *бешиха* – молд. бэшикэ «міхур, пухир», рум. bășică (beșică) «тс.», походять від лат. **bessica (< vēsica)* «сечовий міхур, пухир» [5, т. 1, с. 179–180]), пор.: «Іхав Ісус Христос на своїм ослі і приїхав до трох рік: одна ріка водяна, друга ріка вітрана, третя ріка безшихи. І став Ісус Христос восла напояти і безшиху зганяти» [12, с. 80].

У складі народних медичних назв другою, більш поширеною назвою *безшихи* виступає *рожа*, перенесена, як відзначає В.В. Німчук, «за подібністю дуже червоного кольору шкіри при *безхисі* до кольору червоної квітки, мабуть, спочатку в німецькій мові (нім. Rose 1. «троянда», 2. «безшиха»), звідки нову семантику запозичили польська (*roża*) й словацька (*ruža*), а з них або безпосередньо з німецької – й українські говори – *ружа, рожа* «безшиха» [9, с. 280–281]: *рожа, рожыце-трудышчэ* [10, с. 195], *трынацать рожэй* [10, с. 196], *дванацать ріж* [6, с. 150], *рожо, до рожі, до рожія, рожя-негожа* [6, с. 151], *рожу* [13, с. 84], *ружа* [2, с. 207], пор.: «Рожыце-трудышчэ, перэстань ходыты, тыло портыты» [10, с. 195], «За першим разом, за Господнім приказом, прислала Божая

Мати (ім'я) рожу паліти» [13, с. 84], пор. фіксацію Г. Л. Аркушина: *рѡжа* «захворювання шкіри, при якому на ній з'являються червоно-сині плями» [1, с. 478].

Словоформи *ятру, ятра-ятрице, ятрицю-сестрицю* [6, с. 154] маніфестують іменник на позначення стрептодермії («вогнику»), пор.: «*Ятра-ятрице, будь сестрице! Иди на лози, де птиці не літають і піїни не співають*» [6, с. 154], пор. поліські паралелі: *їатрѣ, їатрос'т', вѡгн'їк, ѡгн'їк* [8, с. 76–77], пор. псл. *jetriti* (**ęriti*), пов'язане із псл. **jetriti* (**ętro*) «печінка (< нутрощі)» [5, т. 6, с. 563].

Основне значення лексеми *скула*, походженням із псл. *skula*, пов'язаного з *skuliti* «стиснути» [5, т. 5, с. 290], – номінація великого гнійного нариву з кількома верхами або без верхів, пор.: «*На, скула-скуланица, костяная костяница, чи ты головная, чи ты мозговая, чи ты нутряная*» [10, с. 206], пор. із реєстровими одиницями діалектографічних праць: *ску́ла* «чиряк» [1, с. 508], *ску́ла, скула́, скул'а́чка* «великий нарив; чиряк» [8, с. 17–18].

До репертуару мовних одиниць із семантикою «нарив» входить також лексема *верод-огоньок* [7, с. 22], пов'язана із псл. **verđ* «гуля, нарив» [5, т. 1, с. 352], пор. семантичне варіювання лексеми в поліських говірках: *вѣрод устаѡ* «назва висипу, викликаного переохолодженням тіла» [8, с. 76]. Другий компонент аналізованого юкстапозита *огник* може виступати ще в значеннях: 1. *зоулин цвіт*, *Lychnis flos cuculi* L.; *флокс Друмонда*, *Phlox drummondii* Hook; назва зумовлена яскравим кольором квітів цих рослин; 2. *відкашник звичайний*, *Carlina vulgaris* L.; *юринія волошковидна*, *Jurinea suanoides* (L.) Rechb; назва зумовлена тим, що в народній медицині ці рослини використовують для лікування пухирчастого висипу на тілі, який зветься огником (вогником) [5, т. 4, с. 155], пор. також *вожник*: *смолянка, віскарія*, *Viscaria vulgaris* Roehl. (*Lychnis viscaria* L.); *меландрій червоний*, *Melandrium album* (Mill.); назви зумовлені, очевидно, червоним забарвленням квіток віскарії і меландрію червоного [5, т. 1, с. 413].

У фольклорних текстах *вередом* називають також хворобу, викликану важкою фізичною працею, пор.: «*Уверод-уверод, не йди не узад, не уперод*» [6, с. 143], пор. поліське: *увереди́ц'а* «хвороба (біль) в животі від надмірної трудової діяльності» [8, с. 70], *навереди́ла, наперед'їла* «процес перевтоми м'язів кисті руки під час жнив» [8, с. 71]. Полісемізм аналізованої лексеми мотивований розумінням людиною хвороби як зла, шкоди здоров'ю, пор. рос. *вред* «зло, шкода».

Кількома словоформами представлено номінативні одиниці, об'єднані семантичною ознакою «біль у животі від надмірного фізичного перенапруження; надрив у середині живота»: *вразе* [3, с. 292], *вразочку* [3, с. 293], *вразіку-братойку*, *князіку-вразіку* [3, с. 294], *вразіку* [3, с. 297], *вразичку-братичку* [3, с. 295], *вразочку* [10, с. 325], *вразынько* [10, с. 326], *вразу* [10, с. 143], пор.: «*Вразіку, вразіку, зулутейкі ж ти князіку. Прусю ж я тибе, мулю ж я тибе: “Стань же ти пуд пупом, як пуд зиленим дубом”*» [3, с. 297], поліським говіркам відоме словосполучення: *враза зорвѣт'* [8, с. 70]; *днецю, днеце-сестрице* [3, с. 297], *од дну, дниця-сестриця, днице-сестрице* [3, с. 298], *деснице-сестрице* [6, с. 143], пор.: «*Днице-сестрице. Прошу я тибе: “Борони мене, перестань ходити, жовтую кість ломити, червону кров пити. Иди на своє містечко, на золотє крислечко”*» [3, с. 298–299], пор. фіксацію з поліського ареалу: *дна увалїлас'* [8, с. 70]; *мати́ца-сестри́ця* [3, с. 299], пор.: «*Мати́ца-сестри́ця, стань собі на пори, як ясний місяць на зори*» [3, с. 299]; *золотнице, золотник-золотниче* [3, с. 299], *золотнік, золотнічку* [6, с. 142], пор.: «*Золотник-золотниче, сам Господь тибе на своє місце кличе*» [3, с. 299], «*Золотнице Уляночко, чого те спротевилась: чи з очей, чи з праці?*» [3, с. 299], на позначення цієї патології в діалектографічних джерелах виявлено форми: *золотн'їк зорвѣт'*, *золотн'їка зорвѣт'*, *залатн'їк хѡд'їт'* [8, с. 69–70].

Серед назв, пов'язаних із дитячими хворобами, широкий номінативний ряд репрезентує хворобливий стан дитини, який проявляється в безсонні, нестримному плачі або крикові без сліз, пор. літ. *крикливиці* [11, т. 4, с. 345]: *крїксы* [10, с. 45], *крїксуны* [10, с. 78], *крїксѣ* [10, с. 59], *крѣксѣ, крѣксѣвѣц* [10, с. 67], *крѣксѣцѣ, крѣксѣнѣ, крїксы-плаксы, крїкливыцы* [10, с. 64], *крїчыца* [10, с. 51], *крїчы* [10, с. 52], *крїкльвычыкы-ночнычки* [10, с. 63], *крїкльвыцы* [10, с. 70], *крїкливиць* [6, с. 135], *крїклевици, крикуне* [7, с. 19], *крикуни* [7, с. 23], *ночныцы* [10, с. 52], *ночныцы-сѣстрыци* [10, с. 74], *нучныцы* [10, с. 59], *ночныцам, полуночныцам* [10, с. 76], *ночнице-сестрице* [6, с. 136], *нучнеци* [7, с. 18], пор.: «*Ночныцы-сѣстрыци, нѣ спитѣ, нѣ дрѣмлитѣ, кроснамы стучытѣ, вам на ныты бѣрды накыдаты, ну а Васылѣвы всю ночнѣнку спаты*» [10, с. 74], «*Ходыла Бѡжа Маты по хаты гоныла крїкльвыцы з хаты. Идытѣ, крїкльвыцы, з хаты, дайтѣ дытыне спаты*» [10, с. 70], «*Крїксы-плаксы, перѣстантѣ ходыты, ей кости ломыты*» [10, с. 64], «*Пидѣм, груша, на обору, я с тобою поговору, плодов с тѣбе нѣ бѣру, но свѣз внучци крїксы отдаю*» [10, с. 45]. У поліських говірках зауважено чимало фонетичних і словотвірних відповідників аналізованої недуги: *крїклївици, крїкси* [1, с. 252], *крїкун* [1, с. 253], *ночніци, нѡчки, нѡчки, нучніца* «хвороблива плаксивість у дітей вночі» [1, с. 350], *крїкѡха, крїклїѡка, крїклїѡц'ї, крїксы, крїксы, кр'їкл'їв'їци, крїклївица, кр'їкл'їв'їшче, ночнѡйе, н'їчніца, ночніци, плаксїѡц'ї* «тс.» [8, с. 73]. У значенні «безсоння» виступають номені: *крїлишча* [10, с. 72], *крїлыска* [10, с. 73], пор.: «*Выкатываю крїлыска: котячий, собачий, курячий, гусячий, свинячий*» [10, с. 73].

У колї назв, пов'язаних із нервово-психічними хворобами, *епїлепсія* – хронічна нервова хвороба, яка характеризується приступами розладів свідомості, що в типових випадках супроводжуються загальними корчами [11, т. 2, с. 483], – представлена кількома атрибутивними говірковими відповідниками, реалізованими в словоформах: *чорная болесь* [10, с. 259], пор.: «*Чорная болесь – старина. Райськи двѣри, отворитѣся, кости, собѣрѣтѣся*» [10, с. 259]; *чорну хворобу* [10, с. 265], пор.: «*Мисѣц на нѣбѣ, рыба ѡ морѣ, Сус Хрыстос ѡ грѡбѣ, а я выговораю од раба Бѡжѣо чорну хворобу*» [10, с. 265]; *чорная слабость* [10, с. 261], пор.: «*Там ѡго мучыть чорная слабость. Шѡб ѡго нѣ крутыло, нѣ ломыло, бѡлого тѣла нѣ смутыло*» [10, с. 261]; *болезни чорной* [10, с. 260], *чорное болезь* [10, с. 257], *чорну болезнь* [13, с. 84], пор.: «*Иду до хрїшчѣного, до свѣшчѣного, до раба Бѡжѣо*

болезни чорной становляты» [10, с. 260], «Тобі, – Петро, – спати й перебувати, мені чорну болєзнь одмовляти» [13, с. 84]; чорную боль [13, с. 87], пор.: «Господня Божая Мати по шовковому пояску спускалася, до Андрія хрещеного чорную боль шептати поспишалася» [13, с. 87]. Ад’єктив у складі аналітичної назви може бути зумовлений і характерною ознакою хвороби (обличчя стає синювато-чорним), і способом лікування недуги (людину накривали чорною тканиною). Мотиваційною ознакою номена *падуча* [13, с. 87] стало те, що під час епілептичного нападу людина падає на землю і її тіло зводять судоми, пор.: «Ти, падуча, ти, минуча, ти, родимая-приходимая! Минайса, не обзивайса» [13, с. 87]. Поліські найменування аналізованої підгрупи послідовно зафіксовані діалектологами: *чорна бол'єз'* [1, с. 610], *свойа бол'єз'* [1, с. 495], *чорна бол'єзн'*, *чорна слабос'т'*, *чорна хвороба, падуча, пад'учка, припадки, род'іма, причіна* [8, с. 79–80].

Широкий спектр медичних реалій охоплює лексема *жовна* < псл. **z^ol^ona* «хвороблива пухлина на тілі» [5, т. 2, с. 203], зафіксована у фольклорному дискурсі з семантикою «лімфоденіт; збільшена лімфатична залоза» пор.: «Так як тэй мрэц нэ дэйствуе, так штоб эта жоўна нэ дэйствовала» [10, с. 217], а в багатьох поліських говірках відома також у значенні «зоб» [6, с. 81].

Шляхом асоціації за зовнішньою схожістю хворого розширився семантичний обсяг слова *жовтяниця* < **z^ol^ot^ots^o* «жовтий» [5, т. 2, с. 203] й утворилося нове значення аналізованої патології: «запальне захворювання печінки інфекційного характеру», пор.: «Святый отэц Мыколаю, от раба Божэго жоўтяницы вымовляю» [10, с. 339], пор. літ. *жовтяниця*: 1. «Жовте забарвлення шкіри через підвищене нагромадження жовчного пігменту в крові та тканинах тіла»; 2. (*Chrysosplenium*, L.). «Трав'яниста весняна рослина родини ломикаменевих, що цвіте жовтими або зеленкуватими квітками» [11, т. 2, с. 542], пор. говіркові паралелі: *жоўта'ніца, жоўтуха* «жовте забарвлення шкіри через захворювання печінки; хвороба Боткіна» [1, с. 157], *жоўтушк'і* «ластовиння» [8, с. 64].

Окрему групу лексем становлять назви хвороб, викликаних магією. Назви загальних процесів насилання/лікування хвороб, які мають ірраціональне пояснення, виражені дієсловами: *накідає* [3, с. 307], *одкідаймо* [3, с. 310], *одкідаємо* [4, с. 159], пор.: «А хто ця булєзні накідає, хай на йо' нападає» [3, с. 307]. Для позначення *пристріту* – хвороби, спричиненої кому-небудь поганим поглядом (рідше словами чи діями), зафіксовано назви: *стрити* [4, с. 163], *стрит* [4, с. 164], *вроки* [13, с. 86], *уроки-подуми* [6, с. 145], *уроки* [6, с. 146], *вроки* [6, с. 147], *врокі* [4, с. 159], *вровичікі, врики, вроки* [4, с. 160], *пувурокиці, од уроков* [4, с. 162], *врокі* [7, с. 20], пор.: «Ішло три старці, нисли три вєщі: один – рукавици, другий – нагавици, третій – врокі чортові в бокі» [4, с. 159]. «Етимологічний словник української мови» пояснює виникнення назви *пристріт* результатом злиття виразу **при стріті* «при зустрічі», що складається з прийменника *при* та іменника [*стріт*] «зустріч»; назва хвороби зумовлена тим, що виникає вона від поганої зустрічі [5, т. 4, с. 578]. У наявних у нашому розпорядженні джерелах знаходимо такі говіркові відповідники: *накінути врокі* [1, с. 330], *вректі* «зробити поглядом так, що людині стає погано» [1, с. 73], *пристріт, пр'істрєт, пр'істрєк, урєк'і, поворєк'і* [8, с. 54–55].

Хвороби від переляку представлені номенами: *пиріполох-пиріполохище* [3, с. 312], *лекі, лекі-перевлекі* [6, с. 140], *переполохі* [3, с. 304], *лекі* [3, с. 300], *ляки-полохи* [3, с. 302], *лекє* [3, с. 312], *лекі* [7, с. 26], *леки, влекы* [10, с. 110], *од лекоу* [10, с. 111], пор.: «Там вам буде нити-їсти, золоте крісло сісти, Нінини лекє з'їсти» [3, с. 312], «Я леки знаю, я од лекоу одмоўляю, одговораю с чэрвонойи крыви, с билойи кости» [10, с. 111], пор. поліські номені: *вл'ак, зл'ак, л'акун, спуг, переполєх* [8, с. 52].

Словоформами на зразок *завою, от завои* [10, с. 329], *завой* [6, с. 164], *завою* [6, с. 165], *пудвею* [13, с. 85] маніфестовано іменник зі значенням «біль у животі від відьомського насланя або від безпосереднього зіткнення людини з вихором», пор.: «Завою, завою, мэныся, чэрэз дорогу пэрэкотывся и воды напывся» [10, с. 329], «Пудвею, пудвею, я тобі нічого не даю, кудою ти зайшов, тудою ти вийди» [13, с. 85], «Завою, завою, ходи за мною. Я тебе заріжу, на нитоціці повіщу» [6, с. 165]. У діалектографічних джерелах маніфестовано такі репрезентанти аналізованої семи: *зав'їй, зав'їниціа, завїй* «сильний біль у животі; апендицит» [1, с. 161], *завуї, завїй, завїй, завїўка, завїўни ж'івот, завїўтка* [8, с. 52–53].

Хворобу, яка нападає на людину в поганих місцях, де був нечистий, номінують *прича, пріча, прічу, прічі* [6, с. 164], пор.: «Ні одна пріча, ні дві прічі, ні трі прічі, ні чотири, ні п'ять, ні шість, ні сім – одійде пріча зоусім» [6, с. 160], пор. з фіксаціями Г. Л. Аркушина: *прич, прич', прич'* «біль у суглобах» [1, с. 447] та авторів колективної монографії: *пріча п'ідкінулас'* «процес вивихнення ноги» [8, с. 24].

У групі назв на позначення грижі виділяємо лексеми *кіла* [2, с. 34] з урахуванням західнополіської рефлексії **y* > [i], пор. псл. *kuła* «пухлина, нарість» [5, т. 2, с. 432], літ. *кила* «грижа», у фольклорному контексті: «А в старшого свата обдерта хата і в дровні поліна, но кіла по коліна» [2, с. 34], пор. розгалуженість номінацій у говірках Полісся: *г'їла, гїла, к'їла, к'їла* [8, с. 71]; *кутныця* [10, с. 311], пор.: «Як этый мрэц ужэ нэ встанэ, шоб эта кутныця нэ выходыла» [10, с. 311], пор. семантично близькі фіксації в мовленні поліщуків: *кутніця, к'їтн'а кішка* «пряма кишка; апендикс» [1, с. 270], *кутніця* «позначення округлої випуклості» [8, с. 60].

У лексико-семантичній групі хвороб опорно-рухового апарату зафіксовано мотиваційно прозорі найменування ревматизму, генетично пов'язані з **gryža* < **gryzja*, похідного від **gryzti* [5, т. 1, с. 594]: *грызь* [10, с. 310], *грїзь* [6, с. 160], *грязю* [6, с. 159], пор.: «Як слуна пропадаэ, шоб у раба Божого грызь пропала» [10, с. 310], «Прийшло трі брати каміння зрубати. Камінь не зрубали, зрубали грїзь» [6, с. 160], пор. говіркові маніфестанти: *грїз', гр'їз', р'їз', грїжа* «біль у суглобах від фізичного перенапруження з утворенням характерних кісткових наростів, які під час руху потріскують» [8, с. 71]. Паралельно з лексемою *грызь* на позначення цієї вади виокремлюємо назву *остець* < псл. *gostьсь*, зменшене від *gostь* як табуїстична назва [5, т. 1, с. 575], пор.: «А ти, остець, Божїй отець. Не ходи, не ломі, не крути» [6, с. 164]. Діалектні джерела фіксують розгалуження семантики назви *остець*,

пор.: *остец* «висип від переохолодження тіла» [8, с. 76], «хвороба (переважно в дітей) в результаті якої за вухами лущиться, гниє шкіра, а потім поширюється на волосся» [8, с. 42].

Мікросистему назв, пов'язаних із зоровими вадами, репрезентує одиничний номен *бэльмо* з урахуванням західнополіської рефлексії *ě > [э], пор.: «*Ишоу Господь и Господня Маты бэлма шэптаты*» [10, с. 245], пор. говіркові відповідники: *б'іл'мо, бил'мо, б'іл'ма, б'іл'мак'є* «очі», *б'іл'май* «людина з великими очима» [1, с. 22], *б'іл'мо, бел'мо, бил'мо, скалка* [8, с. 32].

На позначення сплутаного від неохайності волосся в щільний жмуток використано номен *коўт*, пор.: «*Ми сяц на нэбэ, рыба в морэ, Сус Хрыстос ў гробэ, а я выговораю од раба Божэго коўта*» [10, с. 338], пор. зафіксоване в поліському континуумі розширення семантичного обсягу лексем: *коўт', коўтун* «1. китиці біля хустки, скатертини; 2. хвороба, при якій волосся злипається в ковтуни; жмут збитого волосся під час хвороби» [1, с. 210], *коўти* «1. збите у жмути волосся, яке під час хвороби не дозволялося розчісувати; 2. хвороба (простуджені ноги)» [1, с. 210], *коўт, коўтун* «золотуха» [8, с. 43].

Носіями семи «лихоманка, пропасниця» виступають утворення: *шухля, шыхля*, можливо, як вважають етимологи, експресивна трансформація запозиченого з польської мови *szuchta* «тс.» [5, т. 6, с. 497], пор.: «*Шухля, е ў вас семдесят симь, забирай мою зовсим, а кому нэдостатки – забирайтэ мои тратки*» [10, с. 303], пор. розвиток амплітуди значень відзначеної лексеми в поліському наріччі: *шухл'а* «велика металічна лопата за загнутими краями», *шухл'а* «шухляда стола» [1, с. 634]; *шэндя*, пор.: «*Да на тоби гэтэ яденне, на тоби мое шэнде, я иду чыста домой*» [10, с. 304], пор. широкий номінативний ряд на позначення лихоманки в поліських говірках: *шохл'а, шухл'а, шіхл'а, ш'іхл'а, шéхва, х'інд'а, хонд'а, хонз'а, шун'а, шéнз'а* [8, с. 78]. Етимологи припускають, що *хіндя* «трясця» – афективне утворення, очевидно на основі дієслова *хитати*; до суфікса -нд'-, пор. *ріндя* «свиня» від *рiти* [5, т. 6, с. 175].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Лексику народної медицини широко представлено у фольклорі: назви хвороб найчастіше функціонують у текстах замовлянь, яскраво відтворюючи специфічні риси ареалу свого побутування на різних мовних рівнях. Дослідження показало, що найменування хвороб у західнополіських говірках утворюють розгалужену щодо структури тематичну групу лексики. Системний аналіз фактичного матеріалу засвідчив тенденцію, коли одній недузі відповідає кілька номінативних одиниць, і навпаки: різні за симптоматикою захворювання позначаються однаковою лексемою. Простежений тісний зв'язок зафіксованої діалектологами в поліських говірках лексики народної медицини із аналогічними назвами з фольклорних текстів став ще одним аргументом на користь тези про евристичну цінність фольклору як діалектографічного матеріалу. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в дослідженні особливостей складу інших тематичних груп народної лексики говірок Західного Полісся на матеріалі фольклорних текстів.

Література:

1. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. А–Я. – [Вид. 2-ге переробл., випр. і доп.] / Г.Л. Аркушин. – Луцьк, 2016. – XXIV + 648 с.
2. Аркушин Г.Л. «Всього на світі хватає» (фольклор, звичаї та обряди Західного Полісся у діалектологічних записках) : [вибране] / Григорій Львович Аркушин. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 212 с.
3. Гунчик І. Із оказіонально-обрядового фольклору Західного Полісся. Лікувально-профілактична сфера / І. Гунчик // Вісник Львівського університету. Серія : філологічна. – Львів, 2003. – Вип. 31. – С. 292–312.
4. Гунчик І. Тео- і агонімічні персонажі у структурі західнополіських оказіонально-обрядових текстів від вроків / І. Гунчик // Treści i mechanizmu przenikania kultur na pograniczu polsko-ukraińskim. – Ryki, 2003. – Т. 2. – S. 147–165.
5. Етимологічний словник української мови : в семи томах. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
6. Мойсієнко В. Поліські замовляння / В. Мойсієнко // Древліани : збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1996. – Вип. 1. – С. 121–165.
7. Назарчук Л. І слово – то є Бог. Замовляння / Л. Назарчук. – Луцьк, 2004. – 30 с.
8. Никончук М.В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії / М.В. Никончук, О.М. Никончук, В.М. Мойсієнко. – Житомир : Полісся, 2001. – 147 с.
9. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови : [монографія] / В.В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1992. – 416 с.
10. Полесские заговоры (в записях 1970-1990 гг.) / Сост., подготовка текстов и коммент. Т.А. Агапкиной, Е.Е. Левкиевской, А.Л. Топоркова. – М. : Индрик, 2003. – 752 с. (Традиционная духовная культура славян. Публикация текстов).
11. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
12. Соляр О. Основні категорії магічного мислення, віддзеркалені у словесній комунікаційній площині ритуалу заговорювання / О. Соляр // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. – Рівне : Перспектива, 2004. – Вип. V. – С. 70–85.
13. Шкарбан А. Замовляння (за матеріалами експедиції 2000 р. в Сарненський район) / А. Шкарбан // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. – Рівне : Перспектива, 2002. – Вип. II. – С. 79–88.

Анотація

Ю. ГРИЦЕВИЧ. НАЗВИ ХВОРОБ У ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ ФОЛЬКЛОРНИХ ТЕКСТАХ

У статті на матеріалі текстів фольклору та даних сучасної діалектології детально проаналізовано номен, якими жителі Західного Полісся послуговуються в повсякденні для ідентифікації різних хвороб та патологій людського організму. Виявлені лексичні паралелі між реєстровими одиницями діалектних словників, монографій, укладених на матеріалі поліського нареччя української мови, та аналогічними назвами хвороб у фольклорних текстах підтверджують тезу про фольклор як окремий стильовий різновид усного народного мовлення.

Ключові слова: назви хвороб, номен, лексико-семантична група, говірки, фольклорні тексти, замовляння, Західне Полісся.

Аннотация

Ю. ГРИЦЕВИЧ. НАЗВАНИЯ БОЛЕЗНЕЙ В ЗАПАДНОПОЛЕССКИХ ФОЛЬКЛОРНЫХ ТЕКСТАХ

В статье на материале текстов фольклора и данных современной диалектологии детально проанализированы номены, которыми жители Западного Полесья пользуются в повседневной жизни для идентификации различных болезней и патологий человеческого организма. Выявленные лексические параллели между реестровыми единицами диалектных словарей, монографий, составленных на материале полесского наречия украинского языка, и аналогичными названиями болезней в фольклорных текстах подтверждают тезис о фольклоре как отдельной стилевой разновидности устной народной речи.

Ключевые слова: названия болезней, номен, лексико-семантическая группа, говоры, фольклорные тексты, заговоры, Западное Полесье.

Summary

YU. HRYTSEVYCH. DISEASES NAMES IN THE WESTERN POLISSIAN FOLKLORE TEXTS

The article lays emphasis on the peculiarities of various diseases and pathologies of the human body nominae used by the residents of Western Polissia in everyday life. The peculiarities have been revealed in the course of case study of folklore texts and the data of contemporary dialectology. The identified lexical parallels between registered units in the dialectal dictionaries, books, compiled on the materials of the Polissian dialect and the analogous names of these diseases in folklore texts confirm the thesis that folklore is a special kind of stylistic interpretation of the colloquial speech.

Key words: disease names, nomen, lexical-semantic group, dialects, folklore texts, incantation, Western Polissia.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології,
перекладу та мовної комунікації
Національної академії
Національної гвардії України

АРХЕТИПИ СВІТОУСТРОЮ В ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІЙ СВІДОМОСТІ

Аналіз мови творів художньої літератури протягом багатьох років становить предмет дослідження лінгвістів. Художній твір є складним і багатограним явищем, в якому відтворюються естетичне й філософське знання людства. Тому мовознавці, дотримуючись наукової традиції останніх десятиліть, разом з іншими вченими, які проводять власні дослідження в царині філософії, соціології, психології, естетики, культурології, все активніше застосовують у вивченні мови літературних текстів антропоцентричний підхід. Увага науковців концентрується на проблемі взаємодії людини й природи, людини й світу, а напрями розвитку сучасного мовознавства – на з'ясуванні критеріїв, завдяки яким можливо більш послідовно й ґрунтовно спостерігати за діалогом усесвіту й людини, людини й культури та фіксувати результати їхнього взаємозв'язку. Із метою розв'язання цих глобальних питань мовознавство залучає нові методи дослідження, які спираються на інтеграційний, міждисциплінарний підхід і сприяють вивченню об'єкта з погляду різних галузей знань.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття в українському мовознавстві характеризується значним посиленням інтересу до вивчення мови в аспекті її взаємозв'язків із ментальністю, культурою, історією, звичаями й традиціями українського народу (Ф. Бацевич, К. Голобородько, С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Калашник, Т. Космеда, Л. Лисиченко, Л. Масенко, Л. Мацько, О. Селіванова, Л. Шевченко та ін.). Значна увага приділяється етнокультурному елементові, зростає інтерес до дослідження глибинних першооснов національної культури (В. Жайворонок, С. Єрмоленко, В. Кононенко, С. Кримський, О. Маленко, Л. Мацько, А. Мойсієнко, О. Федик та ін.), до питань національної специфіки мовних і мовленнєвих явищ, що дозволяють проникнути в глибини національного способу мислення, ментальності, світобачення (С. Єрмоленко, В. Жайворонок, В. Кононенко, С. Кримський, О. Маленко, Л. Мацько, А. Мойсієнко, О. Селіванова, Н. Слухай, О. Федик та ін.). Відповідно, на сучасному етапі розвитку мовознавства актуальним постає питання про архетипи як поліаспектне лінгвоментальне явище.

Проте, незважаючи на помітну активізацію вивчення архетипу, на сьогодні в українському мовознавстві проблема його аналізу залишається в центрі уваги багатьох дослідників художнього тексту та є одним із провідних напрямів у лінгвістичних працях.

Зміст поняття «архетип» набував різного значення у філософських поглядах Платона, Августина Блаженного, І. Канта, А. Шопенгауера, З. Фрейда, але найглибше розробили це поняття швейцарський психоаналітик і філософ культури К.-Г. Юнг та його послідовники – Е. Нойманн, Дж. Хендерсон, Дж. Хіллман, Дж. А. Холл, К. Леві-Строс, Н. Фрай, Дж. Фрезер, Р. Барт, Ж. Лакан, М. Фуко. Архетипом вони вважали явище сфери колективного несвідомого.

Відповідно до теорії архетипів К.-Г. Юнга розрізняють психологічні та культурні архетипи. Психологічні архетипи (Великої Матері, Вічної Дитини, Старого Мудреця, Діви, Звіра, Духу, Переродження (Трансформації), Священного Шлюбу (Ієрогамосу) тощо) виходять із пам'яті народу і є універсальними. Культурні архетипи (Трійця, Життя, Смерть, Вічний Мандрівник, Герой) виражають етичну своєрідність ментальності [14, с. 229; 15, с. 334].

Інші архетипи, які дослідник називає архетипами трансформації, не з'являються в персональній формі. Вони виявляються в багатьох ситуаціях, місцях, знаряддях, подіях наших сновидінь, визначаючи відповідні мотиви фольклору.

К.-Г. Юнг уважав, що йому вдалося ідентифікувати найбільш важливі архетипи, проте не виключав, що загальна їх кількість є нескінченною і скласти їх повний перелік неможливо [10, с. 48].

Архетипові установки як усталені канони мистецтва були детально осмислені в другій половині ХХ століття, зокрема в науковій спадщині канадського вченого Н. Фрая. Ураховуючи концепції, розроблені К.-Г. Юнгом, Дж. Фрезером, К. Леві-Стросом, він розглядав архетипи не лише як «первісні формули» окремих образів, але і як усталені моделі ідей, тем, мотивів, ритмів, наративів, літературних форм, жанрів. І дотримувався думки про те, що існує загальна тенденція мистецтва до відтворення цих формул [4, с. 150–151].

Н. Фрай уважав, що різні архетипи чи їх групи не є рівнозначними за своїм поширенням і функціонуванням. Серед них існує визначена група «світових» архетипів, закорінених у людській психіці, пов'язаних із загальним досвідом, зрозумілих кожному: «Якщо архетипи є комунікаційними символами та існує певний центр архетипів, то ми можемо сподіватись знайти в цьому центрі групу універсальних символів. Говорячи це, я не маю на увазі, що існує певна книга архетипових кодів, яку запам'ятали всі людські суспільства без винятку. Я маю на увазі, що деякі символи є образами речей, загальних для всіх людей, і тому наділені комунікаційною силою, що є потенційно необмеженою» [13, с. 118].

Проаналізувавши погляди Н. Фрая щодо класифікації архетипів, дослідники, зокрема М. Лановик, підкреслюють, що існує й інша група архетипів, які фіксують не універсальну пам'ять людства, а досвід окремої

нації, культури, міфології – культурні архетипи [4, с. 151–153]. Повністю погоджуємося як із поглядами Н. Фрая про те, що загальнонародські архетипи фіксують універсальну пам’ять людства, так і з думкою М. Лановик щодо групи архетипів, яка відображає досвід окремої нації, культури, міфології, історії, релігії, – культурних архетипів.

На сьогодні вчені поділяють культурні архетипи на універсальні культурні архетипи, що втілили загальні базисні структури людського існування, та етнічні культурні архетипи (етнокультурні архетипи), які є константами національної духовності, виражають та закріплюють основоположні властивості етносу як культурної цілісності [3].

Наукові, донаукові та примітивні знання людства знаходять відображення в мовній картині світу, яка є важливим складником національної культури. Мовна картина світу створюється в процесі номінації, її ключовим елементом є слово, а мовний образ світу виступає як засіб експлікації знань [5].

Мовознавці Ю. Апресян, О. Урисон, О. Яковлєва зазначають, що в мовній картині світу набув утілення саме «наївний» образ дійсності [1, с. 38–39; 12, с. 3; 16, с. 12].

Відповідно, в нашій роботі важливою є характеристика архаїчної моделі світу, оскільки в науці загальноприйнятою є думка щодо її генетичного зв’язку з міфологічною моделлю світу.

Міфопоетична модель світу відновлюється на підставі найрізноманітніших першоджерел – від даних палеонтології й біології до свідчень з етнографії сучасних архаїчних колективів, залишкових уявлень у свідомості сучасної людини, даних, що належать до мови, символіки сновидінь та більш глибоких сфер несвідомого, до художньої творчості тощо, в яких можуть бути виявлені або реконструйовані архаїчні структури (включаючи архетипи) [7, с. 161–166].

Під терміном «модель світу» (синонімічні назви – «картина світу», «образ світу»), слідом за В. Постова-ловою, вважаємо вихідний глобальний образ світу, що лежить в основі світогляду етносу, репрезентує сутнісні властивості світу в розумінні її носіїв та є результатом усієї духовної активності народу. Модель світу постає за такого трактування, як «суб’єктивний образ об’єктивної реальності, та входить, відповідно, до класу ідеального, яке, не перестаючи бути образом реальності, опредметнюється в знакових системах, не зберігаючись повністю в жодній із них» [8, с. 21].

Отже, метою цієї статті є вивчення архетипів світоустрою в суспільному універсальному знанні людства, а також характеристика загальнонародських архетипів як складників просторової моделі світу.

Простір належить до числа базисних, основоположних детермінант існування людини у світі, є універсальною людською мислення. Проте в певній окремій мовній картині світу певної етномовної спільноти він наділяється національно й регіонально забарвленими специфікаціями.

Взаємозв’язок просторових і часових координат, місце людини у Всесвіті є невід’ємними складниками світоустрою. Відповідно, світ як «космос» є впорядкованою структурою і, відображаючись у міфологічній свідомості, знаходить своє вираження в тричленній вертикальній просторовій моделі світу (верхній світ, середній світ, нижній світ).

Верх і низ є основними категоріями класичної просторової моделі, що забезпечують ієрархічний устрій як фізичного, так і морального світу. Ці архетипи репрезентовані в різних національних культурах та різних художніх системах.

У міфологічних картинах світ зображували переважно по вертикалі й розрізняли три світи, що протиставлялися за принципом «верхній – нижній».

Земний світ, в якому живуть звичайні люди, протиставлявся як нижній верхньому світові – небу (або кільком небесам, які у свою чергу теж поділяються на верхні й нижні).

Одночасно земний світ розглядався як верхній відносно до підземного чи водного світу. Також для просторової моделі світу характерним є поділ половини землі ще на дві половини (одну з напівполовин очолював дух води), завдяки якому всередині дуальної системи утворювалася тричленна система, що складалася з протиставлень: низ (земля) – верх (небо) та низ (вода) – верх (земля).

Таким чином, тричленні системи виникають усередині двочленних (дуальних) систем унаслідок повторного накладання опозиції «верх – низ» на одну з частин дуальної системи.

Отже, тричленна вертикальна просторова модель світу зберігається й на більш пізніх етапах історичного та культурного розвитку (наприклад, із трьома вертикальними частинами світу співвідносяться пекло, земля і рай). Ця традиційна схема світоустрою відтворюється й у мистецтві наступних епох, але, як правило, уже без наявного осмислення її міфологічних витоків [6, с. 100].

Дерево (світове) – архетип, що втілює універсальну концепцію світу. Варіанти назви: *дерево пізнання*, *дерево життя* – визначають конкретні функції більш загальної назви – *дерево світу*.

Світове дерево поєднує всі три світи – верхній, нижній, підземний. За допомогою світового дерева разом зводяться загальні бінарні смислові протиставлення, що використовуються для опису основних параметрів світу.

За давніми уявленнями, становлення світу – це результат послідовного введення основних бінарних семантичних опозицій (наприклад, небо – земля) і градуальних серій на зразок рослини → тварини → люди, а також створення космічної опори у вигляді світового дерева або його еквівалентів.

Світове дерево розташовується в сакральному центрі світу й має вертикальне положення. Воно є домінантою, що визначає формальну та змістову організацію всесвітнього простору. Під час поділу світового дерева по вертикалі виділяють нижню (коріння), середню (стовбур) та верхню (гілки) частини. По вертикалі виявляють протиставлення верх – низ; небо – земля; земля – нижній світ; вогонь (сухе) – волога (мокре) та ін., а також роз-

різняють: основні зони всесвіту – верхня (небесне царство), середня (земля), нижня (підземне царство) (просторова сфера); минуле – теперішнє – майбутнє; предки – теперішнє покоління – нащадки (часова сфера); причину та наслідок: сприятливе – нейтральне – несприятливе (етіологічна сфера); три частини тіла: голова, тулуб, ноги (анатомічна сфера); три види елементів стихій: вогонь, земля, вода («елементна» сфера) тощо. Тобто кожна частина світового дерева визначається певною низкою ознак.

Горизонтальна структура схеми світового дерева моделює числові відношення, сторони світу, пори року, частини доби, кольори, елементи світу. Горизонтальна структура дозволяє розрізнити освоєне (пов'язане з культурою) – неосвоєне (пов'язане з природою). Саме світове дерево в певному сенсі і в певних контекстах стає моделлю культури в цілому, своєрідним «древом цивілізації» серед природного хаосу [6, с. 102].

Тобто концепція світового дерева є однією з універсальних знакових систем, в якій акумулюються соціальна пам'ять, навички, знання, а також світоглядні форми свідомості.

Отже, загальнолюдські архетипи світоустрою *верх, низ, світове дерево* є складниками тричленної вертикальної просторової моделі світу, яка є класичною.

Триєдність світу, світове дерево, міфічні птахи-творці світу, як зазначає І. Пошивайло, виступають основними образами й українського народного мислення. Єдність трьох планів буття: горішнього (неба), проміжного (земля) і долинного (хаос, світові води, підземний світ) здійснювалася, згідно з ранніми традиціями українського символізму, за допомогою архетипу світового дерева, або дерева життя (вершечок – стовбур – коріння, вазон), що, як правило, має охоронця – птаха (символ світової душі). Дерево життя канонічно зображується таким, що постає з посудини-вазона або чаші, що свідчить про витoki його коріння з певного лона-вмістилища аналогічного всесвіту, який в українській міфології походить із глечика [9].

Таким чином, у давніх уявленнях і віруваннях українців накреслюється чітка схема світоустрою, що складається з трьох світів: підземного, земного та небесного. Із таких же частин складається й світове дерево, яке є універсальною моделлю Всесвіту, космосу, упорядкованого світу: нижня – коріння (підземний світ); середня – стовбур (земний світ); верхня (крона) – небесний світ [2, с. 176]. Людина в споконвічних народних уявленнях є частиною загального цілого, природи, космосу, Усесвіту.

Модифікуючись у процесі історичного розвитку, архетипи зберігають генокоди (першообрази), які відповідають етнокультурам як частинам загальносвітової культури й подані в національних образах культури. Однак утілюючись у художніх творах (композиторів, поетів, художників), національні смислообрази синтезують у собі художньо-світоглядний потенціал не лише будь-якого хронотопу, а й індивідуальний, особистісний потенціал митця [11].

Одним із письменників, який виражаючи власне бачення світу, відтворює архетипові для української мови явища, є О. Довженко. Поетична мовотворчість цього автора характеризується зверненням до архетипових образів і понять, що знаходять відображення в його мові, дозволяючи визначити естетичні особливості української культури, реконструювати її духовну історію та водночас доповнити картину європейського й світового художнього простору.

Поетичному світові О. Довженка притаманна вертикальна просторова модель світу, яка складається з верхнього, нижнього і підземного світів, поєднаних світовим деревом. Цій просторовій моделі світу у творчому доробку письменника відповідають три рівні: рівень індивідуально-авторських трансформацій, етнокультурний та загальнолюдський. Індивідуально-авторські трансформації О. Довженка ґрунтуються на етнокультурних архетипах, які на первісному етапі генерують появу загальнолюдських архетипів, а згодом стають їхніми складниками.

Відповідно, етнокультурний архетип *верх* трансформується в загальнолюдський архетип *верх* (верхній світ); етнокультурний архетип *низ* (*земля, вода*) – у загальнолюдський архетип *низ*, що складається з протиставлення *низ* (вода) – *верх* (земля); етнокультурні архетипи *дерево, квітка, птах* – у загальнолюдський архетип *світове дерево*.

Таким чином, архетипи є основою творчості, вони сприяють внутрішній єдності людської культури, створюють можливість взаємозв'язку різних епох і взаєморозуміння людей. Саме архетипи є психофізичними та духовними передумовами освоєння світу, а також основою уявлень людини про світ і себе в цьому світі.

Архетипи світоустрою, репрезентовані О. Довженком у тричленній вертикальній просторовій моделі світу, виявляють давні уявлення українського народу щодо світосприйняття: знання про часово-просторову модель світобудови, уявлення про космос як упорядкований світовий устрій, естетичні вподобання та духовні спрямування етносу – і вимагають подальшого вивчення засобів вербалізації архетипових явищ у художніх текстах письменника.

Література:

1. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка опыт системного описания / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
2. Космос Древньої України. Трипілля – Троянь: Мітологія. Філософія. Етногенез [Електронний ресурс]. – К. : Індо-Європа, 1992. – 302 с. – Режим доступу : <http://www.ukrlit.vn.ua/article1/1383.html>.
3. Культурология. XX век : Энциклопедия в 2 т. / [гл. ред., сост. С.Я. Левит]. – СПб. : Университетская книга; ООО «Алтея», 1998. – Т. 1. – 1998. – 447 с.
4. Лановик М.Б. Розвиток концептів «символ», «архетип» і «міф» у теоретико-літературних дослідженнях науки про переклад / М.Б. Лановик // Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – № 22. – С. 150–155.

5. Лисиченко Л. Диференціація МКС – девальвація духовних цінностей / Л. Лисиченко // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Сер. Філологія. – Вип. 55, № 843. – Х., 2009. – С. 82–85.
6. Мифы народов мира : Энциклопедия в 2 т. / под ред. С. А. Топорова. – М. : Сов. энциклопедия, 1980. – Т. 1. – 1980. – 672 с.
7. Мифы народов мира : Энциклопедия в 2 т. / под ред. С. А. Топорова. – М. : Сов. энциклопедия, 1980. – Т. 2. – 1980. – 720 с.
8. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В.И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / [Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И. Постовалова и др.] ; Отв. ред. Б.А. Серебренников; АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1988. – С. 8–69.
9. Пошивайло І.В. Символізм неба в народній культурі українців [Електронний ресурс] / І.В. Пошивайло. – Режим доступу : http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_6_11.php.
10. Психологическая энциклопедия / под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 1096 с.
11. Северинова М. Архетип як універсалія культури [Електронний ресурс] / М. Северинова. – Режим доступу : http://knmau.com.ua/chasopys/14_NBUV/docs/02_Severynova.pdf.
12. Урысон Е.В. Языковая картина мира VS. обиходные представления (модель восприятия в русском языке) / Е. .В. Урысон // Вопросы языкознания. – 1998. – № 2. – С. 3–21.
13. Фрай Н. Архетипний аналіз: теорія мітів / Н. Фрай // Слово. Знак. Дискурс : (Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.) / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 109–135.
14. Юнг К. Г. Избранное / К. Г. Юнг ; [пер. с нем. Е. Б. Глушак и др.]. – Мн. : Попурри, 1999. – 448 с.
15. Юнг К. Г. Человек и его символы / К. Г. Юнг. – СПб. : Б.С.К., 1996. – 454 с.
16. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) / Е. С. Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – 344 с.

Анотація

Л. ДОРОШИНА. АРХЕТИПИ СВІТОУСТРОЮ В ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІЙ СВІДОМОСТІ

У статті досліджуються загальнолюдські архетипи як складники просторової мовної моделі світу, аналізуються витoki та розвиток поняття архетипу, характеризуються архетипи світоустрою, наводиться класифікація загальнолюдських архетипів, що репрезентують класичну тричленну вертикальну просторову модель світу в літературних творах О. Довженка.

Ключові слова: архетип, загальнолюдський архетип, просторова модель світу, архетипи світоустрою.

Анотация

Л. ДОРОШИНА. АРХЕТИПЫ МИРОУСТРОЙСТВА В ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКОМ СОЗНАНИИ

В статье исследуются общечеловеческие архетипы как составляющие пространственной языковой модели мира, анализируются истоки и развитие понятия архетипа, характеризуются архетипы мироустройства, приводится классификация общечеловеческих архетипов, представляющих классическую трёхчленную вертикальную пространственную модель мира в литературных произведениях А. Довженко.

Ключевые слова: архетип, общечеловеческий архетип, пространственная модель мира, архетипы мироустройства.

Summary

L. DOROSHYNA. ARCHETYPES OF THE WORLD ORDER IN HUMAN CONSCIOUSNESS

The article deals with universal archetypes as ingredients of a dimensional language model of the world. The researcher analyzes the origins and development of the concept of archetype, characterizes archetypes of the world order, and gives the classification of human archetypes that represent the classic three-term vertical spatial model of the world in literary works by O. Dovzhenko.

Key words: archetype, universal archetype, spatial model of the world, archetypes of the world order.

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української мови
Київського університету
імені Бориса Грінченка

СЛОВОТВІРНА ПАРАДИГМА В РОМАНІ Ю. ЯНОВСЬКОГО «ВЕРШНИКИ»

Мовотворчість Ю. Яновського була предметом наукових розвідок на різних етапах історичного розвитку й експлікувала ознаки кожного з періодів [1–6]. Так, часи «поглиблення процесу українізації» [2, с. 158], усвідомлення ваги літературного слова змінилися етапом розгортання «лінії мовного фронту», зокрема й на «ділянці словотвору», переслідувань у творах українських письменників будь-яких проявів національного, «відмінного» від російської мови [7].

Лінгвоукраїністиці відомі праці мовознавців періоду заборон національного самовираження, коли «придатність й зручність мови як знаряддя соціального єднання» була основною ознакою «мовно-культурної асиміляції» [7, с. 190]. Спроби розглядати українську літературну мову як інструмент «соціального єднання», зокрема її дериваційний потенціал, відстежуємо у виступах П. Горецького «Націоналістичні переключення в питаннях українського словотвору» [7, с. 182–200].

Зауважимо, що продовженням етапізації зросійщення став вихід праці відомого мовознавця І. Білодіда [1]. Аналізуючи мову і стиль роману «Вершники», учений зазначав про свідоме використання Ю. Яновським засобів афіксації, в яких є «велика словотворча сила», що посилює «семантичне навантаження слова». Разом із тим серед найпродуктивніших суфіксів називає «чужі», «невластиві» для української мови афікси [1, с. 122–124]. Прикметно, що в українській словотвірній традиції є цілком протилежна думка щодо використання суфіксів **-чик**, **-цик** в основах іменників і пов'язана вона з відкиданням таких афіксів як чужомовних [7, с. 192–193]. Показово, що учений згрупував суфікси за такими ознаками: 1) професії, заняття чи більш-менш постійної ознаки **-ник**, **-ор**, **-ар** (**-яр**); 2) збільшення посилення якості **-енн**, **-езн**; 3) зменшення (здрібності) предмета чи ознаки **-еньк**, **-ечк**, **-инк**, **-ин**, **-ець**; 4) презирливого ставлення до об'єкта пізнання **-юг**; **-яг**; **-юр**; **-як**; **-ун** [1, с. 125].

Разом із тим І. Білодід залишав поза увагою префіксальне словотворення в романі Ю. Яновського, зауважуючи, що «префікси не становлять творчого досягнення письменника і вимагає переосмислення використання суфікса **-ість**», а також субстантивацию прикметників [1, с. 25]. Це є свідченням лінгводида, який поширювався на українську літературу та українську культуру загалом.

Тоді як у новітніх розвідках «ґрунтовно проаналізовано функціонально-стилістичну та семантичну природу ідіостилю Ю. Яновського як систему мовноестетичних символів [3, с. 3]. Предметом сучасних лінгвістичних пошуків позначено такі параметри: «стилістична природа, лексико-семантичні особливості та функціональні можливості авторської мовотворчості» [3, с. 2].

Дослідження українськомовної словотвірної традиції посилює інтерес до прози Ю. Яновського на сучасному етапі. Як слушно зауважує Л. Домилівська, «вивчення системних мовознавчих характеристик індивідуального письма дає змогу дослідникам спрогнозувати майбутні шляхи розвитку українського слова» [4, с. 4].

Завдання розвідки – дослідити словотвірну парадигму в романі «Вершники», розкрити особливості словотвірної традиції в період написання твору Ю. Яновським.

Матеріалом нашого дослідження слугували близько 300 одиниць денотатів, вибраних методом суцільної вибірки з тексту роману в новелах «Вершники» Ю. Яновського.

У межах вибірки помічено денотати на позначення осіб за певними видами діяльності з афіксом **-ник**, на зразок: *вальцювальники*, *канавників*, *формівників*, *кльошників*, *баклажанників*, *поминальник*, *обжежник*. Частина дериватів з **-ник** є похідними від основ дієслів, на зразок: формувати -> *формівник*; поминати -> *поминальник*, решта – номінує назви професій, похідних від іменників, на зразок: мартен -> *мартенщик* (правильною є форма *мартенник*), або за зовнішніми ознаками, на зразок: кльош -> *кльошник*, баклажан -> *баклажанник*, жаба -> *жабник*. Пор.: *Він кричав на канавників і лаяв формівників, він кликав до печі майстра, сварився з шихтовим двором, перекурював з інженером* [8, с. 84]; *Надвечір бомбардування припинилося, з плавнів повернулися пароплавчики крейсерської служби <...>* [8, с. 52]; *Капітани-жабники доповідали Шведові про денні подвиги їхніх корсарів, на kater посадовили кількох кльошників з миколаївського псевдоматроського загону й повезли їх у «штаб Духоніна»* [8, с. 53]; *Між Олешками і Голою Пристанню – Кардашинський лиман і Кардашин, в якому, за відомостями задніпровських баклажанників, білі не стояли, лише невеличкий пост* [8, с. 53]; *І всі весни його дитинства склалися в одну, прадід стояв, мов знатник, що знає всі весняні тайни, він здавався Данилкові господарем степових звичаїв* [8, с. 25]; *А родом я коваль і зброяр, на всю армію кулемети справляв, і світ пройшов наскрізь, як журавель* [8, с. 97]; *Дуже найдно, коли хтось умирає – без Данилка та справа не обходиться: прадіда кличуть читати, а правнук іде за поминальника, отак удвох і годуються, а надворі весна, і теплий дощик збиває куряву, і піст перед Великоднем котиться вже, як горіх* [8, с. 29].

Як свідчить обстежений матеріал твору, Ю. Яновський використовував подекуди афікс **-цик** (*доменичик*, *мартенцик*), що є свідченням насадженої русифікації, яка розхитувала мовну норму. Пор.: *Загін Чубенка помалу посувався крізь ліс, Донбас, далекий і жаданий, стояв їм у очах, доменички й шлюсарі, мартенцики й скло-*

дуви, шахтарі й вальцювальники, рудокопи й чорнороби – усі йшли за їхнім Чубенком, за мовчазним сталеваром Чубенком, командиром червоного полку, завзятим, невідступним і непосидючим [8, с. 77].

Показово, що в корпусі досліджуваних дериватів натрапляємо на абстрактні іменники з суфіксом *-ість*, на зразок: *Це було чудо досконалості, натхнення і терпіння, ніжний витвір надзвичайного молотка, радість металу, що процвітає, і вицвів, і збагнув крихке проростання живих клітин* [8, с. 97]; *Дуже мало фуражу, цілковита відсутність палива, звичайної води для пиття, морози градусів десять, брак теплої одежі і голе холодне небо замість покрівлі над головами* [8, с. 115].

Значно меншою кількістю лексичних одиниць представлена парадигма дериватів з афіксом *-ну*, що номінують процесуальність (розквітнув, мокнути, заглянути, линувся, схитнувся, прокинувся); сприйняття зорових явищ, що відбувалися або відбуватимуться, одноразових, миттєвих дій (блїмнули, гукнули, здохнути, ляснули, осміхнувся озирнувся, оглянув, упірнув, майнути, ляснув, натиснути, осміхнувся, рубонув, скрикнув, дмухнув, трусонув, виплюнув). Пор.: *Тоді Данилко озирнувся навколо і вперше відчув себе самотнім і, мов вітер дмухнув його з місця, побіг безвісти під пекучим сонцем степу, і відстань між прадідом та правнуком усе збільшувалась і збільшувалась, наче природа аж тепер схотіла відновити оту рівновагу поколінь* [8, с. 36]; *Крові з нього, як з бугая, це я так рубонув, ну вже й ти, от тобі хрест, що я, а що наш йому відповідь <...>* [8, с. 8].

Корпус дієслів представлений денотатами на позначення конкретної фізичної дії (висвистували), стан предмета, особи, або зміну, що відбувається (вигорати, зацвітати, мокнути, підморгнув, похнюпився, хряскотіли). Пор.: *Загони зітнулися на рівному степу під Компаніївою; Висвистували шаблі, хряскотіли кістки, і до Оверка підвели Андрія* [8, с. 7]; *Андрій не похнюпився, поранену руку заклав за френч і зіпсував одягу кров'ю* [8, с. 7–8]; *Андрій розстебнув на грудях френч і підніс високо вгору поранену руку, ніби гукаючи своїм болем на поміч, а це він тамував кров з пораненої руки* [8, с. 8]; *Оверко засміявся, підморгнув козакам, зупинив хлопчача, що вихопив на Андрія шаблю* [8, с. 8]; *<...> а Андрій став одбілюватись на сонці, мов полотно, гаряче було в степу коням і людям, з південного заходу намірився віяти майстро* [8, с. 9]; *<...> і це не заважало перекопській рівнині пишно зацвітати цювесні і вигорати на літо, мокнути восени і замерзати на зиму, <...>* [8, с. 23]; *Малий чабанець (що може вивчитись на чабанчука й виїти на чабаненка і, нарешті, заступити батька-чабана) повертається смерком додому* [8, с. 24]; *Його перестріває друг, повідає, як драгувалися мати і як заходилося плачем немовля, котрого покинув Данилко, і мати, мабуть, битимуть, та не треба цього боїтись, ось підємо вдвох до вечері й повечеряємо, а при мені вона не битиме, і потім воно й не болітиме, коли гаразд наїсися, то, виходить, треба добре наїстися і нічого не боїтись* [8, с. 25]; *Данилко брѳохався коло нього, поринаючи в солону воду, змерз украй та довго бігав і танцював, щоб нагрітись* [8, с. 35].

Високою продуктивністю відзначаються моделі лексем, зокрема з афіксами *-ува, -юва*, які в поєднанні із префіксами *ви-* маркують граматичне значення недоконаного виду, на зразок: *вимахували, вишукували, мобілізувати*. Пор.: *Тоді святити царини, і золоті попи вимахували кадилами <...>* [8, с. 33]; *Мобілізувати мешканців ближчих сіл для запобіжних робіт на бродях, кавдивізії й повстанській групі негайно сісти на коней і переходити Сиваш* [8, с. 117].

Прикметно, що в аналізованому тексті відстежуємо відад'єктивні дієслова, що мають семантику означуваної дії, на зразок: *А білий тиждень, коли білять хати, чепають подвір'я <...>* [8, с. 29];

Показово, що в аналізованому тексті помічено юкстапозити, в яких характеристизатор займає постпозицію і відображає оцінне значення, на зразок: *греків-вигнанців, майстер-голова, капітани-жабники*; або препозицію: *шибеника-листоношу*. Пор.: *Херсон – місто греків-вигнанців, чиновництва, рибалок; <...>* [8, с. 48]; *Капітани-жабники доповідали Шведові про денні подвиги їхніх корсарів, на катер посадовили кілька кльошників з миколаївського псевдоматроського загону й повезли їх у «штаб Духоніна»* [8, с. 53]; *Ми краще знаємо, де шукати того шибеника-листоношу, пане отаман, тільки хай це буде секретом, бо нам тоді не жити від сільської злидоти, і сплять нас другої ж ночі* [8, с. 67]; *Це був хлопчик-червоноармієць* [8, с. 113].

Разом із тим композити мало представлені у творі і мають експресивне забарвлення, на зразок: *душогуби, міноносці*. Пор.: *Проклинаю тебе великою ненавистю брата і проклинаю тебе долею нашою щербатою, душо-губе махновський, злодюго каторжний* [8, с. 12–17].

Морфолого-синтаксична деривація представлена переходом числівників *один*, прикметника *цілий* в займенник, іменника *людина*, на зразок: *Лютували шаблі, і коні бігали без вершників, і Половці не пізнавали один одного, а з неба палило сонце, а гелганя бійців нагадувало ярмарок, а пил уставав, як за чередою; ось і розбіглися всі по степу, і Оверко переміг* [8, с. 7]; *І всі весні його дитинства склалися в одну, прадід стояв, мов знатник, що знає всі весняні тайни, він здавався Данилкові господарем степових звичаїв* [8, с. 25]; *Переїхали Дніпро й попливли ериками, у плавнях комарі насіли цілою хмарою, низали, як хотіли* [8, с. 53]; *І от на червоній тачанці їздимо, а раніше тачанка в мене була друга, по ній – червоні яблука, зелені квіти, соняшники – де прийдеться* [8, с. 98]; *Повернувши за повітку, Данило мало не збив з ніг живу людину* [8, с. 113]. Прикметно, що в тексті відстежуємо субстантивовані іменники, що номінують осіб та їх стан, на зразок: *лежачого, поранені, живі, мертві, померлі*. Пор.: *І сотник підійшов до листоноші й вистрілів у лежачого, і це лист у вічність пішов од рядового бійця революції* [8, с. 74]; *Добре вмирили поранені, і завше по тому, як умирає людина, можна сказати, як вона жила* [8, с. 85]; *В очах померлих назавжди відбивалося видіння нічного лісу й щербленого потойбічного місяця. Живі поховали мертвих і стали в задумі над могилою* [8, с. 85]; *А нам, рядовим бійцям, треба любити майбутнє й віддавати йому життя* [8, с. 104]. Значно меншою кількістю представлена адвербіалізація іменника *часом*, на зразок: *Часом після цілотижневої роботи ми ходили купатися й ловити рибу <...>* [8, с. 100].

Прикметно, що в аналізованому корпусі лексем помічено лексико-семантичну деривацію, представлену денотатами на позначення осіб, які є прибічниками ватажків або номінують учасників за походженням, на зразок: *Півсоттисячна біла армія барона Врангеля кидає в бій офіцерські бригади дроздовців, корніловців, марковців, підтягає резерви кубанців, донців, концентрує танки й бомбовози, а на неї націлилося п'ять армій червоного Південного фронту* [8, с. 107]; *Шоста армія, відкинувши ворога, підійшла до Перекопу, закрила шлях відступу врангелівцям* [8, с. 114].

Отже, словотвірна парадигма в романі Ю. Яновського «Вершники» експлікує українськомовну дериваційну традицію в період заборон національної ідентифікації. Досліджений корпус лексем свідчить про дериваційну спроможність української літературної мови. Творчий доробок письменника потребує усебічного ґрунтовного студювання дериваційних процесів.

Література:

1. Білодід І.К. Мова і стиль роману «Вершники» Ю. Яновського / І.К. Білодід. – Видавництво Академії наук, української РСР. – Київ, 1955. – 128 с.
2. Гладкий М. Мова сучасного українського письменства. Державне видавництво України / М. Гладкий. – Харків, 1930. – 159 с.
3. Домилівська Л.В. Ідіостиль Юрія Яновського в контексті лінгвоестетичних парадигм I половини ХХ ст. : автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л.В. Домилівська. – Київ : Б.в., 2011. – 18 с.
4. Домилівська Л.В. Лінгвосимвольний простір Ю. Яновського: словник / Л.В. Домилівська; за ред. Л.І. Шевченко. – К. : видавничо-поліграфічний центр «Київський ун-т». – 2010. – 210 с.
5. Плачинда С.П. Композиція і характери в новелах Юрія Яновського / С.П. Плаинда ; АН УРСР Ін. літератури ім. Т. Шевченка. – К. 1957. – 50 с.
6. Плачинда С.П. Майстерність Юрія Яновського / С.П. Плачинда. – Київ : Рад. письменник. – 1969. – 249 с.
7. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали / Упоряд. : Л. Масенко та ін. – К. : Вид. дім «Кієво-Могилянська акад.» – 2005. – 399 с.
8. Яновський Ю. Вершники. Роман / Ю. Яновський. – Київ : Видавництво художньої літератури «Дніпро». – 1987. – 141 с.

Анотація

В. ЗАСЦЬ. СЛОВОТВІРНА ПАРАДИГМА В РОМАНІ Ю. ЯНОВСЬКОГО «ВЕРШНИКИ»

У статті показано вплив на дериваційні процеси в художньому тексті періоду заборон національного самовираження. Розглянуто продуктивні моделі словотворення в романі Ю. Яновського «Вершники». Виділені продуктивні часто вживані форманти словотвірних типів дієслів у художньому тексті.

Ключові слова: афікс, дериваційний потенціал, номінативність, словотворчий потенціал, формант.

Аннотация

В. ЗАЕЦ. СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПАРАДИГМА В РОМАНЕ Ю. ЯНОВСКОГО «ВСАДНИКИ»

В статье показано влияние на деривационные процессы в художественном тексте в период запрета национального самовыражения. Рассмотрены продуктивные модели словообразования в романе Ю. Яновского «Всадники». Отмечены продуктивные, часто употребляемые форманты словообразовательных типов глаголов в художественном тексте.

Ключевые слова: аффикс, деривационный потенциал, номинативность, словообразовательный потенциал, формант.

Summary

V. ZAIETS. DERIVATIONAL PARADIGM IN A NOVEL Y. YANOVSKYI “VERSHNYKY”

The impact on derivational processes in a literary text of the period of prohibitions of national expression was shown. Considered productive models of word formation in the novel by Y. Yanovskyi «Vershnyky». Identified productive formants of commonly used types of verbs in a literary text.

Key words: affix, derivative potential, normativity, word-formation means, formant.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
і зарубіжної літератури
Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького*

*студентка філологічного факультету
Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького*

ЕЛЕМЕНТИ НЕСТАНДАРТНОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСОБИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ

Сучасний освітній простір характеризується новою парадигмою освіти, яка заснована на індивідуальному та диференційованому підході до освіти, на альтернативності освітніх систем. Відповідно до даної парадигми освіта повинна сприяти розвитку пізнавального інтересу школярів. А відтак у сучасній педагогічній практиці спостерігається тенденція пошуку нових шляхів активізації пізнавальної діяльності старшокласників, зростає роль впровадження інновацій у систему освітнього простору.

Актуальність досліджуваної проблеми визначається також принципово новими вимогами до компетентності учнів, які в сучасних умовах виступають передумовою їхньої самореалізації. На наш погляд, досягненню означених стратегічних орієнтирів сприятиме використання нестандартних форм чи їх елементів на уроках української літератури на старшому етапі в закладах середньої освіти.

На сучасному етапі теоретичні засади інтерактивної освіти, ефективність її впливу на формування особистості ґрунтовно досліджено в працях О. Пометун [1], М. Кларіна [2], О. Пехоти [1], Г. Селевко [3] та ін.

У сучасній педагогічній практиці спостерігається тенденція пошуку нових шляхів активізації пізнавальної діяльності учнів, тому головним у вихованні молоді є розвиток творчих здібностей школярів.

Розвиток пізнавальних інтересів учнів є актуальною проблемою, тож погодимося з думкою Б. Коротаєва, що інтерес до знань – «це спрямованість особистості дитини, підлітка на оволодіння всією сукупністю знань, що вивчаються в школі» [3, с. 46].

На думку В. Онищука [4], О. Савченка [5-6], В. Лозової [7], пізнавальний інтерес учнів має два аспекти: внутрішній (психолого-педагогічний) і зовнішній (організаційний). Внутрішній аспект пізнавальних інтересів школярів – це створення відповідного емоційно-психологічного налаштування учнів, інтерес до навчання, ініціативність у роботі, пізнавальна самостійність.

Крім того, наріжними є питання, як відібрати потрібні для уроку української літератури інтерактивні методи і як впровадити інтеракцію в традиційні для сучасної школи форми заняття. Саме це і зумовило актуальність нашої наукової розвідки.

Упровадження в практику роботи вчителя української літератури науково обґрунтованої методичної системи застосування нестандартної техніки навчання української літератури може бути корисною учителям інших предметів, які впроваджують у свою роботу інтегрований підхід, використовують міжпредметні зв'язки (вчителям історії, правознавства, іноземної мови, музики, образотворчого мистецтва тощо).

Тому метою статті є виявлення шляхів перенесення центру уваги на уроках літератури з матеріалу на діяльність учнів; необхідність урізноманітнення нестандартних прийомів на уроках літератури, зокрема такого важливого їхнього аспекту, як аналіз художніх творів, що забезпечує стимулювання постійного інтересу учнів до літератури.

Натомість реалізація мети потребує розробки методичних рекомендацій до проведення уроків літератури з нестандартними процесами; показ практичного застосування методичної системи впровадження нестандартних форм, методів, прийомів на уроках української літератури.

Для розвитку цих компонентів необхідне використання в навчально-виховному процесі елементів інтерактивних, особистісно-зорієнтованих технологій, «створення ситуації успіху», проблемного навчання тощо.

У сучасному педагогічному дискурсі існують такі класифікації інтерактивних методів:

– інтерактивні методи, які належать до дискусійного навчання: дискусія, дискусія у формі ток-шоу, оцінювальна дискусія, дебати, метод «прес», «коло ідей», «займи позицію», «зміни позицію», «неперервна шкала думок»;

– інтерактивні методи, що належать до кооперативного навчання: робота в парах, ротатійні (змінювальні) малі групи – «трійки», «два-чотири-всі разом», «карусель», робота в малих навчальних групах (міні-групи);

– інтерактивні методи, які належать до ситуативного моделювання навчання: імітаційні ігри, спрощене судове слухання, громадські слухання, рольова гра;

– інтерактивні методи, що є застосованими в колективно-груповому навчанні: обговорення проблеми в загальному колі, «мікрофон», «мозговий штурм», «навчаючи – навчаюся», «броунівський рух», «ажурна пилка», аналіз ситуації, вирішення проблем, «дерево рішень», незакінчені рішення, компаративний урок [7, с. 320].

Поширення в системі роботи вчителя набуває метод пізнавальних ігор, який має неабиякий вплив на засвоєння учнями знань, набуття умінь і навичок.

На цьому етапі можна застосувати один з інноваційних прийомів ігрової форми – алгоритм. Подаємо орієнтовний зразок дослідження інтимної лірики І. Франка:

- збірку названо «ліричною драмою» тому, що ...
- вірші у збірці адресовано ...
- своєрідність композиції збірки в тому, що ...
- у збірці «Зів'яле листя» наявні автобіографічні мотиви, оскільки...

Можна запропонувати ділову гру, в якій учні відтворюють справжню діяльність учителя, редактора, перекладача. Широкого застосування набули на уроках української літератури дидактичні ігри: «Упізнай героїв», «Лицарський турнір», «Пінг-понг» тощо.

З метою активізації знань учнів на етапі узагальнення і систематизації знань можна запропонувати «літературний лабіринт»:

- Назвіть місцевість, де народився і провів дитячі роки Роман Іваничук (село Трач Косівського району).
- Де майбутній письменник здобув вищу освіту? (у Львівському ДНУ ім. І. Франка).
- Яких нагород удостоєний Роман Іваничук? (Національна премія ім. Т. Шевченка, премія ім. А. Головка, премія Фондації Антоновичів, Герой України).
- Коломийська гімназія звала Р. Іваничука з хлопцем, який в недалекому майбутньому стане відомим на всю Україну поетом. Назвіть його (Дмитро Павличко).
- Усі романи письменника об'єднуються в один цикл, в один великий роман про рідну історію. Що у них спільного? (любов до рідної землі і народу як смислу існування людини).

Одним із методів, прийомів навчання, що дають можливість ґрунтовніше працювати над формою думки, є «незакінчені речення», створення проблемних ситуацій, наприклад: «Українське – то третій сорт?» (за комедією «Мина Мазайло» М.Куліша); «Що ж це виходить? Зрадити в житті державу – злочин, а людину – можна?» (Л. Костенко).

Завдяки таким методам у класі формується атмосфера співробітництва, виникає бажання одержувати знання та підвищує пізнавальний інтерес до літератури.

Для посилення активізації пізнавальних інтересів учнів варто використовувати інтерактивні технології, зокрема роботу в парах або групах, коли потрібно розв'язати творчі, евристичні завдання, а якщо ще запропонувати самоперевірку чи взаємоперевірку, то це підвищить зацікавленість та активність пізнання.

Поширення набув у практиці вчителя-словесника один із варіантів нестандартності – «дерево рішень», що допомагає учням проаналізувати та краще зрозуміти проблеми, дати свої прогнози й аргументувати власні думки. При цьому необхідно обрати ситуацію, дилему, що немає однозначного їх розв'язання., наприклад, під час моделювання уроку вивчення творчості О. Довженка можна запропонувати такі полярні висловлювання як самого митця, так і вітчизняних літературознавців: «Я народився і жив для добра і любові» (О. Довженко); «Він залишився як дерево, що вічно цвіте, вічно плодоносить, як великий мислитель, який може стояти поряд із Сократом і Гомером» (А. Малишко); «Він – як самоцвіт: скільки не обертай його, а в ньому починають світитися все нові і нові грані» (М. Наєнко).

Вагомим для розвитку пізнавальних інтересів у старших класах є уроки самостійної підготовчої роботи: семінари з елементами роздумів, дискусії, літературознавчі дослідження, пошуково-дослідницькі завдання.

Таким чином, працюючи над розвитком пізнавальних інтересів учнів старших класів на уроках української літератури, вчитель повинен добирати такі технології, методи навчання, які забезпечуватимуть організацію їхньої пошуково-дослідницької навчальної діяльності. Неабияку роль відіграє особистість учителя-словесника, його ораторська обдарованість, вміння організувати особистісно орієнтоване навчання та обрати модель, яка б відповідала умовам розвитку пізнавального інтересу.

Література:

1. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник / за ред. О.І. Пометун. – К. : А.С.К., 2004. – 192 с.
2. Кларін М.В. Інтерактивне навчання – інструмент освоєння нового досвіду / М.В. Кларін // Педагогіка. – 2000. – № 7. – С. 12–19.
3. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии / Г.К. Селевко. – М. : Народное образование, 1998. – 298 с.
4. Коротаєв Б.І. Методи навчально-пізнавальної діяльності учнів / Б.І. Коротаєв. – К. : Основа, 1991. – 209 с.
5. Онищук В.О. Активізація навчання старшокласників / В.О. Онищук. – К. : Радянська школа, 1978. – 128 с.
6. Савченко О.Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти / О.Я. Савченко // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / [під заг. ред. О.В. Овчарук]. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.
7. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів вищих навчальних закладів / О.Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.
8. Лозова В.І. Цілісний підхід до формування пізнавальної активності школярів / В.І. Лозова. – Харків : Фоліо, 2000. – 175 с.

Анотація

**Л. КОПЕЙЦЕВА, А. МАКОВСЬКА. ЕЛЕМЕНТИ НЕСТАНДАРТНОСТІ
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСОБИ РОЗВИТКУ
ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ**

У статті досліджуються нестандартні підходи до вивчення української літератури та формування пізнавальних інтересів навчальної діяльності учнів старшої школи. Основна увага зосереджена на особливостях взаємозв'язку пізнавальних інтересів та навчальної діяльності учнів; методиці застосування нестандартних елементів на уроках української літератури в старшій школі.

Ключові слова: пізнавальний інтерес, нестандартний урок, інтерактивний метод.

Анотация

**Л. КОПЕЙЦЕВА, А. МАКОВСКАЯ. ЭЛЕМЕНТЫ НЕСТАНДАРТНОСТИ
НА УРОКАХ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КАК СРЕДСТВА РАЗВИТИЯ
ПОЗНАВАТЕЛЬНОГО ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ**

В статье исследуются нестандартные подходы к изучению украинской литературы и формированию познавательных интересов учебной деятельности учащихся старшей школы. Особое внимание сосредоточено на особенностях взаимосвязи познавательных интересов и учебной деятельности школьников; методике использования нестандартных элементов на уроках украинской литературы в старшей школе.

Ключевые слова: познавательный интерес, нестандартный урок, интерактивный метод.

Summary

**L. KOPIEITSEVA, A. MAKOVSKA. ELEMENTS OF NON-STANDARDNESS
AT THE LESSONS OF UKRAINIAN LITERATURE AS MEANS OF THE DEVELOPMENT
OF SENIOR FORM PUPILS' COGNITIVE INTEREST**

In the article non-standard approaches to studying Ukrainian literature and the formation of cognitive interests of senior school pupils' educational activities are researched. The principal attention is concentrated on the peculiarities of the interconnection between pupils' cognitive interests and their educational activities; on the methods of using non-standard elements the lessons of Ukrainian literature in senior school.

Key words: cognitive interest, non-standard lesson, interactive.

викладач англійської мови
кафедри мовної
та міжкультурної комунікації
Дрогобицького державного
педагогічного університету
імені Івана Франка

ТИПИ УКРАЇНІЗМІВ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ М. ГОГОЛЯ «ТАРАС БУЛЬБА» ТА «НІЧ ПЕРЕД РІЗДВОМ»

Постановка проблеми. Взаємопроникнення споріднених мов – звичайне явище. Русизми, чи росіянізми, як їх ще номінують, поширені в українській мові, а українізми – в російській. Українська мова поповнила лексико-семантичний та фразеологічний склад російської мови та її стилістичний ресурс.

На сьогодні немає словника українізмів російської мови, хоч вони й зафіксовані в лексикографічних джерелах – тлумачному словнику В. Даля, словнику сучасної російської мови в 17-ти томах та ін.

Ступінь досліджуваності. Проблема запозичення в широкому ракурсі вивчали такі вчені, як Б. Ажнюк, Д. Баранник, Н. Диб'як, Ю. Жлуктенко, Ю. Карпенко, Т. Кияк, Л. Мацько, О. Стишов, Л. Струганець та ін.

Російсько-українські мовні зв'язки досліджували О. Горбач, Г. Іжакевич, Т. Космеда, М. Кочерган, Г. Мацюк, Н. Озерова, Д. Мірошник, Т. Черторизька та ін.

Низка вчених вивчали українізми у художніх текстах М. Гоголя, зокрема Василь Чапленко зазначає, що українська «стихія в мовній свідомості письменника мала особливу вагу» [11; 6]. Дослідник уважає, що «вивчення українізмів у мові М. Гоголя треба ставити в одному плані з вивченням українських зв'язків» [11; 6].

Мета цієї наукової розвідки – простежити особливості функціонування українізмів у художньому тексті. Звертаємося до культурних джерел укралення українізмів у російське художнє мовлення – це художні тексти Миколи Гоголя «Тарас Бульба» та «Ніч перед Різдвом», в яких використано систему оказіональних і мовних українізмів.

Виклад основного матеріалу. Микола Гоголь – письменник, виток творчості якого, як відомо, знаходяться в українській культурі. Українець за походженням, він добре знав український фольклор. Саме українська усна народна творчість наповнила уяву письменника, що створила «Вечори на хуторі поблизу Диканьки», «Миргород», «Тарас Бульба», «Ніч перед Різдвом».

Як зазначає М. Шкандрій, «Гоголь і не міг, і не хотів відщуритися своєї малоросійської душі, байдуже, жив він у Петербурзі чи в Італії» [12, с. 169]. То, вочевидь, закономірно, що твори письменника насичені українізмами.

У художніх текстах М. Гоголя традиційно виокремлюють систему різновидів українізмів: це лексичні, лексико-семантичні, фразеологічні і морфологічні українізми, а також український синтаксис.

В. Чапленко слушно наголошує, що «українізми в мові Гоголя можна поділити на такі групи: 1) прямі «свідомі» українізми; 2) стилізація під українські мовостилі (їх можна б іще назвати непрямими «несвідомими» українізмами, українізмами-кальками; 3) «невільні» українізми, що повстали внаслідок схрещення двох мов – української й російської – у свідомості Гоголя... Прямі «свідомі» українізми наявні тільки у творах з українською тематикою. Їхнє стилістичне призначення – створення українського історичного й локального колориту. Як мовні явища – це а) лексичні локалізми, що охоплюють етнографічно-побутове та історичне життя українського народу, б) діалогічні звороти, в) окремі неперекладені вислови, переважно фразеологічного характеру. Лексичні українізми – це лексичні українізми в Гоголеві мові... Вставляючи ці українізми в російський контекст, Гоголь відтінює їх як іншомовні, неросійські елементи» [11, с. 18].

Унаслідок аналізу художніх текстів «Тарас Бульба» та «Ніч перед Різдвом» було виявлено різні типи українізмів. Серед них найбільше лексичних і лексико-семантичних, що за частиномовною приналежністю репрезентують іменники, наприклад: *баба, бандура, варенуха, гопак, горлиця, гречаник, діжа, дукат, жупан, запаска, каганець, кобеняк, кобза, кунтуш, кухоль, макітра, намітка, очіпок, паляниця, переполох, покуття, плахта, скриня, сопілка, сукня, черевик, чуприна* та ін. Подібні лексеми кваліфікують як екзотизми.

Як відомо, екзотизми – це «слова чи вислови, запозичені з інших, переважно маловідомих мов» [7, с. 147]. Утім, українську мову не можна віднести до маловідомих. Тому таке тлумачення вважаємо дещо некоректним. На думку Т. Космеди, екзотизми – це безеквівалентна лексика, запозичена іншою мовою, що слугує для назви предметів чи понять певної лінгвокультури. Проте мовознавець виокремлює й критерії, за якими безеквівалентну лексику можна кваліфікувати як екзотичну. Це, насамперед, частота вживання слова, його належність до активно чи пасивного складу мови. Екзотичність зникає, якщо безеквівалентну лексику, запозичену кількома мовами, активно вживають носії цих мов, наприклад, рос. *борщ, вареники, укр. пельмені, ци* та ін. на сьогодні втратили статус екзотизму [5, с. 174].

У тексті М. Гоголя зустрічаємо чимало українських фразеологізмів, що мають відповідники в російській мові, однак саме українські фразеологізми використані письменником для підкреслення українського національного колориту: *заплювала сатана очі, перевести дух* та інші.

Серед лексичних запозичень й українські оніми, які М. Гоголь активно вживає. Як відомо, предметом досліджень ономастики є географічні назви та власні імена різних типів [10]. Ономастика – триєдина наука (поєд-

нання лінгвістики, історії та географії), а оніми – це передусім конкретні лексеми, тому й повинні вони вивчатися лінгвістичними методами, але не без допомоги суміжних гуманітарних та точних наук. Переконливо про це пише О. Суперанська: «Ономастика в різних еє разделах может использовать данные многих наук, может даже пользоваться некоторыми рабочими приёмами последних, соответственно приспособив их для своих целей, но не может использовать методы и направления других наук, так как она имеет дело только с языковым материалом, который может быть исследован лишь с помощью лингвистических методов» [9, с. 183].

У тексті М. Гоголя мають місце українські особові імена (*Кіндрат, Панас, Микита, Оксана, Солоха, Одарка, Андрій, Тарас, Остап, Дмитро, Адам, Хвеська, Вакула* та ін.), імена по батькові (*Фома Григорович, Осип Никифорович* та ін.), прізвища (*Шпонька, Бурульбаши, Цупчевська, Товкач* тощо) і прізвиська (*Чуб, Підкова, Касьян, Свербигуз, Горобець, Бородавка, Колопер, Густий*).

Широко подав М. Гоголь й українські топоніми: *Миргород, Ніжин, Диканька, Сорочинці, Гадяч, Полтава, Чорне море, Дніпро, острів Хортиця*.

Основне призначення топонімів, як відомо, – фіксація й «прив'язка» назви до того чи іншого місця на поверхні Землі. Крім того, топоніми – не лише назва певного географічного об'єкта, а історичний слід на карті, в якого є історія, мовне походження, певне етимологічно-сміслові значення, прагматика [13]. Як зазначив Ю. Карпенко, кожен топонім – це своєрідний документ, семантика якого може чітко вказати на час та історію виникнення його. Адже в ньому криються прикмети тієї епохи, в якій вони зародились [4, с. 46–50]. Микола Гоголь репрезентував актуальні антропоніми й топоніми своєї епохи.

Якщо розглядати тематичну класифікацію українізмів, то серед них виокремлюємо тематичну групу «Будівлі та їхні частини», що репрезентована такими лексичними одиницями, як *сіни, хата* та ін., порівн.: «ХАТА ж. южн. зап. хатка, хаточка; хатина, -нка, хатишка; хатища; изба, домишко, халупа; хата бывает: турлучная или плетневая, камышовая, мазанка, битая, земляная и лимпачная, бревенчатая, из дикого камня» [3, т. 4, с. 543].

У повістях «Тарас Бульба» та «Ніч перед Різдвом» функціонують також слова, що репрезентують тематичну групу «Їжа», де виокремлюємо назви страв – *галушки, киши, корж*, що виокремлені М. Гоголем у його словничку з відповідними поясненнями [1, с. 94], а також назви *напоїв*, наприклад *горелка*, порівн.: «Не жалей, Фома, *горелки* православным христианам! И Фома, с подбитым глазом, мерял без счету каждому пристававшему по огромнейшей кружке» [2, с. 237].

У тексті М. Гоголя чимало *назв одягу, його елементів*, зокрема *прикрас*, що є складниками тематичної групи «Одяг», порівн.: *свитка* («Стойте, стойте! Дайте мне разглядеть вас хорошенько, – продолжал он, поворачивая их, – какие же длинные на вас *свитки!* Экие *свитки!* Таких *свиток* еще и на свете не было. А побегу который-нибудь из вас! Я посмотрю, не шлепнется ли он на землю, запутавшись в полы»). В. Даль подає таке тлумачення цього екзотизму: «Свита, свитка ж. (вероятно от свивать, в знач. кутать, одевать) – верхняя, широкая долгая одежда вообще. Совлек свиту свою, даде нищему, и бысть наг, Мин. Свитка сера, да воля своя. | Малорос. широкая, долгая запашная одежда, без перехвата, обычно с видлогою, кобеняком, кобкою, куколем; [3, т. 4, с. 148]. *Сукня* – лексико-семантичний українізм, ужитий у тексті повісті «Ніч перед Різдвом» («Сукня ж. южн. зап. одежда, платье» [3, т. 4, с. 358]).

Поширені в тексті М. Гоголя й одиниці, що належать до тематичної групи «Гроші», серед них й екзотизми, порівн.: *червонець* («...по благородному обычаю, не могли удержать в кармане своем копейки; что здесь были те, которые дотоле червонец считали богатством, у которых, по милости арендаторов-жидов, карманы можно было выворотить без всякого опасения что-нибудь выронить» [2; 115]), *гривня* («Канцелярист и волостной писар третьего году взяли синей китайки по шести *гривен* аршин» [1, с. 100]), *пивкопы* («Моя жинка купила прошлый год на ярмарке кочергу, дала *пивкопы*, – та ничего... не больно» [1, с. 124]). М. Гоголь пояснює значення деяких грошових одиниць, розуміючи, що читачу вони можуть бути не зрозумілі, оскільки репрезентують групу екзотизмів, порівн.: «*Пивкопы*, двадцать пять копеек» [1, с. 94].

Тематична група «Людські почуття та дії» представлена такими лексико-семантичними українізмами, як *смутно* («Молодые козаки ехали *смутно* и удерживали слёзы, боясь отца, который, с своей стороны, был несколько смущен, хотя старался этого не показывать» [2, с. 105]), *раскидано* («Кто их знает! У нас их *раскидано* по всему степу: что байрак, то козак» (что маленький пригорок, там уж и козак» [2, с. 100]), *колядовать* («Колядовать у нас называется петь под окнами накануне рождества песни, которые называются колядками. Тому, что колядует, всегда кинет хозяйка, или хозяин, или кто остается дома колбас, или хлеб, или медный грош, чем кто богат...» [1, с. 97] – так пояснював М. Гоголь це слово в тексті повісті «Ніч перед Різдвом»).

Крім того, простежуємо українізми тематичної групи «Музичні інструменти», наприклад, *бандура*. Лексема *бандура* і, відповідно, *бандурист* функціонують у повісті «Тарас Бульба» [2, с. 108, 180]. Ці слова ввійшли до складу тлумачного словника В. Даля з відповідними позначками, порівн.: «**БАНДУРА** ж. музыкальное орудие, весьма похожее на лютню или на балалайку, с округлым кузовом и металлическими струнами; на ней играют перышком, как на турецкой домре. | У нас (малорос.) бандурой зовут торбан, который гораздо больше и пузастее, а играют на нем пальцами, по-гитарному. Бандурный или торбаный строй весь в один лад (аккорд), а струн бывает много, но не всегда равно. Бандурист м. бандуристка ж. игрок на бандуре. Бандуристы или торбанщики бывали прежде в каждом порядочном барском дворе Малороссии, и казаки плясали и пели с бандурами. Бандурить, бренчать, заниматься музыкой для забавы; упуская дело» [3, т. 1, 44].

В аналізованому тексті є й інші українізми тематичної групи «Господарські інструменти», як, наприклад, *секира* та тематичної групи «Назви людей за родом їхньої діяльності», як, наприклад, *крамар*. Обидві лексеми

зафіксовані в словнику В. Даля, порівн.: «**Секира** церк. стар. южн. зап. сокера, топор. Секира, оружие в виде топора, топорок, чакан [3, т. 4, с. 171]. «А вот тот, душечка, что, вы видите, держит в руках *секиру* и другие инструменты, – то палач, и он будет казнить» [2, с. 191]. **КРАМАРЬ**, Крамница, ж., зап. мелочная лавка. Крамарить чем, торговать по мелочи. Крамарство, промысел крамаря, мелочная торговля. Крам м. мелочной, бабий, щепетильный товар [2, т. 2, с. 184]. Наведемо контекст М. Гоголя: «*Крамари* под ятками сиділи с кучами кремній, огнивами и порохом» [2, с. 112].

У М. Гоголя чимало *морфологічних українізмів*. До цієї категорії віднесемо такі слова, як субстантивованій український прикметник *старá* (а не *стáрая* чи *старуха*), порівн.: «– Ну, хлопцы, полно спать! Пора, пора! Напойте коней! А где старá? (Так он обыкновенно называл жену свою.) Живее, старá, готовь нам есть: путь лежит великий!» [2, с. 103] чи рог для *пороху* (рос. – рог для *пороха*), тобто в цьому разі використано українську флективну форму, порівн.: «На стенах – сабли, нагайки, сетки для птиц, невода и ружья, хитро обделанный *рог для пороху*, золотая уздечка на коня и пути с серебряными бляхами» [2, с. 98]; прислівник *молчаливо* (рос. – молча), порівн.: «Все три всадника ехали *молчаливо*. Старый Тарас думал о давнем: перед ним проходила его молодость, его лета, его протекшие лета, о которых всегда плачет козак, желавший бы, чтобы вся жизнь его была молодость» [2, с. 105].

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що художні тексти Миколи Гоголя насичені різнотипними українізмами, які гармонійно вплетені в канву його російськомовного тексту, збагачуючи стилістичний ресурс російської мови. Серед них більшість – це okazіональні, мовленнєві українізми, однак мають місце й мовні, що ввійшли в систему російської мови (напр., *бандура*, *бандурист*).

Перспектива цього наукового дослідження полягає в необхідності систематизації українізмів російської мови (оказіональних, мовленнєвих чи тих, що збагатили систему російської мови) для створення відповідного словника.

Література:

1. Гоголь Н.В. Собр. соч. : В семи томах, Т. I : Вечера на хуторе близ Диканьки / Н.В. Гоголь ; Под общ. ред. С.И. Машинского и М.Б. Храпченко. – М. : Худ. лит., 1976. – С. 94, 100, 133.
2. Гоголь Н.В. Повести / Н.В. Гоголь. – Л. : Худ. лит., 1987. – С. 115, 105, 98, 108, 180, 181, 112, 104, 124, 103, 237.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 томах – / В. Даль. – М. : Русский язык, 1978 : Т. 1. – С. 44; Т. 2. – С.184; Т. 3. – С. 148, 171, 358, 543.
4. Карпенко Ю.О. Теоретичні засади розмежування власних і загальних назв / Ю.О. Карпенко // Мовознавство. – 1975. – № 4. – С. 46–50.
5. Космеда Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. Космеда. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
6. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики / Э.М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1974. – 384 с.
7. Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
8. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.
9. Суперанская А.В. Теория и методика ономастических исследований / А.В. Суперанская, В.Э. Сталтмане, Н.В. Подольская и др. – М., 2007. – 163 с.
10. Ташицкий В. Место ономастики среди других гуманитарных наук / В. Ташицкий // Вопросы языкознания. – 1961. – № 2 – С. 3
11. Чапленко В. Українізми в мові М. Гоголя / В. Чапленко ; за ред. Я.Б. Рудницького Ч. 2. – Авгсбург, 1948. – 27 с.
12. Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / М. Шкандрій ; пер. П. Тарашук. – К. : Факт, 2004. – 496 с.
13. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник. – К. : «Знання», 1998 – 432 с.
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://faqukr.ru/osvita/37019-toponim-ce-shho-take-klasifikacija-ta-vidi.html>.

Анотація

Г. НАМАЧИНСЬКА. ТИПИ УКРАЇНІЗМІВ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ М. ГОГОЛЯ «ТАРАС БУЛЬБА» ТА «НІЧ ПЕРЕД РІЗДВОМ»

У статті досліджуються особливості функціонування українізмів. Основна увага зосереджена на художніх творах М. Гоголя. Було виокремлено систему різновидів українізмів: це лексичні, лексико-семантичні, фразеологічні і морфологічні українізми, а також український синтаксис.

Ключові слова: українізми лексико-семантичні, фразеологічні, морфологічні.

Анотация

Г. НАМАЧИНСКАЯ. ТИПЫ УКРАИНИЗМОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ Н. ГОГОЛЯ «ТАРАС БУЛЬБА» И «НОЧЬ ПЕРЕД РОЖДЕСТВОМ»

В статье исследуются особенности функционирования украинизмов. Основное внимание сосредоточено на художественных произведениях Н. Гоголя. Была выделена система разновидностей украинизмов: это лексические, лексико-семантические, фразеологические и морфологические украинизмы, а также украинский синтаксис.

Ключевые слова: украинизмы лексико-семантические, фразеологические, морфологические.

Summary

**H. NAMACHYNSKA. TYPES OF UKRAINIANISMS IN GOGOL'S TEXT
«TARAS BULBA» AND «NIGHT BEFORE CHRISTMAS»**

The article deals with the specificity of the ukrainianisms. Special attention is paid to the vision of Gogol's text. It has been singled the ukrainianisms' system varieties: lexical, lexical-semantic, morphological and phraseological ukrainianisms and the ukrainian syntax.

Key words: lexical-semantic ukrainianisms, phraseological, morphological.

аспірант кафедри загального
та германського мовознавства
Прикарпатського національного
університету імені
Василя Стефаника

СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ АЛЮЗІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ)

Постановка проблеми. Компілятивна традиція створення текстів у сучасній мовно-культурній парадигмі привертає увагу до проблем міжтекстових зв'язків, а саме – до інтертекстуальності, яку визначають як здатність тексту формувати власний зміст за допомогою покликань на інші тексти [1, с. 187].

У межах українського модерного художнього дискурсу еталонним інтертекстовим засобом моделювання художньої дійсності постають алюзії.

Проблему дослідження алюзійних одиниць висвітлено в працях багатьох науковців з акцентом на певних лінгвістичних параметрах. Так, Н.Д. Тухареллі спрямовує свої дослідження в бік семантико-тематичної класифікації, Н.Ю. Новохачова позиціонує до тематичних різновидів алюзій, М.А. Захарова, звужуючи поле досліджень, займалася питанням механізму дії семантики алюзійних власних назв та їх функційної спрямованості, О.Б. Ярема досліджує алюзії відповідно до змін їхнього імплікативного навантаження.

Метою нашого дослідження є виокремити семантичну класифікацію алюзій на матеріалі текстів українського модерного художнього дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Семантичний потенціал алюзійних одиниць (АО) займає важливе місце у формуванні тексту, оскільки експлікує закладений в ньому смисл, характеризує образ, подію, факт, насичує його новими зв'язностями й залежностями, відтворює задум автора загалом. У такий спосіб алюзія реалізовує своє змістове наповнення на рівні контекстних зв'язків.

Відомо, що слово живе не в системі, а в тексті, де воно включається в мережу взаємопов'язаних засобів вираження почуттів і думок [2, с. 31]. Внаслідок взаємодії *алюзія – текст – контекст* первинна семантика АО може зазнавати змін, тобто розширювати або змінювати своє початкове значення, що дає підстави кваліфікувати алюзійні вклучення як дуально-смислові (валентні) структури. На ознаку подвійного смислу алюзійних одиниць, як вказує Н.О. Сунько, зазначаючи, що алюзія викликає у свідомості читача два контексти і дві ситуації: ситуацію претексту і ситуацію тексту-реципієнта [3, с. 16]. М.В. Воробйова кваліфікує алюзію як полівалентну структуру, яка, перебуваючи в контекстній залежності, відбиває декілька значеневих парадигм: значення тексту-донора/ словникове ($Z_{\text{д}}$) й тексту-реципієнта ($Z_{\text{р}}$) та визначає її трьох компонентну модель:

- 1) значення мовних одиниць незалежно від контексту (словникове значення);
- 2) зміст алюзійних засобів, який вони набувають у тексті-джерелі;
- 3) зміст алюзійних засобів, які вони набувають у тексті-реципієнті [4, с. 92].

На дихотомії зміни/збереження первинного смислового компонента прецедентних одиниць вибудована класифікація А.А. Берестової. Дослідниця поділяє їх на такі, що нашаровують нове значення, й ті, що втрачають символічне значення через повернення до первинного [5, с. 12].

Зважаючи на доволі часту невідповідність початкового значення алюзійних вклучень і їх контекстно-смислову зреалізованість й ураховуючи їх здатність змінювати чи зберігати первинне значення, О.Б. Ярема виокремлює такі їхні види: апелятивні, трансформативні, іронічні, символічні. Апелятивні алюзії дослідниця характеризує як такі, які в тексті-реципієнті зберігають ті самі елементи та риси і реалізують те саме смислове наповнення, що і в першоджерелі, тоді як первинне значення трансформативних алюзій зазнає змін у межах нового контексту [6].

Можна дійти до висновку, що в основі вищепроаналізованих класифікацій превалює критерій трансформації семантичного компонента алюзій (внаслідок їх взаємодії з контекстом), адже сприймаючи художній текст як лінгвокультурологічне явище, ми усвідомлюємо ті значення слів, які пропонує конкретика мовленнєвого оточення, причому не обов'язково одне з тих, які містяться в тлумачному словнику, принаймні воно може отримувати додаткові конотації, викликані асоціативно-оцінними нашаруваннями [7, с. 38].

Відтак, врахувавши семні зміщення в смисловій структурі алюзійних одиниць, виокремлено критерії їхньої семантичної класифікації, які видаються нам найбільш релевантними:

- 1) збереження/трансформація первинного семантичного компонента АО;
- 2) відтворення понятійних парадигм (значеннєвої сфери в тексті).

Відповідно до критерію 1 алюзії кваліфіковано на такі узуальні види:

- 1) атрансформовані (семантично-цілісні);
- 2) партативно-трансформовані (семантично-конденсовані).

До семантично-цілісних зараховуємо алюзійні одиниці, які, вливаючись у новий контекст та вибудовуючи контекстуальні зв'язки, реалізують початкову семантику внаслідок збереження елементів, рис, ознак відповідно до першоджерела. Натомість партативно-трансформовані (семантично-конденсовані) алюзії, реалізуючись у новому контекстному середовищі, частково зберігають первинні елементи семантики й прирощують нові смислові компоненти. Таким алюзійним вклученням властива валентність й понятійна сумбуристість. Семантично-конденсована алюзійна одиниця функ-

ціонує в тексті за рахунок нашарувань значень *періоджерело/контекст*, формує нові смислові зв'язки й прирощує інші конотації. За таких умов відбувається конденсація смислу АО. Поділяючи думку Н.Д. Арутюнової, під семантичною конденсацією розуміємо синтез кількох значень [8, с. 331].

Порівняємо, приміром: (1) *Я давно втратив свій рай. Хоча спочатку моя хода нічим не відрізнялась від багатотисячної ходи інших, хто так само йшов поруч, покійно тягнучи свій віз* (Н. Сняданко); (2) – *Але затишок цей, коливання душі щоденне! / Нерозпізнане дерево у цьому страшному раю!* (Л. Костенко). У парадигмі *втраченого раю* (висловлення 1) внаслідок контекстної співвіднесеності смислів лексичної одиниці *рай* та опорного (в межах метафоричної конструкції) дієслова *втрачати* (загубити, позбутись не за власною волею) експлікується натяк на первородний гріх, алюзія направляє реципієнта до біблійного епізоду – втрати першими людьми райського саду, а разом із тим і спокою, затишку, домівки, достатку (спостерігаємо зреалізування первинної семантики алюзіїної одиниці). Натомість у висловленні 2 біблійна алюзія *рай* функціонує як семантично-конденсований вид АО й детермінована протиставною конструкцією *страшний рай*. Значеннєві зміни алюзії зумовлені семантичною структурою епітета *страшний*, який слугує смисловим конектором вислову й доповнює алюзіїну одиницю новими конотаціями й суб'єктивно модальними, аксіологічними параметрами. Відприкметникові семи «жах», «страх», «зловіщій», «жахливий» функціонують як смислові дискрептиви алюзії й тим самим нівелюють уявлення про рай як красиву, благодатну місцевість [СУМ, т. 7, с. 441].

Спільні й відмінні семантичні параметри алюзії відображено в Схемі 1:

Смислова парадигма АО рай (Схема 1):

Висловлення 1 (*втрачати рай*)

↓↓↓

*Гарне місце, насолода, спокійне життя.
Благодатна місцевість, блаженство, мир,
дім щастя, безтурботність.*

Висловлення 2 *страшний рай*:

↓↓↓

*Страшне, сумне місце, нещасне життя, нещастя,
погана ситуація, страх.*

У висловленні 1 алюзія зберігає своє первинне значення, натомість висловлення 2 репрезентує семантично-конденсоване алюзіїне включення, дуальний смисл якого передбачає збереження сем «місце життя», «ситуація», однак із негативними кваліфікаційними ознаками.

Нерідко смислова трансформація алюзії може бути зумовлена структурно-семантичними змінами. А.А. Берестова заміну лексичного компонента в структурі алюзії вважає однією з основних умов перефігурацій алюзіїного значення [5, с. 10]. Лексико-семантична трансформація передбачає нашарування нових смислів й зміну значеннєвої спрямованості алюзії. Приміром, текст *Кому не набридає чекати – хай кине в мене каменем* (В. Лис) передає біблійний вислів *кинути камінь*. Проаналізуємо смислові модифікації алюзіїного значення під впливом контексту: текст-джерело: *Хто з вас без гріха – нехай перший кине у неї камінь* [9, с. 1012] Загалом висловлення фрагментарно відбиває дві значеннєві парадигми: фрагмент 1 *хто з вас без гріха* (семи: «аморальність», «нечестивість», «наявність огріхів», «людина») передає значення гріховності; фрагмент 2 *нехай перший кине камінь* (семи: «зневага», «засудження») – осуд; у тексті-реципієнті фрагмент 1 *кому не набридає чекати* (семи: «надокучливість», «знавісність», «довгі чекання») експлікує значення остогидливості, нетерпимості до довгих чекань; фрагмент 2 *хай кине в мене каменем* передає значення осуду. Функціонуючи як контекстний компонент, алюзіїний вислів набуває смислових змін, зумовлених заміщенням лексичного компонента *без гріха* (текст-джерело) предикативною конструкцією *набридає чекати* (текст-реципієнт), й зумовлює смислові модифікації алюзії *гріховність* → *нетерпимість* із збереженням смислової парадигми *засудження*. Зміну семантичного компонента алюзіїного вислову відображено в Схемі 2:

Смислова парадигма алюзіїного вислову «кинути каменем» (Схема 2)

Текст-джерело (ТД):

кинути каменем

↓↓

Осуд, засудження гріховність

Текст-реципієнт (ТР):

кинути каменем

↓↓

Осуд, засудження чекання, нетерпимість

Прикметно, що функціонуючи як семантично-цілісна чи конденсована лінгвальна одиниця, алюзія означає певні поняттєві сфери. Ураховуючи смислову референцію алюзій, М.Д. Тухареллі диференціює їх на такі семантико-тематичні види:

- 1) власні імена;
- 2) біблійні, міфологічні, літературні, історичні та ін.;
- 3) відзвуки цитат, ходові вислови [10, с. 131].

На основі аналізу текстів українського модерного художнього дискурсу серед партативно-модифікованих та атрансформованих алюзійних одиниць за способом позначення понять кваліфікуємо такі їхні види (критерій 2):

- АО на позначення кваліфікаційних (особистісних) характеристик;
- АО на позначення ситуативності.

Алюзії на позначення особистісних ознак актуалізуються через смислові моделі:

Суб'єкт – психічна істота (позначення емоцій, рис характеру, інтелектуальних здібностей, поведінки). Розглянемо текст: *Солодко, солодко під моїм піднебінням, Господи!... Я дякую тобі, Господи-Аллаху (прости за таке звернення, рідненький!), за кожну мить мого спокою, за цю гармонію, що панує і ззовні і всередині. Мед і молоко під моїм язиком* (І. Роздобудько). Послугуючись біблійною алюзією *мед і молоко під язиком*, автор передає почуття героїні. Метафоричне переосмислення мед/молоко (речовина, продукт) → мед/молоко (відчуття, емоційний стан) стає можливим за рахунок контекстної взаємодії алюзії із субстантивами абстрактності *гармонія, спокій, ззовні, всередині*. Таким чином, у смисловій структурі алюзійної одиниці активуються семи «блаженство», «гармонія», «задоволення», що вибудовують асоціативне поле щасливого життя героїні, розширюють прагматичні межі не лише алюзійної одиниці, але і контексту загалом.

Суб'єкт – соціальна істота (позначення кола інтересів, соціального статусу): *Іветта була впевнена: у присутності всієї сім'ї хутірська Джульєтта не пручатиметься* (Л. Дашвар). Залучення епітета *хутірська* як заперечення, що вказує на відмінності дівчини й Джульєтти, вибудовує смислові дескриптиви «*простакуватий*», «*провінційний*», «*грубий*», «*сумирний*», «*бідний*», «*незможний*», які визначають соціальну приналежність героїні.

Суб'єкт та фізичні потреби/дії (позначення фізичних дій / фізичного й фізіологічного розвитку / зовнішності): *Мене запитують, чому я не п'ю вина і чи це гріх. Я сміюся, бо як може бути гріхом те, що робив Ісус* (Н. Гербіш). Звернення до біблійного епізоду – споживання вина Ісусом та його учнями, функціонує в тексті як параметр фізичних дій і носій модальної оцінки, автор ніби пояснює *не є гріхом те, що робив Ісус*.

Алюзійні одиниці на позначення ситуативності функціонують у тексті як носії модальності, що означають ставлення, погляд героя / мовця на оточуючу дійсність, характеризують її, вказують на аспекти локальності, темпоральності, каузальності, нерідко – мети. Розглянемо текст *Сорок років пустелі і ще років – сто самотності / скільки треба життів? / скільки раз необхідно вижити, щоб зміло дощами увесь цей господній молох? / щоб ранок прийшов, як належить, чистим і свіжим?* (Ю. Іздрик). Алюзія *сорок років пустелі* зберігає своє первинне значення (семи: «блукання», «випробування», «час», «довго») й виступає компонентом темпоральності, яким автор вимірює свої самотні чекання. Вислів *і ще років сто самотності* відбиває алюзію на роман Габрієля Гарсія Маркеса «Сто років самотності», що підсилює значення довгих трагічних усамітнених чекань.

У тексті *Україна пручається, як Лаокоон, обплутаний зміями. Вона німо кричить, але світ не чує. Або не хоче почути* (Л. Костенко) алюзійне ім'я *Лаокоон* виступає як моделюючий компонент. Пропозиція *Україна – це Лаокоон, обплутаний зміями* (семи: «смерть», «безвихідь», «труднощі») передає бачення героєм своєї країни.

Приходимо до висновку, що алюзії становлять функціонально-семантичну й формально-організовану частину мовної системи, відтворюють загальні закономірності структури й розвитку художнього тексту.

Оскільки алюзійні вклучення постають як важливий засіб розуміння й декодування образного рішення та задуму тексту, посилюється їхнє семантичне навантаження, яке внаслідок контекстних зв'язків, з одного боку, зберігає первинні ознаки семантики, а з другого, – піддається смисловим модифікаціям.

Література:

1. Кузьміна Н.А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка: Монография. Екатеринбург. Изд-во Урал. у-та. – Омск: Омск. гос. у-т, 1999. – 268 с.
2. Тураева З.Я., Гришкова Л.В. Инвариантность и вариативность / З.Я. Тураева, Л.В. Гришкова // Семантическое взаимодействие языковых единиц разных уровней. – Л. : ЛГУ, 1985. – С. 102–110.
3. Сунько Н.О. Алюзія як маркер інтертекстуальності в англійському газетному заголовку : автореф. на здобуття наук.ступ.кан.філол. наук 10.02.04 – германські мови / Н.О. Сунько – Чернівці : Чернівецький нац. ун.-т ім. Ю.Федьковича, 2016. – 20 с.
4. Воробйова М.В. Алгоритм ідентифікації алюзивних засобів у тексті (на матеріалі англійського публіцистичного дискурсу) / М.В. Воробйова // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – 2011. – № 2. – С. 9–96.
5. Берестова А.А. Релігійна прецедентність у мові української прози кінця («XX-початку XXI століття») : автореф. на здобуття наук. ступ. кан. філол. наук 10.02.01. – українська мова / А.А. Берестова. – Харків, 2016 – 20 с.
6. Ярема О.Б. Типологія змін змістового імплікативного значення алюзивних засобів [Електронний ресурс] / О.Б. Ярема. – Режим доступу : <http://lingvj.oa.edu.ua/articles/2014/n46/71.pdf>.
7. Кононенко В.І. Тексти образ / В.І. Кононенко. – К.; Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2014. – 192 с.

8. Арутюнова Н.Д. Номинация и текст / Н.Д. Арутюнова // Языковая номинация. Виды наименований. – М. : Наука, 1977. – Гл. 6. – С. 304–357.
9. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту, із мови давньоєврейської і грецької на українську дослівно наново перекладена / переклад [І. Огієнка]. – Б.м. : Б.в, 1989. – 1524 с.
10. Тухарелли М.Д. Аллюзия в системе художественного произведения : дис. канд. филол. наук / М.Д. Тухарелли. – Тбилиси, 1984. – 167 с.

Словники

СУМ – Словник української мови / голов. редкол. І.К. Білодід. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1, 6, 8, 9.

Анотація

**Х. ПЕТРИНА. СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ АЛЮЗІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
(НА МАТЕРІАЛІ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ)**

Стаття аналізує семантичні трансформації алюзійних одиниць у художніх текстах українського модерного дискурсу. Схарактеризовано критерії семантичної класифікації алюзій. Виокремлено семантичні класи алюзійних включень на тлі процесів збереження та зміни їхнього смислового навантаження. Аллюзійні елементи розглянуто як засіб формування художньої дійсності тексту.

Ключові слова: аллюзія, аллюзійна одиниця, текст-реципієнт, метатекст, семантична конденсація.

Аннотация

**Х. ПЕТРИНА. СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ АЛЛЮЗИЙ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ ТЕКСТОВ УКРАИНСКОГО СОВРЕМЕННОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА)**

Статья анализирует семантические трансформации аллюзивных единиц в художественных текстах украинского современного дискурса. Охарактеризованы критерии семантической классификации аллюзий. Выделены семантические классы аллюзий на фоне процессов сохранения и изменения их смысловой нагрузки. Аллюзивные элементы рассмотрены как средство формирования художественной подлинности текста.

Ключевые слова: аллюзия, аллюзивная единица, текст-реципиент, метатекст, семантическая конденсация.

Summary

**Kh. PETRYNA. SEMANTIC CLASSIFICATION OF ALLUSION IN UKRAINIAN LANGUAGE
(ON THE MATERIAL OF MODERN UKRAINIAN ARTISTIC DISCOURSE)**

The article analyzes the semantic transformation of allusive units in artistic texts Ukrainian modern discourse. The criteria for semantic classification of allusion were determined. Allusion semantic classes are distinguished taking into consideration the processes of preservation and changing their semantic load. Allusive elements are considered as the means of text's artistic reality.

Key words: allusion, allusion unit, text-recipient, metatext, semantic condensation.

кандидат філологічних наук,
докторант кафедри української
літератури і компаративістики
Інституту філології
Київського університету
імені Бориса Грінченка

ІНТИМНО-ОСОБИСТІСНІ КОДИ ЕПІСТОЛЯРІЮ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ КІНЦЯ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

Код – один із фундаментальних понять в семіотиці. Семіотичні коди є процедурними системами, що пов'язані конвенцією для кореляції означаючих та означуваних у певних сферах. Коди забезпечують каркас, у рамках якого знаки отримують смисл: вони є керівництвами по інтерпретації, що використовуються інтерпретативними спільнотами. Інтереси семіотики розповсюджуються на людську комунікацію, зокрема і на епістолярій, адже листування – процес, який пов'язаний із передачею, зберіганням і переробкою інформації, з використанням знакових систем чи несистемних (ізолюваних) знаків. Закономірним є те, що в інформаційних процесах (епістолярній комунікації) знаки виступають в якості елементарних носіїв інформації, які містять коди.

Сучасна дослідницька ситуація в літературознавчій науці характеризується серйозними методологічними новаціями, підвищеним інтересом із боку дослідницьких угруповань до вивчення проблем семіотичного дискурсу. На сьогодні дослідженню семіотичних процесів присвячено багато ґрунтовних праць, зокрема Ч. Пірса (Логічні основи теорії знаків», 1897–1898), Ч. Моріса («Основи теорії знаків», 1938), Е. Кассіра («Філософія символічних форм», 1923–1929), Ф. де Соссюра (Праці з мовознавства», 1977) та інші.

Кінець ХІХ – ХХ століття позначається глобальним використанням листування як комунікаційного засобу поширення та обміну інформації. Звісно, це позначилося і на листуванні видатних представників української інтелігенції. Дешифрування листів знакових постатей дає змогу розкодувати і отримати смислове значення (смысл), зміст знака, який розкриває сукупність інтимно-особистісних рис, властивостей, характеристик, кодів епістолярію.

Листування одного із знакових представників української інтелігенції Б. Грінченка з дружиною 1883–1885 років є духовно необхідною комунікативною потребою, адже саме до неї були написані ліричні, оригінальні листи-вірші, листи-оди, зворушливі послання. Навіть візуально ці листи вирізняються з-посеред інших – це 32 записочки, написані на невеличких аркушах паперу, та два записнички-подорожники, що складаються відповідно з 57 та 147 невеличких за обсягом сторінок.

Відомо, що у 1883 році Борис Грінченко на вчительських курсах у Змієві познайомився з молодою вчителькою Марією Миколаївною Гладиліною. Ця зустріч у його житті була найважливішою – щирі душевні розмови, спільні інтереси, листування зблизили їх так, що вони навіть називали один одного лише по-родинному: «Сестро Марусю», «Брате Борисе». Письменникові, самотньому в той час, важко було переносити бачене і пережите, а друзів, щирих і вірних, бракувало, отож Марія, яка була його одноліткою, стала ширим однимумцем і найпалкішою прихильницею його ідей. Б. Грінченко палко закохався в цю розумну, добру, відверту дівчину: «Велике щастя на світі міні / Не знаю за віщо припало: / І серце і розум ніколи его / Ніколи ізроду не ждали. / Щасливий я, любко! У серці моїм / Я гордю силу вже чую: / Благословляю, голушко, тебе / Любов нашу вірну святу!» [3].

Послання до Марії насичені відданістю, чуйністю, теплом, передають шляхетне ставлення до коханої жінки та найвірнішого друга: «Дивуюсь, гадаю і сам я не знаю / За що таке щастя на світі я маю? / За віщо тієї похмурої ночі / Так любо дивились на мене ті очі, / Ті добрі очі, ті очі кохани, / Що я на їх гляну – і серце зів'яне? / За віщо рожеві уста цілували, / За що рученята малі обнімали? / За віщо те щастя? Скажи, моя доле! / Не знав я такого ще зроду ніколи! / До ніг твоїх, любко, усе я складаю – / І серце палке, і силу, що маю. / Віддам без звороту! Для тебе, єдина, / Міні любо битись з життям до загину!» [3].

Зміст листів Бориса до Марії демонструє особливості романтичної душі митця, листи демонструють морально-філософське, радісно-меланхолійне забарвлення, що сягає коріннями у літературну традицію, побут і культуру українського дворянства, до якого належав Б. Грінченко. 14 грудня 1883 року Б. Грінченко писав Марії: «Кажуть, що час минаючи одмінє почування. Я сам думаю, що може це й правда, алеж міні здається, що навряд чи одмінити він те почування святе – кохання до неї. Та хиба-ж і можна, щоб вона одмінилася? Коли вірять у Бога, то его не забувають, а я в неї вірю, вірю в тебе, моя Марусю, моя свята» [3].

Звернення Б. Грінченка до коханої вирізняються поліфонічністю та багатоплановістю. Перед нами постає розмаїтий образ молодого митця, в якого поряд із відвагою і сміливістю, щедрістю, вірністю Батьківщині, служінню українському народові пульсує неперборне, безмежне поклоніння жінці: «В думці з'явилася ти / Передо мною, кохана, – / Знову я чую тоді: / Сили боротися стане, / Стане нам сили пройти / Шлях наш, тернами покритий, / І щоб до краю нести / Всякі незгоди на світі. / Не для розкошів і втіх / Ми свої руки з'днали: / Ще не родилися ми – / Гори роботи лежали! / Треба робити її / Працю, надбану віками, – / Та не похилимось ми – / Буде надія із нами: / Стрінутця тяжкі дні, / Будуть смутні години, / Та проминуть всі вони – / Діло одно не загине!» [3].

Надзвичайно віддана і вірна Б. Грінченку, Марія розуміє масштаб його таланту і особистості, не просто здійснює допомогу в громадських справах, але і дбає про його душевний комфорт. Для Марії Б. Грінченко стає

втіленням ідеальної безкорисливості, людиною високої моральної відповідальності, спроможною до високого духовного служіння. У своїх записничках Грінченко занотовує: «Кохання тепер одживило мене, / Дає міні нову силу, / І вкупі ми йтимем, й немає того / Щоб нашу ту силу зломило!» [3].

Листам Б. Грінченка до Марії притаманна підвищена психологізація тексту, чітка ритмічна організація, що дозволяє через постійні зміни в тональності оповіді динамічно передати процес переживання і простежити органічне переведення побутових реалій у площину більш загальних морально-філософських проблем: «Обнімимось дуже, кохана, / І очі закриєм на світ, – / Нехай він дуріє в тумані, / Ми-ж будем до віку любити! / Вуста ми зєднаєм з вустами, / Кохано пригорнемо ми / І будем між всіми людьми / У двох тільки будем сами. / Коли-ж ті зневірені люде / Зробили-б нам лютий загин / Й тоді тільки щастя нам буде, / Те щастя недовгих хвилин, / Що вкупі у двох ми зазнали, / Коли ми усе віддали, / Коли ми без краю кохали, / Коли ми жили і жили! / І, вкупі стулившись вустами, / Щасливі згинули-б ми / І навіть тоді між людьми / У двох тільки-б вмерли сами» [3].

Особливим емоційним забарвленням пройняті листи Б. Грінченка до рідних, які допомагають глибше простежити і детальніше охарактеризувати його приватне життя. Його особистість була оповита незбагненою складністю, «таємничістю» для стороннього ока, і тому внутрішній світ, мотиви вчинків, настроєві витоки іноді були не повні зрозумілі для оточуючих. Листи Бориса Грінченка до рідних фактично допомагають «розкодувати» його особистісну «незбагненність», побачити в ньому складну інтуїтивну людину передмодерної формації.

На особливу увагу заслуговують листи Б. Грінченка до батьків. Написані в різні роки і за різних обставин, вони завжди розпочинаються теплим зверненням: «Милые папа и мама», або «Дорогие папа и мама», і написані російською мовою; частина листів носить інформаційний характер і стосуються виключно побутових питань. Наприклад, Б. Грінченко в листі після від'їзду від батьків пише: «Дорогие папа и мама! Я доехал, до Чернигова довольно благополучным образом, если не считать того обстоятельства, что у меня на дороге украли томъ Сенкевича, разрознаить мне такимъ образом шеститомное сочинение. Дома засталъ все в порядке. Въ настоящее время мы уже наняли новую квартиру (15 руб. в месяц! Ужасная цена), но переберемъ на нее не раньше половины июля, такъ какъ она еще не готова. Пока Маруся продолжаетъ оканчивать каталогъ библиотеки, музея, от окончательного упорядочения его мы, какъ я и говорилъ, отказались: не хочемо браться за дело при тех обстоятельствах, в каких находимся и при свинскомъ к себе отношении. Но Марусина работа продолжится вероятно еще съ месяц или полтора» [4, 1 арк.].

Думку батьків Б. Грінченко завжди високо поціновує стосовно будь-яких питань чи власної діяльності. Натомість вони неодмінно цікавляться літературною, громадською діяльністю Бориса і намагаються дорости до рівня аналітики свого сина, завжди стежать, як його працю сприймають відомі люди: «Ты интересовался, папа, отзывомъ профессора Сумцова о моей книге «Изь усть народа». Вотъ онъ въ письме ко мне: «Я получилъ Вашу превосходную книгу «Изь усть народа» и не могу не выразить удивления передъ Вашимъ неустаннымъ трудолюбиемъ, искусствомъ въ записяхъ и въ издании и Вашей обширной и поучительной начитанностью. Если мне суждено кагда-либо возвратиться къ продолжению «Современной малорусской этнографии» (это его сочинение, изданное несколько лет назадъ), то очевидно, что Вашимъ трудамъ придется отвести самое большое и почетное место» [4, 1 арк.].

Б. Грінченко з вдячністю ставиться до батьків, опікується життям сестер і брата. Листи до батьківської родини містять безліч дріб'язкових на перший погляд подробиць, які засвідчують, що їх автор – не «мармуровий» герой-борець, а звичайна людина, яка трепетно ставиться до своїх рідних. 29 серпня 1886 року з Херсону він пише: «Милые папа и мама, только что получилъ вашу посылку. Большое спасибо за все подарки, которымъ мы чрезвычайно были рады, хотя эта радость была не полная по случаю отсутствия маминной карточки (Мама! Когда же ты наконецъ снимешся?). Петя и Анюта страшно изменились; я просто поражаюсь, глядя на ихъ карточки, а въ особенности на Анютину (къ слову: зачемъ это она снялась въ этомъ безобразномъ платьѣ, в такой позе и съ такими «атрибутами» въ рукахъ? Ты, папа, всегда не любилъ деланности и манерности: неужели тебе нравится эта карточка? Предоставимъ сниматься такимъ образомъ горничнымъ – они влюблены въ такие позы; зато Поля какъ хорошо снялась – ее карточка вышла лучше всехъ)» [5, 1 арк.].

У листах Б. Грінченка до батьків є безліч подробиць повсякденного життя, які допомагають спостерігати за окремими думками, переживаннями, негараздами. Листування уточнює окремі особливі моменти, які мозаїчно вплітаються в загальний аналіз духовного зростання Грінченка: «Я еще не читалъ присланныхъ тобою газетныхъ заметокъ о земельной статистике; но заранее могу сказать, что я съ большимъ удовольствиемъ возьму всякое другое место по причинамъ, о которыхъ я говорилъ тебе раньше, а также и потому, что даже учительство не разбиваетъ такъ здоровья, какъ статистическіе разъезды. Первое время я чувствовалъ себя ничего, но чемъ дальше темъ хуже; дошло наконецъ до того, что после каждой поездки я заболелъ на день-два-три, а после последней (въ начале августа) я еще и до сих пор не могу оправиться: ломитъ грудь и спину. Сами по себе порядки были бы ничего, если-бы к нимъ не прибавлялось (по мимо дурной погоды) невозможная часто убийственная съ холодомъ, грязью и прочимъ обстановка на ночлегахъ и постоянная жизнь в проголодь (я унаследовалъ отъ тебя особенность: будучи в дороге ничего не могу почти совсемъ есть, даже не хочется; но за то потом, это страшно отнимаетъ силы)» [5, 1 арк.].

Епістолярій Бориса Грінченка до батьків характеризується поліфункціональністю, в ньому віддзеркалюються яскраві деталі, які відображають повсякденне життя конкретної родини, її пріоритети. З листів дізнаємося про аналіз Б. Грінченком шкільних творів брата Петра і його літературного хисту: «Прочиталъ Петины сочинения и затрудняюсь говорить о них. Дело въ томъ, что эти ученические работы почти всегда пишуться по одному и тому же шаблону и это отнимаетъ всю могущую бытъ у пишущего оригинальность, ибо тут шаблонъ требует (какъ это

видно и здесь из поправок учителя) даже известного языка, в напыщенности (отчасти) и витиеватости языка и наконец в сильном подчинении образцам. Но, повторяю, я не могу сказать, что здесь принадлежит собственно к авторским недостаткам, а также и теми детскими темами, которые даются ученикам V класса. Но, не смотря на вышеуказанные недостатки, в работах все-же заметна способность: видно умение нарисовать картинку, образ, справиться с данным материалом. Относительно-же пробуждение в Петрусе стремление к литературным занятием могу только сказать, что для меня это вещь очень трудная, и трудность эта, помимо других причин, обуславливается с одной стороны, неизвестностью для меня того, на какой точке развития он стоит (почему я и не имею точки отправления), а с другой-тем, что влияние не личное, да еще сопряженное с известною охотою П. к переписке, будет в этом случае недостаточно. Но я все таки попробую кой о чем с ним поговорить как только буду иметь свободное время» [5, 2 арк.].

У листах Б. Грінченка до батьків поряд із висвітленням сімейних і побутових сюжетів міститься інформація про перебіг його літературних справ: «Сборник «Пидсьил. стрихою» был издан в 2000 экз. из них я получил 500 экз., а изъ остальных 1500 издатель вь месяц продал 1000 экз. Как видишь, книга пошла хорошо, хотя тут помогла и ловкость издателя. Из своих-же экземпляров 100 шт. пошло на даровую раздачу, а 200 продано за 15 р. книгопродавцам; Изъ остальных часть сдал на комиссию, а часть (экз. 30) оставил себе. Я готовлю теперь издание своих рассказовъ; сюда войдут три, которые уже есть вь сборн. «Пид. с. стр.» (ибо издание уже можно считать распроданными) и еще шесть новых» [5, 2 арк.].

Зв'язок Б. Грінченка з батьківською родиною був дуже міцним, і тому він завжди страждає, коли довго не отримує кореспонденцій від сестер і брата. Під впливом іронічного настрою 10 грудня 1888 року з Олексіївки він пише: «надеюсь, что вы уже все в Харькове и что Люба успевае вь своих научных изследованиях, также точно и остальные, о которых я, впрочемъ, ничего не ведаю, ибо хотя и писалъ всемъ, но ответа ни отъ одной особы еще не имелъ счастья получить, не смотря на все уверения милых сестриц и не менее милого братця вь их твердомъ непреклонномъ намерении отвечать мне сь пунктуальною точностью (каковая ихъ точность давно уже вошла вь пословицу)» [6, 1 арк.].

У листах іронічність описів стосується і творчих справ Б. Грінченка. Характеризуючи власні «стосунки» з цензурою, він зізнається батькам про заборонені рукописи: «Надеюсь также, что вы все теперь здоровы, раздлаившись сь погибельными долбинскими трущелами. (Мы-же, конечно, пребываемъ вь вожделенномъ здравии и благоденствии, не смотря на убийственную цензуру, которая изъ пятнадцати посланных мною кь ней вь этом году рукописей уже успела не дозволить двух, а остальные то-же, во всей вероятности, не замедлит не дозволить, хотя ни я, ни она сама и никто вь семь подлунномъ мире не будетъ никогда вь состоянии сказать, что именно в нихъ есть недозволенного. Можно только разве изъ существования отеческой заботливости цензуры вывести одно, именно то, что «отечественная» промышленность развивалась прекрасно и дошла до способа приготавливать красныя чернила почти даромъ, такъ что цензура не затрачивая больших денег и нисколько не экономничая, можетъ употреблять ихъ целыми ведрами. Жаль только, что она за прихлопнутыя рукописи не возвращаетъ восьмидесятикопеечных марокъ, которые на каждой рукописи авторъ обязательно долженъ, приклеивать») [6, 1 арк.].

Іноді листи Б. Грінченка наповнені іронічно-песимістичною тональністю. Піклуючись про долю рідних, він щиро сумує, не отримуючи відповідей на свої листи: «Что-же еще у насъ нового? Ничего, совсемъ ничего. Едимъ, пьемъ, спимъ, учимъ, учимся, почитываемъ, пописываемъ и пр. все вь этом роде. Думаю, что у васъ идутъ дела гораздо интереснее, да толи вы о них мало пишете, что, конечно, можно вамъ поставить вь вину, ибо вы врядь-ли переписываете еще сь кемъ, кроме меня и пунктуально-отвечающего на письма Пети. Пока будьте здоровы! Крепко целуемъ васъ всех и желаемъ всего лучшаго (1-2 арк.) Ваши МНБ» [6, 2 арк.].

Листи Б. Грінченка до батьків допомагають реконструювати деякі сімейні обставини, особисті переживання, філософські та екзистенційні роздуми. 22 жовтня 1901 року із Харкова він пише: «Дорогие папа и мама! Наконецъ Вы вь Харькове, и это очень приятно. Превосходно, что история сь пальцем сравнительно легко окончилась, но я знаю по опыту, что такие вещи бывають и очень тяжелые. Да, уже десять летъ прошло со времени смерти Анюты. Тяжелая вещь смерть, особенно, когда умирает полное надеждъ и только приготивишееся жить существо, – тогда сожаление выступает еще острее. Но сь другой стороны – кто знаетъ, какова была бы жизнь умершаго в молодости человека: быть можетъ она была бы во много разъ тяжелее смерти. И сознание этого должнo ослаблять нашу боль по утрате дорогого существа...» [6, 2 арк.].

Декодування «родинного» епістолярію Б. Грінченка допомагає познайомитися з маловідомими моментами приватного життя грінченкової родини. Епістолі створюють образ дописувача як ніжного, турботливого сина, прекрасного чоловіка, неординарного батька, зрештою – чуттєвої людини, яка перейнята своїм часом. У листуванні з родиною перед нами постає зовсім незвичний образ Бориса Грінченка – не полум'яного борця, а вразливої, ніжної, уважної і турботливої людини, для якої родина виступає однією з провідних життєвих цінностей.

Література:

1. Моррис Ч. Основания теории знаков / Ч. Моррис // Семиотика / Под общ. ред. Ю.С. Степанова. – М. : Радуга, 1983. – С. 36–89.
2. Encyclopedic dictionary of semiotics / Gen. ed. T.Sebeok. - In 3 vol. – Vol.1: A - M. - Vol.2: N - Z. - Vol.3: Bibliography. - Berlin, etc. : Mouton De Gruyter, cop. 1986. - 592 p., 593 p., 452 p.
3. Степанов Ю. В мире семиотики / Ю. Степанов // Семиотика / Под общ. ред. Ю.С. Степанова. – М. : Радуга, 1983. – С. 5–36.

4. IP НБУВ, ф. III, спр. 41226.
5. IP НБУВ, ф. III, спр. 32464, 1 арк.
6. IP НБУВ, ф. III, спр. 32403, 2 арк.
7. IP НБУВ, ф. III, спр. 32404, 2 арк.

Анотація

**I. ПОГРЕБНЯК. ІНТИМНО-ОСОБИСТІСНІ КОДИ ЕПІСТОЛЯРІЮ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
КІНЦЯ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ**

У статті проаналізовано інтимно-особистісний дискурс епістолярію інтелігенції кінця ХІХ –ХХ століть через семіотичний підхід. Декодовано основні смислові навантаження ліричного компонента епістолярію. Визначено, що листи містять різні ідеї, мотиви, теми, що характеризуються внутрішнім сюжетом. Проаналізовані листи-записнички, листи-оди, листи-звертання. Листи демонструють морально-філософське, радісно-меланхолійне забарвлення, що сягає коріннями в літературну традицію, побут і культуру українського дворянства.

Ключові слова: інтимно-особистісні коди, семіотика, дешифрування, лист, інтелігенція.

Анотация

**II. ПОГРЕБНЯК. ИНТИМНО-ЛИЧНОСТНЫЕ КОДЫ ЭПИСТОЛЯРИЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ
КОНЦА ХІХ–ХХ ВЕКОВ**

В статье проанализирован интимно-личностной дискурс эпистолярия интеллигенции конца ХІХ–ХХ веков через семиотический подход. Декодированы основные смысловые нагрузки лирической компоненты эпистолярия. Определено, что письма содержат различные идеи, мотивы, темы, характеризующихся внутренним сюжетом. Проанализированы письма, записные книжки, письма-оды, письма-обращения. Письма демонстрируют морально-философскую, радостно-меланхолическую окраску, что уходит корнями в литературную традицию, быт и культуру украинского дворянства.

Ключевые слова: интимно-личностные коды, семиотика, дешифрование, письмо, интеллигенция.

Summary

**I. POGREBNIAK. INTIMATE AND PERSONAL CODES OF EPISTOLARY
OF THE INTELLECTUALS OF THE LATE ХІХ – EARLY ХХ CENTURIES**

This article analyses intimate and personal discourse of epistolary of the intellectuals of the late ХІХ – early ХХ centuries in terms of semiotic approach. It defines that letters contain various ideas, motives, subjects, which are characterized by inner plot. It analyses notebook letters, ode letters, and application letters. The letters demonstrate moral and philosophical, merry and melancholy coloration, which is rooted in literary tradition, daily life and culture of Ukrainian nobility.

Key words: intimate and personal code, semiotics, deciphering, letter, intellectuals.

кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри української мови
Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова

СТРУКТУРА МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ: КРИТЕРІЇ, ІЄРАРХІЯ, ОДИНИЦІ

Постановка проблеми. Останнім часом питання, що стосуються мовної особистості, набувають небувалоого зацікавлення дослідників. Вони дотримуються поширеної у сучасній науковій парадигмі тенденції розгляду теоретичних аспектів мовної особистості, удосконалюють певні напрацювання, накреслюють нові підходи у вирішенні актуальних проблем перспективної галузі мовознавства – лінгвістичної персонології (Г.І. Богін, М.Д. Гольєв, В.О. Гольдін, К.В. Іванцова, В.І. Карасик, Ю.М. Караулов, В.Б. Кашкін, Л.М. Комісарова, В.П. Конецька, Т.А. Космеда, В.В. Красних, Д.С. Мухортов, В.П. Нерознак, А.В. Нікітіна, Т.О. Островська, С.Н. Плотнікова, М.С. Саломатіна, К.Ф. Сєдов, Л.М. Синельникова, О.Б. Сиротиніна, Й.А. Стернін, І.П. Сусов, С.О. Сухихта ін.).

Аналіз останніх досліджень. Одна з дискусійних і остаточно не вирішених проблем, що стосуються лінгвоперсонології, – структура мовної особистості. До неї так чи так звертаються мовознавці, інтереси яких пов'язані з теорією мовної особистості, когнітивної лінгвістики, лінгводидактики тощо. Це Г.І. Богін, В.О. Гольдін, Є.А. Горло, О.Л. Каменська, В.І. Карасик, М.О. Канчер, Ю.М. Караулов, З.А. Кузнецов, І.П. Тарасова, О.П. Фесенко тощо. Їхні напрацювання та пропозиції щодо моделі структури мовної особистості буде розглянуто нижче.

Мета нашої розвідки – схарактеризувати структуру мовної особистості. Для реалізації сформульованої мети потрібно вирішити такі завдання: визначити критерії структурування, ієрархію та одиниці структурної організації мовної особистості, спираючись на здобутки в сучасних наукових працях.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне підґрунтя в розумінні складників мовної особистості заклав Ю.М. Караулов, розробивши ієрархічну модель її структури. Парадокс особистості загалом учений вбачає в тому, що вона може поставати як позачасова (інваріантна частина) й тимчасова (варіантна частина) сутність, інакше кажучи, охоплює стабільну та змінну її частини. Кожна з цих частин виявляється на всіх рівнях своєї організації, утворюючи поєднання цих феноменів.

Мовознавець пропонує виокремлювати три рівні за філософським (мова, інтелект, дійсність) і психологічним критеріями (семантичний, когнітивний та прагматичний), які в структурній моделі мовної особистості відповідно мають назву вербально-семантичний, або нульовий, тезаурусний, або перший, мотиваційний, або другий [1, с. 38, 56]. У межах нульового рівня реалізуються позачасові утворення, до яких уналежнено стандартну частину вербально-семантичних асоціацій, і тимчасові утворення, якими є системно-структурні дані про стан мови в певний період. Перший рівень охоплює базову, інваріантну частину картини світу (позачасові утворення) та соціальні й соціолінгвістичні характеристики мовної спільноти, до якої належить особистість і яка визначає ідеологічні відношення основних понять у картині світу (тимчасові утворення). Другий рівень характеризується комунікативними потребами, породжуваними цілями й мотивами, та комунікативними рисами, здатними задовольнити ці потреби, типологізувати специфіку мовленнєвої поведінки та інформувати про внутрішні настанови, наміри й мотиви особистості. Цей рівень також охоплює відомості психологічного плану, зумовлені належністю конкретної особистості до певного колективу або групи, і які визначають ціннісно-настановчі критерії, що створюють унікальний колорит її дискурсу (відповідно позачасові й тимчасові конструкти) [1, с. 39, 42]. Він уможливує перехід від оцінки мовленнєвої діяльності мовної особистості до осмислення реальної діяльності у світі [2, с. 112]. У такий спосіб репрезентовано структуру мовної особистості, яка складається з базових, фундаментальних та індивідуальних, притаманних конкретній особистості, складників. Вироблена модель мовної особистості ґрунтується на принципі трирівневості процесів сприйняття й розуміння.

У концепції Ю.М. Караулова вербально-семантичний рівень, лексикон – це знання про мову й у мові; тезаурус – соціальні, побутові, культурні, енциклопедичні знання як здатність носія мови створювати тексти на підставі індивідуальних знань про світ, що зафіксовані у значеннях слів і їхніх асоціативних комплексах національно-психічного складу думки й особистісної зацікавленості в інтерпретації позначуваних або сприйнятих фактів відповідно; це відносно стабільна частина картини світу носія мови; прагматикон – система правил, навичок і вмінь спілкування, зумовлених процесами соціалізації та інкультурації, тобто дискурсивна (комунікативна) компетенція [3, с. 107].

Слід звернути увагу на те, що позачасове, історичне у структурі визначає національну мовну особистість, пронизуючи всі рівні організації: нульовий рівень – загальнонаціональний мовний тип, перший рівень – світобачення, другий рівень – стійкий комплекс комунікативних параметрів щодо національно-культурної мотивованості мовленнєвої поведінки. На відміну від національного у структурі мовної особистості, де воно виявляється як щось застигле, інваріантне, у мові воно є динамічним.

У структурі мовної особистості взаємодіє чотири складники: історичний, прирівнюваний Ю.М. Карауловим до національного характеру, системно-структурний, соціальний та психічний мовний складники. Три останні розуміються як варіативні частини у структурі, що відображають конкретно-індивідуальну реалізацію мовної особистості.

Як зазначають мовознавці, класичну модель структури мовної особистості можна доповнити також лінгвокультурологічним, етнолінгвістичним і лінгвоемоційним рівнями (емоційним) [4, с. 23]. Стосовно пропонованого етнолінгвістичного рівня зауважимо, що він врахований у концепції Ю.М. Караулова на всіх рівнях структури мовної особистості і репрезентований у її позачасовій сутності. Лінгвоемоційний рівень, як видно з узагальненого на підставі даних мовознавства, психолінгвістики та лінгводидактики й поданого вченим переліку мовленнєвих навичок, зокрема втілюваними в готовності надавати висловлюванню модального забарвлення, охоплюється лінгвокогнітивним рівнем [1, с. 60]. Те саме можна сказати й про лінгвокультурний рівень, що теж відображається в особистісному тезаурусі.

Сформульовані російським мовознавцем рівні тісно пов'язані між собою, оскільки від одного рівня легко перейти до іншого. Скажімо, тезаурус особистості можна реконструювати, спираючись на вербально-семантичний рівень. Утім, залежність рівнів не пряма, оскільки знання особливостей функціонування цього рівня є тільки певною підставою для висновку про мовну модель світу [1, с. 43]. Для переходу на вищий рівень, яким є тезаурусний чи прагматичний, потрібно щоразу залучати додаткову екстралінгвальну інформацію: «і психологічну, й морально-етичну складові, тобто емоції, почуття, волю, моральні налаштування, етичні принципи, совість людини, що характеризує її специфіку в комунікативно-діяльній сфері» [4, с. 26]. Це пояснюється тим, що особистість має не лише соціальну, але й індивідуальну специфіку.

Отже, «ключем» (Ю.М. Караулов) для встановлення зв'язку між рівнями структури є соціальна історія певної особистості і її соціальне функціонування (вербально-семантичний рівень – лінгвокогнітивний рівень) та емоційно-афективний складник (лінгвокогнітивний рівень – мотиваційний рівень). Під соціальною історією розуміється мовна соціалізація конкретної особистості, історія її залучення до стереотипів, прийнятих у суспільстві. Соціальне функціонування трактується як соціальні ролі цієї особистості [1, с. 45].

О.П. Фесенко, вважаючи теорію Ю.М. Караулова продуктивною, висловлює сумнів стосовно точності термінології. Він звертає увагу на таке: один із рівнів не можна називати нульовим, зважаючи на те, що він визначає можливість аналізу на вищому рівні. Крім того, саме дослідження структурно-мовного рівня може сприяти виявленню деяких рис мовної особистості, які відрізняють її від інших. Це, зокрема, спостерігається на частиномовному рівні. Переважання у вживанні дієслів вказує на динамічний характер комунікації, прикметників і прислівників – на її емоційність та експресивність [5, с. 79], що, безперечно, певним чином характеризує мовну особистість.

Кожному рівню розглядуваної структури притаманні певні одиниці, відношення та стереотипи – специфічні типові елементи, які взаємодіють між собою: на вербально-семантичному рівні функціонують слова, відношення репрезентовано «вербальною мережею», а стереотипами є стандартні словосполучення; на лінгвокогнітивному відповідно – поняття (концепти, ідеї), семантичні поля, картина світу, а стереотипи – генералізовані висловлювання, дефініції, афоризми, прислів'я та приказки, що віддзеркалюють тезаурус особистості; на мотиваційному – комунікативно-діяльнісні потреби особистості, «комунікативна мережа» (комунікативні ситуації, ролі, сфери спілкування), а стереотипами є символ, образ прецедентних текстів культури [1, с. 52–54].

Усебічний опис мовної особистості передбачає такі моменти: а) характеристику семантичного рівня її організації (або вичерпний, або диференційний опис, що фіксує індивідуальні відмінності на тлі стандартного уявлення ладу певної мови); б) реконструкцію мовної моделі світу на основі створених нею текстів або спеціального тестування; в) виявлення її життєвих або ситуативних домінант, установок, мотивів, що знайшли відображення в процесах породження текстів, їхньому змісті та в особливостях сприйняття чужих текстів [1, с. 43].

У лінгводидактиці особливої уваги заслуговує модель мовної особистості, розроблена Г.І. Богіним [6]. У ній мовна особистість постає в динаміці. Автор виокремлює п'ять рівнів становлення мовної особистості, кожен з яких передбачає певний ступінь володіння мовою:

- 1) рівень правильності як початковий етап в оволодінні мовою, який передбачає наявність великого словникового запасу та основних закономірностей будови мови, що забезпечує можливість висловлюватися і творити тексти за найпростішими правилами мови;
- 2) рівень інтеріоризації, суть якого полягає в набутті механізму внутрішнього плану мовленнєвого вчинку;
- 3) рівень насиченості, на якому спостерігається різноманіття мовних засобів різних підсистем, що відображається у мовленні;
- 4) рівень адекватного вибору як здатність особистості використовувати мовні засоби залежно від сфери спілкування, комунікативної ситуації й ролі комунікантів;
- 5) рівень адекватного синтезу, при якому береться до уваги відповідність між породженим особистістю текстом і всім комплексом змістових та комунікативних завдань, покладених у його основу.

Два останніх рівні, ґрунтуючись на нижчих рівнях, відображають ступінь опанування мови, пов'язаний із культурою мови й спілкування. Полікомпонентна модель мовленнєвої спроможності Г.І. Богіна ґрунтується на найважливіших аспектах мови (фонетичні, лексичні, граматичні) та основних видах мовленнєвої діяльності (говоріння, слухання, письмо, читання). У такий спосіб учений репрезентував тривимірне утворення на перетині трьох рівнів мови, чотирьох видів мовленнєвої діяльності та названих вище п'яти рівнів володіння мовою.

Проте ця модель абстрагована від індивідуальних розбіжностей людей і специфіки відомих цим людям мов [3, с. 108], що можна кваліфікувати як надмірну універсальність пропонованої структури. Крім того, вона незастосовна для аналізу розвиненої мовної особистості.

М.О. Канчер розуміє мовну особистість як таку, яку формують три детермінанти: соціально-ситуативна, національно-культурна та індивідуально-психологічна. Соціально-ситуативна детермінанта – система соціокуль-

турних норм і стандартів комунікативної поведінки, які зберігаються в суспільній свідомості та свідомості окремої мовної особистості як частина її комунікативної компетенції. Національно-культурну детермінанту потрактовано як систему загальних вимог до мовлення й мовленнєвої поведінки, що історично склалися в певній культурі і відображають її естетичні та моральні цінності. Індивідуально-психологічні особливості мовної особистості – це унікальні індивідуальні комунікативні й психологічні її характеристики, пов'язані зі сприйняттям світу, ставленням до партнера в комунікації, репрезентовані повною мірою в дискурсі. Саме «Я-концепція» через творче подолання соціально-нормативних стандартів та національно-культурних стереотипів уможливує реалізацію особистості в межах дозволеного [7, с. 5–6].

Указане відповідає трирівневій структурній організації мовної особистості: стилістичний, комунікативно-прагматичний, лінгвокультурологічний складники. Одиницями кожного з них є мовні засоби і прийоми їх застосування, яким надає перевагу особистість; стратегічні й тактичні ходи; національно-культурні мовленнєві сценарії, норми та моделі мовленнєвого користування.

У наукових розвідках точаться дискусії не тільки щодо критеріїв виокремлення рівнів, їхньої суті та кількості, а й стосовно ієрархії рівнів у структурі мовної особистості. На думку З.А. Кузнецов [8], структура містить лексико-семантичний (лексикон), граматико-семантичний (граматикон), мотиваційний (прагматикон) і тезаурусний рівні. Останній з них – найвищий у цій ієрархії, оскільки він ґрунтується на попередніх рівнях, визначає вибір мовних засобів та комунікативних стратегій і тактик, уможливує проникнення у внутрішній світ мовної особистості. Отже, картину світу особистості можна пізнати за допомогою сукупності рівнів. Такої ж думки дотримується І.Ю. Токарева, підкреслюючи, що тезаурусний рівень реалізується за допомогою низки когнітивних особливостей, однією з яких є лінгвокультурна, яка охоплює систему знань, що дозволяють інтерпретувати тести й мовні одиниці в категоріях культури [9].

А.В. Пузырьов розрізняє мисленнєву, мовну, мовленнєву й комунікативну особистості з огляду на наявність у мовній особистості загальнолюдського, національного, соціального / професійного та індивідуального [10, с. 14]. Отже, базовим поняттям для лінгвокультурологічних інтепретацій мовної особистості є національно-культурний тип.

В узагальненому вигляді у структурі мовної особистості виокремлюють три основні модулі: особистість вербальна, етносемантична як базовий національно-культурний прототип носія мови, сформований на основі світогляду й ціннісних пріоритетів; особистість мовленнєва як комплекс її психічних особливостей; особистість комунікативна як сукупність характеристик вербальної поведінки людини [11, с. 297]. Такий аспект зовсім інший, він регулює співвіднесення понять, дотичних до феномену мовної особистості.

Розглянуті структурні моделі за своєю природою є вертикальними, бо так чи так демонструють рівні володіння мовою та комунікативним навичками. Горизонтальна модель мовної особистості передбачає співвідношення мовленнєвих жанрів, використовуваних конкретним носієм мови, і сприяє описові особистості як представника певної соціальної групи.

Цікавою, на нашу думку, є універсальна антропоцентрична модель мовної особистості, розроблена Є.А. Горло та апробована на матеріалі творчості десяти російських і десяти німецьких поетів-модерністів кінця XIX – початку XX ст. Критерієм для створення такої моделі послуговували основні стереотипи мовленнєвої поведінки особистості. Її формула побудована на п'яти дихотоміях мовленнєвої поведінки, що відображають протилежні полюси актуалізації, і має такий вигляд: інтроверт / екстраверт + статик / динамік + інтуїт / сенсорик + песиміст / оптиміст + егоцентрик / альтруїст. Таку модель репрезентовано як мовленнєвий інваріант із домінуювальними характеристиками мовленнєвих утворень. Універсальна модель мовної особистості, як зауважує автор, реалізується у двох варіантах: індивідуальному та національному [12, с. 11].

Окремі дослідники мовної особистості вважають продуктивним такий підхід до вивчення її структури, що ґрунтується на теорії прототипів і категорій (Т.Ю. Ма, О.П. Фесенко). Їхня модель мовної особистості будується за допомогою понять центр / периферія, де центром (прототипом) є найбільш типові, а периферією – специфічні структурні елементи. За такого підходу теж можна реалізувати рівневий аналіз певного типу мовної особистості відповідно до ядерних та периферійних компонентів, перші з яких репрезентують її як представника епохи, соціальної групи тощо, а другі – як конкретного носія мови. О.П. Фесенко зауважує, що структура мовної особистості буде прототиповою, такою, що відображає ті її особливості, які характерні для всіх представників, чиє мовлення стало основою моделювання мовної особистості конкретного типу, а периферійні елементи характеризуватимуть особистість мовленнєву як «конкретного представника того чи того типу мовної особистості, але зі своїми особливостями, які відрізняють її від інших носіїв мови в межах розглядуваного типу» [5, с. 80]. На нашу думку, таке розуміння структури мовної особистості цілком співвідноситься з концепцією Ю.М. Караулова, де типове розуміється як інваріантна, стабільна частина (позачасове), а нетипове – як варіантна, змінна частина, які пронизують усі рівні організації. Вважаємо, що нічого суттєво нового в класичну модель мовної особистості такий підхід не додає.

Висновки і перспективи. Таким чином, говорити про вже створену повну структурну модель мовної особистості поки що немає підстав, оскільки в науці відсутня універсальна модель, яка б враховувала здобутки різних аспектів горизонтальної та вертикальної моделей. Очевидно, це можна буде зробити за умови синергетичного підходу до вказаної проблеми, зважаючи на те, що лінгвосинергетика як нова галузь уже почала формуватися в західноєвропейському мовознавстві. Наразі структура мовної особистості, запропонована Ю.М. Карауловим, є фундаментальною, такою, що загалом охоплює весь потенціал засобів вираження, необхідний для відображення

мови, інтелекту та дійсності. Сукупність соціальних, фізичних, психологічних, емоційних, прагматичних, культурних та інших параметрів мовної особистості в загальному вигляді репрезентовано саме в її трирівневій структурі. З огляду на сказане вище нам видається можливим розширити рівні класичної моделі, вважаючи їх основними, певними проміжними рівнями, що є перехідною ланкою від нижчого до вищого ступеня репрезентації мовної особистості. Проміжним між семантичним і лінгвокогнітивним є соціокультурний, а перехідним між лінгвокогнітивним та мотиваційним – психологічний рівень, що нагадує концепцію розуміння мови як системи. На наш погляд, описуючи мовну особистість, слід чітко розрізняти терміни на позначення рівнів її структури: для розрізнення психологічного й лінгвістичного аспектів послідовно вживати відповідно семантичний, лінгвокогнітивний і мотиваційний рівні та вербально-семантичний, тезаурусний і прагматичний рівні, що дозволить уникнути непорозуміння. Дотичним до питання про структуру мовної особистості є проблема її складників, зокрема розмежування мовної і комунікативної компетенції, що становить перспективу дослідження.

Література:

1. Богин Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов : автореф. дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.15 / Г.И. Богин. – Л., 1984. – 31 с.
2. Горло Е.А. Универсальная антропоцентрическая модель поэтического дискурса : автореф. дис. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.19, 10.02.20 / Е.А. Горло. – Ростов-на-Дону, 2007. – 46 с.
3. Канчер М. А. Языковая личность телеведущего в рамках русского риторического этоса (на материале игровых программ) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / М.А. Канчер. – Екатеринбург, 2002. – 20 с.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – [изд. 7-е]. – М. : Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
5. Колтуцкая И.А. Структура языковой личности в современной антропоцентрической парадигме / И.А. Колтуцкая // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». – Дніпропетровськ : Роял Принт, 2013. – № 2 (6). – С. 294–298.
6. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу : монографія / Т.А. Космеда. – Дрогобич : Коло, 2012. – 372 с.
7. Кузневич З.А. Языковая личность в литературно-художественном дискурсе Эрнеста Хемингуэя : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / З.А. Кузневич. – Иркутск, 1999. – 154 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : dissercat.com/content/yazykovaya-lichnost-v-literaturno-khudozhestvennom-discourse-ernesta-kheminqueya
8. Пузырев А.В. Опыт целостно-системных подходов к языковой и неязыковой реальности : сб. статей / А.В. Пузырев. – Пенза : ПГПУ им. В.Г. Белинского, 2002. – 163 с.
9. Сахарова О.В. Вступ до лінгвістичної генології : навч. посіб. до вивчення спецкурсу / О.В. Сахарова. – К. : Освіта України, 2012. – 248 с.
10. Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації / О.О. Селіванова. – Черкаси : Видавництво Чабаненко Ю.А., 2011. – 350 с.
11. Токарева И.Ю. Понятие языковой личности в свете компетентностного подхода / И.Ю. Токарева // Ученые записки : электронный журнал Курского государственного университета. – 2012. – № 4 (24). – Т. 1. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : scientific-notes.ru/pdf/027-031.pdf
12. Фесенко О.П. Структура языковой личности через призму теории прототипов и категорий / О.П. Фесенко // Вестник ВГУ. Серия : Филология. Журналистика. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2014. – № 2. – С. 79–81.

Анотація

А. РОМАНЧЕНКО. СТРУКТУРА МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ: КРИТЕРІЇ, ІЄРАРХІЯ, ОДИНИЦІ

У статті розглянуто актуальну в мовознавстві проблему структури мовної особистості. Проаналізовано її рівні у філософському, психологічному й лінгвістичному аспектах. Детально висвітлено специфіку одиниць, відношень та стереотипів кожного рівня вказаної структури.

Ключові слова: мовна особистість, структура, рівень, стереотипи, ієрархія, модель.

Аннотация

А. РОМАНЧЕНКО. СТРУКТУРА ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ: КРИТЕРИИ, ИЕРАРХИЯ, ЕДИНИЦЫ

В статье исследуется актуальная в лингвистике проблема структуры языковой личности. Она проанализирована в философском, психологическом и лингвистическом аспектах. Детально освещена специфика единиц, отношений и стереотипов каждого уровня указанной структуры.

Ключевые слова: языковая личность, структура, уровень, стереотипы, иерархия, модель.

Summary

A. ROMANCHENKO. THE STRUCTURE OF LANGUAGE PERSONALITY: CRITERIA, HIERARCHY AND UNITS

The article deals with the topical issue of the structure of language personality. Its levels in philosophical, psychological and linguistic aspects were analyzed. The specific of units, relations and stereotypes of each level of mentioned structure is illuminated in details.

Key words: language personality, structure, level, stereotypes, hierarchy, model.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філософії,
соціально-гуманітарних дисциплін,
іноземних мов, української
та латинської мов № 2
Донецького національного
медичного університету

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРИВАЛЕНТНИХ ДІЄСЛІВНИХ ПРЕДИКАТІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ «ДАВАННЯ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Сучасний етап розвитку українського мовознавства характеризується поглибленим вивченням проблем синтаксису, що зумовлено необхідністю детального дослідження механізму функціонування синтаксичного рівня мови загалом і кожної його окремої одиниці. Враховуючи це, більшість дослідників звертається до змістового боку речення або його семантичної структури, що ґрунтується на предикатних і непередикатних знаках. Істотною відмінністю такого підходу до вивчення структури простого речення є те, що він пов'язаний із семантико-синтаксичною категорією валентності предиката. Саме валентність предиката, яка відбиває його значеннєво зумовлену сполучуваність з іншими непередикатними компонентами, визначає тип семантико-синтаксичної структури речення.

Питанню теорії валентності у синтаксисі східнослов'янських мов присвячено дослідження В.Г. Адмоні, С.Д. Кацнельсона, М.Д. Степанової, Б.А. Абрамова, Й.Ф. Андерша, І.Р. Вихованця, А.П. Загнітка та інших. У працях І.Р. Вихованця представлено найбільш широке розуміння зв'язку між валентністю предиката і семантико-синтаксичною структурою елементарного речення. Автор визначає семантико-синтаксичну валентність предиката (ознакового слова) як здатність його сполучатися з іншими (зазвичай неознаковими) словами, мати певне число відкритих позицій, які можуть або повинні заповнюватися одиницями відповідної семантичної природи [1, с. 41]. Отже, предикат визначає кількісний склад іменникових компонентів речення та їх семантичну природу.

У дослідженнях попередніх років утвердилася думка про те, що семантично елементарне речення сучасної української мови включає до свого складу шестивалентні – одновалентні предикати. Це означає, що максимальна кількість іменників в елементарному реченні не може виходити поза межі шести компонентів, а мінімальна кількість не може бути нульовою. Розглядаючи синтаксичні межі предикатної сполучуваності з іменниками в елементарному реченні, І.Р. Вихованець подає розгалужені характеристики синтаксичних структур, починаючи із речень з максимальною валентністю предикатів (шість) і закінчуючи реченнями з одновалентними предикатами. Чітко розмежовуючи вказані типи структур, дослідник класифікує елементарні речення на основі кількісних показників – сукупності іменникових синтаксем, зумовлених валентністю предиката. При цьому вчений зауважує, що багаточисленними в українській мові є речення з тривалентними предикатами [1, с. 42]. Керування трьома іменниками вважається середньою сполучувальною спроможністю дієслова, що є досить поширеним в українській мові. Відповідно до цього виникає необхідність більш детально проаналізувати та систематизувати предикатні знаки, що керують трьома іменниками, а також виявити закономірності сполучення предикатів зазначеного типу з іменниковими синтаксемами.

Серед тривалентних предикатів в українській мові виокремлюємо дієслівні тривалентні предикати та тривалентні предикати якості. Оскільки саме дієслівні предикати відіграють найпоказовішу роль порівняно з іншими різновидами (прикметниковими, прислівниковими), виявляється доцільним розглянути семантико-синтаксичні особливості конструкцій з дієслівними тривалентними предикатами.

За семантикою тривалентні дієслівні предикати охоплюють такі лексичні групи: 1) покриття одного об'єкта іншим; 2) нанесення удару; 3) зміна або перетворення об'єкта; 4) пошкодження або руйнування; 5) вимірювання; 6) називання; 7) повідомлення; 8) давання. До першої семантичної групи належать дієслова типу *покрити, укрити, крити, обтягувати, обшивати, обгортати, оббивати, нанести, накласти, наложити, обмотувати, обкладати, кутати* та ін., напр.: *Вона укривала його найтеплішим із своїх лахманів, одгортала волосся з чола, одганяла осінніх мух* (М. Коцюбинський); *Сідельники обтягали товстою усмою з вербини дерев'яні колодки* (С. Склярєнко); *Лягаючи спати, хазяйка закутала теплою хусткою чайник* (А. Головка). Другу семантичну групу представлено дієсловами із значенням «нанесення удару», напр.: *бити, молотити, ударяти, гатити, гепати, дубасити, міряти, колошматити, лупити, тріскати* та ін.: *Вона не тріскала доньку ложкою по лобі, а сумирно зітхала* (М. Стельмах); *Андрій міряв лозиною то одного, то другого* (С. Васильченко). Наступну лексичну групу складають дієслова із значенням «зміни або перетворення об'єкта», напр.: *чистити, терєбити, обирати, різати, барвити, колупати, копати, кувати, мазати, нарізати, надколоти, начиняти, поголити* і под.: *Кропиву ми лопатами викопували з корінням і складали на купу* (О. Донченко); *Льотчик почав неквапом нарізати на сковороді яєчню* (О. Гончар); *Уляна чистила картоплю, все ще надіючись на допомогу невістки* (Григорій Тютюнник). Лексико-семантична група тривалентних дієслів із значенням «пошкодження або руйнування» включає слова типу *зруйнувати, зіпсувати, пошкодити, знівечити, поламати, спотворити, скалічити, ушкодити, розбивати, провалювати* та ін., напр.: *Жорстока посмішка на мить спотворила його лагідне обличчя* (Я. Качура);

Вони душили один одного, кусали, штрикали складаними ножиками, **провалювали** один одному носи чим попало (О. Довженко); *Маневри – це ж та сама війна, лише людей не калічать зброєю* (М. Трублаїні). До тривалентних предикатів відносимо також дієслова, що позначають «вимірювання», напр.: *міряти, заміряти, відміряти, наміряти, обміряти, розміряти, приміряти* і под.: *Дід Йосип давав лад, вказував жінкам, які балки витягати із згару-ща, **вимірював** метром довжину* (Д. Бездик); *Тихович, мов полковник той, визначає місце бойовища, **відміряючи** ланцюгом стосажневий квадрат* (М. Коцюбинський). Поширеними в українській мові є дієслівні тривалентні предикати із значенням «називання», що представлені дієсловами типу *називати, звати, величати, наректи, іменувати, кликати, дражити, обзивати, перейменувати* та ін., напр.: *«Сідайте, будьте ласкаві!» – сказала Любка і хотіла **назвать** Джерю татом* (І. Нечуй-Левицький); *Йосип у селі його звали...По батькові ніхто не **іменував*** (О. Ковінька). Чималу кількість складає семантична група дієслів «повідомлення», напр.: *розповідати, оповідати, говорити, повідомляти, повідати, промовляти, викладати, хвалитися, казати, виказувати, диктувати, перерікати, розказувати* і под.: *Дядя Коля **оповідав** йому багато про війну, про тяжкі бої* (В. Гжицький); *Граючи, він низько схилив голову до баяна, наче той **повідував** йому щось інтимне* (О. Гурейв); *Звечора, щільно запнувши вікна, подруги довго розмовляли, **переповідаючи** одна одній своє життя-буття* (В. Козаченко). І, нарешті, останню семантичну групу тривалентних дієслівних предикатів складають дієслова зі значенням «давання». Сюди відносимо слова *відправляти, адресувати, висилати, подавати, вручати, передавати, роздавати, віддавати, дарувати, презентувати, подавати, пропонувати, розсилати* та ін. Напр.: *Суворо й урочисто **подавала** мати батькові свячений хліб, <...> нарізав він його і **роздавав** родині* (Ю. Яновський); *- Я прийшов запитати, чи не **віддали** б ви молодому подружжю свою кімнату* (Є. Гуцало); *Ганя **дарувала** бідним сестрам гостинці, **давала** їм свої дорогі недоношені сукні* (І. Нечуй-Левицький).

У синтаксичній науці утвердилася думка про те, що предикат завжди супроводиться предметними субстантивними компонентами, або субстанціальними синтаксемами, які перебувають у певних семантичних відношеннях щодо конкретного предиката. Дослідники синтаксису вважають, що субстанціальні синтаксеми простого елементарного речення є такими компонентами, які зумовлюються семантико-синтаксичною валентністю предиката і виражаються іменниками з реальним предметним значенням. Вони залежать від опорного предиката і включають навіть форму називного відмінка іменника. Субстанціальні синтаксеми виділяються на основі субстанціальних семантико-синтаксичних відношень, які вказують на їх стосунок до певного класу предикатів. Відповідно до різновидів субстанціальних відношень виокремлюємо суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні та локативні синтаксеми. Характеризуючи тривалентні дієслівні предикати, слід зазначити, що вони здебільшого поєднуються з іменниками на позначення діяча, знарядь і предметів, на які спрямовується дія. Тобто, тривалентні дієслова вимагають таких субстанціальних компонентів, як: суб'єктна синтаксема, об'єктна синтаксема та адресатна, або інструментальна синтаксема.

Глибше виявити специфіку функціонування тривалентних дієслівних предикатів дає змогу аналіз семантико-синтаксичної структури речень із дієсловами певної семантики. Візьмемо для прикладу тривалентні предикати, які позначають «давання». Серед дієслів зазначеної семантики доцільно виокремити декілька семантичних підгруп, що позначають: 1) давання комусь особисто до рук, напр.: *подавати, вклати, вручати, роздавати, віддавати, сунути, совати* і под.: ***Вкладає** Гелен меча в руку Кассандри* (Леся Українка); *Раз у раз долинають оплески: .то це комусь **вручають** атестат зрілості* (О. Гончар); 2) давання кому-небудь для тимчасового або постійного користування, напр.: *віддавати, відводити, надавати, здавати* і т. ін.: *Чемно всяк Гостям новим стільці **відводить*** (переклад М. Рильського); *Директор школи **надав** слово Сергію Сергійовичу* (Є. Кравченко); 3) передавання у власність безкоштовно, напр.: *дарувати, презентувати, підносити, обдаровувати, задаровувати* і под.: *Пан Войський не візьме того собі у гнів, Як персня я йому уклінно **презентую*** (переклад М. Рильського); *Молоді люди, які мали намір покорити моє серце, **підносили** мені такі подарунки, що скоріше пригнічували, ніж тішили* (Я. Гримайло).

Аналіз прикладів уживання тривалентних предикатів із значенням «давання» дає змогу стверджувати, що вказані дієслівні предикати в реченні поєднуються з іменниками на позначення діяча, предмета, на який спрямовано дію, та особи, якій призначена дія. Тобто, дієслова зазначеної семантики звичайно сполучаються із суб'єктною, об'єктною та інструментальною синтаксемами.

За концепцією І.Р. Вихованця, об'єктна синтаксема як абстрактна субстанціальна семантико-синтаксична мінімальна одиниця реалізується у своїх семантичних і морфологічних варіантах. Семантична диференціація суб'єктної синтаксеми залежить передовсім від характеру предиката – найголовнішої у семантико-синтаксичній структурі речення синтаксеми, валентність якої формує елементарне з семантико-синтаксичного погляду просте речення [1, с. 112]. Розглядаючи структурні особливості речень з тривалентними дієслівними предикатами «давання», слід зазначити, що у валентну рамку таких предикатів як обов'язковий компонент входить суб'єктна синтаксема, що позначає активного виконавця дії. Відповідно до диференційних семантико-синтаксичних ознак синтаксеми у функції суб'єкта дії в цій позиції звичайно використовуються іменники-назви істот, напр.: ***Роман** виймає з кишені гроші, **передає** їх матері* (М. Стельмах); *Поможіть мені зійти на гору. (Молодий **хлопець** спускається і **подає** принцесі руку)* (Леся Українка). Морфологічним засобом вираження суб'єктної синтаксеми у конструкціях із зазначеними предикатами виступає називний відмінок іменника. Це є основний морфологічний варіант суб'єктної синтаксеми у сучасній українській мові. Називний суб'єкта дії реалізується, як правило, на матеріалі іменників, що позначають живі предмети, центральну ланку яких становлять назви осіб. Поширення називного відмінка суб'єкта дії з предикатами «давання» на назви конкретних неживих предметів спричиняється явищами персоніфікації, тобто наданням предметам, явищам природи властивостей людини. У цих випадках на-

живий суб'єкта дії ґрунтується на називному, що позначає живі предмети, напр.: *Я ніколи не вживаю супроти тебе ні тієї сили, яку мені дала сама природа, ні того права, що дає закон* (Леся Українка).

Як одна з центральних субстанціальних синтаксем при предикатах із значенням «давання» вживається об'єктна синтаксема, що позначає живий або неживий предмет, на які спрямовується дія. Диференційні семантико-синтаксичні ознаки цієї синтаксеми спричинюють те, що в позиції об'єкта «давання» використовується уся сукупність назв як істот, так і неістот, пор.: *Вони хіба що вітамінний kwas подаватимуть металургам* (О. Гончар); *Павла передали представникам місцевої влади, що приїхали в порт* (В. Кучер). Досліджуючи морфологічні засоби вираження іменникових синтаксем в елементарних простих реченнях, мовознавці стверджують, що морфологічними варіантами об'єктної синтаксеми виступають знахідний, родовий, давальний, орудний та місцевий відмінки [1, с. 119]. Однак основним морфологічним варіантом об'єктної синтаксеми в сучасній українській мові є знахідний відмінок, який виявляється спеціалізованим відмінком об'єкта. Саме знахідного відмінка у функції об'єкта вимагають дієслова із семантикою «давання», напр.: *Хтось нахильці, як запорожець, н'є просто з баршла, потім передає посудину батькові* (О. Гончар); *Все в увазі зір жовніра над змовклим боєм, шумом трав і над похмурою рікою, коли я твердою рукою йому життя подарував* (В. Сосюра). Іноді об'єктна синтаксема у конструкціях з предикатами «давання» може бути вираженою іменником у формі родового відмінка, який є одним із морфологічних варіантів об'єктної синтаксеми, пор.: *Бабуся дала дитині яблука та Бабуся дала дитині яблук*. У таких випадках родовий об'єктний відмінок передає, крім об'єктного відмінкового значення, невластиві категорійній відмінковій природі супровідні предикатні кількісні значення, у яких поєднуються значення категорій кількості та неозначеності.

Окрім суб'єктних та об'єктних синтаксем, тривалентні дієслівні предикати із значенням «давання» вимагають такого субстанціального компонента, як адресатна синтаксема, що вказує на особу або іншу істоту, на користь або на шкоду якої відбувається дія. Порівняно з категорією об'єктності, категорії адресатності властива менша морфологічна розгалуженість. Основним морфологічним варіантом адресатної синтаксеми виступає давальний відмінок. Саме він спеціалізований на вираженні семантико-синтаксичної функції адресата дії. Наприклад: *Сінон заграє у флейту, потім передає її флейтистові* (Леся Українка); *Наталія Олександрівна подарувала йому ніжний, добрий погляд* (Ю. Збанацький). Давальний відмінок ґрунтується передовсім на семантико-синтаксичній ознаці пасивності, а також фінальній спрямованості дії у її цільовому різновиді. У зв'язку з цим він вживається лише з певним класом дієслів, з-поміж яких знаходимо дієслова із значенням «давання».

Таким чином, тривалентні дієслівні предикати, що позначають «давання», здебільшого сполучаються із суб'єктними, об'єктними та адресатними синтаксемами. Однак в окремих випадках поряд із суб'єктною та об'єктною спостерігаємо вживання інструментальної синтаксеми. Це стосується, наприклад, дієслів семантичної підгрупи «дарування», таких як: *обдаровувати, задаровувати, наділяти, обділяти, обдавати* та ін.: *Хлопці наділяють убогих людей гостинцями, зав'язують їм хусточки, сиплють у кишені, в пелени* (С. Васильченко); *- Я хочу, щоб жінка моя була виключно моя, щоб я її всього достарчав, усім обдавав* (В. Кучер). Категорія інструментальності у наведених прикладах реалізується орудним відмінком як основним морфологічним варіантом інструментальної синтаксеми.

Отже, тривалентні дієслівні предикати можна розподілити на декілька семантичних груп, кожна з яких функціонує в оточенні певних типів субстанціальних синтаксем. Розглядаючи дієслова із семантикою «давання», приходимо до висновку, що вони вимагають суб'єктної, об'єктної та адресатної (іноді інструментальної) синтаксеми. Морфологічним засобом вираження суб'єктної синтаксеми в елементарних реченнях із зазначеними предикатами, як правило, виступає називний відмінок іменника. Об'єктна синтаксема вживається у формі знахідного або родового відмінків. І, нарешті, адресатна синтаксема виражається формою давального відмінка іменника-назви істоти. Деякі тривалентні предикати із значенням «дарування» вимагають інструментальної синтаксеми, морфологічним виявом якої є орудний відмінок іменника.

Література:

1. Апресян Ю.Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола / Ю.Д. Апресян. – М. : Наука, 1997. – 252с.
2. Арват Н.Н. О семантике предложения / Н.Н. Арват // Филол. науки. – 1989. – № 5. – С. 52–61.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець / АН України. Ін-т української мови; Відп. ред. К.Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1992. – 224с.
4. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231с.
5. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 255с.
6. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови : Морфологія / А.П. Загнітко. – Донецьк : Вид-во ДонДУ, 1996. – 435с.
7. Кацнельсон С.Д. К понятию типов валентности / С.Д. Кацнельсон // Вопр. языкознания. – 1987. – № 3. – С. 20–32.
8. Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності / Т.Є. Масицька. – Луцьк : Ред. – вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 208с.
9. Словник української мови : В 11-ти томах. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
10. Степанова М.Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М.Д. Степанова. – М. : Высш. шк., 1988. – 258с.

Анотація

О. СОКОЛОВСЬКА. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРИВАЛЕНТНИХ ДІЄСЛІВНИХ ПРЕДИКАТІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ «ДАВАННЯ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено аналізу структурно-семантичних особливостей речень з тривалентними дієслівними предикатами. Розглянуто семантичну типологію дієслівних предикатів в українській мові. На прикладі конструкцій з дієсловами «давання» охарактеризовано межі сполучуваності зазначених предикатів із субстанціальними компонентами та проаналізовано основні морфологічні засоби їх вираження.

Ключові слова: семантико-синтаксична структура речення, предикат, валентність, субстанціальна синтаксема.

Аннотация

Е. СОКОЛОВСКАЯ. ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТРЕХВАЛЕНТНЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ ПРЕДИКАТОВ С СЕМАНТИКОЙ «ДАВАНИЯ» В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена анализу структурно-семантических особенностей предложений с трехвалентными глагольными предикатами. Рассмотрена семантическая типология глагольных предикатов в украинском языке. На примере конструкций с глаголами «давания» определены границы сочетаемости указанных предикатов с субстанциальными компонентами и проанализированы основные морфологические способы их выражения.

Ключевые слова: семантико-синтаксическая структура предложения, предикат, валентность, субстанциальная синтаксема.

Summary

O. SOKOLOVSKA. THE PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF TRIVALENT VERBAL PREDICATES DENOTING „GIVING” IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article is devoted to the analysis of structural-semantic peculiarities of the sentences with trivalent verbal predicates. The semantic typology of the verbal predicates is investigated. The terms of combinability of these predicates with substantial components and the ways of their morphological expression are analyzed on the basis of the constructions with the verbs of “giving”.

Key words: semantic and syntactic structure of the sentence, predicate, valence, substantial component.

кандидат філологічних наук,
завідувач відділу лінгвістики
Українського мовно-інформаційного фонду
Національної академії наук України

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ НОВОГО ЗАВІТУ ЗАСОБАМИ МОРФОЛОГІЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ

Постановка проблеми загалом та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Одним із найбільш актуальних напрямків у сучасній науці стало дослідження концептів. Його значення для лінгвістики полягає у можливості використання концептів як засобу аналізу мовних картин світу, вивчення багатьох культурних цінностей та культурних сфер, виявлення етнокультурної специфіки, пов'язаної зі словом у системі національної мови та ін. Важливим і перспективним концептуальним напрямком є аналіз текстових концептів, які є інструментом доступу до провідних тем та ідей твору, виявлення його глибинних смислів і т. ін. Таке дослідження передбачає з'ясування засобів мовної вербалізації концептів, що мають системний характер, моделюючи структуру концепту як текстового конструкту в її складності та неоднорідності. Метою статті є аналіз процесу формування сегмента структури концептосфери провідних концептів Нового Завіту [1] за допомогою морфологічних засобів деривації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При вивченні концептів науковці тією чи іншою мірою торкаються проблеми їх вербалізації. Вони сходяться на тому, що концепти мають складну багатопланову структуру і дають їй свою інтерпретацію. У дослідженні ми звертаємося до найбільш відомих і поширених сьогодні підходів, використаних у багатьох роботах із лінгвоконцептології. Основні описи структурних репрезентацій концептів здійснюються в дослідженнях учених на основі їх інтерпретації як ментальних утворень. Така природа аналізованих концептів детермінує ті їхні складники, які декларуються в наукових працях. Вони називаються шарами, зонами, компонентами, складовими, рівнями, вимірами, фреймами та ін.

Вважається, що концепт як одиниця структурованого знання має певну, але не жорстку структуру, пов'язану з його активною динамічною роллю в процесі мислення, – він увесь час функціонує, актуалізується в різних своїх складових частинах і аспектах, поєднується з іншими концептами і відштовхується від них. У цьому й полягає сенс мислення [11, с. 58].

Слід відзначити, що в ряді праць одні компоненти концептів позиціонуються як основні, базові, інші – як другорядні. Так, Ю. Степанов виділяє у структурі концепту такі складові: 1) «основна ознака», «актуальний шар» концепту, в якому «концепт актуально існує для усіх, хто користується цією мовою (мовою цієї культури) як засіб їх взаєморозуміння і спілкування»; 2) додаткова або декілька додаткових, «пасивних» ознак, які є вже неактуальними, «історичними», що актуалізуються «під час спілкування людей лише деяких соціальних груп»; 3) «буквальний смисл», або «внутрішня форма, звичайно зовсім не усвідомлювана, відбита в зовнішній, словесній формі», або етимологічна, найбільш віддалена в історію, ознака концепту [10, с. 44]. Із кількох зон у складі концепту Г. Слишкін виокремлює в структурі концепту дві основні (інтразону, екстразону) і дві додаткові – квазізону та квазіекстразону [9, с. 60–61]. У вигляді польової моделі представлено концептуальні утворення в дослідженнях З. Попової та Й. Стерніна. Автори представляють структуру концепту через ядерний і периферійні пласти. До ядра належать пласти з найбільшою чуттєво-наочною конкретністю, первинні – найбільш яскраві образи; більш абстрактні шари складають периферію концепту. Також підкреслюється, що «численних концептуальних шарів у концепті може не бути, але базовий когнітивний шар з чуттєво-образним ядром є у кожному концепті, інакше концепт не може фіксуватися в універсальному предметному коді як дискретна одиниця мислення (сміслово окремість), не може функціонувати як розумова одиниця» [7, с. 34].

Дослідники також осмислюють концепт як структуру з рівнозначними, рівноцінними складовими. Наприклад, С. Воркачов виділяє в його структурі понятійну складову (ознакова і дефініційна структури), образну (когнітивні метафори, що підтримують концепт у свідомості) і значеннєву – етимологічні, асоціативні характеристики концепту, що визначають його місце в лексико-граматичній системі мови [2, с. 7]. На думку В. Маслової, структуру концепту можна уявити у вигляді кола, в центрі якого лежить основне поняття – ядро концепту, а на периферії знаходиться привнесене культурою, традиціями, народним та власним досвідом [6, с. 57]. У роботах В. Карасика концепт позиціонується як комплекс таких складових: образно-перцептивний компонент, понятійний (інформаційно-фактуальний) і ціннісний (оцінка та поведінкові норми) [3, с. 118]. О. Селіванова вважає концепт ментально-психонетичним комплексом, тобто певним чином організовану, різносубстратну одиницю знань, яка включена у свідомість людини та її колективне несвідоме. На її думку, концепти реконструюються через вербалізований компонент мислення, невербалізований компонент мислення, образи, психічні функції: почуття, відчуття, інтуїцію, трансценденцію та ін. [8, с. 113–114]. В. Колесов відзначає, що сміслово єдність концепту забезпечується послідовністю його «проявів у вигляді образу, поняття і символу» [4, с. 107].

Представлені, на перший погляд, різні погляди науковців на структуру концепту загалом демонструють принципіву спільність у підходах до виділення його складників. Їхній аналіз свідчить, що в більшості робіт компоненти концептуальної структури представлені так: одні дослідники вважають, що існує певне інформаційно-понятійне ядро, навколо якого групуються інші складники (сюди належать когнітивні ознаки, що визначають основні, найбільш важливі відмінні риси концептуалізованого об'єкта); інші вчені дотримуються думки, що всі складники є рівноправними;

вони представлені образною, ціннісною, понятійною складовими, а також рядом додаткових ознак із енциклопедичною, загальнонаціональною та соціально-культурною інформацією. Водночас науковці підкреслюють, що вербалізація текстових концептів завжди має індивідуальний характер і залучення достатнього корпусу контекстів дозволяє не тільки описати аналізований концепт, але й структурувати його, вичленовуючи найбільш типові складники. Це дає можливість виявити правила і моделі продукування концептів, з'ясувати характерні процеси концептотворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз концептів тексту Нового Завіту базується на методиці, яка дає змогу змоделювати їх структуру. Через сполучуваність ключового слова, номінанта концепту, виявляються властиві йому зв'язки з текстовими компонентами. Аналіз мовних засобів, з якими поєднується ключове слово, дозволяє встановити найважливіші риси відповідного концепту через концептуальні поля. Концептуальні поля є упорядкованою множиною мовних одиниць, пов'язаних між собою системними відношеннями для відображення певної теми, і формують один із аспектів концептуального змісту – концептуальну ознаку. Дослідження концептуальних полів як найменших одиниць концептуальної структури виявляє комплекс ознак, які детермінують їх смисловий простір. Їхній системний опис дає можливість не тільки подати в упорядкованому вигляді ділянку текстових засобів, що об'єктивують концепти, проаналізувати закономірності її формування, але також передбачає у ході інтерпретації отриманих результатів моделювання їх структури. Аналіз основних мовних засобів створення концептів дозволяє встановити їхні найважливіші структурні компоненти.

Загалом у роботі проаналізовано найбільш значимі концепти тексту Нового Завіту: «Ісус Христос», «Бог», «Господь», «Отець», «віра», «закон», «гріх», «спасіння», «благодать», «Царство Небесне», «Євангеліє», «жертва».

Під час опису засобів формування концептів як системних утворень вважаємо за доцільне спиратися на такі поняття, як константні та варіантні ознаки, що продукують відповідно константну і варіантну зони концептосфери окремого концепту і всього тексту. Константні ознаки відображено основними типовими засобами, які є базовими для того чи того концепту, варіантні ознаки утворено мінливими, рухливими мовними одиницями.

У процесі дослідження з'ясовано, що основним засобом організації концептуальних полів служить повтор, який актуалізує в досліджуваних концептах переважну більшість концептотвірних компонентів. Частотність застосування повтору як форми організації концептуальних полів дозволяє інтерпретувати його як такий, що моделює ядерну зону концептосфери Нового Завіту. Роль повтору полягає в тому, щоб здійснювати взаємозв'язок елементів у структурі цілого. Дослідження показало, що він спирається на окремі слова і словосполучення, парадигматичні (формально-змістові та лексико-семантичні), епідигматичні об'єднання слів, на використання засобів морфології та синтаксису. Реалізація повтору в тексті надає можливості формально-семантичної взаємодії використовуваних мовних одиниць на основі внутрішньотекстових зв'язків і відношень, які організують системну єдність фрагментів твору, стимулюючи розвиток концептуальних полів.

До найбільш значимих засобів моделювання концептуальних полів у Новому Завіті належать формально-змістові парадигматичні об'єднання, а саме гнізда однокореневих слів, або деривати. У творі вони є одиницями, що є «частиною внутрішньої форми тексту, сполучними стержнями, що втілюють у повторах слів і морфем його онтологічну єдність» [13, с. 157], служать реалізації внутрішньотекстових зв'язків і відношень мовних одиниць. Вони «формується в процесі породження тексту як складна смислова одиниця цього тексту, різні їх типи неоднакові за ступенем актуалізації формально-семантичних зв'язків і відношень між одиницями. Детермінаційні відношення між членами ряду дозволяють розглядати його як цілісний об'єкт, що являє собою систему зв'язків між одиницями, які в нього входять» [12, с. 29].

З'ясовано, що під час утворення дериваційних гнізд у тексті Нового Завіту превалюють афіксальні морфеми. Зрозуміло, що константною ознакою, яка детермінує системність концептуальних полів, є корінь спільнокореневих слів. Як головна значима частина слова, корінь містить спільну частину споріднених слів, передає основне лексичне значення, є структурно і семантично організуючим центром слова. Спільнокореневі слова пов'язані між собою тождністю специфікованого лексичного значення, вираженого кореневою частиною, і відрізняються унікальністю своєї морфо-дериваційної структури і вираженого нею категоріального значення.

Розосереджені по всьому тексту, слова в дериваційних об'єднаннях перебувають між собою у відношеннях мотивації, утворюють складну і досить розгалужену семантичну мережу, формують єдність теми контекстів, беручи тим самим активну участь у конструюванні концептуального змісту. На думку О. Кубрякової, «похідні слова відіграють величезну роль у концептуалізації та категоризації світу, і їх своєрідність потрібно вбачати як у правилах картування світу (mapping), так і в особливих правилах моделювання <...> (словотвірних – Л.Ш.) процесів» [5, с. 80]. Отже, властивість дериваційних одиниць формувати близькі за семантикою об'єднання і водночас існування у членів дериваційного ряду власного словотвірного значення дає можливість цим одиницям брати активну участь у процесах концептотворення.

Отже, важливою складовою концептуальних полів у тексті Нового Завіту є дериваційні ряди. Вони представлені у досліджуваному матеріалі різною кількістю компонентів. Більшість із них – на позначення поняття «гріх» – нараховує десять: *грішити, згрішити, прогрішити, прогрішитися, погрішитися, грішний, гріховний, гріх, прогріх, грішник*. Загалом цей дериваційний ряд задіяний для формування восьми концептів («Ісус Христос», «Жертва», «Благодать», «Закон», «Гріх», «Спасіння», «Віра», «Господь»), що свідчить про його актуальність і вагу для концептосфери Нового Завіту. Як приклади використання слів цього дериваційного ряду можна навести такі текстові фрагменти: *І дар не такий, як те, що сталося від одного, що згрішив; бо суд за один прогріх на осуд, а дар благодаті на виправдання від багатьох прогріхів* (Рим. 5:16) [1]; *А Бог доводить Свою любов до нас тим, що Христос умер за нас, коли ми були ще грішниками. Тож тим більше спасемося Ним від гніву тепер, коли кров'ю Його ми виправдані* (Рим. 5:8–9); *Вірне це слово і гідне всякого прийняття, що Христос Ісус прийшов у світ спасти грішних, із яких перший то я* (2 Сол. 4.15); *Бо*

хай **гріх** не панує над вами, ви бо не під Законом, а під благодаттю. Що ж? Чи будемо **зрішити**, бо ми не під Законом, а під благодаттю? Зовсім ні! (Рим. 6: 14, 15); А коли **прозрієшся** твій брат проти тебе, іди й йому викажи поміж тобою та ним самим; як тебе він послухає, ти придбав свого брата (Матв. 18:15); Стережися ж базікань марних, бо вони ще більше провадять до безбожності, а їхнє слово, як рак, буде ширитися. Від таких Гіменей і Філіт, що вони **погрішилися** в правді, казавши, що воскресіння було вже, і віру деяких руйнують (2 Тим. 2:16–19); Ви в Ньому були й обрізані нерукотворним обрізанням, скинувши людське тіло **гріховне** в Христовім обрізанні (Кол. 2:11) та ін.

Великою кількістю об'єктивацій відзначений також дериваційний ряд для найменування віри, в які входять такі слова, як *віра, вірувати, вірити, віруючий, вірний, повірити, (у)вірувати, невіра, невірство, недовірство, маловірство, маловірний, нововірець*. Вони беруть участь у представленні концептів «Ісус Христос», «Бог», «Віра», «Гріх», «Спасіння», «Євангеліє», «Господь». Їх використання демонструють такі текстові фрагменти: *А Божя правда через віру в Ісуса Христа в усіх і на всіх, хто вірує, бо різниці немає, бо всі згрішили, і позбавлені Божої слави, але дарма виправдовуються Його благодаттю, через відкуплення, що в Ісусі Христі* (Рим. 3:22–24); *А коли ми дізнались, що людина не може бути виправдана ділами Закону, але тільки вірою в Христа Ісуса, то ми **ввірували** в Христа Ісуса, щоб нам виправдатися вірою в Христа, а не ділами Закону. Бо жадна людина ділами Закону не буде виправдана!* (Гал. 2:16); *Він сказав їм: Через ваше **маловірство**. Щиру правду кажу вам: коли маєте віру, як зерно гірчиці, скажете цій горі: Перейди звідси туди – і вона перейде; і ніщо не буде для вас неможливим* (Матв. 17:20); *І сказав Ісус сотникові: Іди, і як **повірів** ти, нехай так тобі й станеться! І тієї ж години одужав слуга його* (Матв. 8:13); *І коли он траву, що сьогодні на полі, а взавтра до печі викидається, Бог так зодягає, скільки ж краще зодягне Він вас, **маловірні!*** (Лук. 12:28); *Та все зачинило Писання під гріх, щоб **віруючим** була дана обітниця з віри в Ісуса Христа* (Гал. 3:22); *Потім каже Хомі: Простягни свого пальця сюди та на руки Мої подивись. Простягни й свою руку і вклади до боку Мого. І не будь ти **невіруючий, але віруючий!** А Хома відповів і сказав Йому: Господь мій і Бог мій!* (Іван. 20:27–29) та ін.

Обсяг словотвірного ряду на позначення спасіння представлений словами *спасати, спасатися, спасений, спасіння, Спаситель, Спас*. Ці найменування несуть вагоме навантаження у концептотвірній системі засобів Нового Завіту, оскільки задіяні у моделюванні восьми концептів. Це такі концепти, як «Ісус Христос», «Бог», «Благодать», «Спасіння», «Гріх», «Віра», «Євангеліє», «Господь». Наприклад: *Через це переносиш я все ради вибраних, щоб і вони доступили **спасіння**, що в Христі Ісусі, зо славою вічною* (2 Тим. 2:10); *Та ми віруємо, що **спасемося** благодаттю Господа Ісуса так само, як і вони* (Дії. 15:11); *Бо це добре й приємне **Спасителєві** нашому Богові, що хоче, щоб усі люди спаслися, і прийшли до пізнання правди* (1 Тим. 2: 3); *Хто увірує й охриститься, буде **спасений**, а хто не вірує, засуджений буде* (Мар. 16: 16); *Бо з'явилася Божя благодать, що **спасає** всіх людей і навчає нас, щоб ми, відідувавшись безбожності та світських пожадливістей, жили помірковано та праведно, і побожно в теперішнім віці, і чекали блаженної надії та з'явлення слави великого Бога й **Спаса** нашого Христа Ісуса, що Самого Себе дав за нас, щоб нас визволити від усякого беззаконства та очистити Собі людей вибраних, у добрих ділах запопадливих* (Тит. 2:11–14) та ін.

Активне залучення дериваційних одиниць до формування концептуальних полів тісно пов'язане з їх текстовою значимістю, воно є індикатором важливості позначуваних ними понять для концептосфери Нового Завіту. Аналіз механізмів словотвірної деривації продемонстрував найбільш типові її вияви. Моделювання дериваційних гнізд у досліджуваному тексті базується, як уже зазначалося, в основному на афіксальному словотворенні. Матеріалом для таких слів є переважно дієслова та іменники, рідко – прикметники. Вони служать основою продукування внутрішньотекстових систем, функціональна взаємодія яких є внутрішнім джерелом формування текстової концептосфери.

Афіксальне дериваційне функціонування дієслів спрямоване, звичайно, на вираження завершеності, закінченості дії, на уточнення різних відтінків слів, відображення семантичних нюансів їх уживання, служачи таким чином багатству і різноманітності текстових ресурсів твору. Ілюстрацією цього може служити використання таких слів, як *воскресити, воскресити, воскреснути*: *Бо як мертвих Отець **воскресив** і оживлює, так і Син, кого хоче, оживлює* (Іван. 5:21); *Бог наших отців **воскресив** нам Ісуса, Якому ви смерть були заподіяли, повісивши на дереві* (Дії 5:30); *Ісус став виказувати Своїм учням, що Він мусить іти до Єрусалиму і постраждати багато від старших, і первосвященників, і книжників, і вбитому бути, і **воскреснути** третього дня* (Матв. 16:21); *увірувати (ввірувати), повірити*: *Промовляє до нього Ісус: Тому **ввірував** ти, що побачив Мене? Блаженні, що не бачили й **увірували!*** (Іван. 20:29); *А Крисп, старший синагоги, увірував в Господа з усім домом своїм; і багато з коринтян, почувши, увірували й охристились* (Дії. 18:8); *Блаженна ж та, що **повірила**, бо сповнилась проречене їй від Господа!* (Лук. 1:45); *невірство, маловірство, недовірство*: *Нарешті з'явився одинадцятьом, коли ті були за столом; дорікав їм за **невірство** і твердосердя, бо не повірили тим, які побачили Його воскреслим* (Мар. 16:14); *Він сказав їм: Через ваше **маловірство**. Щиру правду кажу вам: коли маєте віру, як зерно гірчиці, скажете цій горі: Перейди звідси туди – і вона перейде; і ніщо не буде для вас неможливим* (Матв. 17:20); *Тут батько хлопця, скрикнувши, зі сльозами промовив: Вірую, помози моєму **недовірству*** (Мар. 9:23–24); *згрішити, прозрішити*: *А Божя правда через віру в Ісуса Христа в усіх і на всіх, хто вірує, бо різниці немає, бо всі згрішили, і позбавлені Божої слави, але дарма виправдовуються Його благодаттю, через відкуплення, що в Ісусі Христі* (Рим. 3:22–24); *А коли **прозрієшся** твій брат проти тебе, іди й йому викажи поміж тобою та ним самим; як тебе він послухає, ти придбав свого брата* (Матв. 18:15).

Нерідко такі семантичні відтінки в словах дериваційних гнізд є незначними, практично відсутніми. Про це свідчить, наприклад, функціонування дієслівних утворень, а саме слів *виславляти, прославляти, переславляти*: *І це: Хвалить, усі погани, Господа, **виславляйте** Його, усі люди!* (Рим. 15:11); *І постійно вони перебували в храмі, **переславляючи** й хвалячи Бога. Амін* (Лук. 24:53); *І зараз видючим той став і пішов вслід за Ним, **прославляючи** Бога. А всі люди, бачивши це, віддали хвалу Богові* (Лук. 18:43); *звіщати, провіщати*: *Моліться разом і за нас, щоб Бог нам відчинив двері слова, **звіщати** таємницю Христову, що за неї я й зв'язаний* (Кол. 4:3); *Бо ми не*

такі, як багато хто, що Боже Слово фальшують, але ми **провіщаємо**, як із щирості, як від Бога, перед Богом, у Христі! (2 Кор. 2:17).

Дослідження специфіки текстової деривації виявило, що в рамках словотвірних гнізд іменників одними із найбільш регулярних і продуктивних є слова на позначення особи, яка здійснює дію, названу мотивуючим дієсловом. Аналіз таких слів свідчить про актуальність їх використання в морфологічній структурі суфіксів -тель і -ник, що знаходить реалізацію в таких фрагментах: *І сталося, як із Ним розлучались вони, то промовив Петро до Ісуса: Учителю, добре нам бути тут! Поставмо ж тут три шатри: задля Тебе одне, і Мойсею одне, і одне для Іллі! Він не знав, що говорить...* (Лук. 9:33); *Життя ж наше на небесах, звідки ждемо й Спасителя, Господа Ісуса Христа* (Фил. 3:20); *Що зо мною, то все вам розповість Тихик, улюблений брат і вірний **служитель** і співробітник у Господі* (Кол. 4:7); *Отак ви і навчилися від Епафра, улюбленого **співробітника** нашого, що за вас він вірний **служитель** Христа* (Кол. 1:7); *Він, отож, настановив одних за апостолів, одних за пророків, а тих за **благовісників**, а тих за пастирів та вчителів, щоб приготувати святих на діло служби для збудування тіла Христового, що позани співспадкоємці, і одне тіло, і спіучасники Його обітництва в Христі Ісусі через Євангелію, якій **служителем** я став через дар благодаті Божої, що дана мені чином сили Його* (Дії. 4:33); *Вірним і гідним усякого сприйняття є слово, що Ісус Христос прийшов у світ, щоб спасти **грішників**, серед яких першим є я* (1 Тим. 1:15). Серед похідних слів із назвою осіб використовуються також деривати із суфіксом -ств-, які називають заняття особи, названої твірною основою. Наприклад: *Але ви **вибраний рід, священство** царське, народ святий, люд власності Божої, щоб звіщали чесноти Того, Хто покликав вас із темряви до дивного світла Свого, колись ненарод, а тепер народ Божий, колись немилуваний, а тепер ви помилуваний!* (1 Петр. 2:9–10); *...через Нього прийняли ми **благодать і апостольство** на послух віри через Ім'я Його між усіма народами* (Рим. 1:5).

Узагальнення особливостей реалізації дериваційного потенціалу слів у досліджуваних текстах демонструє ще одне їхнє об'єднання. У тексті спостерігається активне функціонування іменників на позначення опредмечених дій чи станів, створених за допомогою суфіксів -анн- / -янн-, -енн- / -інн-. Вони репрезентовані такими контекстами: *І тоді-то з'явиться той беззаконник, що його Господь Ісус заб'є Духом уст Своїх і знищить **з'явленням** приходу Свого* (2 Сол. 2:8); *А коли промовляли вони до народу оце, до них приступили священники, і влада сторожі храму й саддукеї, обурюючись, що навчають народ та звіщають в Ісусі **воскресіння** з мертвих* (Дії. 4:1–32); *Ми загадуємо безперестанку про ваше діло віри, і про працю любови, і про терпіння надії на Господа нашого Ісуса Христа, перед Богом і Отцем нашим, знаючи, Богом улюблені браття, про ваше **обрання*** (1 Сол. 1:3–4); *А Ісус відповів і промовив до них: Лікаря не потребує здорові, а слабі. Не прийшов Я, щоб праведних кликати до **покаяння**, а грішних* (Лук. 5:31, 32); *Але я ні про що не турбуюсь, і свого життя не вважаю для себе цінним, аби не скінчити дорогу свою та **служіння**, яке я одержав від Господа Ісуса, щоб засвідчити Євангелію благодаті Божої* (Дії 20:24). *У Ньому й ви, як почули були слово істини, Євангелію **спасіння** свого, та в Ньому й увірували, запечатані стали Святим Духом обітництва* (Еф. 1. 13); *...за первосвящеників Анни й Кайяфи було Боже слово в пустині Іванові, сину Захарія. І він перейшов усю землю Йорданську, проповідуючи **хрещення покаяння** для **прощення** гріхів* (Лук. 3:2–3); *Бо то справедливо мені думати це про всіх вас, бо я маю вас у серці, а ви всі в кайданах моїх, і в обороні, і в **утвердженні** Євангелії спільники мої в благодаті* (Фил. 1:7).

Значну вагу в досліджуваному тексті засвідчили також віддієслівні безсуфіксні іменники, а також відіменникові утворення із суфіксами -ств-, -цтв-, -ість, -н-, що позначають абстрактні найменування, на які в тексті Нового Завіту падає велике функціональне навантаження. Про це свідчать такі текстові матеріали: *Бо я пересвідчився, що ні **смерть**, ні життя, ні Анголи, ні влади, ні теперішнє, ні майбутнє, ні сили, ні вишина, ні глибина, ані інше яке створіння не зможе відлучити нас від **любові** Божої, яка в Христі Ісусі, Господі нашім!* (Рим. 8:38,39); *Отож, відкладіть усяку **злобу**, і всляку оману й **лицемірство**, і **ззорість** та всі **обмови*** (1 Пет.2:1); *Та через **жорстокість** свою й **нерозкаяність** серця збираєш собі **гнів** на день гніву та об'явлення справедливого **суду** Бога* (Рим. 2:5); *А що перед Богом Законом ніхто не виправдується, то це ясно, бо праведний житиме **вірою*** (Гал. 3:11); *А Богові й нашому Отцеві **слава** навіки. Амінь* (Фил. 4:20); *А про **братолюбство** немає потреби писати до вас, бо самі ви від Бога навчені любити один одного* (1 Сол. 4:9); *І ми маємо різні дари згідно з благодаттю, даною нам: коли **пророцтво**, то виконуй його в міру віри* (Рим. 12:6); *І проповідана буде ця Євангелія Царства по цілому світові, на **свідощтво** народам усім. І тоді прийде кінець!* (Матв. 24:14); *Що бо Писання говорить? Увірував Авраам Богові, і це йому залічено в **праведність*** (Рим. 4:3); *... бо постійного міста не маємо тут, а шукаємо майбутнього! Отож, завжди приносимо Богові жертву хвали, **цебто** плід уст, що Ім'я Його славлять. Не забувайте ж і про **добročинність** та **спільність**, бо жертви такі вгодні Богові* (Євр. 13:14–16); *Він сказав їм: Через ваше **маловірство**. Щиру правду кажу вам: коли маєте віру, як зерно гірчиці, скажете цій горі: **Перейди звідси туди** – і вона перейде; і ніщо не буде для вас неможливим* (Матв. 17:20).

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок. Як продемонструвало дослідження, важливим і поширеним засобом формування концептуальних полів у тексті Нового Завіту є дериваційні об'єднання слів на базі афіксального словотворення, які моделюють значну частину концептуального простору аналізованих понять. Вони демонструють відповідну текстовим завданням розгалуженість дериваційних гнізд і арсенал словотвірних компонентів. Об'єднані властивістю мотиваційної зв'язності, члени дериваційних парадигм утворюють складну сітку відношень – константну зону концептосфери, що детермінує вісь загальної системності текстової концептосфери. Основою названої зони – при повторах слів у дериваційних об'єднаннях – виступає корінь слова, який лежить в основі семантичної близькості значень слів. Афіксальні компоненти слова формують варіативну зону концептів. Представлені дериваційні засоби є одними із аспектів структурної моделі концептосфери Нового Завіту.

Загальна картина усіх елементів, які виступають компонентами концептотворення, їх зв'язків та взаємодії у досліджуваному творі дозволяє робити висновки щодо основних принципів і закономірностей текстової концептуалізації

дійсності. Комплексне вивчення мовних засобів вербалізації концептів Нового Завіту відкриває можливості розроблення інтегрованої моделі його концептосфери.

Література:

1. Біблія або книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької наново перекладена / Пер. І. Огієнка. – К., Українське біблійне товариство, 2007. – 1375 с.
2. Воркачѳв С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С.Г. Воркачѳв // М.: Гнозис, 2004. – 192 с.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик // М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Колесов В.В. Философия русского слова / В.В. Колесов // СПб.: ЮНА, 2002. – 448 с.
5. Кубрякова Е.С. О когнитивном подходе к производному слову / Е.С. Кубрякова // Славистика: синхрония и диахрония: Сб. научн. тр. к 70-летию И.С. Улуханова. – М.: Азбуковник, 2006. – С. 77–83.
6. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учеб. пособие / В.А. Маслова // Минск: Тетра Системе, 2004. – 266 с.
7. Попова З.Д. Язык и национальное сознание. Вопросы теории и методологии / З.Д. Попова, И.А. Стернин // Воронеж: ВГУ, 2002. – 313 с.
8. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология / Е.А. Селиванова // Киев: Фитосоцицентр, 2000. – 247 с.
9. Слышкин, Г.Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты / Г.Г.Слышкин. – Автореф. докт. филол. наук. – Волгоград, 2004. – 67 с.
10. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов // М., Академический Проект, 2004. – 992 с.
11. Стернин И.А. Методика исследования структуры концепта / И.А.Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание. / Под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. – С. 58–65.
12. Трубникова Ю.В. Слово в тексте: к проблеме соотношения мотивационных и деривационных связей / Ю.В. Трубникова // Вестник НГУ. Серия: История, филология. 2010. – Т. 9, Вып. 2. – С. 26–30.
13. Шкуропацкая М.Г. / Деривационная системность лексики (На материале русского языка): Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01, 10.02.19. / М.Г. Шкуропацкая // Кемерово, 2004. – 442 с.

Анотація

**Л. ШЕВЧЕНКО. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ НОВОГО ЗАВІТУ
ЗАСОБАМИ МОРФОЛОГІЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ**

Стаття присвячена вивченню вербалізації концептів Нового Завіту. Розглядається один із найбільш значимих для концептотворення мовний засіб – морфологічна деривація. Формування концептуальних полів через функціонування дериваційних рядів демонструє один із аспектів моделювання структури концептів.

Ключові слова: Новий Завіт, концепт, концептуальне поле, морфологічні дериваційні засоби формування концептів.

Аннотация

**Л. ШЕВЧЕНКО. ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТОВ НОВОГО ЗАВЕТА
СРЕДСТВАМИ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ ДЕРИВАЦИИ**

Статья посвящена изучению вербализации концептов Нового Завета. Рассматривается одно из наиболее значимых для концептообразования языковое средство – морфологическая деривация. Формирование концептуальных полей через функционирование деривационных рядов демонстрирует один из аспектов моделирования структуры концептов.

Ключевые слова: Новый Завет, концепт, концептуальное поле, морфологические деривационные средства формирования концептов.

Summary

**L. SHEVCHENKO. VERBALIZATION OF THE NEW TESTAMENT CONCEPTS
BY MEANS OF MORPHOLOGICAL DERIVATION**

This article studies verbalization of the New Testament's concepts. One of the most important language concept-creating means, morphological derivation, was studied in this article. Forming of conceptual fields through functioning of derivative sets demonstrates one aspect of the concepts' structure modeling.

Key words: New Testament, concept, conceptual field, morphological derivative means of concepts forming.

2. Література зарубіжних країн

2. Литература зарубежных стран

2. Literary process: theoretical and historical aspects

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української
літератури і компаративістики
Інституту філології
Київського університету
імені Бориса Грінченка*

ФЕНОМЕН ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

Феномен глобалізації неодноразово опинявся в центрі уваги дослідників, оскільки інтеграція націй в загальносвітову систему відбувається повсюдно. У першу чергу розгляду підлягала економічна глобалізація та пов'язані з нею трансформації світової економіки. Також здійснювали аналіз глобалізації в контексті соціально-філософського дискурсу. Відкритим залишається питання впливу глобалізаційних процесів на розвиток національних культур. Особливу зацікавленість викликає взаємозв'язок глобалізації та інтенсивний рух постколоніальних літератур.

Взаємозв'язок та взаємовпливи національних культур в епоху глобалізації досліджували такі автори, як Е. Саїд («Культура і імперіалізм», Гуманізм і демократична критика»), Бхагваті Д. («В захисту глобалізації»), Бен-Хабіб С. («Притязання культури. Рівність і різноманітність в глобальну епоху»), Грицак Я. («Куди рухається світ») та інші. Дослідники прагнуть виявити механізми впливу глобалізаційних чинників на динаміку розвитку культури та наголосити на позитивній природі інтеграційних процесів.

Мета і завдання статті – виокремити специфічні особливості глобалізації як незмінного компонента в геополітичному конструюванні та визначити вплив інтеграційних процесів на розвиток світового літературного простору.

XX століття позначилося відчутним зсувом «від системи націй-держав з окремими осередками національних культур до глобального світового простору» (М. Глостанова). Модель національної держави внаслідок глобалізаційних процесів не була зруйнована, однак відмітно посилювалися політичні, економічні, соціальні та культурні міжнародні зв'язки. Поглиблення міждержавних контактів спостерігалося протягом усього існування людської спільноти. За образним висловом Е. Саїда, змішання, адюльтер, нечистоти, суміші лежать «в самому серці ідеї сучасності». Однак попередній інтеграційний досвід не відрізнявся всеохопністю та інтенсивністю. Глобалізація XX століття постає як «останній (...) прояв п'ятисотрічного процесу модернізації або вестернізації в її так званій ринковій стадії» [12; 13].

Тривалий час світові інтелектуали порівнювали глобалізацію із соціальною катастрофою, що неодмінно призведе до знищення культурного розмаїття та світової індивідуальності – індійського в Індії, французького у Франції тощо. Показовим є дискусійний досвід польської спільноти щодо переваг та можливих загроз глобалізації, актуалізований вступом до ЄС у 2004 році. Напередодні референдуму «було відновлено призабуту риторику боротьби з чужоземністю», обговорювалися наслідки інтеграційних процесів для польської культури, що опинялася перед «реальною загрозою розчинитися в чужому морі, щонайменше – втратити самобутність». Єжи Єдліцький присвятив есей «Національні периферії Європейської цивілізації» «цивілізаційним і культурним викликам, перед якими опинилася (і не вперше) Польща, та болючому питанню цивілізаційної відсталості». Глобалізаційні процеси, на думку польського історика, не є загрозою. Навпаки, вони мають посприяти збереженню «культурної спадщини та ієрархії цінностей» [2, с. 336].

Негативне сприйняття міжнародної інтеграції було багато в чому обумовлено стрімким розповсюдженням американського ринку, символом якого стали такі явища, як «всесвітній тріумф «Найк», «Геп» і Ем-Ті-Ві, перетворення планети Земля в Мак-Світ, світ «Макдональдс» (С. Русді). Панування американізованої масової продукції викликали побоювання щодо можливого «знеособлення» національних культур і перетворення їх на уніфіковану за американським шаблоном «штамповану маску» [1].

Сьогодні дослідники наголошують на поверховості «ідентифікації процесу глобалізації з вадами масової культури» та помилковості зведення феномену глобалізації до «гомогенізації культури чи панування однієї моделі над іншими» (А. Ф'ют). Свідченням цього виступають зміни глобалізаційних векторів, а саме: зменшення ваги США та переможна хода азіатських (частково східноєвропейських) країн. Переміни фіксуються як на рівні поважних наукових часописів, так і в художній белетристиці. Приміром, у романі вітчизняної авторки Марини Гримич «Second life» «молодий, нахабний східноєвропейець» / українець завойовує США, спостерігаючи при цьому незворотні зміни американського ландшафту: «(...) тепер Дейвова країна (Америка – С.Є.) належить молодим азіатським хлопцям і дівчатам, які завзято визнали її за свою й амбіційно намагаються зайняти найкращі місця в її соціальній ієрархії» [5].

Геополітичні зміни спонукають до роздумів щодо парадоксальності сучасного функціонування глобалізаційних процесів. З одного боку, спільним для більшості національно визначених культур є прагнення до «незалежності, впливу й панування» (Е. Саїд). Мова йде про повсюдну «подиву гідну живучість» (Я. Грицак) традицій і старих цінностей, що дозволяє припустити ілюзорність створення «одного великого «Мак Світу» (Я. Грицак). Відчутними стають «цивілізаційні різниці», що заважають поширенню «універсальної конвергенції» (Я. Грицак). Принципового значення запит на відмінність та самобутність набуває в країнах з імперсько-колоніальним досвідом. З іншого боку, зростає усвідомлення «чужеродності гібридності історичного й культурного досвідів, їхньої дотичності до багатьох, часто суперечливих досвідів і царин» [10, с. 51].

Теперішні нації-держави не випадає розглядати як утворення виключно унітарні, монолітні чи автономні, оскільки зовнішні елементи відігравали і відіграють значну роль у процесі їх формування. Приміром, Е. Саїд у роботі «Культура й імперіалізм» акцентує увагу на вагомості імперського компонента в модерній історії постколоніальних країн: «Хто в теперішній Індії або Алжирі може упевнено відділити британський або французький компонент минулого від реалій сьогодення? Хто в Британії або Франції може чітко окреслити британський Лондон чи французький Париж, що не знали впливу Індії або Алжиру?» [10, с. 51]. Формування імперського історичного та культурного досвіду пов'язано з трансформацією складників «локальних – етнічних – смислових універсумів». В. Малахов наголошує на значущості «всіх етнічних елементів, що входять до складу російського культурного універсуму»: «Формирование российской культуры происходило во многом сходным образом с формированием культур других стран с имперской и постимперской историей. Быть может, вместо постоянного подчеркивания отечественной специфики было бы продуктивнее обратиться к сопоставлению российского социокультурного опыта с опытом Великобритании, Австрии и Турции» [7, с. 62].

Глобалізація виявляється незмінним супровідним компонентом у геополітичному конструюванні. Справедливо відзначають, що інтегрування національної держави в транснаціональний контекст незрідка супроводжується своєрідним ізоляціонізмом. «Шляхетне» відмежування ґрунтується на постійній акцентуації самотності нації та спробі «перетворення самих себе в екзотичний об'єкт» (В. Малахов). Подібні явища культивуються в політичних та інтелектуальних колах сучасної Росії, зусиллями яких прагнуть відродити «фантазм на ім'я «острів Росія»: «В настоящий момент в нашей официальной риторике сосуществуют два дискурса – дискурс интеграции (в мировую цивилизацию) и дискурс уникальности (Россия как цивилизация). До тех пор, пока бюрократическому классу и обслуживающему его сочинителям это кажется выгодным, они говорят о России как неотъемлемой части христианского культурного ареала и, соответственно, как части Европы. Как только они сталкиваются с ситуацией, когда сравнение России с Западом получается не в нашу пользу, активизируется арсенал самобытности – с «православием» и «соборностью» как разящим орудием» [7, с. 65].

Глобалізаційні процеси також сприяють поширенню таких егоїстичних й вузьких інтересів, як патріотизм, шовінізм, етнічна, релігійна та расова ненависть. Небезпечною є «ідея чистої культури, що вимагає негайного відторгнення всякого чужорідного бруду, до апартеїду, до етнічних чисток, до газових камер» (Е. Саїд). Подібні явища можуть посприяти «масовій деструктивності» (Е. Саїд) та посиленню «однополюсності сучасного світу» (М. Тлостанова). Красномовним щодо «невдомих загроз в процесах глобалізації» (А. Ф'ют) виступає трагічний досвід Центральної Європи. Страхітливий прецедент із Югославією засвідчив, що периферійність може переродитися в «культурний ізоляціонізм», «оманливу гордість зі свого», «ненависною погордою щодо культури найближчих сусідів», що викличе з «минувшини демонів націоналізму, шовінізму і расизму» / «переконання про володіння істиною, культ племінної мітології та расово чистої культури» та стане підставою для етнічних чисток [13, с. 228].

Попри загрози співіснування в єдиному «глобальному середовищі із численними екологічними, соціальними й політичними тисками» (Е. Саїд), відмова від культурної гегемонії та «посилення й ускладнення процесів культурної взаємодії» (М. Тлостанова) сприяє утворення унікальної транскультурної території з великими прозорими кордонами між Сходом і Заходом, США і Заходом, Центральною і Західною Європою. Центральноєвропейський досвід, пов'язаний із «співіснуванням сусідніх спільнот і народів, що належать до різних культурних сфер та культивують власні традиції» [13, с. 226], унаочнює можливість функціонування подібного простору.

Глобалізація сприяє модифікації таких усталених явищ, як «центр / периферія», «імперія / колонія». Національні культури, які «досі сприймалися як провінційні, витиснуті на маргінес панівними імперськими культурами» [13, с. 226], завдяки всепроникності інтеграційних процесів отримали унікальний шанс зреалізуватися повною мірою та видозмінити «культурне обличчя нації» (В. Малахов). Промовистим прикладом виступає співжиття української колонії в Бразилії протягом останніх 120 років. Спільна територія спонукала до ефективної комунікації представників різних культур, що призвело до формування неповторного культурного гібриду – «Бранзолії»: «(...) сільське весілля в одній з українських колоній півдня Бразилії мало явно виражений український дух, при цьому називалося «правильним бразилійським». Це дуже показовий факт: життя в українських колоніях, з усіма явно вираженими «українізмами», вже сприймається її мешканцями як традиційне бразилійське явище. Це щось на кшталт того, як українські вареники (пироги) нещодавно були визнані в Канаді національною стравою» [3].

Дискусійним наслідком глобалізації виступає так звана гібридна ідентичність / «людина двох культур» (Е. Саїд), формування якої обумовлено імміграційними процесами. Марина Гримич зауважила, що перетин кордону призводить до трансформації іммігранта «в іншу якість»: «Вони на очах стають чужими» (...) «не гіршими, просто чужими» [3]. Письменниця вважає іммігрантів «вічними подорожніми в океані культур і соціумів», що «можуть лише доторкнутися до одного з берегів» [3]. Подібна відірваність від коренів не розцінюється як виключно негативне явище. Приміром, головний персонаж роману Є. Кононенко «Російський сюжет» не розглядає переїзд з України в Америку як втрату батьківщини, оскільки «в сучасному глобалізованому світі вітчизни не втрачають. Її інтегрують у всесвітню глобальність» [6]. Приналежність до незахідної та американської / західної культур дозволяє виробити своєрідний кут зору, а саме «особливо чутливу точку зору та традиції, відмінні від тих, які зазвичай вважають унікально американськими чи «західними» [9, с. 15].

Гібридна ідентичність як неодмінна складова частина глобалізації посприяла формуванню нового обличчя «східно-західної» літератури. Вона, за спостереженнями Григорія Чхартішвілі, володіє виразними ознаками андрогінності: «При одной голове у нее два лица (одно обращено к восходу, второе – к закату), два сердца, двойное зрение и максимально устойчивый опорно-двигательный аппарат» [14]. Поява подібної літератури зумовлена строкатістю

культурних компонентів – східних, західних, американських – в ідентичності письменників-андрогінів. Вагому роль у цьому процесі відіграли англо-індійські автори. Григорій Чхартішвілі у своїй статті «Но нет Востока и Запада нет (О новом андрогине в мировой литературе)» виділяє В.С. Найпола («англотринидадский писатель индийского происхождения»), С. Рушді («британский гражданин индопакистанского происхождения, принадлежит трем культурам – индийской, исламской и европейской (родился в Бомбее, половину детства провел в Пакистане, вырос и стал писателем в Лондоне)») та побіжно згадує Бхараті Мукерджі, Вікрама Сета, Рут Джабвала. До цього списку варто додати Аніту Десаї, Кіран Десаї, Арундаті Рой, Вікаса Сварупа, Аравінд Адігу, Джумпу Лахірі та інших. Їх творчість, як і загалом андрогінна література, дає надію, що «универсализация не превратит мировую культуру в универмаг» (Г. Чхартішвілі).

Парадоксальність та дискусійність феномену глобалізації потребує подальшого вивчення, враховуючи вагомість і незмінність світової інтеграції. Особливо перспективним вбачаємо дослідження місця і значення глобалізаційних факторів для розвитку літератури постколоніальних країн та аналіз творчості так званих письменників-андрогінів.

Література:

1. Высоцкая Н. Транскультура или культура в транс? [Электронный ресурс] / Н. Высоцкая // Вопросы литературы. – 2004. – Режим доступа до ресурсу : <http://magazines.russ.ru/voplit/2004/2/>.
2. Гнатюк Оля Між літературою і політикою. Есеї та інтермедії. – К. : ДУХ І ЛІТЕРАТУРА. – 2012. – 368 с.
3. Гримич М. Бранзолія : подорожні записки / Марина Гримич. – К. : Дуліби, 2015. – 156 с.
4. Грицак Я. Куди рухається світ / Ярослав Грицак. – К. : К. : Грані-Т, 2015. – 192 с. (Серія «De profundis»).
5. Гримич М. Second life (Друге життя) : Роман / М. Гримич. – К. : Дуліби, 2010 – 162с. (Серія «Deja vu»).
6. Кононенко Є. Російський сюжет Російський сюжет. Півість. / Є. Кононенко. – Львів : Кальварія, 2012. – 128 с.
7. Малахов В. «Культурные различия и политические границы в эпоху глобальных миграций»: Новое литературное обозрение ; Институт философии РАН / В. Малахов. – Москва, 2014. – 232 с.
8. Саїд Е. Орієнталізм / Едвард Саїд – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 511 с.
9. Саїд Едвард Гуманізм і демократична критика / Едвард Саїд; пер. з англ. Артема Чапая. – К. : Медуза, 2014. – 144 с.
10. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Едвард Саїд. – К. : Критика, 2007. — 608 с.
11. Тлостанова М. Ера Агасфера, или Как сделать читателей менее счастливыми [Электронный ресурс] / М. Тлостанова // Иностранная литература. – 2003. – Режим доступа до ресурсу : <http://magazines.russ.ru/inostran/2003/1/tlost.html>.
12. Тлостанова М.В. Жить никогда, писать ниоткуда. Постсоветская литература и эстетика транскультурации / М.В. Толстанова. – М., 2004. – 416 с.
13. Ф'ют А. Зустрічі з Іншим / А. Ф'ют. – К. : Акта, 2009. – 261 с.
14. Чхартішвілі Г. Но нет Востока и Запада нет (О новом андрогине в мировой литературе) [Электронный ресурс] / Г. Чхартішвілі // Иностранная литература. – 1996. – Режим доступа до ресурсу : http://magazines.russ.ru/inostran/1996/9/vostoc_z.html.

Анотація

С. ЄВТУШЕНКО. ФЕНОМЕН ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

У статті досліджується феномен глобалізації та його вплив на літературні процеси. Основна увага зосереджена на суперечливій природі інтеграційних процесів. Розкривається значення глобалізації у формуванні «нового обличчя культури». Підкреслюється чільне місце в глобалізаційних процесах письменників із гібридною ідентичністю.

Ключові слова: глобалізація, національна культура, американізація, ізоляціонізм, ідентичність, англо-індійські письменники.

Аннотация

С. ЕВТУШЕНКО. ФЕНОМЕН ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ЛИТЕРАТУРНЫЙ ПРОЦЕСС

В статье исследуется феномен глобализации и его влияние на литературные процессы. Основное внимание сосредоточено на спорной природе интеграционных процессов. Раскрывается значение глобализации в формировании «нового лица культуры». Подчеркивается ведущее место в глобализационных процессах писателей с гибридной идентичностью.

Ключевые слова: глобализация, национальная культура, американизация, изоляционизм, идентичность, англо-индийские писатели.

Summary

S. YEVTUSHENKO. PHENOMENON OF GLOBALIZATION AND LITERARY PROCESS

The article examines the phenomenon of globalization and its impact on the literary process. The contradictory nature of integration process is studied. It is disclosed values in shaping globalization «new face of culture». It is emphasized prominently in globalization writers of hybrid identity.

Key words: globalization, national culture, Americanization, isolationism, identity, Anglo-Indian writers.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри загального
мовознавства класичної філології
та неоелліністики
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

НАСКРІЗНИЙ ОБРАЗ ПОЕМ ВЕРГІЛІЯ В КОНТЕКСТІ TRIA GENERA DICENDI

Стиль як поняття гуманітарного знання був представлений ще в риториках та поетиках античності, але термін «стиль» вперше зустрічається в роботах з теорії мистецтва і з XVII ст. використовується переважно як оцінкове поняття французькими художниками Феліб'єном [1] та Роже де Пілем [2]. У доповіді «Паралелі між красномовством та поезією (Parallèle entre l'éloquence et la poésie)» [3] Антуана Куапеля, відомий французький художник та мистецтвознавець, зауважив, що стиль – це відображення змісту, й застосував до живопису традиційне розрізнення між героїчним та піднесеним стилем (стиль фресок Мікеланджело та Рафаеля у Ватикані), простим стилем (пейзажі та пасторалі) та врівноваженим стилем картин на історичні сюжети, на зразок картин Альбані чи Маратта). Пізніше слово *Stil* з'явилося в роботах Йоганна Йоахіма Вінкельмана, відомого німецького мистецтвознавця та антиквара, який вживав його в широкому значенні. Вінкельман, досліджуючи твори античних митців, навздогін французьким митцям виокремлював такі стилі: *Älter Stil*, «старий стиль», або «стиль наслідування»; *hohe Stil* або *Stil der Grosse* – високий, або величний стиль; *schöne Stil* – прекрасний стиль, і *Stil den heinlichen oder den platten* – дрібний, або плаский стиль [4]. В «Encyclopédie méthodique» [5] П'єр Левек стилем називав суму всіх складових частин, які збігаються в задумі, композиції та виконанні твору мистецтва, те, що складало спосіб буття цього твору і визначалось єдиним наскрізним образом.

У сучасному науковому дискурсі поняття «стиль» трактується як стійка система художньо-образних засобів та прийомів [6], притаманних автору певної культурної формації, як мистецько-естетична категорія, яка має свою лінгвокультурологічну складову частину з характерною образною константою. Оскільки сучасне визначення «стилю» фактично відтворює модель трьох стилів, поєднуючи її з експресивно-стилістичною тональністю, метою даної розвідки є аналіз наскрізного образу в системі *tria genera dicendi*. Матеріалом дослідження слугували латинські тексти трьох поем Публія Вергілія Марона.

Антична схема «трьох стилів (*tria genera dicendi*)» представляла собою поділ на три сектори дотичних понять, назв осіб та речей, що стали моделями-прототипами експресивних стилів [7]. Так, «Енеїда» трактувалася як поема «високого стилю», поема з характерною лексикою (правитель на ім'я Гектор або Аякс, бойовий кінь, меч, місто, військовий табір, лавр, кедр), «Георгіки» – поема на сільськогосподарську тематику з відповідною лексикою (селянин на ім'я Триптолем, корова, плуг, поле, ябуня, груша), «Еклоги» – поема про життя пастухів з «низькою» лексикою (пастух на ім'я Титир або Мелібей, вівця, посох, пасовище, бук тощо). Тобто антична схема «трьох стилів» була побудована на трьох творах античного поета: «Георгіки» – поеми про працю хлібороба, «Буколіки» – пастуші елегії, в яких відтворювалось життя пастухів, та «Енеїда» – висока епічна поема на військово-політичну тематику. Кожен із трьох типів стилю мав свої мовні та стилістичні репрезентації.

Рівень поеми «Буколіки», так як і рівень поеми «Георгіки» Вергілія, сприймався як приземлений – подібно тому, як по землі та на пасовиськах плетуться кущі [8, с. 732]. Але в «Буколіках», на відміну від «Георгіків», мова йшла про пастухів, які співають, тому поему трактували не тільки як поему про пасторальне життя на фоні природи, але як «поезію про поезію». Змагання пастухів – відмінна риса буколічного жанру, яка відіграла у Вергілія суттєву роль, як і ставлення самих пастухів до своїх наставників та їх зразків. Так, в еклозі про Дафніса (еклога 5) мертвого співця шанують новими піснями й тут простежуються й оживає те, що називається «традицією», оскільки мертві стають прародителями культури й підтримують її. Далі ці ж мотиви продовжуються в шостій та в дев'ятій еклогах про значимість пісні, навіть по відношенню про наділення землею.

Останні дві теми знаходять своє продовження в наступній поемі «Георгіки» в переказі міфу про Орфея, де йдеться про силу пісні та безсилля співця. Орфей впливає своєю музикою на душу, але не може подолати силу смерті. Подолати силу смерті вдається не йому, а Аристею, який прагне бути з Евридікою, але поза своїм бажанням стає винуватцем її смерті. Саме для Аристея, після спокутувальної жертви Орфея, з'являється диво – воскресіння бджіл.

Для «Енеїди» Вергілій обирає високий стиль, про що свідчить зауваження поета вже у вступі до третьої книги «Георгік». Поет не відмовляється від того, що він любив в елліністичній і римській поезії, що так яскраво простежується в його двох попередніх поемах, але він включає елементи цієї поезії в найвищий синтез [8, с. 744].

Працюючи над «Енеїдою», Вергілій ставить перед собою завдання віднайти передусім єдиний об'єднуючий принцип для всієї поеми, відтворити «єдине враження» [9].

Вишукана поетична техніка, яка характерна для «Енеїди», свідчить про високий рівень майстерності митця, що стало результатом глибокого знання традицій давньогрецької поетичної школи. Тому важливим для розуміння особливостей поетичної майстерності Вергілія є аналіз образів, тропів і фігур, які створюють єдиний художній простір, що об'єднує всі три поеми Вергілія. Одним із наскрізних образів у творчості Вергілія виступає саме образ бджоли.

У міфологічних переказах давніх культур бджола трактувалась як багатообразний символ, що уособлював мудрість, працьовитість, чистоту і цнотливість, а також служила символом неба й зірок. Тому образ бджоли часто співвідносили з образом сонця, а відтак і з поезією як животворним сонячним началом. Платон у діалозі «Іон», порівнюючи поетів з бджолами, відзначав, що поети, подібно бджолам, приносять свої пісні людям, які вони збирають у медоносних садах та гаях Муз. Поет – істота легка, крилата та священна [10]. Тому в «Буколіках» образ бджіл вводиться автором як своєрідне тло, на якому розгортаються картини спокійного пасторального життя.

*hinc tibi, quae semper, vicino ab limite, saepes
Hyblaeis apibus florem depasta salicti
saepe levi somnum suadebit inire susurro;
hinc alta sub rupe canet frondator ad auras;
nec tamen interea gaucae, tua cura, palumbes,
nec gemere aëria cessabit turtur ab ulmo [11].*

У даній поемі ще не відчувається бажання Вергілія стати жрецем Муз, але мотиви, які потім проявляться в «Георгіках», вже окреслені досить чітко, хоча в поемі, присвяченій сільськогосподарській тематиці, поет відділяє позитивну трактовку ролі поета, який близький селянину в другій книзі, від постаті Орфея в четвертій книзі.

*Me vero primum dulces ante omnia Musae,
quarum sacra fero ingenti percussus amore,
accipiant caelique vias et sidera monstrent,
defectus solis varios lunaeque labores;
unde tremor terris, qua vi maria alta tumescant [12].*

У «Георгіках» бджоли – головний образ четвертої книги. Вергілій ретельно описує, як домогтися того, щоб бджоли прилетіли в обране для них місце, використовуючи лексику й художні засоби, притаманні відповідному стилю:

*Principio sedes apibus statioque petenda,
quo neque sit ventis aditus—nam pabula venti
ferre domum prohibent—neque oves haedique petulci
floribus insultent aut errans bucula campo [12].*

В описі бджолиного рою Вергілій, порівнюючи його з військом, вдається до військової метафорики (12, ряд. 8-66). Військова метафорика надає певного колориту опису битви:

*fit sonitus, magnum mixtae glomerantur in orbem
praecipitesque cadunt; non densior aëre grando,
nec de concussa tantum pluit ilice glandis [12].*

Бойовище комах описується поетом як людська баталія: у бджіл є ватажки, вороги, труби тощо:

*Verum ubi ductores acie revocaveris ambo,
deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit,
dede neci; melior vacua sine regnet in aula [12].*

Епічні порівняння супроводжують не тільки боротьбу (комахи падають на землю як градини і жолуді: *nec de concussa tantum pluit ilice glandis [12]*). Уподібнення до людського життя вживаються під час опису старанної праці бджіл, але лексика обирається Вергілієм згідно зі стильовою конотацією «Георгік»:

*cum properant, alii taurinis follibus auras
accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt
aera lacu; gemit impositis incudibus Aetna;
illi inter sese magna vi bracchia tollunt
in numerum versantque tenaci forcipe ferrum [12].*

Проте аналізуючи місце поеми «Георгіки» в структурі античної схеми про стилі, не можна не звернути увагу на контраст між малими розмірами зображуваного і широкою палітрою художніх засобів, які Вергілій як елліністичний художник широко застосовує в поемі, що дає йому можливість спостерігати за малим світом бджіл із висоти пташиного польоту [8, с. 752]. З іншого боку, застосовуючи політико-військові метафори: *ore legunt, ipsae regem pavosque Quirites sufficiunt aulasque et cerea regna refigunt [12]* (Квирити) та патріотичні мотиви (цар є охоронцем всіх справ), Вергілій звертається до ідеї римської держави та римської патріархальної моралі, що виходить за межі «низького стилю»:

*Rege incolumi mens omnibus una est;
amisso rupere fidem constructaque mella
diripuerunt ipsae et crates solvere favorum.
Ille operum custos, illum admirantur et omnes [12].*

Ще більш значимим під час дослідження стильової приналежності «Георгік» є уподібнення бджіл божественній сутності:

*esse apibus partem divinae mentis et haustus
aethrios dixere; deum namque ire per omnes
terrasque tractusque maris caelumque profundum [12].*

У «Георгіках» вже починає звучати тема безсмертя, і, не дивлячись на короткочасність людського життя, рід продовжується (*at genus immortale manet multosque per annos*). Проте, незважаючи на художньо-міфологічну

картину буття, яку відтворює Вергілій у четвертій книзі «Георгіків», образ бджіл є предметно-реальний. Бджоли знаходяться на вершині ієрархічної піраміди тваринного царства і водночас, як показує Вергілій, вони мають такий «державний» устрій свого життя, який є дуже схожим на людський. Така спорідненість дає можливість поету на наступному етапі його творчості використати образ бджіл як аналогію зображення людської долі в «Енеїді».

У першій книзі «Енеїди» поет, порівнюючи карфагенян з бджолами, підкреслює старанність жителів міста під час його розбудови. Причому, вживаючи таке порівняння, Вергілій апелює не до Гомера, а наводить ремінісценції з 4 книги своїх «Георгіків» (12, ряд. 158-164), уподібнюючи працьовитість людей невтомній роботі бджіл. Таким чином, вже з першої книги «Енеїди» Вергілій, виправдовуючи так зване самонаслідування, робить перестановку предметного та зображального рівнів: предмет порівняння і того, із чим порівнюється, взаємозамінюються. У «Георгіках» при описі бджолиного світу залучаються аналогії зі світом людей, а в «Енеїді» людські діяння описуються в співставленні з роботою бджіл.

Бджолині мотиви шостої книги Енеїди перегукуються з таким ж самими мотивами в «Буколіках». У шостій книзі «Енеїди» з бджолами порівнюються душі в гаю біля Летеїської річки:

hunc circum innumerae gentes populique volabant:
ac veluti in pratis ubi apes aestate serena
floribus insidunt variis et candida circum
[13, с. 238 ряд. 707–709]

Душі літають роєм, довкола все гомонить і нагадує гомін бджіл влітку. Подібний образ, представлений у «Буколіках» як засіб створення настрою, в «Енеїді» ускладнюється символічним значенням: відліт пташиного каравану, з якими порівнювалася натовп мертвих, і гомін душ, який порівнюється з бджолиним роєм влітку. Послідовність осінь-літо свідчить про те, що для Вергілія було важливо підкреслити різницю між загробним світом у першій половині книги і очікуванням майбутнього – в другій.

У сьомій книзі той же мотив виступає як prodigium:

huius apes summum densae (mirabile dictu)
stridore ingenti liquidum trans aethera vectae
obsedere apicem, et pedibus per mutua nexis
examen subitum ramo frondente pendit [13, ряд. 255 ряд. 64–68]

Бджоли символізують народ, який приходить у нову державу з далекої чужини.

Зв'язок між Троєю і Римом розгортається ретроспективно в шостій книзі, де апеляція до образу бджіл готує парад героїв, і через порівняння, яке подається в першій книзі «Енеїди», коли Еней, дивлячись на старанних карфагенян і порівнюючи їх із бджолами, згадує про те, що йому теж належить заснувати державу.

Отже, в «Георгіках», поемі, яка належить до низького стилю, наскрізний образ бджіл розкривається предметно, проте в той самий час поет не відмовляється від морально-політичної метафори. У «Буколіках» образ бджіл стає засобом створення настрою, а в «Енеїді» відображається різноманіття та різноаспектність реалізації даного образу: символ реальності як передбачення майбутнього й образ бджоли як уподібнення людській душі. Єдиний образотворчий матеріал і до певної міри єдині мовні та стилістичні засоби, особливо якщо взяти до уваги автоцитати з «Георгіків» в «Енеїді», в стилістично маркованих поемах створюють численні багатоаспектні зв'язки, які знаходять своє продовження у творчості Данте, який розвинув ідею Вергілія близькості бджіл до світової душі, співвідносячи образ бджоли вже не з людською, а з надлюдською сутністю. Крім того, не можна не звернути увагу на те, що шлях поета в поемах Вергілія, який також пов'язаний з образом бджоли, починається зі жрецького служіння Музам у «Буколіках» і розвивається до розповіді про сумуючого Орфея в «Георгіках». Пізніше дана проблематика відтворюється в «Енеїді».

Отже, поетичній мові автора притаманна лаконічність та чітко витримана вибірковість ключового образу, який має розлогу варіативність семантико-експресивного трактування.

Література:

1. Félibien André, Des principes de l'architecture, de la sculpture, de la peinture et des autres arts qui en dépendent et Dictionnaire des termes propres à chacun de ces arts, Coignard, 1676
2. Piles Roger de. Conversations sur la connaissance de la peinture et sur le jugement qu'on doit faire des tableaux où par occasion il est parlé de la vie de Rubens, Langlois, 1677.
3. Coypel Charles-Antoine, «Parallèle entre l'éloquence et la poésie», Mercure de France, mai 1751, p. 9–38.
4. Winckelmann Johann Joachim, Geschichte der Kunst des Alterums, Dresden, 1764.
5. Encyclopédie méthodique [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k82596b>.
6. Левчук Л.Т., Панченко В.І., Оніщенко О.І., Кучерюк Д.Ю. Естетика Підручник / За ред. Л.Т. Левчук. – К. : Центр учбової літератури. – 520 с.
7. Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилістика української мови / За ред. Л.І. Мацько. — К. : Вища школа, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litmisto.org.ua/?p=7194>.
8. Фон Альбрехт М., Любжин А. История римской литературы от Андроника до Боэция и ее влияния на позднейшие эпохи в 3 томах. – М. : «Греко-латинский кабинет», 2003-2005. – 2001 с.
9. Mehmel, F. Mehmel, Virgil und Apollonius Rhodius – Hamburg :Hamburger Arbeiten zur Altertumswissenschaft, 1940.
10. Платон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litmisto.org.ua/?p=7194><http://psylib.org.ua/books/plato01/13ion.htm> Перевод Я.М. Боровского.

11. Вергилий Марон Публий. Буколики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:abo:ph.
12. Вергилий Марон Публий Георгіки [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.thelatinlibrary.com/vergil/geo4.shtml>.
13. Энеида Вергилия. Полное издание в одном томе с введением и комментарием Д.И. Нагурского. – Казань, 1891.

Анотація

**О. ЛЕФТЕРОВА. НАСКРІЗНИЙ ОБРАЗ ПОЕМ ВЕРГІЛІЯ
В КОНТЕКСТІ TRIA GENERA DICENDI**

У статті розглядаються питання побудови античної схеми трьох стилів з опорою на поеми «Буколики», «Георгіки», «Енеїда» Вергілія та характер реалізації наскрізного образу в цих поемах. Аналіз стилю в контексті лінгвістичних проблем має на меті дослідження системи мовних засобів, які створюють єдиний образ у структурі всього масиву авторських текстів. Поетичній мові автора притаманна лаконічність та чітко витримана вибірковість ключового образу, який характеризується варіативністю семантико-експресивного трактування.

Ключові слова: стиль, наскрізний образ, антична схема, поеми Вергілія, tria genera dicendi.

Аннотация

**О. ЛЕФТЕРОВА. СКВОЗНОЙ ОБРАЗ ПОЭМ ВЕРГИЛИЯ
В КОНТЕКСТЕ TRIA GENERA DICENDI**

В статье рассматриваются вопросы построения античной схемы трех стилей на основе поэм «Буколики», «Георгіки», «Энеида» Вергилия и характер реализации сквозного образа в этих поэмах. Анализ стиля в контексте проблем лингвистики текста имеет целью исследование системы языковых средств, которые создают сквозной образ в структуре всего массива авторских текстов. Поэтическому языку Вергилия свойственен лаконизм ключевого образа, который, однако, характеризуется вариативностью семантически-экспрессивной трактовки.

Ключевые слова: стиль, сквозной образ, античная схема, поэмы Вергилия, tria genera dicendi.

Summary

**O. LEFTEROVA. THE CROSS-CUTTING IMAGE OF POEMS OF VIRGIL
IN THE CONTEXT OF TRIA GENERA DICENDI**

The article is devoted to the issues of researching poems of Virgil in the context tria genera dicendi. The analysis of antique discourse is an important link in research of literary stylistics as it is in the antique discourse that modern scholars can find both the traditional and the new in line with modernity. Research of the cross-cutting image on the text of Virgil's epic poem «The Aeneid», «The Eclogues», «The Georgics», not only has enabled to characterize the stylistic nuance of Virgil's poem but also to touch upon the issues of stylistic and thematic trends.

Key words: style, cross-cutting image, antique diagram, poems of Virgil, tria genera dicendi.

*Postgraduate student of English
language Department
and the Methods of Teaching
Kherson State University*

GENRE PECULIARITIES OF ENGLISH INTELLECTUAL DETECTIVE (CASE STUDY OF D. BROWN'S FICTIONS)

In the last decade the special feature of Western literary process is the development of the detective genre using the experience of postmodernism – intertextuality techniques and so-called principle of «double addressing». Due to its ability to absorb any material and hold it in a clear framework of fascinating plot detective story is one of the most popular genres. According to A. Merezhynska, it is now the most active genre that is at the forefront of search modern interpretations of reality that provides simple and understandable guidance [4, p. 221]. In addition, the detective draws the writers' attention to the literary experiment: it can combine and synthesize elements of different narrative genres such as historical, psychological, social, adventure novels, and various intertextuality techniques.

Urgency of the research is defined, on the one hand, by the fact that detective is widely known as a literary genre, on the other hand, its definition and the subgenre features of English intelligent detective are not studied sufficiently.

The aim of the article is to clarify the definition of «intellectual detective» and define the features of this subgenre on the material of D. Brown's fictions “Angels and Demons”, “Da Vinci Code”, “Lost Symbol”, “Inferno”.

The independent status of the detective literature still remains controversial. For example, the authors of many English detective studies characterize it using the term «genre» and «subgenre» as synonyms or avoiding it (U. Kittredzh, S. Maugham, G. Chesterton, G. Leimen). Some Russian researchers (B. Behak, A. Vulis, N. Kun) think that detective is subgenre of adventure genre. Other researchers (A. Adamov, G. Andzhaparidze, S. Bavin, T. Bratus, Yu. Uvarov) insist on genre isolation and self-sufficiency of detective prose. We also share this view.

Detective meta-genre (story, short novel, novel, play) is constantly evolving and the approaches to its analysis are also changing. As it is known, the first genre theorists were the writers of detective literature: G. Chesterton, R. Chandler, D. Sayers, H. Borhes. Among the most prominent scholars and critics, who study the detective genre, we can name A. Adamov, H. Andzhaparidze, S. Bavin, A. Vulis, G. Cawelti.

Significant contribution to the study of the detective was made by foreign researchers: G. Chesterton «A Defense of Detective Stories», R. Austin Freeman «Art Detective», E. S. Gardner «The Case of the Early Beginning.» In the 90's of last century there is a number of theoretical studies devoted to detective genre features and varieties, critics and literary scholars: O. Ivanov «Detective: Decay or Decline», M. Novikov, A. Baraban «Detective Symbols», G. Kostiuk «About «Gold Deposits».

The detective genre occurred in the middle of the 19th century. However, some researchers mention in this regard even Homeric times. R. Diurna says that the first detective story can be «Oedipus the King», where the same person plays the role of the killer, the victim and the judge [5, p. 38]. This statement is the real reason: Aristotle in Poetics mentioned that *mitos* as a synthesis of events is the most important element of tragedy.

Detective as a special type of narrative literature, was called detective story for the first time by E. K. Green in 1870s. The following writers also took part in the detective formation: E. Po (USA), W. Collins, A. Conan Doyle, A. Christie (UK). The first detective novels were «The Murders in the Rue Morgue» (1841), «The Mystery of Marie Roget» (1842), «Stolen Letter» (1844) E. Po.

N. Suslova offers the following definition: detective is one of the most popular genres of mass culture of 20th c., its collision is built on searching of solutions to any complex and confusing tasks, ultimately linked to acquisition of the truth [9, p. 30].

V. Rudnev thinks that detective is a specific genre of mass literature and cinema of 20th c. The scientist explains the special detective genre feature is the presence of a main character – a detective (usually private) who detects the crime. The main content of detective is the search for truth [7, p. 111].

In the book «My Favorite Genre – Detective» A. Adam defines detective as a novel, its vital material is the secret of a confusing and dangerous crime, and the whole story, the writer describes the process of the crime solving [1].

The literary critics think that, despite some differences in the detective interpretation as a genre, there is a general definition of detective in modern philology: detective is a literary writing; its plot is devoted to the mysterious crime, which is usually solved by means of logical analysis of the facts.

The main detective feature is the presence of mystery. Most often it is the mystery of a crime: murder, kidnapping (e.g. in the detective of D. Brown «Angels and Demons» – the murder of Leonardo Ventra, «Da Vinci Code» – the murder of Jacques Saunières, «The Lost Symbol» – the kidnaping of Peter Solomon, «Inferno» – the threat of human infection by dangerous virus), and the one who detects all crimes is the main character (Professor Robert Langdon).

E. Po was the founder of two major directions of the detective – romantic (sensational) and classical (intellectual). In the works of classical type, intelligent detective, all events are written in the first part and then the detective moves forward until the crime is completely solved. The reader acted together with the great detective and had the opportunity to work on a crime. To solve crime, the reader should think logically, consistently connecting his intelligence, hence the

name – intellectual detective. The intellectual detective, unlike sensational gothic one, occurred rarely. Samples of such works can be found in the work of A. Conan Doyle, A. Kristi, U. Eco, A. Peres-Reverte, E. Doktorou, D. Brown [3].

Some researchers (L. Timofeev, S. Turaev) pointed that the investigation in the intellectual detective is conducted by one person, sometimes with an assistant, relying only on their intelligence (analytical) skills, and then explains their ideas and conclusions [10, p. 24]. It is important to pay attention to the fact that the main character of D. Brown's intellectual detectives has an assistant: "Angels and Demons" – Vittoria Vetra, "Da Vinci Code" – Sophi Nevo, "The Lost Symbol" – Catherin Solomon, "Inferno" – Sienna Brooks.

The world recognition by means of the intellectual detective poetics is presented by the typical plot: it is obligatory to solve the crime, without it detective loses its typological properties. And this recognition is special – it has the features of the scientific method. Analyzing the structure of the plot, R. Freeman identifies four components: 1) problem definition; 2) the data, which is needed to solve it («evidence»); 3) the truth identity, it means the completion of the investigation by the detective and publicizing of its conclusion; 4) an explanation of the way in which the detective came to this conclusion [6, p. 31].

The researcher V. Balycheva thinks that the crime is mandatory for the intellectual detective but the leading place still belongs to the investigation that's why the description of the characters and their feelings are at background. Very often the crime is solved with the help of logical inferences based on what is known to the detective and the reader [2, p. 35].

Sure enough that the main character of the intellectual detective is the intellectual, scientist. Intelligence is the main feature of the famous detectives. We can say that these characters are the embodiment of pure intellect, which is particularly evident due to their physicality (the characters' physical states do not correspond to the power of their minds). D. Seyers noted that «pure intellect» is not only a remarkable intelligence, but also the lack of some human emotions, especially those that are traditionally the literature subject and move the plot, for example, love. And if the detective author departs from this rule, in the opinion of D. Seyers, it does not benefit the detective story and the famous detective, who, instead of investigating the crime, suddenly begins to step up the girls. The feelings interfere the development of the detective story [8, p. 70]. Thus the great detective is not the perfect character. Sometimes he is comical and has human flaws: for example, Robert Langdon, the hero of D. Brown's intelligent detectives, is afraid of enclosed spaces and has children watch with Mickey Mouse.

It is important to mention that the characters' eccentricities interfere their idealization. The great detectives are original scientists, men not of this world, their occupation redeems their limitations. The character's eccentricity grows in proportion of his intellect hypertrophic. Perhaps the character's eccentricity is a compensatory mechanism which protects it from schematics. This is something human, vulnerable, private, for example, Robert Langdon was fond of swimming and swam in the pool regularly.

The imaginary world in the intellectual detective is well-ordered and predictable. It is correlated with a stable, stereotypical idea of good and evil. As a rule, there are the image and verbal formulas, phrases in foreign languages, terms, which are can be easily recognized by a well-educated and experienced reader.

The events of D. Brown's intellectual detectives take place in Rome ("Angels and Demons"), Paris, London ("Da Vinci Code"), Washington ("Lost Symbol"), Istanbul, Florence and Venice ("Inferno"). The mentioned cities are famous for their majestic architecture, parks, sculptures, and therefore it is logical that the author uses a large number of architectural terms: doric counterpart [11, p. 14], rientranze/ recesses [11, p. 115], crypt [11, p. 120], belvedere [11, p. 166], aisle of basilica [11, p. 227], oculus, gnomon [13, p. 35], nave [13, p. 73], transept [13, p. 88], vaulted ceilings [13, p. 171], reliefs, archways [13, p. 172], cloisters [13, p. 339] obelisk [14, p. 11], archway, pillars [14, p. 15], trompe, frieze ceiling [14, p. 62], crypt, Doric columns [14, p. 85], atrium [14, p. 119], stained-glass [14, p. 127], Moorish facade [14, p. 253], atrium [12, p. 527], finestra [12, p. 690], lunette [12, p. 716], pediment [12, p. 1067], porticos, columns, loggia [12, p. 1103], domes [12, p. 1137], balustrade [12, p. 1193].

We can also find artistic terms in the fiction under analysis: baroque [11, p. 60], rococo [11, p. 68], Pinturicchio fresco [11, p. 125], sculpture [11, p. 140], relief [11, p. 141], Renaissance [13, p. 5], frescoed walls [13, p. 5], paintings of Poussin and Teniers [13, p. 12], iconography [13, p. 19], modernist Cubist movement [13, p. 83], sfumato style of painting [13, p. 85], Bosch painting [13, p. 132], cryptex [13, p. 167], Piranesi etching [14, p. 14], neoclassical architecture [14, p. 19], comparative religion, theology [14, p. 27], hermetic philosophy [14, p. 43], purist [14, p. 88], archetypal hybrid [14, p. 93], Renaissance architecture [14, p. 127], ouroboros [14, p. 188], deists [14, p. 278], Italian Renaissance [12, p. 121], art installation [12, p. 291], frontispiece [12, p. 600], wooden lacunars [12, p. 705], pilasters [12, p. 835], mouseion [12, p. 993], hagiographic art [12, p. 1074].

In D. Brown's intellectual detectives there are also names of art and literature works: Annibale Gatti's Galileo and Milton [11, p. 105], da Vinci's Mona Lisa, Monet's Water Lilies, Michelangelo's David [11, p. 119], Habakkuk and the Angel, West Ponente, Daniel and the Lion, Apollo and Daphne, Bernini sculpture The Ecstasy of St. Teresa [13, p. 160], Josemaría Escrivá's The Way [13, p. 24], Harry Potter [13, p. 137], the Coptic Scrolls, The Dead Sea Scrolls [13, p. 198], the Gnostic Gospels [13, p. 207], the Gospel of Mary Magdalene [13, p. 208], the Apotheosis of Washington by Constantino Brumidi [14, p. 62], Leonardo da Vinci's the Last Supper, Adoration of the Magi, Saint John the Baptist [14, p. 63], the Giant Bible of Mainz, John White Alexander's The Evolution of the Book [14, p. 128], John Milton's Paradise Lost [14, p. 201], the Bible, the Vedas [14, p. 330], Botticelli's Birth of Venus, Leonardo's Annunciation [12, p. 121], Shakespeare's A Midsummer Night's Dream [12, p. 128], Primavera or Birth of Venus, Map of Hell Botticelli [12, p. 219], Michelangelo's Last Judgment [12, p. 301], Michelangelo's Genius of Victory [12, p. 537], For the Love of God by Damien Hirst [12, p. 554], Gustav Klimt's The Kiss [12, p. 1086], Doré's Dandolo Preaching the Crusade [12, p. 1183].

In the texts chosen for the analysis we distinguished the following names of scientific works: Discourses on the Tides, Diálogo [11, p. 94], Diagram of Truth [11, p. 95], the Assayer, the Starry Messenger, Apologia pro Galileo [11, p. 99], McTaggart's book the Intention Experiment [14, p. 42], Quantum Consciousness, the New Physics, and Principles of Neural Science, the Kybalion, the Zohar, The Dancing Wu Li Masters [14, p. 43], Bhagavad Gita, Kybalion [14, p. 44], Francis Bacon's New Atlantis [14, p. 190], Bacon the Wisdom of the Ancients [14, p. 331].

We also found medical terms in D. Brown's intellectual detectives. The examples of medical terms are the following: syringe [12, p. 52], amnesia [12, p. 57], adrenaline [12, p. 58], near-field vision [12, p. 60], concussion [12, p. 67], biometrically sealed canister [12, p. 177], gangrene [12, p. 503], glucocorticoids, steroid hormones [12, p. 354], plague, cancer [12, p. 517], contact dermatitis, anaphylactic shock [12, p. 931], rash, over-the-counter antihistamine [12, p. 981], polio, smallpox, typhoid [12, p. 1051], Ebola virus [12, p. 1564].

D. Brown also pays a great attention to technical and scientific terms: radioactive isotope scanners, metal detectors, x-ray scanners [11, p. 63], multiline phone, paging system, computer screen, detachable video camera [11, p. 11], GPS tracking dot [13, p. 56], combination microphone, photoelectric recharging cell, high-capacity hard disk audio recording system with rechargeable battery [13, p. 308], thermal sensor [14, p. 231], transceiver [14, p. 247], MRI machine [14, p. 254], GPS [14, p. 265], sensory-deprivation tank [14, p. 284], gel-pack battery [14, p. 289], Wi-Fi hot spots, cellular modems, SAT phones, superphones, and e-mail-equipped PDAs [14, p. 300], Electromagnetic-pulse, EMP guns [14, p. 300]. The author uses terms from different spheres of social life to create the atmosphere of facts credibility and to convince the reader that the facts which are given in his fiction are scientific and real.

D. Brown uses the phrases in foreign languages to broaden the reader's area of thought: Qui êtes-vous? [11, p. 102], Non é possibile! [11, p. 152], Tutti fuori! [11, p. 187], Ma'assalamah [11, p. 212], Dio mio! [11, p. 270], Teşekkürler! [12, p. 1523], bienvenue [12, p. 292], superbia, avaritia, luxuria, invidia, gula, ira, and acedia [12, p. 206], volto intero [12, p. 1140], lux eterna [12, p. 1200], akşam [12, p. 1357], adhān [12, p. 1357], Verbum significatum, Verbum omnificum, Verbum perdo [14, p. 275], Avrah KaDabra [14, p. 279], Laus Deo [14, p. 327], Annuit coeptis [14, p. 328].

Thus, after the analysis of the scientific literature we can draw some conclusions: intellectual detective is a sub-genre of detective story which is devoted to crime solving, usually by means of logical analysis of the facts, intelligence (analytical) skills of the detective. So, D. Brown's fictions "Angels and Demons", "Da Vinci Code", "The Lost Symbol", "Inferno" are intellectual detectives.

The intellectual detectives of D. Brown "Angels and Demons", "Da Vinci Code", "The Lost Symbol", "Inferno" have the following features: traditionally there are four stages in the composition of detective: mystery (usually a crime); the investigation; crime solving; explanation of the way in which the detective came to this conclusion; characters structure: on the one side – a negative character (criminal and his accomplices), on the other side – the positive character (detective, his assistants and investigation clients); crime and intelligent process of crime solving are in the centre of the plot; there are no long descriptions, lyrical digressions; the main character is intelligent person; the crime is solved by deductive method, not accidentally. D. Brown uses architectural, artistic, medical, technical and scientific terms, phrases in foreign languages names of art, literature, scientific works in his intellectual detectives. The language of D. Brown's fiction works can be easily understood by intelligent and well-educated reader.

In recent decades, there is literature that, synthesizing experimental principles of postmodernism and mass art; occupies middle position, trying to satisfy the demands of different readers. Moreover, in the second half of 20th c. the re-thinking of detective role and place in the narrative prose, creating of fiction works determine the need of studying and comprehensive analysis of the works of both foreign and native writers who experiment with the detective genre and create the fictions actively using the intertextuality techniques.

Literature:

1. Адамов А. Мой любимый жанр – детектив / А. Адамов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://literra.websib.ru/volsky/text.htm?429>.
2. Булычева В.П. Структурно-композиционные особенности детективного жанра / В.П. Булычева // Актуальные вопросы филологических наук (II): материалы междунар. науч. конф. (г. Чита, июль 2013 г.). – Чита : Издательство Молодой ученый, 2013. – iv, 92 с.
3. Энциклопедия Кольера [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://enc-dic.com/colier/Detekтив-2659.html>.
4. Мережинская А.Ю. Русский литературный постмодернизм: Художественная специфика. Динамика развития. Актуальные проблемы изучения / А.Ю. Мережинская. – К. : Логос, 2004. – 234 с.
5. Наркевич А. Детективная литература / А. Наркевич // Краткая литературная энциклопедия: в 5 т. Т. 2. – М. : Советская Энциклопедия, 1964. – С. 606–608.
6. Фримен Р.О. Искусство детектива/ Фримен Р.О. // Как сделать детектив. – М., 1990. – С. 28–37.
7. Руднев В.П. Энциклопедический словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты / В.П. Руднев. – М. : Аграф, 2003. – 608 с.
8. Сейерс Д. Предисловие к детективной антологии / Д. Сейерс // Как сделать детектив. – М., 1990. – С. 42–76.
9. Суслова Н.В. Усольцева Т.Н. Новейший литературоведческий словарь-справочник для ученика и учителя / Н.В. Суслова, Т.В. Усольцева. – Мозырь : ООО ИД Белый ветер, 2003. – 152 с.
10. Тимофеев Л.И., Тураев С.В. Детектив / Л.И. Тимофеев, С.В. Тураев // Краткий словарь литературоведческих терминов: книга для учащихся – М. : Просвещение, 1985. – 312 с.

11. Brown Dan. Angels and Demons [Електронний ресурс] / Dan Brown. 2000. – 270 p. – Режим доступу : <http://www.miracle-girl.com/angels&demons.pdf>.
12. Brown Dan. Inferno [Електронний ресурс] / Dan Brown. 2013. – 1674 p. – Режим доступу : http://vk.com/doc8069473_215629575?hash=2d99d0b5d2e7178d05&dl=8c99737087cc5b9d1.
13. Brown Dan. The Da Vinci Code [Електронний ресурс] / Dan Brown. – 2003. – 383 p. – Режим доступу : http://hrsbstaff.ednet.ns.ca/engramja/ENG_11/The.Da.Vinci.Code.pdf.
14. Brown Dan. The Lost Symbol [Електронний ресурс] / Dan Brown. – 2009. – 345 p. – Режим доступу : <http://www.etextlib.ru/Book/Details/25414>.

Анотація

**Т. ПИНДОСОВА. ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ДЕТЕКТИВА
(НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Д. БРАУНА)**

У статті досліджується англomовний інтелектуальний детектив як літературний жанр. Основна увага зосереджується на визначенні інтелектуального детектива та жанрових особливостях англomовних інтелектуальних детективів Д. Брауна.

Ключові слова: детектив, інтелектуальний детектив, композиція, сюжет, персонаж.

Аннотация

**Т. ПИНДОСОВА. ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛОЯЗЫЧНОГО ИНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО
ДЕТЕКТИВА (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Д. БРАУН)**

В статье исследуется англоязычный интеллектуальный детектив как литературный жанр. Основное внимание сосредоточено на определении интеллектуального детектива и жанровых особенностях англоязычных интеллектуальных детективов Д. Брауна.

Ключевые слова: детектив, интеллектуальный детектив, композиция, сюжет, персонаж.

Summary

**T. PINDOSOVA. GENRE PECULIARITIES OF ENGLISH INTELLECTUAL DETECTIVE
(CASE STUDY OF D. BROWN'S FICTIONS)**

The article deals with the intellectual detective as a literary genre. The main focus is on the definition of an intellectual detective and genre features of D. Brown's English intellectual detectives.

Key words: detective, intellectual detective, composition, plot, character.

кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник
відділу української філології
Науково-дослідного інституту
українознавства
Міністерства освіти і науки України

МІФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИБРАНИХ ЕПІТАФІЙ ЗАХОДУ І СХОДУ XVI – XVIII СТ.

Постановка проблеми. У попередній статті [11] було запропоновано подальше компаративне дослідження британської та польської поезії жанру епітафій (доба від Ренесансу до бароко – *О.С.*), а також окреслено паралелі у змалюванні емоційного стану між кельтською, куртуазною та ісламською традиціями. Розглянуто символіку, емблематику, обігрування стійких образів і мотивів, притаманних фунеральним текстам різних культур. Вишукана традиція завуальованості прагне приховати справжні почуття автора епітафії, зокрема близьких оплакуваної людини. В епітафіях символи постають як культурні коди, що вкладаються у певний орнамент – словесний чи образотворчий. У поезії вони змальовуються як на реальному рівні у «цій» площині, тобто безпосередні почуття автора, ліричного героя або замовника, чи родичів померлого, так і на ірреальному – уявлення про потойбічну долю померлого. Фантазійний світ архетиповий і часто огортається знайомими поету та його реципієнту структурами. Тобто символи – не просто засіб вираження, але й своєрідний порятунок психіки та «завіса» (чи «заслона»), яка дозволяє відгородити надто сильне болісне почуття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема зіставного аналізу епітафій, присвячених дітям, у культурі Заходу – Англії доби пізнього Ренесансу і Сходу – Кримського ханства цього ж періоду, вже була започаткована і цікаво реалізована з теоретичної та практичної точки зору (М. Стріха, С. Сластьон (Трош) [13]) як дослідження і переклад. Проте великий масив перспективних текстів вимагає подальшого прочитання на поетологічному, символічному та інших рівнях.

Мета дослідження – зіставити тексти епітафій Дж. Мільтона («На смерть прекрасного дитяти, умерлого на ложі» та «Шекспірові»), вибрані «Трени» Яна Кохановського (на смерть його маленьких дочок) і епітафію малолітньому Багадир Герай Султану (Ханський цвинтар у Бахчисараї). Поставлена мета передбачає розв’язання таких завдань: 1) окреслити біографічні стимули написання наведених текстів; 2) розкрити символіку й архетипи досліджених епітафій; 3) проаналізувати значення складного образу птиці Гюма у міфологічному та шаманському аспектах, а також виокремити спільні для англійських, польських і кримськотатарських епітафій символи.

Виклад основного матеріалу. Образність і символіка епітафій можуть бути пов’язані з біографічними моментами, причому навіть візіонерським і галюцинативним станом. Так, досліджений і перекладений М. Стріхою шекспіровий сучасник Бен Джонсон ще до втрати свого семирічного сина Бенджаміна бачив віщий сон: «... у мареві його син був із червоним хрестом на чолі, висіченим мечем, біля якого хлопчик молився Господові» [13]. Отже, символіка тут релігійна, причому нагадує католицьку. Християнські символи постали у несвідомому як генетично закодовані. Червоний хрест, як стигмат чи кривава рана, та меч означають і духовну брань (боротьбу), і біль батька, причому сновидець раціонально не усвідомлював причини такого сну, а несвідоме (інтуїція) підказувала розгадку у формі символів.

Це помітно у творчості Дж. Мілтону (Мільтона): він також уславився як автор епітафій, що заслуговують на окреме дослідження. Фактично деякі з них можна назвати поемами. Зокрема, це «On the Death of a Fair Infant Dying of a Cough» (між 1625 і 1626 рр., принаймні, до 1629 р.), написаний Мільтоном у 17-ти- або 19-тирічному віці. Якщо прийняти останню версію, то поет уже навчався в Christ’s College (Кембридж); вірш позначений стрункою формою, високою культурою автора і тяжінням до античних алюзій (Овідієві «Метаморфози», Гесіодова «Теогонія», міфи тощо). Якщо ж прийняти першу версію (у деяких виданнях до цього вірша є підзаголовок: «Anne ætatis 17», тобто латинською – «У (точно) вказаному 17-тирічному віці»), то вона теж реальна, бо вправні віршові спроби належать Мільтону, принаймні, з 15-тирічного віку, і вже тоді визначилася його релігійна позиція [19]. Тобто поет заявив про себе як певною мірою «англійський Рембо XVII століття». Таким чином, обурення деяких мільтонознавців і обстоювання тільки другої версії [20] нам здається не зовсім виправданим – адже зрілість віршів не залежить від віку: це інтелект, загальна культура, особистий досвід.

Перші два чинники у юного Мільтона вже були, а до особистого досвіду додалася болюча втрата, сублімована у поезії. Розгорнута епітафія у 77 рядків (11 строф по сім рядків, поема написана rhyme royal – королівською строфою: пентаметр, римування ababbcc) оплакує, за словами поетового племінника, Едварда Філіпса (Edward Phillips), дворічну племінницю поета Анну або Енн Філіпс (Anne Phillips), дочку старшої сестри Мільтона. Дитину поховали у 1628 р., і дехто вважає, що дата написання вірша – 1628 р., а сам поет помилився, проставляючи рік заднім числом, або це помилка переписувача. Також у 1625–1628 рр. тривала епідемія чуми [20] – можливо, це було причиною смерті конкретної дитини. З тексту зрозуміла любов автора до родички і його жалість до її матері.

Формально ця епітафія продовжує культурну тяглість англійської літератури, оскільки королівську строфу в Англії започаткував Дж. Чосер (деякі історії із «Кентерберійських оповідок», як-от «Оповідь Студента» українською переклав М. Стріха), розвинув В. Шекспір, далі Е. Спенсер, а Дж. Мільтон і наступні поети плідно

працювали з таким різновидом строфіки. Складність творення і перекладу поезії, написаної у такій формі, означає елітарність, віртуозність тексту. Зміст – біль – закодовано у вишукану форму, через що створена гармонія підкреслює душевну дисгармонію.

Обсяг дослідження не дозволяє проаналізувати всю поему-епітафію, але варто зосередитися на провідних символах і концептах. Ця поезія алегорична і виразно символічна, з багатьма підтекстами. Її можна вважати взірцем барокових традицій, що буде розглянуто далі. Епітафія різнопланова і може аналізуватися багатьма підходами. Так, гендерний аналіз вірша виявить цікаву особливість. У I строфі, оплакуючи передчасну смерть «квітки» (*flower*) і «первоцвіту», «примули» (*Primrose*) як першої весняної квітки (поширений образ), автор називає об'єкт вірша *he*. Але у II строфі й далі конотація виразно фемінінна (див. нижче міфоаналіз – О.С.). Натомість IV строфа пропонує аналогію з виразно чоловічими символами: Аполлон (*Apollo*), син спартанського царя Гіацинт (*Hyacinth*, випадково вбитий Аполлоном), Ерот (*Eurot*) [2, с. 19]. У випадку Гіацинта ще більше зрозуміло символ квітки, розгортуваний автором у I строфі. Як відомо, за міфом гіацинт виріс на крові вбитого однойменного героя, і тому ця квітка пурпурова («*But then transformed him to a purple flower*» [2, с. 19]). Натомість Зима не має влади перетворити дитя на квітку, і автор жалкує через це («*Alack, that so to change the Winter had no power!*» [2, с. 19]). Це своєрідна туга за ідеалом античності, гармонією, що в українській літературі висловила Леся Українка. Далі поет звертається до фатуму (*doom* означає також «приреченість», «загибель»), і названий концепт наближає поему до античної трагедії. Аполлон необережно вбив диском Гіацинта, тобто у вірші йдеться про сліпоту божества / долі. Так само сліпа смерть. Одна з провідних проблем цієї епітафії – скорбота за втраченою фізичною красою юного створіння, тобто естетизм, знову ж таки античний, яка зникає на «хробачному ложі» (у могилі) та захована від світу. Але уявлення про душу християнські.

Лексика вірша багатозначна. Наприклад, *infant* – це «немовля», «дитина», «дитя», а також «неповнолітній». Можна згадати титул інфанта та інфанти. Отже, умерла племінниця – нереалізована спадкоємиця. *Bleak* – не просто «холодний», але й «похмурий», «смутий», у цьому контексті можна перекласти і як «зловісний». Епітет зими (*Winter*) – *bleak*. Це можна уявити і як дику місцевість – можливо, скелясту, – де нічого не росте, або снігову рівнину. Літо у своїй величі постає як монарх, що змушує опиратися ворожим силам зими. Питання поета – як Літо вистоїть перед зимою? – риторичне: цвіт (*blossoms*) зів'яне. Зима уявляється не як фемінінний персонаж (алегорична королева), а, скоріше, як король, нападник. Отже, тут закодовані германські й навіть кельтські архетипи, а також наявна апеляція до сучасності (монархія).

Смерть виступає маскуліним персонажем (аналогічно – у германо-скандинавській традиції: нім. *der Tod*, що уявлявся як лицар з мечем). У III – IV строфах це «зловісний», «безжалюсний», «нешадний» (*grim*) Аквілон, північний вітер. Цікавий корінь *grim*. Ім'я *Isegrim* (*Isegrim* – нім. «залізний шал») виступає евфемізмом вовка. Нагадаємо, так звать вовка в «Райнеке-лисі». Швейцарська юнтіанець Марія-Луїза фон Франц, аналізуючи застиглість оскаженілої людини у крижаній лютої, пояснює, що *Grimm* – це стан гніву чи люти, що перетворюються на холодну рішучість: «Сказати щось із *Isegrim* – значить сказати це з холодною, непохитною рішучістю, створеною прихованим шалом чи афектом» [15, с. 284]. Дослідниця взагалі йменує цей феномен «холодне зло» (на протипагу «гарячому»), наводячи приклади скандинавського вовка Фенріра, диявола тощо. Отже, Аквілон викрадав Оріфію несамовито, нестямно (*boisterous*) і з холодною рішучістю. Споріднене слово *Ingrimm* – «досада», «озлоблення». Корінь спільногерманський, є і в нідерландській мові [15, с. 284]. Виходить, такому стану, як-от *Isegrim*, притаманному германській і скандинавській ментальності, можна знайти аналогі у кельтів, а також простежити певні паралелі у східній бойовій поезії, хоча «гарячий» стан у випадках двох останніх культур теж наявний.

Асоціації з Північчю у різних культурах: холод, темрява, непривітність, зловісність, ворожі напади, агресія; лід, сніг, крижаний вітер, чорний або темний колір, відсутність сонця, бо Фенрір проковтне сонце під час Рагнарьоку. Зима гіперболічна, «велетенська», це кінець світу – скандинавська *Fimbulwinter*. Цікаво, що Мільтон наводить давньогрецький міф про Аквілона (римського Борея – і у М.-Л. фон Франц він теж згадується у вищеведеному контексті! [15, с. 281]), який викрав атенську царівну Оріфію (Орітію, грецьк. *Oreithuia*; лат. *Ořithyia*). Ужитий іменник *gare* у випадку Аквілона означає і «викрадення», і «згвалтування»: у міфі наявні обидва вчинки. Цей сюжет відбито у втраченій сатири Есхіла «Оріфія», міф популярний у мистецтві Ренесансу. Але Оріфія народила Бореадів. У Мільтона натомість сказано про самотнє ложе («*long uncoupled bed*» [2, с. 18]) та бездітну старість («*childless eld*» [2, с. 18]) як розплату Аквілона за прагнення отримати божественність (харизму) викраденої дівки. Зі сказаного випливає, що, за Мільтоном, смерть неплідна, бездітна, вона тільки забирає і руйнує. Її холодні обійми претендують на цнотливу душу дитини та викрадають незайману дівчинку з її затишку. У культурах різних народів (зокрема англійців) існує візуальне уявлення смерті як особи, що забирає на руки дитя. Отже, для поета це «холодне зло». Дівчинка – за статусом і фізіологічно – це нереалізована жінка, ось чому зима. Аквілон – смерть як маскулінна постать переносить її цноту до себе. Відтак, поет змальовує тут взаємозв'язок Еросу і Танатосу. У платонічному аспекті можна розвинути тему любові чи кохання: смерть полюбила це дитя й тому забирає собі.

Якщо дотримуватися доместикації, то Аквілона можна передати як «сівер», тобто (діал.) «пронизливий вітер», а іменник *gare* можна відтворити діалектним дієсловом «порвати». Але цитований переклад ставить собі за мету точне відтворення міфологічних реалій та зрозумілість української версії.

У контексті епохи неординарний титул, яким автор наділяє неназану ним Оріфію: *the Athenian damsel* [2, с. 18]. Середньоанглійське *damosel*, *damyselle* – застаріле поетичне «діва», «панна», корінь – «дама», як у французькій мові, а *the Blessed Damosel* – Пресвята Діва – анонімна середньоанглійська поема «Перлина», XIV ст.¹. Сьогодні *damsel* – архаїзм, поетизм. Отже, це поняття – навіть «рудимент» культу Прекрасної Дами у Даліні та

у високій вежі. У зв'язку з висотою у поемі згадується здіймання колісниці зими-смерті вершиною (III строфа, «So, mounting up...» [2, с. 18]), а у VII строфі – «Олімп, який здригнувся (здвигнувся)» (*shaked Olympus* [2, с. 18]). Також у поезії відбите античне уявлення про сфери (*spheres*).

Інша аналізована епітафія – відомий вірш «Шекспірові» («On Shakespeare», 1630). Він відрізняється від попереднього оптимістичним увічненням генія, алегорично названим «Dear son of Memory, great heir of Fame» [2, с. 26]. У моєму перекладі (2013 р., з неопублікованого архіву – О.С.): «Чому кістки славетного Шекспіра / Під брилами камінного кумира? / Навіщо там похований пророк, / Де піраміди в променях зірок? / Нащадку Слави, чом повинні ми / Переконатись в імені самі? / Ти подив наш, захопливий серцям, / Бо вічний монумент воздвигнув сам. / Намарні спроби – нище пізнання: / Ти у серцях увічнений щодня. / Безсмертних книг нетлінні сторінки – / Дельфійського оракула рядки, / І з подихом затаєним уява / Твій мармур вже задумує для слави. / І ось гробниця для святого праху – / Це шана і найвищому монарху» (в оригіналі заключний двовірш більш афористичний: «*And so sepulchred in such pomp dost lie, / That kings for such a tomb would wish to die*» [2, с. 26]).

Символіка поетичних епітафій багатозначна й візуальна, що помітно у католицькій літературі, зокрема польській періоду пізнього Середньовіччя до Ренесансу і бароко, позначеній оспівуванням «сарматського минулого» і виразною античною символікою та емблематикою (так само – в українській літературі цієї доби). Зокрема, перспективні для дослідження «Трени» («Treny», 1580 р.) Яна Кохановського (Jan Kochanowski, 1530–1584 pp.), створені на смерть маленької дочки поета, Уршули (Orszula) та її сестри Ганни (Hanna). Жанр можна ідентифікувати як лемент (плач, оплакування) або навіть просто транслітерувати як «тренос» (за аналогією до «Треносу» Мелетія Смотрицького). Цикл створено силабічним віршем (ізосилабізмом), популярним у тодішній польській, українській, білоруській та інших поезіях. З огляду на обсяг цього циклу (17 поезій) чи навіть поеми до уваги беруться лише мотиви, спільні з вище окресленими у британських поетів. Так, на початку I трену безутішний батько звертається до образів античної міфології, використаних у філософії: «*Wszystki placze, wszystkie lzy Heraklitowe / I lamenty, i skargi Symonidowe...*» [1]. Ім'я філософа Геракліта викликає асоціацію з «гераклітовою річкою» («Усе тече, усе змінюється»). Отже, це натяк на скороминущість життя, а імпліцитний символ річки означає, певно, Стікс чи Ахерон у царстві Аїда, тобто перехід дитячої душі у потойбічний світ. Ліричний герой прагне відвоювати душу улюблениці, але таких можливостей не має, тому написана поезія – пам'ятник утраченим дітям.

Сімонід – давньогрецький ліричний поет, відомий, зокрема, поминальними елегіями. Один з його тренів – «Скарга Данаї»: героїня покинута з маленькими дітьми напризволяще. Якщо знати наведені факти, то стає зрозумілим звернення автора саме до цього поета. Цікаво, що тут за взірць Кохановський бере не римську, а давньогрецьку традицію. Проте далі образність римська: II трен згадує Прозерпіну (а не грецьку Персефону): у вірші натякається на те, що діва, утілення весни, стає дружиною Плутона у царстві смерті, перетворюється на зникому тінь («*O znikomych cieni...*» [1]). Однак далі цей мотив розвивається вже за іменем Персефони: «*Wiek swój i Persefonie ostatniej się stawić...*» [1]. Таким чином, як і у Дж. Мільтона, підтекст смерті – зима. (У Мільтона згадується античний образ Елізіуму – Єлїсейських піль, куди відлетіла душа – дух, *Spirit* – племінниці – строфа VI: «*Elysian fields (if such there were)*» [2, с. 19]). Інший давньогрецький образ у Кохановського – Ніоба чи Ніобея: «*Nie dziwuję Niobie, że na martwe ciała / Swoich namilszyk dziatek patrząc skamieniała*» [1]. Ніоба, яка за кількістю нащадків перевершила свою подругу, богиню плодючості Лето, зазнала заздрості від цього божества: Ніобині діти (Ніобіди) були вбиті стрілами, які пускали діти Лето – Аполлон і Артеміда [16, с. 394].

Якщо провести біблійні паралелі, то можна згадати Рахіль, яка так само втратила своїх дітей і оплакувала їх. Скаменілість згадується поетом недарма: Зевс перетворив людські серця на камінь, і діти лежали непоховані; сама Ніоба від горя закам'яніла, але цей камінь стікав сльозами [16, с. 394]; також відома скеля Ніоба, схожа на жінку. Загальний настрій циклу «Трени» – певна розгубленість ліричного героя від усвідомлення того, що люди смертні, бо наочний доказ – втрату найрідніших людей, причому невинних дітей – він бачить. Суб'єкт знав про смерть, але остаточно усвідомив це явище, зіткнувшись з ним безпосередньо.

У компаративному ключі цікаво простежити фунеральну символіку мусульманського Сходу цього ж періоду стосовно мови символів. У тюркській та взагалі мусульманській культурі епітафії виконували як вербальну (писану) функцію, так і образотворчу, оскільки текст супроводжувався гербами та іншою, чітко визначеною символікою. У самих текстах також зашифровувалися символи, зрозумілі носіям культури, і, звичайно, ханському оточенню. Образотворчі мотиви різьблених епітафій, де кожне слово виконує роль символу, і традиція ханського цвинтаря у сучасному мистецтвознавстві порівнювалися не лише з кримськотатарською вишивкою, але й вводилися у світовий контекст: японські камінні сади, картини І. Клімта, П. Пікассо тощо [17, с. 60]. Це пояснюється тим, що символізм, авангардизм базувалися не на логіці, а на обробці архетипних мотивів, беручи за взірць здобутки архаїчних культур. Але варто дослідити питання символів докладніше, розширивши зв'язки з іншими культурами.

У компаративному аспекті відповідно до епохального контексту з епітафіями англійських класиків на смерть дітей, які не встигли реалізуватися (як у дослідженого Бена Джонсона [13]), показова фунеральна пам'ятка – епітафія на смерть малолітнього Багадир Герай Султана (згідно з хіджрою помер у 1177 р., а згідно з григоріанським календарем – близько 1763 р. – О.С.). Середина і друга половина XVIII ст. традиційно вважається добою Просвітництва, але у цьому тексті зміст інший. Так, в епітафії (оригінал різьблений арабською в'язью) сказано: «Син

¹ Докладніше у статті: Смольницька О.О. Анонімна середньоанглійська поема XIV ст. «Перлина» («Perle»): відтворення символіки і контекстуальних зв'язків в україномовному художньому перекладі / О.О. Смольницька // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія «Перекладознавство та міжкультурна комунікація». – 2016. – Вип. 5. – С. 36–43.

хана кримського. Ах! Ще немовлям відмовився він від життя і переселився до царства вічності. Ця райська птиця, кинувши суєтний світ, відлетіла, начебто її не було, повернулася до саду духовного; сховалася, подібно до птиці Гюма, від чуттєвих поглядів. Хай Бог ошасливить батьків його, доки він духовно насолоджується втіхами у райському квітнику. Я, Муджемі, із зітханням написав рік його смерті: Багадир Герай вступив у сад вічності. 1177 р.» [2, с. 502]. Муджемі – поет, якому замовили текст. Рай як неодмінний образ урочистих епітафій, притаманний і західній, і східній традиції (пор. перекладену М. Стріхою епітафію на смерть 12-річної Ферах Султан, дочки Іслама III Герая: «Нехай тепер довіку їй / Проміння райське шле привіт. / В Раю живе Ферах Султан, / – Земним се людям знати слід» [12, с. 14]). Тут цікавий для аналізу архетиповий символ птаха (птиці) Гюма, що має давнє міфологічне коріння. У різних культурах птах означає душу, а у християнстві голуб – це Святий Дух. Також птах – це одна з шаманських іпостасей. Окрім того, птиця – символізує перехід: вона і забирає героя із земного (профанного) світу в сакральний чи у потойбіччя, і повертає назад, цей мотив віддзеркалено у казках. Її крило (крила) – і смерть, і захист, і покровительство. Як пояснюють коментатори, птиця Гюма невидима, відома лише іменем, «живиться вітром, живе у повітрі та виводить там дітей. Той, на кого впаде тінь цієї птиці, буває найщасливішою людиною на весь світ і навіть може іноді отримати царський трон. Ось чому від імені цього птаха пішло «вельми вживане в політичному побуті слово “найщасливіший”, “найясніший”» [2, с. 502]. Походження імені та образу Гюма, вочевидь, іранське: у цій міфології відомий птах Хумай, тінь якого робить людину щасливою [4, с. 547]. Щастя – абстрактне поняття. Аллаха, як і раю за життя, не дано побачити «чуттєвим зором». Чуттєвість тут можна розуміти і як профанність. У плані невидимості та сакральності можна згадати віщого Сімурга [18, с. 455]. Райська птиця або птах щастя – частий персонаж казок різних народів, це Сирін і Алконост (радість і печаль), Фенікс, Гамаюн (трансформоване «Хума», «Хумай»), Семаргл та інші. Дослівно з перської «Хумай» означає «птах, який віщує щастя». Його (або її) зображення в іранській культурі нагадують грифонів та інших тератоморфічних істот. Це грізне, але й величне божество. У тюркському аспекті коріння персонажа Гюма – в образі світлого божества Умай (Имай, Умайя, Хумай, є й інші варіанти імені – *О.С.*), спільного для багатьох народів: башкирів, казахів, монголів, татар, хакасів, шорців та інших. Цей досі популярний образ такий давній, складний і багатогранний, що неможливо висвітлити всі його риси в одному дослідженні, тому слід зосередитися на тих функціях, про які могло йтися в аналізованій епітафії. Ця птаха сприяла дітям, матерям, воїнам і шаманам, причому спочатку згадане божество було чоловічим – «молодший брат Умай» [6, с. 267]. Така андрогінність, або зміна уявлення про стать сакрального персонажа, не рідкісна в еволюції міфообразів. Шамани зверталися до Умай як до матері, щоб вона допомогла під час пологів. У казках про Гюма можна простежити відгомін космогонічного міфу, уявлення про боротьбу стихій, а також архаїчний мотив відродження, тобто остаточної смерті немає, Ерос перемагає Танатос [9, с. 87–90]. Функція цього птаха – материнська. Отже, це мати народу, її коріння матриархальне.

У тюркських народів покровителька жіноцтва «стєпова Афродіта» [14] Умай – дружина Тенгрі – неба; за іншими міфами – світлого деміурга та громовика Ульгєня – сприяла дітонородженню та немовлятам у череві. Наприклад, хакаси уявляли Умай як білу пташку, що приносила зародок дитини [7, с. 302]. Огузи казали: «Хто служитиме Умай, той отримає сина» [4, с. 547]. Також Умай – покровителька воїнів і дружини кагана, «до якої ликом подібна» [4, с. 547], з нею хан порівнював свою матір [1, с. 10]. Ще це не лише покровителька немовлят, але й «ангел смерті, дух, який бере того, хто вмирає» [6, с. 268]. У цьому контексті ще більше зрозуміла мотивація автора згадати в епітафії птицю Гюма. Образно кажучи, божество однією рукою (чи одним крилом) дає життя, по-шаманськи проводить людину в світ, а іншою рукою (іншим крилом) забирає життя, і така амбівалентність персонажа цілком вписується в юнгіанську теорію: Біла Умай та Чорна Умай [3, с. 111]. Солярність білої (світлої або рудоволосої) Умай як дочки сонця (тут це божество близьке до давньогрецького лебедя) контрастує з лунарністю чорної Умай [3, с. 112]. Місяць – світило мертвих, це потойбічний світ, лівий бік, Нава, протилежна Яві. Лебідь як птах Аполлона так само – і солярний символ, і покровитель творчості, але й віщун смерті, уособлення темряви [8]. Так само в іранській міфології згадуються два Сімурги – хороший і поганий [18, с. 455]). В обох випадках, напевно, до Умай зверталися з проханням безболісного процесу народження або вмирання. Можна згадати шаманські обряди – гонитву за Умай, звертання до неї про порятунок дитини, яка була на порозі смерті. Отже, Умай сприяла переходу. Зв'язок із шаманізмом простежується в Умай і стосовно моделі трьох світів (типово шаманської): лебідь належить небу, землі та воді, бо скрізь добре пересувається [14].

Умай уявлялась або як фантастичний різнобарвний птах (чорнокрила, рожевогруда, уособлення дощової хмари, тобто родючості [9, с. 87]), або як лебідь чи інший водоплавний птах (качка, що, за міфами, здобула землю з моря). Найчастіше кольорова ознака Умай (Хумай) – біла (пір'я; молоко у жертву). Лебідь – усталений символ в античній, слов'янській, кельтській, германо-скандинавській, тюркській та інших культурах. У фемінінному аспекті можна згадати діву-лебідь – деміурга, войовницю та причетну до таємниць підземного світу. Виринання лебедя (лебідки) – творця землі або людей – з моря чи океану (космосу) у слов'янських, урало-алтайських, фінно-угорських та інших міфах нагадує появу (кристалізацію) Аніми з несвідомого. Тоді Тенгрі та Умай можна розуміти як архетипну пару, подружжя – *Syzygie*. (Докладно жрецька функція лебедя у різних культурах – [8]; порівняльний аналіз символу цього птаха у германській і українській мисленневих системах – [10]). Отже, конотація згаданої в епітафії птиці Гюма – це материнство, народження / смерть, поезія, що наближає цього птаха до європейського лебедя, і водночас покровительство воїнам. Гюма (Умай, Хумай) – своєрідний тотем.

Слід проаналізувати рослинний орнамент вертикальної стели. Зображені там символи стандартні для таких пам'яток: кипарис (чоловічий символ), виноградна лоза (жіночий символ), яка оплітає це дерево, а нижні кипарисові гілки зрізані. Схожий мотив – на караїмських надгробках (наприклад, цвинтар біля кенаси в Євпаторії

): гілля шліфованого кам'яного дерева обрубане. Це означає, що вмерлий більше не дасть нащадків. Митець і мистецтвознавець М. Чурлу слушно, на нашу думку, припускає, що контрастна емблема на пам'ятнику Багадир Герая Султану позначає батьків немовляти: дерево прямує у височинь – це сам хан, а фемінінний виноград, що дає плоди / нащадків – мати [17, с. 57]. Кипарис як чоловік (струнка постать) і виноградна лоза як жінка (плідна мати) – стійкі символи у східній поезії, так само – в образотворчому мистецтві, тобто можна говорити про синкретизм у цьому випадку. У попередньо дослідженій епітафії на смерть Ферах Султан [13] згадується кипарис: походження цього суфійського символу грецьке. М. Стріха і С. Трош зазначають: «Кипарис, з одного боку, символізує скорботу та страждання, з іншого – віру в єдиного Бога – Аллаха, та істинний шлях до возз'єднання із Творцем. У Криму під впливом грецького фольклору кипарис вважали також символом смерті та вічності» [5, с. 14]. Кипарис – фалічний символ, це дерево нагадує спис [17, с. 58], а завдання жінки – принести якомога більше «плодів» (звідси грона – *O.C.*). Отже, у цьому розумінні чоловік – лідер, завойовник, жінка тримається біля нього. У патріархальному суспільстві діти сприймалися як багатство (античний міф про Ніобу; Старий Завіт; українські традиції, литовський міф про Білнду тощо). Отже, такий орнамент поєднує Ерос і Танатос. Низ у міфологічному аспекті тут може означати материнське лоно, з якого вийшов син, але який повернувся у небуття. Можна зіставити таке розуміння з приписуванням Генрі Воттону (Sir Henry Wotton, 1568 – 1639 pp.) віршем «De Morte» – про смерть, де сказано: «Man's life's a Tragedy: his mothers womb / (From which he enters) is the tiring room...», тобто: «Трагедія – ще в лоні матерів, / Гримерку цю ніхто не освітив» (поетичний переклад мій, 2013 р.; оригінал і українська версія – з мого неопублікованого архіву – *O.C.*). Життя порівнюється з театром (такий самий був девіз, написаний ще до Шекспіра на театрі «Глобус»). «Матка» (*womb*) прямо ототожнюється з могильною (потойбічною) піймою, а «гримерну» (*tiring room*) можна розуміти як прелюдію до життя, «передпокій». Так само у найбільш архаїчних тюркських культурах і Умай, і печеру ототожнювали з материнським лоном [3, с. 111]. У розглянутій епітафії Дж. Мільтона могила названа *earth's dark womb* [2, с. 19]: дитяче тільце повертається до лона або – асоціативно – колиски, але це Танатос.

В аналізованому зображенні наявні вертикаль і горизонталь як яруси світового дерева (архетипового для індоєвропейської спадщини – зокрема для української культури). Цікаво, що виноград – вочевидь, завезений від греків – постає і на українських зображеннях світового дерева; райське дерево у фольклорі та давньоруській літературі може назватися «виноградним» (так само пісенний «сад-виноград»), і ці грона різьбляться навіть на Царських Вратах у церкві (тобто бачимо випадок народного християнства). Підсумовуючи, можна сказати, що аналізоване фунеральне зображення зашифровує не тільки втрату майбутнього спадкоємця, але й батьківську скорботу дорослих за дитиною.

Якщо досліджувати далі значення кипариса, то можна згадати його воїнську конотацію, оскільки це дерево подібне до списа. Войовничий, творчий і сексуальний екстаз часто ототожнювалися в міфології з образами богів (наприклад, Wut у скандинавського Одіна – германського Вотана, Водена – *O.C.*). Руйнування було іншим аспектом творіння: так само індійський Вішну – це бог і творчості, і війни (цікаві розмисли на тему цього божества належать українській письменниці у Бразилії (Ріо-де-Жанейро) Вірі Вовк (автонім Віра-Лідія-Остапівна Селянська), висловлені нею у власних поезіях та у приватному спілкуванні – *O.C.*). Дотримуючись такої версії, а також фактів про бойову сутність і войовниче спрямування поезії кримських ханів (як і арабів, зокрема в Андалузії), можна простежити імпліцитну символіку епітафії: нащадок, на якого поклалися надії, не зможе стати ні володарем, ні завойовником інших народів та країв, ні носієм та транслятором ісламу вірянам інших релігій. Візуально кипарис нагадує Танатос, поховальну скорботу, печаль, а змістовно це – прихований шал війни. У символах епітафії (вербальних і образотворчих) зашифровано темперамент батьків.

У досліджених текстах можна виявити такі провідні концепти: кров (спадкоємство, династія), фатум (*fate, doom*), влада, пам'ять (*Memory*), слава (*Fame*), геній, життя / кохання, любов / смерть (Ерос і Танатос). У Дж. Мільтона і Яна Кохановського наявна і калокагатія – або навіть туга за нею. Епітафії об'єднані як смиренням автора перед неминучим, так і водночас його протестом проти руйнування звичної гармонії.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, здійснений аналіз виявляє багатоаспектність зашифрованої в епітафії символіки, яка часто ґрунтується на язичницькій міфології (античній – у британських поетів і Яна Кохановського, доісламській – в епітафії на смерть ханського спадкоємця – *O.C.*). Зріз міфології різних народів виявив несподівані паралелі в розумінні провідних архетипів (на прикладі птиці Гюма чи Умай, винограду тощо – *O.C.*), але водночас продемонстрував і трансформацію конкретного архетипу відповідно до національних особливостей автора і його реципієнтів. Епітафії – сублімування болю, виявлене у канонічних формах (римована поезія в англійських поетів і польського автора, структура надгробного напису – на Ханському цвинтарі – *O.C.*). Також текстологічний аналіз виявив цікаву деталь: якщо Дж. Мільтон, з одного боку, дотримується емблематики, підкреслюючи Шекспірову велич, а з іншого – наголошує на нищості й тлінності матеріальних споруд перед вічним генієм, «найвищим монархом», то в епітафії на смерть немовляти Багадир Герая Султана за допомогою маскулінних і фемінінних символів сказано про подальшу (в іншому світі) долю вмерлого – якому не було суджено стати владарем і взагалі реалізуватися. У Дж. Мільтона вмерла Енн Філіпс оплакана і як нереалізована спадкоємиця, і як ідеал краси та всіх чеснот (у чому переконує вишуканий символіко-асоціативний ряд). Об'єднувальною рисою цих текстів – релігійність, упевненість у кращій долі втрачених людей (рай, посмертна слава). Але, як підкреслюють М. Стріха і С. Трош, «попри таку «розраду через філософію» (вираз «останнього римлянина» Боеція – *O.C.*) в обох випадках крізь рядки відчувається погано тамований біль» [13]. У випадку більш зрілого Дж. Мільтона («Шекспірові») це сублімування болю за Шекспіром як давно реалізованою індивідуальністю (але навіть це не зменшує скорботи поета – *O.C.*) і усвідомлення

пошани його генію. Натомість у випадку Яна Кохановського, Бена Джонсона, раннього Джона Мільтона («On the Death of a Fair Infant Dying of a Cough») і авторів епітафій на Ханському цвинтарі – це туга за дітьми, які *були*, але не встигли *стати*. Використовувані символи у видінні (Бена Джонсона) і текстах епітафій виконують ще й терапевтичну роль. Робота має перспективу продовження з огляду на вимогу перекладу українською мовою епітафій різних літератур та зіставний аналіз у комплексі. Планується розширити дослідження «Тренів» Яна Кохановського і перекласти їх українською мовою, а також передбачено задіяти «Благочестиві сонети» або «Божественні медитації» («Holy Sonnets», «Divine Meditations (Sonnets)») Дж. Донна.

Література:

1. Бартольд В.В. Лекция 1 / В.В. Бартольд // Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии. – Алматы : Жалын, 1993. – С. 10.
2. Записки Одесского общества истории и древностей. – Т. 2. – Отделение первое. – С XII литографированными листами. – Одесса, в городской типографии, 1848. – 842 с.
3. Котов В.Г. Женское божество Умай / Хумай : сравнительная характеристика / В.Г. Котов // Известия Алтайского государственного университета. – 2010. – № 4–2. – С. 111–112.
4. Мифы народов мира. Энциклопедия : в 2-х т. / Гл. ред. Токарев С.А. – 2-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1991. – Т. 2. – 719 с.
5. Невідомий кримськотатарський поет XVII ст. 3 кримськотатарської поезії XVII сторіччя / Переклад Максим Стріха // Літературна Україна. – 26 січня 2017. – № 4 (5685). – С. 14.
6. Потапов Л.П. Умай – божество древних тюрков в свете этнографических данных / Л.П. Потапов // Тюркологический сборник, 1972. – М. : Наука, 1973. – С. 267–268.
7. Романова Е.Н. Мифология периферийных этносов и субэтносов тюркско-монгольского мира : реконструкция охотничьих и воинских культов / Е.Н. Романова, Н.К. Данилова // Этногенез и культурогенез в Байкальском регионе (средневековье) / Кол. мон. – Улан-Удэ : Изд-во БНЦ, СО РАН, 2010. – С. 302.
8. Селиванова Л.Л. Аполлоновы лебеди (К семантике образа в религиозных представлениях античности) / Л.Л. Селиванова // Человек и общество в античном мире. – М. : Наука, 1998. – С. 363–397. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ec-dejavu.ru/s/Swan.html>, на рус. яз., свободный. Заглавие с экрана. – Дата обращения: 03.05.2017.
9. Сказка о птице Гюма и маленькой Ай // Сказки крымских татар в передаче М.Г. Кустовой. – Симферополь : Крымгосиздат, 1941. – С. 87–90.
10. Смольницька О. Взаємодія архетипних систем в українських, польських, староанглійських і кельтських загадках (на матеріалі праць І.Я. Франка та Ексетерської книги) / О. Смольницька // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Вип. 29. – Ч. 1. – К. : Твім інтер, 2010. – С. 612–631.
11. Смольницька О.О. Специфіка творчо-комунікативного самовиявлення у вибраних віршах Кетрін Філіпс (1631/32–1664) – англійської поетеси доби Реставрації: перекладознавчий аспект / О.О. Смольницька // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія». Збірник наукових праць. – Вип. 25, т. 2. – Одеса, 2016. – С. 193–197.
12. Стріха М. 3 кримськотатарської поезії XVII сторіччя : декілька слів від перекладача / М. Стріха // Літературна Україна. – 26 січня 2017. – № 4 (5685). – С. 14.
13. Стріха М. Про одну репліку пізньої римської поезії в Англії та в Криму в XVII столітті / М. Стріха, С. Трош // Слово і час. – 2016. – № 10. – С. 85–92.
14. Тюркские мифы. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://horde.me/babuchka/tyurkskie-mify.html>
15. Франц М.-Л. фон. Феномены Тени и зла в волшебных сказках / М.-Л. фон Франц / Пер. с англ. В. Мершавки. – М. : Независимая фирма «Класс», 2010. – 360 с.
16. Холл Дж. Словарь сюжетов и символов в искусстве / Дж. Холл / Пер. с англ. А. Е. Майкапара. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1996. – 656 с.
17. Чурлу М. Язык крымскотатарского декоративного искусства / М. Чурлу // Quasevet. – 2008. – № 33. – С. 57–60.
18. Энциклопедия. Символы, знаки, эмблемы / Авт.-сост. В. Андреева и др. – М. : ООО «Издательство Астрель» : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 556, [4] с., [32] л. ил. – (“AD MARGINEM”).
19. Labriola A.C. John Milton: English poet / A.C. Labriola // Encyclopædia Britannica [Электронный ресурс]. – Available at: <https://www.britannica.com/biography/John-Milton/Early-translations-and-poems#ref362196>.
20. Мое А. Introduction / А. Мое, Т. Luxon // On the Death of a Fair Infant Dying of a Cough // The John Milton Reading Room [Электронный ресурс] – Available at: https://www.dartmouth.edu/~milton/reading_room/fair_infant/intro.shtml.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Kochanowski J. Treny / J. Kochanowski // Fundacja nowoczesna Polska. – Wolnelectury. pl. – 27 p.
2. The Complete Poems of John Milton : Written in English, with introductions, notes and illustrations. – New York : P.F. Collier & Son, 1909. – 492 p.

© Переклад Ольги Смольницької. 2013 – 2017

Анотація

**О. СМОЛЬНИЦЬКА. МІФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВИБРАНИХ
ЕПІТАФІЙ ЗАХОДУ І СХОДУ XVI – XVIII СТ.**

У статті досліджуються міфологічне підгрунтя, символи і архетипи в епітафіях Англії, Речі Посполитої і Кримського ханства доби Ренесансу і бароко. Увагу звернено на тексти авторства Джона Мільтона, Яна Кохановського, Муджемі. Як допоміжний матеріал залучається біографічний момент Бена Джонсона, автора епітафії на смерть сина.

Ключові слова: переклад, поезія, епітафія, символ, орнамент, Ерос, Танатос.

Аннотация

**О. СМОЛЬНИЦКАЯ. МИФОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИЗБРАННЫХ
ЭПИТАФИЙ ЗАПАДА И ВОСТОКА XVI – XVIII ВВ.**

В статье исследуются мифологическая основа, символы и архетипы в эпитафиях Англии, Речи Посполитой и Крымского ханства эпохи Ренессанса и барокко. Внимание обращено на тексты авторства Джона Мильтона, Яна Кохановского, Муджеми. Как вспомогательный материал привлекается биографический момент Бена Джонсона, автора эпитафии на смерть сына.

Ключевые слова: перевод, поэзия, эпитафия, символ, орнамент, Эрос, Танатос.

Summary

**O. SMOLNYTSKA. THE MYTHOLOGICAL ANALYSIS OF THE SELECTED
WESTERN AND ORIENTAL EPITAPHS IN THE 16TH – 18TH CENTURIES**

The article deals with the mythological base, symbols and archetypes in the epitaphs of England, the Polish-Lithuanian Commonwealth and Crimean Khanat of the period of the Renaissance and Baroque. The texts by John Milton, Jan Kochanowski and Mudzemi are emphasized. The biographical moment of Benjamin Jonson, who was the author of the epitaph to his son, is involved as auxiliary material.

Key words: translation, poetry, epitaph, symbol, ornament, Eros, Thanatos.

**3. Романські, германські
та східні мови**

**3. Романские, германские
и восточные языки**

**3. Romanic, Germanic
and Oriental languages**

*асистент кафедри іноземних мов
для природничих факультетів
Львівського національного
університету імені Івана Франка*

КОГНІТИВНИЙ ТА ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІРИ АНГЛОМОВНИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНОКОНЦЕПТІВ

Постановка проблеми. Когнітивне термінознавство [1, с. 10] поставило пріоритет «інтеріорізованого значення» [2] у вигляді концепту на перший план і підняло питання окреслення шляхів його реалізації в предметно-орієнтованій мові. Створення концептуальної системи потребує застосування поняття лінгвістичної онтології як «спеціальної бази знань, що описує поняття зовнішнього світу та відношення між ними» [3; 4] де тлумачення формуються з мовних одиниць, які описують предметну галузь. Лінгвістична онтологія формалізує, конкретизує концептуальний образ засобами мови і стає одним із перспективних способів моделювання термінологічних концептуальних систем та їх практичного застосування. Онтологічно-центрований підхід створює підґрунтя для дослідження та аналізу термінів з огляду на їх мовну та позамовну природу.

Зосередженість на онтології як відправному пункті когнітивно-термінологічного дослідження означає перегляд його принципів та методів і наголошує на необхідності враховувати знання предметної галузі, екстрапольовані терміноконцептами. Якщо визнати, що для термінознавства лінгвістичний і концептуальний виміри однаково важливі, то онтологія дозволяє з'ясувати відмінності між багатомірним змістом терміну, вжитого в природній мові (лінгвістична маніфестація у реальному мовному оточенні), і формалізованим тлумаченням терміну (опис в енциклопедичних джерелах). Саме тому важливо проводити типізацію концептів відносно знань предметної галузі, оскільки це дозволяє обґрунтувати розмаїття їх лінгвістичних проявів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історія розвитку науки безпосередньо пов'язана з розвитком термінології. Мультиmodalність та синергетизм (Домброван Т.І., 2011; Піотровський Р.Г., 2006) сучасних лінгвістичних студій дозволяє поєднувати класичні (Лотте Д. С. 1961; Головін Б. Н., 1970; Суперанская А. В., 1989; Wüster E., 1968) та новітні (Гриньов С. В., 2008; Симоненко Л. О., 2014; Temmerman R., 2000) підходи до дослідження термінологічних проблем. Поміж тим з'ясування сутнісного наповнення, логічних та структурно-семантичних зв'язків між одиницями термінологічного апарату у вигляді онтології лише починають привертати увагу лінгвістів (Потапова О. В., 2013; Добров Б.В., Лукашевич Н. В., 2007), а розвідки щодо онтологічного способу лінгвістичної експлікації знань англословної концептосфери геології ще не знайшли свого відображення в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців. Отже, **мета** даного дослідження полягає в з'ясуванні шляхів формування онтології як інтеграції когнітивного і лінгвістичного вимірів англословної термінологічної концептосфери геології з огляду на режими вживання термінів в їх дискурсивному оточенні.

Виклад основного матеріалу. Цифрові технології змінили методи обробки текстової інформації. З'явилися нові режими роботи з даними, в яких центральне місце займають проблеми дослідження термінології: семантичні пошукові системи, спеціалізовані енциклопедії тощо. У зв'язку із цим не слід обмежуватися дослідженням лише лексичного виміру термінології, увагу слід також приділяти когнітивному змісту термінів. Пошук даних виходить за межі простого дослідження ключових слів, навіть лінгвістично і статистично пов'язаних. Такий масив інформації необхідно організувати відносно зовнішньої структури, яка безпосередньо пов'язана з накопиченими знаннями в предметній галузі.

Формалізація концептосфери геології у вигляді системи предметно-орієнтованої онтології відкриває нові перспективи для термінології, наприклад пошук лінгвістично-валідних еквівалентів, визначення інферентних параметрів [4, с. 34] понятійного об'єму термінів, а також появу нових парадигм обробки даних.

Онтологічний спосіб представлення геологічних знань означає конкретизацію галузевої концептуальної системи з наголосом на режими вживання термінів у дискурсивному середовищі. У такому вигляді предметно-орієнтована онтологія інтегрує формалізований і лінгвістичний виміри та моделює концептуальну термінологічну систему. Поява в рамках термінологічної науки такого напрямку, як «термоонтографія» (Temmerman R., 2000), збільшення кількості теоретичних і практичних розвідок (Kettemans K., 2015; Gromann D., 2012) у даній сфері вказують на зростаючий інтерес до застосування онтологічного підходу в дослідженні термінологічних проблем. Мова не піддається тотальній стандартизації, але завдяки такому підходу враховується лінгвістичне розмаїття і когнітивно-концептуальні параметри, а також вводиться поняття онтологічного тлумачення концептуальних імен, сформульоване з опорою на їх вживання в природній мові, а не лише за енциклопедичними, формалізованими джерелами.

Лінгвістичний поворот ознаменував появу робіт із дескриптивного (текстуального [5]) термінознавства, що дало поштовх до формування когнітивного термінознавства. Зазначений підхід стимулював зусилля окреслити змістовий об'єм концептуальних одиниць через їх прив'язку до галузевих дискурсів. У цьому аспекті увага зміщується на потенціал одиниць мови до опису реалій світу з огляду на режими їх вживання, адже лексичні одиниці набувають статусу даних лінгвістичного і статистичного аналізу, що може застосовуватися для створення предметно-орієнтованих лексико-семантичних мереж. Припускаючи, що терміни утворюють ієрархічні концеп-

туальні кластери і що лінгвістичні зв'язки переносять концептуальні зв'язки в мову, то за умови спільної роботи з експертами-геологами з лексико-семантичної мережі можна вивести мережу концептуальну, тобто предметно-орієнтовану онтологію. Спільність роботи обумовлена тим фактом, що валідність односторонньо побудованої концептуальної системи втрачатиметься через специфіку предметних знань лінгвістів і фахівців певної галузі науки. На думку К. Роше, «ословлення» і «осмислення» передбачають різні етапи усвідомлення дійсності. Вони активують різні типи знання, знакові системи, керуються різними типами правил [6]. Це наводить на думку, що мова, у всіх її проявах, виступає зв'язковою ланкою між науковим мисленням і його репрезентацією в будь-якому, насамперед мовному, форматі.

З погляду формалізованої мови процес розуміння змісту одиниць онтологій можна представити у вигляді ланцюжка: експерт (адресант) – концептуалізація – формалізована онтологія. Експерт продукує повідомлення, виходячи з правил формулювання зв'язного висловлювання з наміром сказати «що», тобто йде шляхом від формулювання ідеї до творення тексту на підставі наявного в нього об'єму галузевих знань. У цьому випадку першість – за предметною сферою, лінгвістам досліджують лише текстові матеріали. Натомість у світлі когнітивної термінології м'яч переходить до лінгвістів, а намір передбачатиме не тільки «що», але і «як» і навіть «чому так». Тут алгоритм розуміння змісту одиниць онтологій передбачає такі етапи: експерт (адресант) продукує тексти, які досліджують філологи, застосовуючи лінгвістичні і статистичні методи аналізу. У результаті формується лексична мережа, яку трансформують у концептуальну систему. Останню необхідно перевірити разом із галузевими експертами на предмет точності. Підсумковим етапом стає створення предметно-орієнтованої онтології, в нашому випадку – англомовної геологічної онтології, зміст і валідність вживання одиниць якої ґрунтується на галузевих і лінгвістичних параметрах.

Геологічний термін використовується в рамках дискурсу, як і будь-яке інше слово, та іменує означуване. Тим не менш, його специфічність полягає в потенціалі як знака вводити в або надавати доступ до предметних знань, а отже, когнітивна термінологія отримує ширше поле для дослідження, ніж традиційна профільна лексикографія. Це дає підстави припустити, що основним завданням когнітивного термінознавства стає забезпечення можливості інтерпретувати світ, систематизувати реальність та віднайти доречні слова, що ословлюватимуть результати інтерпретації та систематизації. Розокремлення терміну і означуваного та імені концепту і його формалізованого тлумачення ліквідує обмеження моносемії, коли для одного терміну/концепту існує лише один відповідник. Концептуалізація дозволяє створити й, певною мірою, стандартизувати лінгвістичну модель реальності з урахуванням екстралінгвістичних факторів. Відомо, що природна мова не надається до абсолютної стандартизації, а термінам властиве полісемантичне значення. Відтак слід узгодити як формалізовані тлумачення концептів, так і їх реальне мовне втілення у вигляді унікальних імен. У такий спосіб можна зберегти лінгвістичне розмаїття, сформулювати термінологічні онтології і віднайти семантичні еквіваленти їх складових одиниць.

Термінознавство фіксує зв'язок між термінами, одиницями предметно-орієнтованої мови і концептами, «квантами знань» [7, с. 4] предметної галузі. У позалінгвістичному ракурсі концептуальна мережа утворюється через активацію концептуальних зв'язків, наприклад категоризацію, співвідношення частини/ціле, причинно-наслідковості. З погляду мови лексична мережа утворюється на основі лінгвістичних зв'язків, приміром гіпонімії, меронімії, синонімії. Містком між двома мережами виступає денотація.

Теорія визначень дозволяє описати фокусну триаду термінології як термін, концепт і зв'язок між ними. Тлумачення геологічного терміну в дискурсивному оточенні виводиться через реальну мовну практику, що узгоджується з принципами дескриптивної термінології [8, с. 299], де враховується конотативна інформація, якою він збагачується в процесі використання. Тлумачення найменування довільно пов'язує термін і концепт та припускає деяку автономність концептуальної системи від мовної і дозволяє використовувати термін в якості знаку, що надає доступ до знань предметної сфери. Такий підхід уможливує розрізнення термінів, маркованих фаховим дискурсом, і термінів, які в нього не входять. Фактуальне тлумачення описує означуваний терміном феномен, його суть у рамках предметної сфери, а формулювання передбачає вибір серед ознак феномену таких, на які би найменування вказувало і пояснювало. Відмінність тлумачення терміну з огляду на дискурс і фактуального тлумачення полягає в наступному. Перше є лінгвістичним поясненням, друге за своєю природою – онтологічне тлумачення, зумовлене формальними та структурними характеристиками, яке можна вивести за допомогою логіки та аргументації. Головну роль тут відіграє контекст, який дешифрує значення, а не практика використання термінів. Відтак метою онтологічного тлумачення стає створення логіко-семантичної моделі концепту як образу, що відповідає уявленню про всі доступні способи його змістової і лінгвістичної експлікації.

Як було показано вище, термінознавство інтегрує знання з предметної галузі і науки про терміни, оскільки «формування термінологічного апарату передбачає опис зв'язків між феноменами, концептами і їх термінологічним представленням та з'ясування процесу концептуалізації, що створює фундамент галузевих знань» [ISO 704 2009]. Концептуалізація предметної галузі базується на системі основних понять, за якими можна досягнути множинності її феноменів. З огляду на це предметні онтології уможливають з'ясування аспектів формування і способів лінгвістичної репрезентації концептуальної системи геології.

У концептуальному вимірі англомовна геологічна термінологія стикається з двома проблемами, що входять за рамки класичної теорії концептів і системи застосування мовних/знакових кодів, через які концепти визначаються, оскільки знання неможливо передати без використання мовного або знакового коду, спроможного відобразити базові для предметної сфери епістемологічні принципи. Через мовний код тлумачення виступають метафоричним поясненням, перифразують формальне тлумачення у вигляді зображення, створюючи дис-

курсивне оточення для концептів, що дозволяє зрозуміти галузеву інформацію і спеціалісту, і ширшому колу адресатів.

Концептуалізація знань предметної галузі базується на мисленневих категоріях, спільних для певного колективу. У світлі цього слід зважати на дані щодо унікальних характеристик феноменів, які ідентифікують їх через типові ознаки (напр., розмір, швидкість), і на дані про їх сукупності, або концепти, які структурують і систематизують реальність. Різні параметри ознак не змінюють сутності феноменів, вони лише констатують їхні інші якості, описують вірогідні стани, тому йдеться не про тлумачення, а про опис. Натомість концепти потребують саме тлумачення, оскільки представляють ідеї абстрактні й узагальнені, «поняття, що відповідають певному класу одиниць і включають характеристики чи основні ознаки класів» [9], «одиниці знань, які ментальні репрезентації об'єктів в конкретному контексті або в рамках предметної галузі» [ISO 704 (2009)]. Будучи більш ніж одиницею мислення, концепт набуває властивостей одиниці пізнання, що уможливує досягнення розмаїтості реального світу. Концепти систематизують навколишнє групуючи подібних феномени за спільними ознаками. Концепт, як конгломерат даних про сукупності феноменів, що структуруються на основі певних закономірностей, формується з ментального образу та дозволяє враховувати конкретні характеристики, усвідомити реальність через абстрактне і загальне.

У контексті нашої роботи ми концентруємося на дослідженні англійських геологічних терміноконцептів і розуміємо концепт як набір спільних ознак у вигляді описових характеристик, тобто «одиницю знань, сформовану унікальною комбінацією типових рис» [ISO 1087-1 (2000)]. Концепти утворюють системи, які формують концептосферу геології завдяки декомпозиції множинних ієрархічно залежних ознак, перетворюючи концепт на суму даних про сукупності феноменів, подібних за описом із можливими лакунами окремих типових рис. Останнє наводить на думку, що окрім сумування знань, концепт також тлумачить основні властивості іменованих сутностей, які він категоризує, тому слід розмежовувати опис – ознаки імовірного стану (напр., швидкість, розмір), і тлумачення – типові риси, що передають сутність феномену і організують концепти в базову ієрархію. Ієрархічна структура слугує каркасом, до якого додаються ознаки на основі емпіричного досвіду, перетворюючи концепт на суму даних про сукупності феноменів, подібних за суттю.

Вказані вище способи не обмежують шляхи сумування геологічних знань. Подібність за якістю може слугувати основою для групування різносутнісних феноменів (напр., *підземні об'єкти: aquifer, mine, boundary, volcano, crater, mineral*). У цьому випадку структура концепту передбачає тлумачення логічної якості, перетворюючи його на суму даних про сукупності якісно подібних об'єктів. Складні функціональні або причинно-наслідкові зв'язки (напр., метафоричний, асоціативний) є ще одним шляхом групування об'єктів, наголошуючи на їх зовнішній, а не внутрішній спорідненості, що перетворюють концепт на суму даних про сукупності взаємопов'язаних об'єктів (напр., *Earth's mantle/crust, the Ring of Fire, seabed, ocean floor, pancake rock, rocky outer skin, shield, rock cycle, folding, separation, convergence, stress*).

Розуміння змісту сфери геології і його лексикалізація англійською мовою залежить від різноманітних мисленневих типологій: дані про унікальні характеристики об'єктів і про їх сукупності, сутнісні і описові характеристики, внутрішні і зовнішні зв'язки. Тому, в залежності від фокусу дослідження, активуються різні типи тлумачень.

Зміст, що вкладається в концепти, є екстралінгвістичним за своєю суттю, а тлумачення окреслюють їх мовне втілення в дискурсивному середовищі геології, тому вони повинні відповідати таким умовам: забезпечувати епістемологічні основи предметної сфери, логічне пояснення з урахуванням об'єктивних критеріїв і опис концептів у рамках предметних концептуальних систем і концептосфери загалом, регулюючи їх фактичну текстову або лінгвістичну репрезентацію.

Тлумаченням, сформульованим на основі логіки, властивий чіткий синтаксис та семантика, а це стає запорукою того, що в них включаються об'єктивний і когерентний параметри. З огляду на це ідея концепту і структура його взаємозв'язків ґрунтується на певних логічних схемах. Концепт, як ретельно окреслений шаблон, стає базовим відображенням істинності висловлювання, елементарним предикатом, напр. *Process (x)→weathering, sedimentation*. Взаємозв'язки відображають структуру істинності висловлювання, пов'язану з одним/декількома твердженнями, напр. *Weathering, Sedimentation (x, y)*, де *y* – тип *x→rock, physical, mechanical, chemical, natural, differential, spheroidal weathering; historical, orogenic, seasonal, the Paleozoic, initial, renewed, terrestrial sedimentation, Rate (x,y)*, де *y* – інтенсивність *x→slow, continued weathering; massive, rapid, significant sedimentation*. Завдяки логічним операціям можна тлумачити зміст концептів, наприклад, через об'єднання і членування його елементів. Концепти структуруються завдяки розгалуженням зв'язкам віднесення до / виключення з певної категорії. Тлумачення концептів через об'єднання рівноважних або ієрархічно нижчих концептів дає підстави формувати концептуальні мережі, де фактично кожен концепт демонструє різноманітну семантику, якщо на тлумачення не накласти обмеження у вигляді знань предметної сфери.

У рамках описової логіки концепти визначаються на базі концептуальних зв'язків, віднесення до / виключення з певної категорії і обмеження значення завдяки таким базовим операціям, як класифікація і реалізація. Перше визначає місце концепту в ієрархії, друге виявляє лексико-семантичне поле зразкових лексичних одиниць, здатних виразити зміст концепту, наприклад: *Earth system→sphere→geosphere→solid Earth system→rock*. Отже, логіка дає значний потенціал в інтерпретації концепту як суми даних про сукупності феноменів за умови наявності подібної логічної ознаки і в моделюванні характеристик об'єкту у вигляді зв'язків.

Комп'ютерні технології обробки даних дозволяють з'ясувати та аналізувати епістемологічні і лінгвістичні аспекти представлення наукових знань у новому ракурсі. Концепт тут розуміється як клас, що лімітує суму даних про сукупності об'єктів, подібних за описом. Об'єкт, або зразковий диференційний шаблон, утворюється

на основі значень елементів класу, що описують його через ознаки і будову (напр., <Earth> is-a <Planet>; part-of <Solar system>, <Milky Way>, <Universe>; slot <age>, <composition> і т.д.), тобто об'єктам одного класу притаманна подібна будова, але вони різняться за якістю ознак. Шляхом узагальнення або конкретизації концепти успадковують описові ознаки і формують ієрархічні концептуальні мережі, або «концептуальні фрейми» [10].

Основою для укладення лінгвістичних онтологій виступають корпуси текстів предметної галузі із урахуванням семантичних зв'язків між терміноелементами, тому фактично ми отримуємо цілісний опис реальності в її індивідуальних проявах. Такий підхід допомагає встановлювати не лише сутнісні характеристики об'єкту, але й визначати узгодженість його характеристик, важливих для певної спільноти в певному часовому вимірі, моделюючи інерсуб'єктивні тлумачення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Визнання подвійної, лінгвістичної і концептуальної, природи термінології дозволяє провести демаркаційну лінію між тлумаченням терміну і концепту. Тлумачення терміну – це його лінгвістична експлікація, вказівка на значення, закріплене практикою використання або дискурсом. Тим не менш, для визначення екстралінгвістичного виміру концепту необхідний особливий підхід, який уможливить сформулювати тлумачення, узгоджені й об'єктивні в рамках англійської концептосфери геології. Відтак тлумачення концепту – це формальна і структурна конкретизація його змісту з урахуванням логічних і семантичних зв'язків.

Першим етапом у такій роботі стає створення концептуальної системи із залученням лінгвістів і фахівців предметної сфери. Використання корпусу текстів допомагає встановити й інтерпретувати логічні та семантичні зв'язки між обов'язковими та факультативними елементами, хоча терміноконцепти не завжди експліцитно в них названі.

Епістемологічні засади теорії концептів слугують основою для формування втіленого мовними засобами онтологічного тлумачення як окреслення змісту терміноконцептів. Онтологічні тлумачення концепту враховують аспекти формалізованої мови, ступінь виразності і конкретизацію змісту з урахуванням логічних і семантичних зв'язків.

Застосування принципу онтологічних тлумачень дозволить у перспективі згенерувати інерсуб'єктивний зміст завдяки спільності суми знань, що вкладаються в концепт, і визначити способи їх лінгвістичного вияву в окремих групах у визначений час.

Література:

1. Голованова Е.И. Введение в когнитивное терминоведение / Е.И. Голованова. – М. : Фланта, Наука, 2011. – 224 с.
2. Дармилова З.Г. Концепт, концептосфера как базовые понятия когнитивной лингвистики / З.Г. Дармилова // Университетские чтения ПГЛУ. – Пенза : ПГЛУ, 2008. – С. 161–167.
3. Палагин А.В., Петренко Н.Г. Системно-онтологический анализ предметной области / А.В. Палагин // УСиМ. – 2009. – № 4. – С. 3–14.
4. Кубрякова Е.С. Инференция / Е.С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996. – С. 33.
5. Condamines A. Variations in terminology. Application to the management of risks related to language use in the workplace. DOI: 10.1075/term.16.1.02con.
6. Roche C. Saying is not Modelling//Natural Language Processing and Cognitive Science. Funchal, Portugal, 2007. – Pp. 47–56.
7. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1999 – 30 с.
8. Міщенко А.Л. Лінгвістика фахових мов та сучасна модель науково-технічного перекладу / А.Л. Міщенко. – Вінниця : Нова книга, 2013. – 448 с.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/concept>.
10. Minsky M. Framework for Representing Knowledge // Psychology of Computer Vision. – New York : McGraw-Hill, 1975. – Pp. 211–277.

Анотація

О. БРОНА. КОГНИТИВНИЙ ТА ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІРИ АНГЛОМОВНИХ ГЕОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНОКОНЦЕПТІВ

У статті досліджується когнітивний та лінгвістичний виміри англійських геологічних терміноконцептів. Розглядається онтологічне розмежування опису і тлумачення терміну в тексті й енциклопедичних джерелах.

Ключові слова: термінологія, онтологія, тлумачення, концепт, термін.

Аннотация

О. БРОНА. КОГНИТИВНЫЙ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПАРАМЕТРЫ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ГЕОЛОГИЧЕСКИХ ТЕРМИНОКОНЦЕПТОВ

В статье исследуются когнитивный и лингвистический параметры англоязычных геологических терминоконцептов. Рассматривается онтологическое различие описания и толкования термина в тексте и в энциклопедической литературе.

Ключевые слова: терминология, онтология, толкование, концепт, термин.

Summary

**O. BRONA. COGNITIVE AND LINGUISTIC DIMENSIONS
OF GEOLOGICAL TERMCONCEPTS IN ENGLISH**

The article highlights cognitive and linguistic dimensions of English geological termconcepts. Ontological otherness of description and definition of a term in texts and encyclopaedic sources is considered.

Key words: terminology, ontology, definition, concept, term.

*Ph.D. (philology)
Head of the Department of translation, docent
Pryazovskyi State Technical University SHEI*

*senior Lecture of the Department of foreign
languages
Pryazovskyi State Technical University SHEI*

DEFINING THE ENVIRONMENTAL FACTORS WITH REGARD TO THE ANALYSES OF QUESTION AND ANSWER DIALOGUE AS A FUNCTIONAL-ADAPTIVE SYSTEM

A keen interest to the problems of actual functioning of language units, typical of linguistics of nowadays promotes establishing of system-defined, practical methodology.

Investigation of individuals' communicative interaction, oriented on dialogical understanding with due regard to the language, environmental and cultural parameters is a paramount objective of nowadays linguistics [1]. Understanding of communication as informational exchange presumes unending interest that researchers pay to the problems of question and answer dialogue [2]. That is why question-answer unity represents the object, intensely analyzed in linguistic research works. Such scholars like G. V. Byrdina [3], R. Conrad [4], V. P. Nikolayev [5] et al. have thoroughly analyzed its structural, syntax and thematic organization.

Communicative, pragmatic and auto-speech characteristics were described in the works by E. V. Vochrysheva [6], S. F. Guedz [7] et al. E. Schegloff, H. Sacks [8] paid much attention to question and answer-dialogue as a unit of structural organization of dialogue.

In this work, for investigation of question-and-answer dialogue we resort to the theory of functional and adaptive system, within the framework of which the question-and-answer dialogue is analyzed as a particular speech system, thus ensuring *the actuality* of this investigation.

Also vital, in this work is the analysis of verbal communication as a specific component of human activities and the systematic nature of dialogue as a unity of verbal and extra-linguistic (national-cultural, social-cultural, personal) manifestations.

Factors of the environment, causing functional adaptation of the components of question-answer dialogue in the speech discourse became *the object* of our investigation, *the subject* being their representation within the discourse context. *The objective* of this investigation is to determine the definition of the environment factors of question-and-answer dialogue functioning as a multi-layer formation.

On the assumption of understanding the question-and-answer dialogue as information exchange, it may be well-grounded to conceive information as a relevant factor of the environment. Here, we originate from the point of view that information, existing as a certain component of the objective universe is represented in human mind with mental representations, hence, influencing the process of communication indirectly, rather than in a direct way [9].

The theory of information separates the quantitative and qualitative sides of information. The quantitative approach is represented in the theory of C. Shannon. The author believes information to be "released uncertainty". The degree of uncertainty in the theory of communication is defined as "entropy", so information can be considered as something opposite to entropy (quotation acc. to [10, p. 27]). Bearing in mind such interpretation the authors suppose that only the data, reducing uncertainty, i.e. handing over semantically and cognitively significant can be, the message comprehension being defined by one or another measure of novelty it carries [11, c. 82].

Two aspects of information are singled out within the framework of the qualitative approach: semantic and pragmatic. In this connection its meaningful side and the sense of these or those data, in other words semantic and/or pragmatic worthiness of information, rather than the amount of information are brought to the forefront for investigation of the process of real communication [12, p. 216]. "An exceptional trend ... to reduce all queries to counting of information amount must be replaced with the search for ways of more complete characterization of different types of information and its qualitative originality" [13, p. 245].

In this investigation information is understood, in a wide sense, as the data, regarding something, communicated by people in the process of different types of human activity. Information, as a relevant factor of the environment is represented in context, ensuring interaction between the system and environment, promoting the process of functional adaptation.

For the analysis of information representation at different context layers we proceed from the assumption that beside knowledge, human mentality also comprises faith, confidence, understanding, opinion, imagination and memory [14, p. 48]. In epistemology prevails the point of view, according to which knowledge and opinion cannot be brought together. Just because the concepts underwent the process of "psychologization" and acquired the notion of subject-the bearer of both knowledge and opinion there emerged a new stage in research of opinion.

Knowledge started to assume opinion as a component of confidence that is why objective/factual opinion and subjective/personal opinion were singled out [15, p. 36]. The fundamentals of this approach were laid down in the works of I. R. Galperin, distinguishing meaningful/factual, meaningful-concept and meaningful-implication types of information [10].

The author understands as factual information the data, regarding facts, events, processes that occurred, occur or will occur in the outward world. The concept information includes the concepts of the world, existing among the participants of communication, expressing their relation to factual information [10, p. 36].

Interpreting meta-context, following E. V. Tarasova as “the context of thought and knowledge, characterizing the concept system, within the framework of which a speaker is thinking a and which reflects the vision of the world prevailing in a particular society” [16, p. 274], the author suppose that these types of information represent the level of meta-context [17], being permanently preserved in the cognitive base of all representative of the society. Thus, information regarding objective/factual knowledge and subjective/personal opinions are but relevant environmental factors of the level of metacontext.

According to the author’s opinion “an ability of person of parallel perception of reality in several layers” lies in the foundation of concept-implication information [10, p. 4]. I. R. Galperin, singles out situation and associative-meaningful-implication information, emphasizing vagueness and fuzziness of meaningful-implication information, correlating it with implication and presupposition.

Taking comprehension of meaningful-implication information, proposed by the author as a foundation we believe that it is possible to correlate meaningful-implication information with information, regarding the communication situation, conditions of communication in a wide sense, including social, role, personal characteristics of communicants etc. Information variety and its correspondence of its representation to the structures of collective cognitive space and individual cognitive space cause defining social-implication information as a multitude of factors of the level of macro and micro-context. Particularly, according to the definition, proposed by E. V. Tarasova, we understand macro-context as “social and cultural context, characterizing communicants as representatives of their own society and own (sub) culture” [16, p. 274].

The author notes, quite justly, that human speech is regulated by the society, the speakers live in, and the place and the role, the society gives us in one or another (communicative) context. T. Van Deuk stresses that “considering the context strategies we should start with more detailed level – social, cultural and communicative situation. From the point of situation it is determined quite well by the types of the social context and types of characters acting, their possible interaction, as well as the set of objects [18, p. 54].

Traditionally, the authors include into the communicants’ socially meaningful parameters such anthropometric and social characteristics like age, gender, professional and educational status and so on, role characteristics (guest, buyer, patient etc.) and arrange these characteristics on a vertical scale of status relations, according to the ‘superior’ – ‘inferior’ and on according to ‘proximate’ – ‘distant’ principle on a horizontal scale. In the foundation of such distribution there lies “the distance of power” in the first case and in the second – the degree of communicants’ acquaintance (see [19], for example). The location of the communicants on the vertical scale, V. I. Karasik notes, correlates quite ambiguously with the positions, occupied by the communicants on the horizontal scale of status relations [20, p. 20].

Thus, we conclude that social-role status of communicants is the parameter of the environment of micro-context.

Micro-context, representing interpersonal context of momentary psychological states, including intentions, desires, expectations of the speaker and the addressee characterizes the speaker as “a particular language personality, who realizes within the given communicative episode his/her particular communicative intention” [16, p. 273].

Evidently it’s impossible to analyze the multitude of factors, determining the speech behaviour of a particular speech personality within the framework of one investigation. In this investigation the communicants’ speech strategies – the most important means of achieving by the communicants communicative cooperation and mutual understanding was taken for the parameter of the environment of the level of micro-context [21, p. 235].

The choice of speech strategies as a environment parameter was also predetermined by the fact that “speech communication is a strategic process and selection of optimal language resources being its basis” [22, p. 10].

Selection of some or other communicative strategies is caused by individual and personal characteristics of communicants, their psychological personal types, their emotional states etc [23]. Different language personalities stick to different speech strategies, thus making “the interpersonal level the least systematic” [16, p. 275].

O. Issers notes that “one of the most important models of speech strategy is “targeting on conflict speech behaviour, as well as on cooperation to be revealed through the category of politeness” [22, p. 70].

Strategies of politeness, based on particular language manifestations are communicative universals, possessing clearly expressed national cultural peculiarities, largely determining the social and cultural existing stereotypes and principles of interpersonal communication, formed in particular language cultures [24].

On the basis of the aforementioned, we consider information representation, regarding strategies of speech actions to be a relevant factor of the environment of the level of micro-context.

Thus, treating the environment in a wider sense as an extra-linguistic reality we consider the environment, in a narrow sense, as a discourse context. We believe information to be the most relevant factor of the environment information types, like factual/conceptual, information regarding social characteristics of communicants, their strategies being represented on different context levels.

We see **the prospect** of the investigation in the analysis of correlations between the characteristics of the system parameters and the environmental factors.

References:

1. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А. Селиванова. – К. : ЦУЛ, «Фитосоциоцентр», 2002. – 336 с.
2. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
3. Бырдина Г.В. Конструктивная роль исходной реплики в вопросно-ответном диалогическом единстве : автореф. дис. ...канд. филол. наук : 10.02.01 / Г.В. Бырдина / Воронежский гос. ун-т. – Воронеж, 1985. – 19 с.
4. Конрад Р. Теоретические проблемы изучения вопросно-ответных структур в диалогической речи / Р. Конрад // Диалогическая речь – основы и процесс. – Тбилиси : Изд-во Тбил. ун-та, 1980. – С. 161–170.
5. Николаев В.П. Взаимосвязь реплик в диалогических группах со специальными вопросами в современном английском языке : автореф. дис. ...канд. филол. наук : 10.02.04 / В.П. Николаев / Одес. гос.ун-т им. И.И. Мечникова. – Одесса, 1982. – 22 с.
6. Вохрышева Е.В. Специфика и структура диалогических единств с идентифицирующим вопросом : автореф. дис. ...канд. филол. наук : 10.02.04 / Е.В. Вохрышева / Ленингр. гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Л., 1990. – 21 с.
7. Гедз С.Ф. Комуникативно-прагматичні особливості висловлювань з інтерогативним значенням у сучасній англійській мові : дис. ...канд. филол. наук : 10.02.04 / С.Ф. Гедз. – К., 1998. – 215 с.
8. Schegloff E. Opening up closing / E. Schegloff, H. Sacks // *Semiotica*. – Amsterdam etc., 1973 – Vol. 8. – P. 289–327.
9. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронежск. гос. ун-та, 1996. – 104 с.
10. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
11. Наер В.Л. Об одном аспекте языковой специфики массовой коммуникации / В.Л. Наер // Сб. научн. трудов. – М. : МГПИИЯ им. М. Тореца, 1980. – Вып. 151. – С. 82.
12. Матюхина Ю.В. Розвиток системи фатичної метакомунікації в англійському дискурсі XVI–XX ст. : автореф. дис. ...канд. филол. наук : 10.02.04 / Ю.В. Матюхина / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2004. – 20 с.
13. Филипьев Ю.В. Информационные сигналы и проблема художественности / Ю.В. Филипьев // Кибернетика ожидаемая и кибернетика неожиданная. – М. : Наука, 1968. – С. 244.
14. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: Попытка системного описания / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37.
15. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации / А.Д. Белова. – Киев : Астрей, 1997. – 299 с.
16. Тарасова Е.В. Речевая системность в терминах лингвопрагматики // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна / Е.В. Тарасова. – Х. : Константа, 2000. – 471. – С. 273.
17. Высоцкая А.В. ДЕ интерогатив-риплай как средство адаптации когнитивных уровней коммуникантов / А.В. Высоцкая // Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції Другі Каразінські читання: «Два століття Харківської лінгвістичної школи». – Харків, 2003. – С. 32.
18. Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. / Т.А. Дейк ван / Сост. Петров В.В.; Под ред. Гарасимова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
19. Белл Р. Т. Социолингвистика. Цели, методы, проблемы: Пер. с англ / Р. Т. Белл. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 318 с.
20. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
21. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е.А. Селиванова. – К. : ЦУЛ, «Фитосоциоцентр», 2002. – 336 с.
22. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О.С. Иссерс. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
23. Горелов И.Н. Основы психолингвистики / И.Н. Горелов, К.Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2001. – 310 с.
24. Hofstede G. Culture's Consequences / G. Hofstede. – Beverly Hills, CA : Sage, 1980. – 178 p.

Анотація

Г. ВИСОЦЬКА, А. РУДЬ. ВИЗНАЧЕННЯ СЕРЕДОВИЩА СТОСОВНО АНАЛІЗУ ДІАЛОГУ ПИТАННЯ-ВІДПОВІДЬ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНО-АДАПТИВНОЇ СИСТЕМИ

Стаття присвячена визначенню середовища стосовно аналізу діалогічної єдності питання-відповідь як функціонально-адаптивної системи. Таким чином, визначаючи середовище в широкому розумінні як екстралінгвістичну реальність, середовище у вузькому розумінні визначаємо тут як дискурсивний контекст. Інформацію вважаємо найбільш релевантним фактором середовища. Типи інформації: фактуальна/концептуальна, інформація про соціальні характеристики комунікантів, про їх стратегії, репрезентовані на різних рівнях контексту

Ключові слова: діалог питання-відповідь, функціонально-адаптивна система, чинники зовнішнього середовища, інформація, соціальні характеристики, стратегії.

Аннотация

Г. ВЫСОЦКАЯ, А. РУДЬ. ОПРЕДЕЛЕНИЕ СРЕДЫ ПРИМЕНИТЕЛЬНО К АНАЛИЗУ ВОПРОСНО-ОТВЕТНОГО ДИАЛОГА КАК ФУНКЦИОНАЛЬНО-АДАПТИВНОЙ СИСТЕМЫ

Статья посвящена определению среды применительно к анализу диалогического единства вопрос-ответ как функционально-адаптивной системы. Таким образом, трактуя среду в широком смысле как экстралингвистическую реальность, под средой в узком смысле понимаем дискурсивный контекст. Информацию считаем наиболее релевантным фактором среды; типы информации: фактуальная/концептуальная, информация о социальных характеристиках коммуникантов, об их стратегиях, репрезентированных на различных уровнях контекста.

Ключевые слова: вопросно-ответный диалог, функционально-адаптивная система, факторы среды, информация, социальные характеристики, стратегии.

Summary

H. VYSOTSKA, A. RUDE. DEFINING THE ENVIRONMENTAL FACTORS WITH REGARD TO THE ANALYSES OF QUESTION AND ANSWER DIALOGUE AS A FUNCTIONAL-ADAPTIVE SYSTEM

The article deals with the defining the environmental factors with regard to the analyses of question and answer dialogue as a functional-adaptive system. Treating the environment in a wider sense as an extra-linguistic reality we consider the environment, in a narrow sense, as a discourse context. We believe information to be the most relevant factor of the environment information types, like factual/conceptual, information regarding social characteristics of communicants, their strategies being represented on different context levels.

Key words: question and answer dialogue, functional-adaptive system, environmental factors, information, social characteristics, strategies.

*Senior Lecturer of the Business
Administration
and Personnel Management
Department
National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute”*

*Associate Professor of the Department
of Foreign Languages
National Technical University
“Kharkiv Polytechnic Institute”*

SHARING EXPERIENCE IN THE FRAMEWORK OF THE PROJECT “ENGLISH FOR UNIVERSITIES” (OBJECTIVES AND OUTCOMES OF TRAINING)

This article is devoted to the new approaches in solving of the problems arisen during training process of learning English for specific purposes. As the title implies the article describes essentials and outcomes of this process. A detailed analysis of course objectives is given in the paper. It is specially noted the transformational change in the level of English among both university teaching staff and students, urgent of this change in the epoch of globalization as nowadays globalization defines the modern world.

CiVELT is a Certificate in Vocational English Language Teaching. The teachers of English for Specific purposes successfully completed the 35-hour ESP course on the British Council English for Universities project are awarded with this Certificate.

It should be mentioned that “... the English for Universities project was initiated by the British Council Ukraine in December 2013 after the Ukrainian Ministry of Education had identified the improvement in levels of English in Ukraine’s universities as a priority. The project aims to make a commitment to helping Ukraine make a transformational change in the level of English among both university teaching staff and students at which they can fully participate on the international stage. The project objective is to help Ukraine create its own sustainable EL teaching capacity to take students to B2 or C1 CEFR levels; introduce standards” [1].

“The project intends to take a flexible and holistic approach depending on the needs and goals of specific universities focusing on the three main groups:

- teachers of English for Specific Purposes (ESP) and English for General Academic Purposes (EGAP);
- subject teachers using English as a Medium of Instruction (EMI) or for research and international purposes;
- general students who need to understand English either for course requirements or as a specific target for the universities (excluding those studying English as a subject in itself)” [1].

The project’s participants from the National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute” took and continue to take an active part in the work of various actions organized by the British Council Ukraine. The authors of the article successfully completed the 35-hour ESP course on the British Council English for University project (Teacher Development Winter School, Kyiv, 08-13 February 2017). We’d like to share knowledge and skills developed in the framework of the project “English for Universities” with our colleagues.

The project objectives are very urgent nowadays as we all live in the epoch of globalization. “The process of globalization, its positive and negative phenomena have been widely discussed recently. A lot of scientific publications, conferences, studies are devoted to these problems. Nowadays the features of globalization are: using of digital technologies, computerization, fiber optics, Internet. It’s clear that from the point of information sense the world moves to the real globalization at the present stage of its development. Communication possibilities of new technologies reduced dissemination of information expenses on varying levels” [2, p. 313]. And in a communication process the English language is a means of reaching the goal – mutual understanding of all participants of this process.

“Globalization is a very complex process that encompasses many different subjects – economy, politics, culture, society – and basically puts us into contact with everyone around the world. Students should be interested in it because it is what defines the modern world – every day we are more aware of, and more connected with, other people in other parts of the globe. Globalization does create many opportunities, but it also means much more competition. But competition in principle is not necessarily a bad thing. It is also stimulating, and it prompts you to better yourself and transcend your personal boundaries” [3].

Globalization has its own criteria and specific index numbers. There are quantitative index numbers but the general index should be named index of globalization based on economic integration, international obligations, personal contacts, rate of information technologies development.

Just ESP is a means of successful cooperation dealing with using English for specific purposes. What is ESP? Evidently, the majority of English teachers know how to decode this abbreviation and they know the definition. “English for specific purposes (ESP) is a sphere of teaching the English language including Business English, Scientific English, English for medical professionals, English for tourism, English for Art Purposes and so on.

So ESP can be considered as an avatar of language for specific purposes:

1. ESP is defined to meet specific needs of the learners (Maslow's hierarchy of needs).
2. ESP makes use of underlying methodology and activities of the discipline it serves.
3. ESP is centered on the language appropriate to these activities in terms of grammar, lexis, register, study skills, discourse and genre” [4].

Special attention should be paid to the project, course and modules objectives, the ways of their reaching and studying outcomes.

The aims and objectives of the project “English for Universities” are:

1. “To achieve positive transformational change in levels of English.
2. To facilitate greater international collaboration.
3. To help Ukraine create its own sustainable EL teaching capacity.
4. To help introduce standards in universities.
5. To help build capability in the ESP / EAP and EMI sectors” [5].

The following modules were introduced during the Teacher Development Winter School in Kyiv (08-13 February, 2017):

1. What is ESP?

By the end of this module trainers are able to:

– explain how English for specific purposes (ESP) fits into broader family of English language teaching (ELT) branches;

- understand a range of ESP abbreviations and how they relate to each other;
- define ESP by combining expert definitions with your own ideas;
- explain two extreme approaches to ESP and understand how various teaching situations fit on a continuum between the two extremes;
- analyze a coursebook to find its approach and plan how to adapt that approach to suit own learner’s needs;
- understand the wide range of variables in ESP teaching;
- overcome any initial fears and anxieties connected with teaching ESP.

2. Understanding needs.

By the end of this module trainers are able to:

- understand and use a range of key terms to discuss L1 and L2 learning;
- compare and contrast L1 and L2 learning;
- understand and influence age has on language acquisition;
- compare different contexts for L2 learning;
- outline the imitations of classroom learning in an English for specific purposes (ESP) context;
- distinguish between personal, learning and (future) professional needs of learners;
- explain different learning styles and their importance for language learning;
- identify key sources of information when analyzing professional needs.

3. Motivation.

By the end of this module trainers are able to:

- understand types of macro-motivation and how to explain them;
- observe and manage (de-)motivation in the classroom caused by biological drives;
- balance the benefits of autonomy with other priorities in the classroom;
- maximize the benefits (and your own) large-scale and small-scale puerose;
- use gamification and other motivation techniques in the classroom.

4. Positive classroom interaction.

By the end of this module trainers are able to:

- explain the different ways that students can work together in the classroom;
- analyze the advantages and disadvantages of different student groupings;
- consider how different ways of working in classroom can prepare students for real-world communication in the workplace;

- explain the benefits of using the learners as a resource in a range of teaching situations;
- deal effectively with situations where you lack expertise in the learners’ specialization.

5. Developing authentic tasks.

By the end of this module trainers are able to:

- understand and rationale for designing authentic tasks;
- recognize the need for integrating specialist discourse into tasks;
- develop an awareness about key principles behind designing an authentic task;
- learn to design authentic tasks in your vocational subject area.

6. Exploiting vocational contexts as resources.

By the end of this module trainers are able to:

- understand the rationale for linking classroom with the real world;
- identify vocational contexts and situations to create meaningful classroom activities;
- learn how to exploit vocational texts for enhancing English language skills;

– learn to design English language projects for students in your vocational subject area.

7. Adapting the given course book.

By the end of this module trainers are able to:

- evaluate existing materials for use in a particular context;
- adapt existing materials to suit a particular purpose in vocational education.

8. Identifying and selecting lesson aims.

9. Identifying the components of a lesson.

By the end of this module trainers are able to:

- identify the different components of a lesson plan;
- plan a sequence for a grammar or vocabulary lesson;
- plan a sequence for a skills lesson;
- evaluate common course book sequences;
- run a successful topic lesson;
- plan a sequence for a project.

10. Lesson planning – the roles of the teacher.

By the end of this module trainers are able to:

- understand the different roles of the teacher;
- understand why variety is important in lesson planning;
- be aware of a range of ways of introducing variety;
- be aware of your own learning styles;
- be aware that learners will have different learning styles;
- take different learning styles into account when planning;
- apply a variety of interaction patterns when planning lessons;
- understand when group work can be most effective;
- understand different ways of grouping learners.

11. The basic elements of lesson planning.

By the end of this module trainers are able to:

- understand why planning lessons is important;
- understand the main components of lesson plans;
- apply knowledge about main components to your own planning;
- write good, clear lesson aims;
- write clear, brief procedures;
- use a detailed format for lesson planning;
- assess a lesson planning format for your own use;
- understand the criteria involved in planning a sequence of English for specific purposes (ESP) lessons [5].

The course objectives are to familiarize participants with key principles of ESP approach and enable them to gain basic knowledge about ESP learning and teaching including understanding ESP learner's needs, motivation, ESP materials and task design, ESP lesson planning etc.

“So the English language for specific purposes may be considered not only as a means of communication for specific group combined with the particular sphere of activities but as a sphere of teaching English to reach goals of fluency in English among more staff and students” [6, p. 18].

For effective training the key role is assigned to the teacher as an organizer and inspire of the training process. There is a variety in ESP lesson planning, even own learning styles of the trainers.

“There are three main reasons for having variety. Human beings can only concentrate on one thing for so long. There is something that has been called ‘90/20/8 Rule’. This means that adults can listen with understanding for 90 minutes. However, they only listen with retention for 20 minutes and they need to be involved every eight minutes. So learning is optimal if you break your content into chunks that are 20 minutes or in length, and involve people in those chunks at least once every eight minutes.

The second reason for making sure your lesson has plenty of variety is that learners have different learning styles and preferences. One learner may learn well by reading about something, whereas another may learn better by speaking or by listening. If you change the focus often enough that means that you have more chance of all the learners.

The third reason is that by including all aspects of language development – speaking, listening, reading, writing, vocabulary extension, grammar learners are able to perform better across the range of skills. The different learning styles were also discussed at the sessions” [7, p. 77].

The obvious conclusion should be made: to be a competitive person in the changing market of educational services nowadays, it's not sufficient to realize one's ability and skills in a particular training area; it's necessary to be willing to keep up with the changing world. It deals with educational (training) process as well.

At the end of this paper we'd like to add one famous expression. William Arthur Ward said: “The mediocre teacher tells. The good teacher explains. The superior teacher demonstrates. The great teacher inspires” [8]. We are motivated to become great teachers!

References:

1. British Council [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.britishcouncil.org.ua/en/year-of-english/projects/english-universities>.
2. Гармаш С.В. Проблеми реформування українського суспільства в умовах глобалізації світової економіки та динамічної невизначеності факторів зовнішнього середовища / С.В. Гармаш // Дослідження та оптимізація економічних процесів: кол. монографія / За ред. О.В. Манойленка. – Х. : «Щедра садиба плюс», 2014. – 517 с.: іл. – С. 313–322.
3. Globalization ‘Defines the Modern World’ [Electronic resource]. – Access mode : <http://kwhs.wharton.upenn.edu/2011/03/globalization-%E2%80%98defines-the-modern-world%E2%80%99/>.
4. English for specific purposes [Electronic resource]. – Access mode : https://en.wikipedia.org/wiki/English_for_specific_purposes.
5. The materials introduced by the British Council at the Teacher Development Winter School, Kyiv, 08-13 February 2017 // britishcouncil.org.ua.
6. Garmash S.V. ESP-Training in the Framework of Globalization Process [Electronic resource] / S.V. Garmash // Тези доповідей VII-ї Міжвузівської науково-практичної інтернет-конференції «Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців із права», 25 травня 2017 р., Національна академія внутрішніх справ, м. Київ. – С. 18-20 Access mode : http://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirniki/2017/zbirnyk_inshomovna_250517.pdf.
7. Sadkovska V.A. ESP-Training in the Framework of Globalization Process [Electronic resource] / V.A. Sadkovska // Тези доповідей VII-ї Міжвузівської науково-практичної інтернет-конференції «Іншомовна підготовка працівників правоохоронних органів та фахівців із права», 25 травня 2017 р., Національна академія внутрішніх справ, м. Київ. – С. 76–78. Access mode: http://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirniki/2017/zbirnyk_inshomovna_250517.pdf
8. William Arthur Ward Quotes [Electronic resource]. – Access mode : https://www.brainyquote.com/quotes/authors/w/william_arthur_ward.html.

Анотація

**С. ГАРМАШ, В. САДКОВСЬКА. ПОШИРЕННЯ ДОСВІДУ
В РАМКАХ ПРОЕКТУ «АНГЛІЙСЬКА МОВА ДЛЯ УНІВЕРСИТЕТІВ»
(ЦІЛІ ТА РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ)**

У статті досліджуються нові підходи у вирішенні проблем, які виникають у процесі вивчення англійської мови для спеціальних цілей. Відповідно до назви в статті описуються цілі і детально аналізуються результати цього процесу. Особливо відмічається трансформаційна зміна в рівні володіння англійською мовою як серед викладацького складу, так і серед студентів; важливість таких змін у період глобалізації, яка визначає сучасний світ. Саме англійська мова для спеціальних цілей може розглядатися як засіб вдалої комунікації в специфічній сфері діяльності.

Ключові слова: англійська мова для спеціальних цілей, Британська Рада, цілі курсу, навчальний процес, трансформаційні зміни, глобалізація.

Аннотация

**С. ГАРМАШ, В. САДКОВСКАЯ. РАСПРОСТРАНЕНИЕ ОПЫТА В РАМКАХ ПРОЕКТА
«АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК ДЛЯ УНИВЕРСИТЕТОВ» (ЦЕЛИ И РЕЗУЛЬТАТЫ ОБУЧЕНИЯ)**

В статье исследуются новые подходы в решении проблем, которые возникают в процессе изучения английского языка для специальных целей. Согласно названию в статье описываются цели, детально анализируются результаты этого процесса. Особенно отмечается трансформационное изменение в уровне владения английским языком как среди преподавательского состава, так и среди студентов; важность таких изменений в период глобализации, которая определяет современный мир. Именно английский язык для специальных целей может рассматриваться как способ удачной коммуникации в специфической сфере деятельности.

Ключевые слова: английский язык для специальных целей, Британский Совет, цели курса, учебный процесс, трансформационные изменения, глобализация.

Summary

**S. GARMASH, V. SADKOVSKA. SHARING EXPERIENCE IN THE FRAMEWORK OF THE PROJECT
“ENGLISH FOR UNIVERSITIES” (OBJECTIVES AND OUTCOMES OF TRAINING)**

This article is devoted to the new approaches in solving of the problems arisen during training process of learning English for specific purposes. As the title implies the article describes essentials, objectives and outcomes of this process. A detailed analysis of course objectives is given in the article. It is specially noted the transformational change in the level of English among both university teaching staff and students, urgent of this change in the epoch of globalization as nowadays globalization defines the modern world. Just the English language for specific purposes may be considered not only as a means of communication for specific group combined with the particular sphere of activities.

Key words: ESP, British Council, course objectives, training process, transformational change, globalization.

викладач німецької мови
Чернівецького юридичного коледжу
Національного університету
«Одеська юридична академія»

СТАЛІ ТА ВАРІАТИВНІ ТЕРМІНОСПОЛУКИ У ФАХОВІЙ МОВІ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Учення про термінологічні словосполучення, або терміносполуки, має досить давню історію і багато досі не вирішених теоретичних питань. Природу терміносполук досліджували й описували А. Дуріцова [5], Б. Жандо [7], В. Лейчик [1], Д. Лотте [2], О. Чайка [3] та інші. Під терміносполуками розуміємо такі сполучення термінів, до складу яких входять повнозначні мовні одиниці. Розрізняють елементарні терміносполуки, які містять дві повнозначні складові, як-от: укр. *зобов'язальне право, заміна кредитора, первісний кредитор*, і неелементарні терміносполуки, які позначають сполучення більш, ніж двох повнозначних лексичних одиниць, наприклад, *притягнення до кримінальної відповідальності, негайне виконання зобов'язання* [3, с. 324]. Неелементарні терміносполуки у власне-синтаксичному вимірі репрезентують один тип зв'язку і тому утворюють периферію елементарних терміносполук, пор. *первісний кредитор у зобов'язанні: первісний кредитор* (атрибутивний зв'язок) + *кредитор у зобов'язанні* (атрибутивний зв'язок).

Терміносполуки становлять специфічну ланку юридичної терміносистеми й характеризуються прозорою мотивацією, семантичною цілісністю, точністю відбиття змісту позначуваного в терміні, що компенсує відсутність у терміносполук однієї з важливих ознак терміна – лаконізму форми. Зростаюча продуктивність утворення терміносполук на противагу композитам є наслідком їхньої термінотворчої функції, на основі якої вони слугують «для побудови речень та цілих текстів засобами професійної мови, що забезпечує належний рівень професійного спілкування» [5, с. 220]. Й. Жандо взагалі вважає таке «інтенсивне використання терміносполук» однією з особливостей юридичної мови [7, с. 1288]. Незважаючи на те, що номінація понять за допомогою термінів-словосполучень на сьогодні вважається одним з основних способів сучасного термінологічного словотвору в царині юридичної терміносистеми, досі не досліджено особливості структури та морфолого-категорійного варіювання терміносполук у фаховій мові юриспруденції, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Отже, *об'єкт нашого дослідження* – сталі терміносполуки фахової юридичної мови, що використовуються під час укладання правових законів, актів, під час ведення судової справи тощо. *Предмет дослідження* – структурні та граматичні особливості термінів німецької фахової субмови юриспруденції. У статті поставлено за мету встановити структурні типи терміносполук та прослідкувати їх граматичні модифікації. *Матеріалом дослідження* слугує суцільна вибірка іменниково-прикметникових терміносполук, виписаних з Цивільного кодексу Німеччини [4], окремих судових вироків на державному і федеральному рівнях [6], а також коментарів до цивільного кодексу Німеччини [8]. Загальна кількість терміносполук становить 2 860 прикладів. Розглянемо їх детальніше.

Сполучення прикметників чи слів, що вживаються в ролі означення, з іменниками в досліджених нами текстах відбувається за такою моделлю:

1) *прикметник / дієприкметник I / дієприкметник II + іменник*. Означення перед іменником може бути прикметником або дієприкметником. У другому випадку мова йде про активні дієприкметники теперішнього часу або пасивні дієприкметники минулого часу, наприклад:

2) структурна модель *прикметник + іменник*: *stille Abtretung* «негласна цесія», *ungerechtfertigte Bereicherung* «незаконне збагачення», *widerrechtliche Drohung* «протиправна погроза», *anfechtbare Erklärung* «судова декларація», *grobe Fahrlässigkeit* «груба необережність», *beschränkte Geschäftsfähigkeit* «обмежена дієздатність», *rechtlicher Grund* «правова підстава», *schlüssiges Handeln* «конклюдентний договір» тощо;

3) структурна модель *дієприкметник I + іменник*: *aufschiebende Bedingung* «обставина, яка тимчасово перешкоджає виконанню умов договору», *überlebender Ehegatte* «вдвівець, який у зв'язку зі смертю дружини стає спадкоємцем майна, набутого в шлюбі», *schädigendes Ereignis* «подія, яка завдала шкоди», *mangelnde Geschäftsfähigkeit* «неповна цивільна дієздатність», *dienendes Grundstück* «обслуговуюча земельна ділянка» тощо;

4) структурна модель *дієприкметник II + іменник*: *vereinbarte Beschaffenheit* «узгоджений висновок про стан майна», *versteckter Einigungsmangel* «прихована незгода сторін під час укладання договору», *entgangener Gewinn* «упущена вигода», *belastetes Grundstück* «земельна ділянка, щодо якої встановлений земельний сервітут», *gezogene Nutzungen* «переоформлене право користування земельною ділянкою», *verdecktes Rechtsgeschäft* «удавана угода» тощо.

Шляхом розширення прикметникового означення виникають такі підгрупи за моделлю «прикметник + іменник»:

1) *прийменникова група + прикметник / дієприкметник I / дієприкметник II + іменник*, як-от: *die im Verkehr erforderliche Sorgfalt* «обов'язок вести справу з належною сумлінністю», *wegen Formmangel nichtiger Vertrag* «договір, що втратив чинність у зв'язку з недотриманням форми»;

2) *прикметник / прислівник + прикметник / дієприкметник I / дієприкметник II + іменник*, як-от: *beschränktes dingliches Recht* «обмежене речове право», *sittenwidrige vorsätzliche Schädigung* «аморальне умисне заподіяння шкоди», *schwebend unwirksamer Vertrag* «розірвання договору, укладеного на невизначений строк», *notariell beurkundeter Vertrag* «нотаріально завірений договір» тощо;

3) прикметник / прислівник + прикметник / прислівник] + іменник, як-от: *bestehende und künftige Ansprüche* «наявні та майбутні зобов'язання» тощо.

Дослідження терміносполук за їх структурою та можливістю варіювання дозволяє поділити їх на дві групи: сталі та варіативні. Сталі терміносполуки охоплюють дуже обмежену групу словосполучень, які утворюються за моделлю «прикметник + іменник», де не простежується жодних синтаксичних, лексичних чи морфологічних змін, як-от: *Allgemeine Geschäftsbedingungen* «загальні умови укладання договору», *der gute Glaube* «бона фіде» / «добрі наміри», *die guten Sitten* «моральні норми». З формально-структурного погляду предикативне вживання прикметника і, як наслідок цього, поділ зовнішньої структури словосполучення є неможливим, пор.: *der gute Glaube* «добрі наміри» → **der Glaube ist gut* «віра є доброю». Аналогічно прикметник не можна опустити чи піддати анафоризації, навіть якщо ціле словосполучення неодноразово вживається в тексті: *der gute Glaube* «добрі наміри» → **der Glaube / *dieser Glaube*. На лексичному рівні також не допускаються жодні заміни: *der gute Glaube* «добрі наміри» → **der positive Glaube* «позитивні наміри». Морфологічно-синтаксична модифікація цієї терміносполуки зумовлена її належністю до комплексної вербальної групи, пор.: *im guten Glauben sein* «мати добрі наміри» → *gutgläubig sein* «бути добросовісним».

Сталі терміносполуки є незмінними і з огляду на морфолого-категорійні ознаки їх складових частин, що впливають з їхнього значення. Так, наприклад, недопустимим є утворення форми множини від іменника у наведеній вище терміносполуці *der gute Glaube* «добрі наміри», оскільки іменник як абстрактне поняття вживається лише в однині. І, навпаки, існують словосполучення, які вживаються лише в множині, як-от: *die guten Sitten* «добре поведіння», *Allgemeine Geschäftsbedingungen* «загальні умови укладання договору». Варто, однак, зазначити, що терміносполука *Allgemeine Geschäftsbedingungen* «загальні умови укладання договору» позначає «всі задалегідь сформульовані умови укладання різних видів договорів» (§ 305). Обставини справи, яку розглядають, можуть вимагати форму однини цього словосполучення, яка хоча і дуже рідко, проте вживається, наприклад: *Eine solche als Allgemeine Geschäftsbedingung gestellte Laufzeitregelung* «одне з положень про термін дії договору, визначене як загальна умова його укладання»; ... *liegt hier eine AGB vor* «тут наводиться одна з загальних умов укладання договору».

В останньому прикладі *Allgemeine Geschäftsbedingungen* «загальні умови укладання договору» ще дві додаткові ознаки підкреслюють його сталість. По-перше, прикметник пишеться виключно з великої літери. Поодинокі приклади написання з маленької літери юристи вважають хибними і нетермінологічними, як-от: *bei Verwendung allgemeiner Geschäftsbedingungen* «при застосуванні загальних умов укладання договору» [BGHZ 86: 306]. По-друге, аббревіатура *AGB* «загальні умови укладання договорів» укорінилася для цього словосполучення як термін. Саме ж скорочення *AGB* «загальні умови укладання договорів» розглядається тут не як тип видозміни, а як паралельна форма, яка не порушує стійкість самого словосполучення.

Сталість наведених вище терміносполук простежується також у тому, що вони здебільшого вживаються з певними дієсловами або підпорядкованими їм іменниками, як-от: *gegen die guten Sitten verstoßen* «порушувати моральні норми», *in gutem Glauben sein* «мати добрі наміри», *gutgläubig sein* «бути добросовісним». Ще одним підтвердженням лексичної сталості іменниково-прикметникових сполучень є можливість їх перетворення у складну обставину на основі тих самих кореневих морфем, пор. *gutgläubig sein* «бути добросовісним».

Наведені терміносполуки, як правило, вживаються з означеним артиклем. Це відповідає мовним нормам, за якими загальновідомі предмети, принципи та явища дійсності слід вживати з означеним артиклем. У мовознавстві означений артикль сигналізує про те, що денотат, про який йдеться, є загальновідомим [9, с. 417]. Означений артикль вказує на ознаку «відомий», яка може впливати або з ситуативного контексту, або з того, що денотат вже траплявся вище в тексті [9, с. 415–417]. Окремі відхилення від цього вживання характерні лише для певного типу тексту. У коментарях до законів терміносполуки можуть вживатися без артикля. Ця нерегулярність пояснюється специфікою цього типу тексту – передати у дуже обмеженому обсязі якомога більше інформації, що має місце при тезисному способі викладення. Порівняймо два приклади з компонентом *der gute Glaube* «добрі наміри»: *der gute Glaube an die von der Klager abgeleitete Verfügungsbefugnis* «добрі наміри позивача на похідне право розпорядження майном»; *guter Glaube an Befugnis zu lastenfreier Übereignung* «добрі наміри на право необтяженої передачі права власності».

Вживання артикля частково пояснюється формальними підставами і залежить від лексичного оточення. Формальні підстави полягають в абстрактності таких іменників як *Glaube* «віра» чи *Sitten* «звичаї». Відсутність артикля при абстрактних поняттях трапляється не лише в професійній мові юриспруденції; абстрактні поняття і в загальнонародній мові вживаються без артикля [9, с. 427]. У досліджених нами терміносполуках фахової мови юриспруденції абстрактні поняття вживаються з означеним артиклем, проте можуть виступати і з нульовим артиклем у сполученні з певними прийменниками, як-от: *bei gutem Glauben* «з добрими намірами», *kraft guten Glaubens* «керуючись добрими намірами», *in Allgemeinen Geschäftsbedingungen* «у загальних умовах укладання договору». Відсутність означеного артикля залежить тут від вживання відповідного прийменника, проте спостерігається також у поєднанні з іншими лексичними одиницями як у терміносполуках, так і в складних словах, наприклад, *wegen Formmangels* «у зв'язку з недотриманням форми». Ці сталі терміносполуки можуть слугувати відправним пунктом для утворення інших лексичних одиниць. При цьому вони у своїй незмінній лексичній та синтаксичній формі можуть входити до складу інших комплексних сполучень кількох слів: *in gutem Glauben sein* «мати добрі наміри», *gegen die guten Sitten verstoßen* «порушувати моральні норми». Крім того, кореневі морфеми в незміненому лексичному сполученні вживаються для утворення похідних слів, наприклад, *gutgläubig* «добросовісний» у словосполученні *gutgläubiger Erwerb* «добросовісне набуття».

Конструкції, утворені таким способом (аналітично чи синтетично), можуть, у свою чергу, мати різний рівень сталості. Так, терміносполука *Verstoß gegen die guten Sitten* «порушення моральних норм» можна перетворити в складне слово *ein Sittenverstoß* «порушення моральних норм». Хоча тут один із компонентів опускається, цілісність поняття *gute Sitten* «моральні норми» зберігається; стрижневе слово *Sitten* «звичаї» вже містить в собі ознаку *gut* «добрий».

З погляду семантики терміносполуки цієї групи номінують загально визнані правові конструкції і вживаються без зміни своєї форми в будь-якому тексті. Цей рівень сталості відображається в тому, що терміносполуки (за винятком *Allgemeine Geschäftsbedingungen* «загальні умови укладання договору») мають по одному латинському еквіваленту, який має таку ж зовнішню структуру, пор.: *der gute Glaube* «добрі наміри» = *bona fides*, *die guten Sitten* «моральні норми» = *boni mores*. Оскільки це явище характерне для всіх елементів цієї групи, воно розглядається як визначальна ознака.

Другу групу за моделлю «прийменник / дієприкметник I / дієприкметник II + іменник» утворюють варіативні терміносполуки, які за певних умов можуть зазнавати незначних змін, наприклад: *aufschiebende Bedingung* «обставина, яка тимчасово перешкоджає виконанню умов договору», *ungerechtfertigte Bereicherung* «незаконне збагачення», *vereinbarte Beschaffenheit* «узгоджений висновок про стан майна», *widerrechtliche Drohung* «протиправна погроза», *zugesicherte Eigenschaft* «гарантована якість», *grobe Fahrlässigkeit* «груба необережність», *beschränkte Geschäftsfähigkeit* «обмежена дієздатність», *entgangener Gewinn* «упущена вигода», *dienendes Grundstück* «обслуговуюча земельна ділянка», *unerlaubte Handlung* «правопорушення», *elterliche Sorge* «батьківська турбота та піклування», *arglistige Täuschung* «умисний обман», *schwebende Unwirksamkeit* «відносна недійсність договору», *gesetzliches Verbot* «правова заборона», *gesetzlicher Vertreter* «представник закону», *geheimer Vorbehalt* «невисловлене застереження», *rechtlicher Vorteil* «законна перевага». У цих терміносполуках на лексичному рівні не відбувається жодних змін: для найменування правової конструкції, особи чи дії в кожному окремому випадку завжди вживається одна й та ж лексика. Сталість лексичного наповнення підтверджується і спільним вживанням кореневих морфем компонентів у дефініціях чи експлікаціях, як-от:

1) *entgangener Gewinn* «упущена вигода»: *Als entgangen gilt der Gewinn, welcher ... – Упущеною вважається вигода, яка ...;*

2) *aufschiebende Bedingung* «обставина, яка тимчасово перешкоджає виконанню умов договору»: *die Bedingung kann aufschiebend [oder auflösend] formuliert sein. – Обставина може трактуватися як така, що призупиняє, або така, що відміняє тимчасово виконання умов договору;*

3) *beschränkte Geschäftsfähigkeit* «обмежена дієздатність»: *Beschränkte Geschäftsfähigkeit. Ein Minderjähriger ist ... in der Geschäftsfähigkeit beschränkt – Обмежена дієздатність. Невовнолітня особа є ... обмеженою в своїй дієздатності;*

Якщо номінації потребують позамовні явища, пов'язані з одним з правових понять певної терміносполуки, то для їх найменування використовуються ті самі кореневі морфеми, однак слово переходить в іншу частину мови, тобто має місце формальна модифікація, як-от:

1) *arglistige Täuschung* «умисний обман»: *weil der Beklagte ihn arglistig darüber getäuscht habe, dass ... – оскільки відповідач навмисне ввів в оману слідство, що ...;*

2) *entgangener Gewinn* «упущена вигода»: *... so dass ihm der entsprechende Gewinn entgangen ist – так, що він упустив належну вигоду;*

3) *aufschiebende Bedingung* «обставина, яка тимчасово перешкоджає виконанню умов договору»: *ein aufschiebend bedingter Kauf – договір купівлі-продажу, виконанню якого тимчасово перешкоджає певна обставина.*

Аналогічно до вище наведених прикладів для здійснення трансформації в морфологічних межах вихідної частини мови вживаються ті ж кореневі морфеми: *gesetzlicher Vertreter* «представник закону» → *gesetzliche Vertretung* «законне представництво», або вони вживаються з метою утворення складних слів, наприклад: *entgangener Gewinn* «упущена вигода» → *Gewinnentgang* «втрата вигоди»; *letzter Wille* «остання воля (заповіт)» → *letztwillig* → «згідно з останньою волею»; *grobe Fahrlässigkeit* «груба необережність» → *grobfahrlässig* «через грубу необережність».

Єдиною структурною зміною цих словосполучень є опущення компонента у межах одного тексту чи однозначного контексту, наприклад:

1) *wer zur Abgabe einer Willenserklärung durch arglistige Täuschung oder widerrechtlich durch Drohung bestimmt worden ist, kann die Erklärung anfechten* → *Hat ein Dritter die Täuschung verübt, ... [§123]* – Хто був змушений подати заяву про наміри шляхом умисного обману чи незаконними погрозами, має право її опротестувати → Якщо третя особа вдалася до обману, ...;

2) *so steht ihnen die elterliche Sorge ... zu* → *Die Sorge umfasst hierbei die Pflicht und das Recht, das Kind zu erziehen [§1616]* – їм по праву належить батьківська турбота ... → *Turbota* охоплює обов'язок та право виховувати дитину [§1616];

3) *wurde jemandem eine Vollmacht unter einem geheimen Vorbehalt erteilt, auch wenn der Geschäftsgegner den Vorbehalt nicht kennt* – Якщо доручення було комусь надане при невисловленому застереженні, навіть у випадку, якщо бізнес-партнер → не знає про застереження.

Як правило, структурна модифікація полягає в опущенні прикметникового означення, тобто в його заміні із застосуванням анафоризації під час перетворення словосполучення. У контексті означення опускається або під-

дається анафоризації зі стилістичних або прагматичних підстав, наприклад, для того, щоб уникнути повторення. Як і в загальнонародній мові, передумовою цього є повторне вживання словосполучення в межах одного тексту. За В. Вільдгеном, цей метод відповідає «анафоричному» [10, с. 240], що позначає один із композиційно-релевантних мікропроцесів під час утворення оказіональних складних слів. Найчастіше їх можна знайти в текстах законів, часто – в реченнях одного параграфу, які слідують одне за одним. Наприклад, словосполучення згадується вперше в першому реченні першого абзацу, а потім вживається знову в другому/третьому реченні другого/третього абзацу. Так, наприклад, опущення прикметникового компонента *gesetzlich* «законний», що виступає означенням до іменника *Vertreter* «представник», простежується виключно в текстах законів. «Анафоричне послаблення» простежується також у текстах коментарів до законів, які висвітлюють зміст безпосередньо вище згаданого параграфу, як-от: *wer zur Abgabe einer Willenserklärung durch arglistige Täuschung oder widerrechtlich durch Drohung bestimmt worden ist, ... [§123] – Хто керується правом вираження власного волевиявлення шляхом умисного обману або протиправною погрозою...; wenn sich die Willensbildung frei von Täuschung und Drohung vollzogen hat – ..., якщо волевиявлення відбувалося без обману та погрози. Розглянуте тут перетворення стосується вжитих в § 123 іменниково-прикметникових словосполучень *arglistige Täuschung* «умисний обман» та *widerrechtliche Drohung* «протиправна погроза». Власне, іменник *Drohung* «погроза» вже містить в собі ознаку *widerrechtlich* «протиправний» у всіх зазначених у §123 випадках. Відмінність від словосполучення *arglistige Täuschung* «умисний обман» полягає виключно в тому, що в Цивільному кодексі Німеччини поняття *widerrechtliche Drohung* «протиправна погроза» вживається не у вигляді словосполучення з моделлю утворення «прикметник + іменник», а як комплексна обставинно-дієслівна група з прийменником: *widerrechtlich durch Drohung bestimmt [worden sein]* «керуватися протиправною погрозою». В одному з таких формулювань чітко простежуються намагання законодавця експліцитно сформулювати кожний окремих аспекти: *widerrechtlich* «протиправний», *Drohung* «погроза».*

Опущення компонента може відбуватися з використанням додаткових лексичних засобів, коли цього вимагають наміри мовця та ситуативний контекст. Наприклад, у терміносполучі *gesetzliches Verbot* «правова заборона» в рамках одного тексту виразу простежується таке розгортання: *Verstoß gegen ein gesetzliches Verbot nach § → gegen das Verbot des Art. 1 § ... verstoßen – порушення правової заборони згідно з параграфом ... → порушити заборону згідно з статтею № 1, § ...*

Вищенаведені модифікації терміносполук пояснюються особливостями їх семантики та залежать від лексичного оточення та / або загального контексту. Розглянемо детальніше взаємодію цих факторів на прикладі із Цивільного кодексу Німеччини: в межах розділу, який утворює вузький контекст, у § 123 описується склад злочину за допомогою поширеної дієслівної групи: *Wer ... widerrechtlich durch Drohung bestimmt worden ist ... [§ 123] – Хто діє протиправно під впливом погроз. Наступний § 124 дає визначення строку оскарження («згідно з § 123»), яке відповідає вже згаданому вище «анафоричному послабленню»: *im Falle der Drohung [§ 124] – у випадку погрози. Таким же чином опускається прикметник у тексті закону, але вже в іншому ситуативному контексті: Die Anfechtung ... wegen Irrtums, Drohung oder ... [§ 318] – Оскарження ... у зв'язку з введенням в оману, погрозою чи ... Тут контекст визначають фахові знання про те, що в ньому мова йде однозначно про протиправну погрозу – *widerrechtliche Drohung* без експліцитного зазначення ознаки «*widerrechtlich* – протиправний».**

Дані приклади ілюструють, що семантико-семантичні відношення в терміносполуках обумовлені багатьма факторами. Вони зазнають змін лише шляхом включення їх в контекст після того, як вони були вжиті повторно. Однак видозміна обмежується деякими типами тексту – переважно це тексти коментарів до закону і фахові словники.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки: всі терміносполуки у фаховій мові юриспруденції поділяються за їх структурою та можливістю варіювання на дві групи: сталі та варіативні. Сталі терміносполуки охоплюють дуже обмежену групу словосполучень, які утворюються за моделлю «прикметник + іменник», де не простежується жодних синтаксичних, лексичних чи морфологічних змін. З формально-структурного погляду предикативне вживання прикметника і, як наслідок цього, поділ зовнішньої структури терміносполуки є неможливим; прикметник не можна опустити чи піддати анафоризації, навіть якщо терміносполука неодноразово вживається в тексті. Морфолого-категорійні ознаки складових залишаються в межах терміносполук незмінними: недопустимим є утворення форми множини від ключового іменника, і, навпаки, існують терміносполуки, які вживаються лише в множині. Сталість терміносполук простежується також у тому, що вони здебільшого вживаються з певними дієсловами або підпорядкованими їм іменниками, а тому їх можливо перетворити у складну обставину на основі тих самих кореневих морфем. Сталі терміносполуки вживаються з означеним артиклем, що відповідає мовним нормам, за якими загальновідомі предмети, принципи та явища дійсності слід вживати з означеним артиклем. Окремі відхилення від цього вживання характерні лише для певного типу тексту, зокрема коментарів до законів, що пояснюється специфікою цього типу тексту – передати в дуже обмеженому обсязі якомога більше інформації, що має місце при тезисному способі викладення.

Варіативні терміносполуки можуть за певних умов зазнавати незначних змін, наприклад опущення компонента у межах одного тексту чи однозначного контексту. Як правило, структурна модифікація полягає в опущенні прикметникового означення, тобто в його заміні з застосуванням анафоризації під час перетворення словосполучення. У контексті означення опускається або піддається анафоризації зі стилістичних або прагматичних підстав, наприклад, для того, щоб уникнути повторення. Передумовою цього є повторне вживання словосполучення в межах одного тексту. Опущення компонента може відбуватися з використанням додаткових лексичних засобів, коли цього вимагають наміри мовця та ситуативний контекст.

Перспективним вважаємо дослідження сталих і варіативних дієслівних терміносполук у фаховій мові юриспруденції, що матиме прикладне значення для методики викладання іноземних мов.

Література:

1. Лейчик В.М. Терминоведение : предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – 2-е изд. – М. : Ком- Книга, 2006. – 382 с.
2. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии / Д.С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 247 с.
3. Чайка О.І. Терміносплука як мінімальна синтаксична одиниця (на матеріалі українських, англійських і португальських термінів зобов'язального права) / О.І. Чайка // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологічна». – Вип. 56. – С. 323–326.
4. BGB. Bürgerliches Gesetzbuch. – 79. Aufl. – München: dtv, 2017. – 890 S.
5. Ďuricová A. Terminusbildende Funktion des Adjektive in der Fachsprache. Ein Aspekt der Textgestaltung / A. Ďuricová // Aspekte der Textgestaltung. Referate der internationalen Germanistischen Konferenz, Ostrava. – 2001. – S. 217–221.
6. Entscheidungen des Bundesgerichtshofes in Zivilsachen: BGHZ / Hrsg. von den Mitgliedern des Bundesgerichtshofes und der Bundesanwaltschaft. – Bd. 208. – Köln [u.a.]: Heymanns, 2016. – 662 S.
7. Jeand'Heur B. Die neuere Fachsprache der juristischen Wissenschaft seit der Mitte des 19. Jahrhunderts unter besonderer Berücksichtigung von Verfassungsrecht und Rechtsmethodik / B. Jeand'Heur // Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft. HSK 14.1. Hrsg. von Hoffmann et al. – Berlin / New York: de Gruyter, 1998: 1286 – 1295.
8. Palandt. Bürgerliches Gesetzbuch.–76. Aufl.–München: Beck, 2017. – 3247 S.
9. Weinrich H. Textgrammatik der deutschen Sprache / H. Weinrich, M. Thurmair, E. Breindl, E.-M. Willkop. – Hildesheim: Georg Olms, 2003. – 1112 S.
10. Wildgen W. Makroprozesse bei der Verwendung nominaler Ad-hoc-Komposita im Deutschen / W. Wildgen // Deutsche Sprache. – 1982. – Nr. 1. – S. 237–257.

Анотація

**А. ДЕРЯБИНА. СТАЛІ ТА ВАРІАТИВНІ ТЕРМІНОСПОЛУКИ
У ФАХОВІЙ МОВІ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

У статті досліджено сталі іменниково-прикметникові терміносполуки фахової юридичної мови, що використовуються під час укладання правових законів, актів, під час ведення судової справи тощо. Виявлено структурні та граматичні особливості термінів німецької субмови юриспруденції; встановлено структурні типи терміносполук; прослідковано їх граматичні модифікації. Матеріалом слугували Цивільний кодекс Німеччини, окремі судові вироки на державному і федеральному рівнях, а також коментарі до цивільного кодексу Німеччини.

Ключові слова: терміносполуки, юриспруденція, фахова юридична мова, структурні особливості.

Аннотация

**А. ДЕРЯБИНА. ПОСТОЯННЫЕ И ВАРИАТИВНЫЕ
ТЕРМИНОСОЧЕТАНИЯ ЯЗЫКА ЮРИСПРУДЕНЦИИ**

В статье рассмотрены именительно-прилагательные устойчивые терминосо сочетания профессионального юридического языка, используемые при заключении правовых законов, актов, ведении судебных дел. Выведены структурные и грамматические особенности терминов немецкого субязыка юриспруденции; установлены структурные типы терминосо сочетаний; прослежены их грамматические модификации. Материалом послужили Гражданский кодекс Германии, отдельные судебные приговоры на государственном и федеральном уровнях, а также комментарии к гражданскому кодексу Германии.

Ключевые слова: терминосо сочетания, юриспруденция, профессиональный юридический язык, структурные особенности.

Summary

**A. DERYABINA. STEEL AND TERMINOLOGICAL VARIANT
IN PROFESSIONAL LANGUAGE OF JURISPRUDENCE**

The article deals with the terminological steel professional legal language used at the conclusion of the legal laws and regulations, in litigation and so on. Structural and grammatical features of German professional sublanguages jurisprudence. A target set term-combinations structural types and follow their grammatical modifications. Material for investigation serves as a solid sample adjectival noun-term-combinations issued with the German Civil Code, some court decisions at the state and federal levels, as well as comments on the German Civil Code.

Key words: term-combinations, jurisprudence, professional law language, structural features.

*асистент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету
«Львівська політехніка»*

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ПОЕТИЧНОГО СИНТАКСИСУ ПОЕЗІЇ СИЛЬВІ ПЛАТ

Серед об'єктів лінгвістичного аналізу творчого доробку Сильвії Плат ми мусимо звернути увагу не лише на лексико-семантичні особливості її поетичного стилю, концептосферу значущих для конкретного автора образів та понять, але й на таку рису мовно-художнього втілення ідіостилю поетеси, як експресивний поетичний синтаксис.

Вивчення синтаксичних засобів мовної експресії як стилістичних можливостей літературних творів має свою традицію, і особливого значення цей напрям лінгвістики набуває з 90-х років минулого століття поза межами власне літературознавства, а також як предмет лінгвокультурології. Ідея найтіснішого зв'язку мови та культури розглядається з часів В. Гумбольдта, і на сьогодні антропоцентричність мови є очевидною. Як зазначав мовознавець Я. Бодуен де Куртене, «мова існує лише в індивідуальних мізках, лише в душах, лише в психіці індивідуумів чи осіб, котрі складають дану мовну спільноту» [1, с. 207].

Поряд з іншими функціями мови, такими як комунікативна та номінативна, лінгвісти виокремлюють експресивну. Саме остання здійснюється не лише лексико-семантичними інструментами, структурно-композиційними прийомами, але також за допомогою синтаксичних конструкцій, котрі мають виразну індивідуальність і також свідчать про механізми авторської свідомості за допомогою вибору тих чи інших синтаксичних одиниць, фіксують мовну особистість автора [2].

Як вказує американський дослідник Kh. N. Nofal в роботі «Синтаксичні аспекти поезії: прагматична перспектива», «мова поезії відрізняється від мови інших літературних жанрів. Тобто граматичні та синтаксичні конструкції поетичних текстів відрізняються не лише від розмовних, але й від прозових взагалі, включаючи художні та твори інших жанрів. Для поетичної експресивності мовні правила мусять бути змінені, аби дозволити певну «свободу» чи «обмеження» у використанні мовних одиниць як у межах поетичного тексту, так і поза ними. Отже, література, і особливо поезія, не може розглядатися окремо від мовних правил, без глибоких знань синтаксису. ... незавершені речення, речення без кінцевого дієслова чи іменника є засобом, яким поети по-різному користуються заради збільшення експресивності» [3, с. 41].

У наш час над проблемами експресивного синтаксису як окремого напрямку синтаксичних досліджень працюють також українські дослідники: С.Я. Єрмоленко, А.П. Загнітко, Н.В. Гуйванюк, В.М. Ткачук, І.О. Дегтярьова. Як зазначає український дослідник А.П. Загнітко, з експресивністю пов'язані такі різновиди суб'єктивної модальності: «1) позитивне або негативне суто емоційне (пов'язане зі сферою почуттів-переживань) ставлення до позначуваного; 2) кваліфікативно-оцінне ставлення до позначуваного, що ґрунтується на усвідомленні членами певного мовного колективу відповідного якісного (квалітативного) або кількісного (квантитативного) «стандарту» буття позначуваного, відхилення від якого зумовлює позитивну або негативну оцінку; 3) соціальні реакції на позначуване, пов'язані з настановою мовців на окремі норми вжитку засобів у відповідних умовах мовлення або стилістичних шарах мови, порушення яких зумовлює позитивний або негативний соціально-рольовий ефект» [4, с. 97]. Дисертаційні дослідження Н. Ладияк «Естетична функція синтаксису прози Івана Багряного» (2007), Н. Івкової «Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі» (2007), Т. Шевченко «Парцеляція в українському поетичному мовленні другої половини ХХ ст.» (2007) засвідчують дослідницький інтерес до синтаксичних засобів вираження експресивності. Як підкреслює С.Я. Єрмоленко, експресивність синтаксису пов'язана зі структурами, що несуть у своїй семантиці відтінок розмовного, невимушеного стилю, а також з особливим актуальним членуванням фрази, виділенням теми і реми. Виконувати експресивну функцію в конкретному тексті здатні будь-які мовно-виразові засоби, проте в мові існують усталені прийоми досягнення експресивності висловлюваного – тропи і фігури, і тому синтаксичні засоби експресії також пов'язані з поняттям про стилістичні фігури [5, с. 327]. Однак стилістичний синтаксис, як наголошує С.Я. Єрмоленко, не обмежується типовими стилістичними фігурами (повторами, еліпсами, переносами), тобто явищами так званого поетичного синтаксису, або синтаксису тексту (віршового, прозового). Стилістичний синтаксис – це синтаксичні структури з погляду додаткового стилістичного компонента в їхній семантиці, який (стилістичний компонент) і робить стиль саме таким, а не іншим, тобто надає йому загальних характеристик, а в межах їх – різних стилістичних колоритів, тональностей, реєстрів [6, с. 337].

Нагадаємо, що синтаксис як поняття включає в себе такі мовні одиниці, як речення та їх структуру, типи, особливості будови та порядку слів. Для дослідника іншомовної, в даному випадку – англійської поезії, актуальним стає розуміння різниці синтаксичної будови порівняно з українською мовою. Експресивно-стилістична функція речень та їх форми в поезії Сильвії Плат потребує особливо уважного ставлення під час аналізу. Серед дослідників стильових особливостей синтаксису пропонується аналіз речень із точки зору кількості слів у реченні, їх складності, підрядності, наявності чи відсутності інверсії, використання особливих прийомів, таких як синтаксичний паралелізм, ампліфікація, епанафора, парцеляція, повтор тощо. Аналіз поетичного тексту порівняно з прозовим художнім текстом має брати до уваги також те, що поет мусить підпорядковувати будову речень не

лише потребам експревізації, але й рими, розміру, ритму. У цьому сенсі лінгвістичний аналіз іншомовного тексту ускладнюється іншою системою розділових знаків та усталених норм реченнстворення, ритміко-інтонаційними відмінностями, що витікають із характеристики мови автора.

Сильвія Плат як поетеса, безумовно, використовує всі наявні інструменти поетичного стилю і демонструє багатство синтаксичних засобів та їх виражальні можливості. Метрика, строфіка, акцентуація у віршах поетеси свідчить про її талант добирати саме таку форму поетичного тексту, яка найбільше сприяє задумові авторки донести до читача власні думки та почуття. У поетичній творчості Сильвії Плат є приклади всіх типів строф, які знає сучасна поезія. Так, у вірші «Cinderella» (Попелюшка) є приклад класичного катрену – чотиривіршу із перехресним римуванням:

The prince leans to the girl in scarlet heels,
Her green eyes slant, hair flaring in a fan
Of silver as the rondo slows; now reels
Begin on tilted violins to span [7].

У то же час ми бачимо класичний прийом розриву мовної структури складного речення на частини задля потреби римування у всіх чотирьох рядках тексту.

Класичний для аналізу творчості Плат вірш «Daddy» (Татусь) є прикладом пентами – п’ятирядкової строфи з використанням на початку першої строфи повтору - ампліфікації:

You do not do, you do not do
Any more, black shoe
In which I have lived like a foot
For thirty years, poor and white,
Barely daring to breathe or Achoo.

Ти не тиснеш, не тиснеш
Більше уже, чорний черевуку,
Де я наче нога жила
Тридцять років, бідна й бліда,
Ледве наслідившись дихати.

Цей прийом тут очевидно використаний задля підсилення емоції визволення від батькової влади. У третьому та четвертому рядку ми бачимо інверсію, коли невластиво для нормативної англійської мови означення (прикметник) poor and white використовується після іменника. Цей приклад інверсії також підсилює метафору ув’язнення, використану поетесою у цьому уривку. Реприза «An engine, an engine» на початку сьомої строфи напружує читача образом руху поїздів з депортованими євреями, а епіфора – повтор тих самих конструкцій наприкінці суміжних речень у сьомій та восьмій строфах – «Chuffing me off like a Jew. / A Jew to Dachau, Auschwitz, Belsen. / I began to talk like a Jew. / I think I may well be a Jew», «I may be a bit of a Jew» підсилює емоційну пов’язаність Сильвії Плат з образами Голокосту, котрими наповнений вірш «Daddy». У шостій строфі ми бачимо приклад не просто експресивної репризи, але й навмисного використання слів з іншої, німецької мови заради фонетичного підсилення емоційно чітко зазначеного ставлення авторки: «It stuck in a barb wire snare. / Ich, ich, ich, / I could hardly speak». Емфотична інтонація цього рядку демонструє схвильованість ліричного героя, підсилює семантичні маркери, використані у вірші.

Повтор у поезії Сильвії Плат часто виступає як частина риторичних запитань: «Will you marry it, marry it, marry it?» (Ви одружитесь, одружитесь, одружитесь?) – вірш «The Applicant» (Претендент). Як засіб експресивного синтаксису реприза поєднується з вигуками та зверненнями, також із підкреслено німецькомовним звертанням Herr: Herr Doktor/ So, Herr Enemy.../ Beware.. Beware/ (Пане лікарю, що ж, пане Враже, остерігайтеся, остерігайтеся...) – вірш «Lady Lazarus» (Пані Лазар).

У вірші «Fever-103» (Лихоманка-103) ми бачимо яскравий прояв вибухової природи поезики Плат: окремі образи – це і є фрагменти свідомості-чуттєвості, змішані в сферу потоку – в стихію поетичної мови. Пік емоційності Сильвія Плат притримує до кінця, тримаючи читача в напрузі і граничної сконцентрованості, бажаючи бути вислуханою та зрозумілою до кінця:

I think I am going up,
I think I may rise –
The beads of hot metal fly, and I love, I

Am a pure acetylene
Virgin
Attended by roses,

By kisses, by cherubim,
By whatever these pink things mean!
Not you, nor him

Nor him, nor him
(My selves dissolving, old whore petticoats) –
To Paradise.

Я думаю, що я здіймаюся доверху,
Я думаю, що я можу піднятися –
Кульки гарячого металу літають, і я люблю, я
Є чистий ацетилен
Діви,
що супроводжується трояндами,

Поцілунками, херувимами,
Щоб ці будь-які рожеві речі не означали!
Не тобі, не йому.

Не йому, і не йому
(Мої «Я» розчиняються, мов стара
спідниця повії) –
До раю.

Ми бачимо тут звичні для синтаксичної експресії поетеси репризи та епіфори, рядки різної довжини, іноді – відсутність рими, але чіткий інтонаційно-ритмічний малюнок вірша, який повторює хворобливе дихання з паузами розірваних речень. Також використання несподіваних слів, наприклад хімічного терміну, що означає як певну речовину, так і яскраве біло-сліпуче полум'я під час горіння, несподіване поєднання в близьких строфах слів на позначення Діви, повії, раю, і константна тема Сильвії – втрата власної «самості» – все це створює надзвичайно динамічну, естетично несподівану поезію.

Пропуск логічно необхідних елементів висловлювання може приймати різні форми і мати різні стилістичні функції. Сюди відносяться використання односкладних і неповних речень (еліпс), замовчування або близький до нього апозіопезис (недомовлення) – стилістична фігура, що утворюється несподіваною паузою, котра розриває конструкцію. Найкраще такі синтаксично-стильові прийоми використовуються для передачі вагань чи розпачу автора. Вже згадуваний вірш «The Applicant» надає блискучий приклад вказаних прийомів:

Stitches to show something's missing? No, no? Then
How can we give you a thing?
Stop crying.
Open your hand.
Empty? Empty. Here is a hand

To fill it and willing
To bring teacups and roll away headaches
And do whatever you tell it.
Will you marry it?
It is guaranteed

Як ми бачимо, Сильвія використовує рядки різної довжини, вільно поводяться із римою, розриваючи речення не лише між рядками однієї строфи, але й між строфами, використовуючи навмисно обірвані неповні речення. Використовуючи синтаксично невиправдані паузи в середині рядка, поетеса дає можливість читачеві підготуватися до нового сплеску чуттєвості. У цьому ж уривкові ми бачимо саркастичну інтонацію, підсилену риторичним запитанням та риторичною відповіддю «Empty? Empty» (Пуста? Пуста). Схожі стилістичні засоби поетеса використала і в поезії «Ariel».

*And now I
Foam to wheat, a glitter of seas*

*I тепер я
Піна пшениці, блиск морів*

Рідкісним для поезії є використання дев'ятирядкових строф – нон. Прикладом нони в поезії Сильвії Плат є вірш «Blackberruyng» (Збирання ожини).

Nobody in the lane, and nothing, nothing but blackberries,
Blackberries on either side, though on the right mainly,
A blackberry alley, going down in hooks, and a sea
Somewhere at the end of it, heaving. Blackberries
Big as the ball of my thumb, and dumb as eyes
Ebon in the hedges, fat
With blue-red juices. These they squander on my fingers.
I had not asked for such a blood sisterhood; they must love me.
They accommodate themselves to my milkbottle, flattening their sides.

Нікого у провулку, і нічого, нічого, крім ожини,
Ожина по обидві сторони, хоча праворуч в основному,
Алея ожини, котра спускається донизу і чіпляє гачками, і море
Деся наприкінці її, здіймаючись хвилями. Ягоди ожини
Великі, як мій палець, німі як очі
чорні в огорожі, маслянисті,
З синьо-червоним соком. Вони розтікаються по моїх пальцях.
Я не просила такого сестринства по крові; вони повинні любити мене.
Вони прилаштовуються до моєї молочної пляшки, вирівнюючи її стінки.

Як можна побачити, у цьому вірші ми також зустрічаємося з репризою, навмисним розривом речень, рваним ритмом та інтонацією, котрі досягаються перш за все наведеною синтаксичною будовою вірша.

Більшість поезій Сильвії Плат мають великі строфи, значний розмір вірша, що визначається складною сюжетною лінією, містить багато речень різного типу. Взагалі варто зазначити, що найбільш експресивні, емоційно напружені вірші Сильвії Плат мають складну синтаксичну конструкцію, іноді поетеса використовує верлібр:

The tulips are too excitable, it is winter here.
Look how white everything is, how quiet, how snowed-in.
I am learning peacefulness, lying by myself quietly
As the light lies on these white walls, this bed, these hands.

I am nobody; I have nothing to do with explosions.
I have given my name and my day-clothes up to the nurses
And my history to the anesthetist and my body to surgeons.

Тюльпани дуже збудливі, зима вже тут.
Подивіться, яке біле все довкола, як тихо, як сніжно.
Я навчаюся спокою, лежачи спокійно
У міру того як світло лежить на цих білих стінах, цьому ліжку, цих руках.
Я ніхто; Я не маю ніякого відношення до вибухів.
Я дала своє ім'я і свій щоденний одяг медсестрам
І свою історію анестезіологу, а своє тіло хірургам.

Наведені нечисельні приклади дають лише приблизне уявлення про багатство експресивного синтаксису Сильвії Плат. Ширше й ретельніше дослідження стилістичних засобів експресивної поезії Сильвії Плат особливо актуальне для вітчизняного перекладознавства, літературної критики та лінгвокультурології, ще чекає на нових авторів.

Література:

1. Піскунов О.В. Мова як динамічна системі в студіях Казанської лінгвістичної школи. – Сучасні тенденції розвитку мов. Серія 9. / О.В. Піскунов // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Вип.10, 2013.
2. Чеснокова Г.Д. Набоков и английский синтаксис / Г.Д. Чеснокова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.proza.ru/2010/01/20/295>.
3. Kh. H. Nofal. Syntactic Aspects of Poetry: A Pragmatic Perspective. English Language and Literature Studies / Vol. 1, No. 2; December 2011/ Published by Canadian Center of Science and Education – URL : <http://www.ccsenet.org/journal/index.php/ells/article/viewFile/13311/9181>.
4. Загнітко А. Теорія сучасного синтаксису: Монографія. Вид. 2-ге, виправл. I доп. / А. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 294 с.
5. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
6. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: (стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999.
7. Усі цитування поезії Сильвії Плат здійснюються за виданням: Plath Sylvia. The Collected poems (edited by Ted Hughes). – New York : Harper Collins Publishers, 2008. – 352 p.

Анотація

О. ЗАБОЛОТНА. ЕКСПРЕССИВНІСТЬ ПОЕТИЧНОГО СИНТАКСИСУ ПОЕЗІЇ СИЛЬВІЇ ПЛАТ

У статті досліджуються особливості поетичного синтаксису поезії Сильвії Плат. Особлива увага приділяється індивідуальному стилю авторки. Сильвія Плат використовує всі наявні інструменти поетичного стилю та демонструє багатство синтаксичних засобів та їх виражальні можливості.

Ключові слова: експресивний синтаксис, поетична мова, метафора, інверсія, синтаксична експресія, верлібр.

Анотация

О. ЗАБОЛОТНА. ЭКСПРЕССИВНОСТЬ ПОЭТИЧЕСКОГО СИНТАКСИСА ПОЭЗИИ СИЛЬВИИ ПЛАТ

В статье исследуются особенности поэтического синтаксиса поэзии Сильвии Плат. Особое внимание уделяется индивидуальному стилю автора. Сильвия Плат использует все имеющиеся инструменты поэтического стиля и демонстрирует богатство синтаксических средств и их выразительные возможности.

Ключевые слова: экспрессивный синтаксис, поэтический язык, метафора, инверсия, синтаксическая экспрессия, верлибр.

Summary

O. ZABOLOTNA. EXPRESSIVITY OF THE SYLVIA PLATH'S POETIC SYNTAX

The article deals with the main features of Sylvia Plath's poetic syntax. Particular attention is paid to the individual style of the author. Sylvia Plath uses all available instruments of the poetic style and demonstrates the richness of the syntactic means and its expressive possibilities.

Key words: expressive syntax, poetic language, metaphor, inversion, syntactic expression, free verse.

аспірант кафедри англійської філології
і філософії мови імені професора
О. М. Мороховського
Київського національного
лінгвістичного університету

МУЛЬТИМОДАЛЬНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ БРИТАНСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ С. БЕККЕТА “WATT”)

Сучасні лінгвостилістичні дослідження характеризуються зростанням інтересу вчених до інтеграційних процесів у художньому тексті. Це вимагає міждисциплінарних зусиль і характеризується комплексним аналізом присутності в тексті елементів інших знакових систем.

Останнім часом на стику стилістики і соціальної семіотики виникла нова галузь досліджень – мультимодальна стилістика, яка фокусується на вивченні способів конструювання значень і породження смислів у ракурсі не лише власне вербальних, а й аудіальних, просторових, візуальних та інших модусів [1]. Об'єктом дослідження мультимодальної стилістики є не лише такі поліаспектні дискурсивні утворення, як комікси, реклама, кінофільми, театральні вистави, пісні, а і власне художній текст в інтерсеміотичному поєднанні його візуальних, графічних і поліграфічних параметрів [2, с. 47].

Особливого значення мультимодальні дослідження набувають для аналізу художньої прози епохи модернізму. Цей період характеризується розмитістю форм під впливом імпресіонізму та постімпресіонізму [2, с. 3], фрагментарністю, ускладненням структур, використанням техніки потоку свідомості і, що важливо, інтеграцією таких видів мистецтва, як живопис і музика, в художньому тексті.

Актуальність цієї статті зумовлена стрімкою тенденцією до інтеграції різноманітних сенсорних модусів, що відбивають присутність різних видів мистецтва в художньому дискурсі. Художній текст стає дедалі більш багатомірним, поєднуючи різноманітні мистецькі техніки, і тому потребує додаткових зусиль та новітніх підходів до аналізу.

Метою статті є визначення ролі мультимодальності в художній літературі британського модернізму та окреслення подальших перспектив розбудови мультимодальних студій. Оскільки поняття мультимодальності є порівняно новим у стилістиці, важливим є виявлення перспективних напрямів дослідження цього явища.

Основними завданнями роботи є такі:

- 1) визначити зміст поняття мультимодальності в лінгвістиці;
- 2) окреслити основні підходи до вивчення мультимодальності у вітчизняних та зарубіжних стилістичних студіях;
- 3) висвітлити стилістичні особливості художньої прози британського модернізму;
- 4) проаналізувати присутність мультимодальних елементів у прозі британського модернізму на прикладі роману С. Беккета “Watt”;
- 5) намітити перспективні напрями досліджень у галузі мультимодальної стилістики.

Поняття «мультимодальність» впливає з феноменології поєднання різних семіотичних модусів буття об'єкта дослідження [3, с. 117]. Г. Кресс характеризує мультимодальність як процес спілкування із залученням різноманітних модусів: письма, усного мовлення, жестів, візуальних образів тощо. Власне модус є каналом комунікації, культурно впізнаваним шляхом передачі інформації від одного співрозмовника до іншого [4, с. 114].

Більшість дослідників вивчає мультимодальність художньої прози з позицій соціальної семіотики [5; 4; 1; 6; 7]. Так, праці Т. вен Люена містять глибокий аналіз семіотичного, філософського, культурно-історичного, релігійного, естетичного підґрунтя в сприйнятті модусу кольору в мистецтві, літературі та повсякденному житті, а також розробку власної «параметричної теорії кольору» [7, с. 58–60].

Об'єктом дослідження Е. Болдрі і П. Тібо є взаємодія модусів мовлення, музики та звуку в їх інтеграції. Спираючись на соціальну семіотику М. Халлідея, вони застосовують «принцип інтеграції ресурсів» (resource integration principle) для аналізу способів взаємодії модусів у тексті [5, с. 4].

Іншу течію в мультимодальних розвідках представляють дослідники, що використовують когнітивний підхід. Так, Ч. Форсевілл у своїх працях не лише виявив картинковий, візуальний (pictorial) тип метафор у рекламному дискурсі та запропонував схему для їх аналізу, але й зробив внесок до теорії метафори Дж. Лакоффа і М. Джонсона, значно доповнивши її [8, с. 165–180; 3, с. 118].

Серед вітчизняних дослідників художнього тексту в мультимодальному аспекті слід відзначити праці О.П. Воробйової [2; 9 та ін.]. Згідно з її класифікацією мультимодальність у художньому дискурсі поділяється на: експліцитну (зовнішню), імпліковану (вбудовану, приховану) та інтегровану [9], а її вияви можуть набувати вигляду конфігурацій різних семіотичних модусів (візуального, аудіального, смакового, тактильного тощо), художньої імітації інших видів мистецтва (екфрасис, музичність і т. ін.), трансгресії між матеріальним і ментальним, «реальним» і віртуальним художніми світами або словесної голографії [2; 9].

Особливе місце в роботах дослідниці займає аналіз модусу музичності в художньому тексті. На думку О.П. Воробйової, музичність прози знаходить свій вияв щонайменше в п'яти маніфестаціях: 1) експлікованій

словесній, фоносемантичній та/або синтаксичній імітації звукового ряду, певних музичних жанрів або напрямів; 2) імітації музичних форм; 3) домінантному чи контрапунктному мотиві, що слугує сюжетним стрижнем або фоном для розгортання художньої оповіді, 4) прихованій присутності музичного ритму і мелодики [9, с. 34], а також 5) художній репрезентації сприйняття музики оповідачем чи персонажем художнього твору.

Розглянемо значення мультимодального аспекту дослідження для аналізу художньої прози епохи модернізму. Літературний модернізм охоплює період 1890-1930 років ХХ століття і характеризується радикальною інновативністю естетики письма; технічними експериментами; радше просторовою чи ритмічною, аніж хронологічною формою творів; рефлексією до самосвідомості; скептицизмом щодо людини як суб'єкта, яка перебуває в стані постійної невпевненості в реальності [10, с. 19].

Перелічені зміни в літературному процесі відбувалися в контексті епохи під впливом чисельних економічних, культурних та соціальних змін, науково-технічного прогресу, мистецтва, музики та джазу [10, с. 4–5].

Аспект музичності займає особливе місце в прозі письменників-модерністів. Так, британський письменник Дж. Джойс навмисно використовує музичні техніки, прийоми та імітацію музичних форм. Наприклад, композиція 11 розділу роману “Ulysses” (Улісс) відповідає композиції фуги як музичного твору, що свідчить про авторський літературно-музичний експеримент [11, с. 49].

Ще одна представниця британського модернізму В. Вулф вбачала у використанні музичних елементів у своїх роботах засіб творення новизни та «модерністськості», яка б відрізняла її роботи від творів вікторіанських письменників [12, с. 50].

Присутність мультимодальних елементів знаходить яскраве відображення в романі британського письменника-модерніста С. Беккета “Watt” (Уотт). Хоча цього автора не можна назвати модерністом у повному значенні слова, деякі його твори характеризуються суто модерністськими рисами: релігійним скептицизмом, глибокою інтроспекцією, технічними і формальними експериментами, «іграми розуму», мовними інноваціями, мізантропним відчаєм укупі з гумором, філософськими роздумами, втратою віри та культурною виснаженістю [10, с. 6].

Музичні мотиви є однією з найяскравіших мультимодальних рис у романі. Варто сказати, що С. Беккет був довершеним музикантом-піаністом і поціновувачем музики. Саме тому він застосовував у своїх текстах не лише музичні форми, техніки і терміни, а й власні музичні твори [13, с. 36]. На думку Х. Ліс, загальну тональність роману “Watt” можна схарактеризувати музичним терміном *diminuendo al niente* («затухання у ніщо»), що є символом неспроможності головного героя досягнути внутрішньої гармонії [14].

За вище зазначеною класифікацією музичних елементів у художньому тексті О.П. Воробйової, **експлікована словесна, фоносемантична та синтаксична імітація звукового ряду** знаходить в аналізованому творі вираження в таких стилістичних прийомах, як: алітерація та асонанс (“*watching the ashes greyen, redden, greyen, redden, in the grate, of the range*”, “*Where were we*”); рима (“*He even ventures to remove his hat, and set down his bags, without misgiving. Think of that! He removes his hat without misgiving*”); еліптичний речення (“*Wouldn't surprise me. All forgiven and healed. For ever. In a moment. To-morrow*”); вигуках (“*Haw! Hell! Haw!*”); паралельних конструкціях (“*What rubbish, said the gentleman. What nonsense, said the lady*”); риторичних запитаннях (“*Bun is such a sad word, is it not? And man is not much better, is it?*”) [9, с. 34; 15].

Художня репрезентація сприйняття музики оповідачем чи персонажем художнього твору присутня в романі у вигляді пісень та віршів. Варто сказати, що найперша з таких пісень – спів хору – графічно оформлена автором за допомогою позначень нот, пауз, ліг, тактових розділок та хорових партій [15]. До виявів цього типу можна віднести і голоси, які чує Уотт. Вони відіграють роль «музичного передчуття» [14].

У музичній кімнаті містера Нотта, крім піаніно, присутні бюст німецького композитора Дітріха Букстехуде та індійський струнний інструмент раванастрон. Х. Ліс вважає, що через протиставлення особистості Букстехуде, який досяг значних успіхів у покращенні налаштування і звучання інструментальної музики свого часу, та досить примітивного раванастрону Беккет показує «розірваність» західної музичної системи, а також неспроможність людини «настроїти» свій внутрішній інструмент [14].

Домінантним чи контрапунктним мотивом роману можна вважати вже згадане «затухання в ніщо» (*diminuendo al niente*). Ця музична тема характеризує роман як символ модерністського декадансу, втрати цілісності та гармонії.

Отже, в романі С. Беккета “Watt” мультимодальність проявляється через музичну імітацію звукового ряду на фоносемантичному та синтаксичному рівнях; фактичну присутність музики через звучання музичних творів та наявність предметів, пов'язаних із музикою; а також наявність домінантного музичного мотиву, що характеризує художню прозу британського модернізму як сповнену втрати яскравого, чистого звучання і схильну до деконструкції.

Висновки. Таким чином, сучасні мультимодальні дослідження є перспективною галуззю стилістичної інтерпретації художнього тексту, що потребує створення нових класифікацій та розробки нових теорій.

Перед мультимодальною стилістикою як новою галуззю стоїть низка завдань. По-перше, видається необхідним удосконалення термінологічного апарату для більш чіткого розрізнення модусів окремих жанрів та стилів усного й писемного мовлення.

По-друге, проблемою залишається вибір способу інтерпретації мультимодального дискурсу: аналіз модусу за модусом чи їх цілісної взаємодії. Хоча більшість сучасних лінгвістів схиляється до думки, що нові значення в мультимодальному дискурсі виникають лише в результаті комплексної інтеракції модусів, а не їх окремої присутності в тексті, це питання продовжує спонукати вчених до подальших розвідок у цьому напрямі.

По-третє, важливим є подальше дослідження художньої літератури модернізму як такої, що експліковано інтегрує різноманітні види мистецтва і музики зокрема. Роман С. Беккета “Watt” вбачається яскравим зразком мультимодальної прози епохи модернізму і потребує більш детальних міждисциплінарних досліджень.

Література:

1. Murray J. Composing multimodality // *Multimodal Composition: A Critical Sourcebook* / Ed. by Claire Lutkewitte. – Boston : Bedford/St. Martin’s, 2013. – P. 41–48.
2. Воробьєва О.П. Словесная голография в пейзажном дискурсе Вирджинии Вулф: модусы, фракталы, фузии / О.П. Воробьєва // *Когніція, комунікація, дискурс: Електронний збірник наукових праць. Серія «Філологія».* – Харків, 2010. – №1. – С. 47–74 [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vyrusk-nol-2010>
3. Nørgaard N. Key Terms in Stylistics / Nina Nørgaard, Beatrix Busse and Rocío Montoro. – London; New York: Continuum, 2010. – 269 p.
4. Kress G. *Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication* / Gunter Kress. – New York: Routledge, 2010. – 212 p.
5. Baldry A., Thibault P. *Multimodal Transcription and Text Analysis* / Andrew Baldry, Paul J. Thibault. – London / Oakville: Equinox, 2006. – 270 p.
6. Nørgaard N. Multimodality and the literary text: Making sense of Safran Foer’s *Extremely Loud and Incredibly Close* / N. Nørgaard // *New Perspectives on Narrative and Multimodality* / Ed. by R. Page. – New York and London: Routledge, 2010. – P. 115–126.
7. Leeuwen Th. van *The Language of Colour: an Introduction* / Theo van Leeuwen. – London: Routledge Publishing Co., 2011. – 120 p.
8. Forceville Ch. *Pictorial Metaphor in Advertising* / Charles Forceville. – London and New York: Routledge, 1996. – 233 p.
9. Воробйова О.П. Спокушання музикою: емоційна аура музичних мотивів у художній прозі (когнітивний етюд) / О.П. Воробйова // *Світ емоцій у дзеркалі когніції: мова, текст, дискурс: Тези доповідей Круглого столу, присвяченого ювілею проф. О.П. Воробйової (27 вересня 2012 р., КНЛУ).* – К. : Вид. центр КНЛУ, 2012. – С. 34.
10. Childs P. *Modernism* / Peter Childs. – 2nd edition. – N. Y. : Routledge, 2008. – 236 p. (*The New Critical Idiom*)
11. Синяя А.В. Принципы музыкальной организации романной прозы XX века: Т. Манн «Доктор Фаустус», Дж. Джойс «Улисс», Р. Олдингтон «Смерть героя»: автореф. дис. ... кандидата филологических наук: спец. 10.01.03 – литература народов стран зарубежья (европейская и американская литературы). – СПб., 2008. – 52 с.
12. Sutton E. ‘Within a Space of Tears’: Music, writing, and the modern in Virginia Woolf’s *The Voyage Out* // *Music and Literary Modernism: Critical Essays and Comparative Studies. 2nd Edition* / Ed. by Robert P. McParland. – Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2009. – P. 50–65.
13. Bryden M. Beckett and the sound of silence / M. Bryden // *Samuel Beckett and Music* / Ed. by Mary Bryden. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – P. 21–46.
14. Lees H. ‘Watt’: Music, Tuning and Tonality / Heath Lees [електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.english.fsu.edu/jobs/num09/Num9Lees.htm>
15. Beckett S. *Watt* [Електронний ресурс] / Samuel Beckett. – Режим доступу: https://www.unibamberg.de/fileadmin/uni/fakultaeten/split_lehrstuehle/englische_literatur/Materialien/Mueller/Beckett/Watt1.PDF

Ілюстративний матеріал

Анотація

О. КАЛІНИЧЕНКО. МУЛЬТИМОДАЛЬНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ БРИТАНСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ С. БЕККЕТА “WATT”)

Стаття присвячена аналізу основних напрямів лінгвопоетологічних досліджень мультимодальності художнього тексту, представлених у працях вітчизняних та зарубіжних учених. Визначено подальші перспективи цих наукових розвідок для сучасних стилістичних студій. Розглянуто роль мультимодального аспекту в аналізі художньої прози британського модернізму. Продемонстровано присутність мультимодальних елементів на прикладі роману С. Беккета “Watt” (Уотт).

Ключові слова: модус, мультимодальність, мультимодальна стилістика, модернізм.

Аннотация

Е. КАЛИНИЧЕНКО. МУЛЬТИМОДАЛЬНОСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ БРИТАНСКОГО МОДЕРНИЗМА (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА С. БЕККЕТА “WATT”)

Статья посвящена анализу основных направлений лингвопоетологических исследований мультимодальности художественного текста, представленных в работах отечественных и зарубежных ученых. Обозначены дальнейшие перспективы подобных научных разработок для современных стилистических студий. Рассмотрена роль мультимодального аспекта в анализе художественной прозы британского модернизма. Продемонстрировано присутствие мультимодальных элементов на примере романа С. Беккета “Watt” (Уотт).

Ключевые слова: модус, мультимодальность, мультимодальная стилистика, модернизм.

Summary

**O. KALINICHENKO. MULTIMODALITY OF BRITISH MODERNIST FICTION
(ON THE MATERIAL OF S. BECKETT'S "WATT")**

This article focuses upon the analysis of the main trends in linguopoetic research of literary text multimodality, addressed by Ukrainian and foreign scholars. It defines further prospects of such research for contemporary stylistic studies. The article examines the significance of multimodal aspect in research of British modernist fiction with a special emphasis on the multimodal elements in S. Beckett's "Watt".

Key words: modus, multimodality, multimodal stylistics, modernism.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії та
практики перекладу
Запорізького національного
технічного університету

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ МИТНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Із розвитком міжнародних відносин посилюється товарообіг на кордоні України. Митне оформлення товарів здійснюється відповідно до норм українського законодавства з наданням усієї необхідної документації українською мовою. Роль перекладу митних документів постійно зростає, і це зумовлює необхідність детального дослідження стильових, структурних, лексико-семантичних та граматичних особливостей зазначених текстів.

У сучасній лінгвістиці існують наукові праці, присвячені вивченню походження митної термінології (Дейнека В.М. [1]); виявленню її лінгвостилістичних й функціональних особливостей (Чухно Т.В. [2]); дослідженню лексичного наповнення англомовних митних документів (Светлічна А.А. [3]; Каллен Ю.В. [4]) тощо. На наш погляд, жанрово-стилістичні особливості митної (супровідної) документації залишаються актуальним і ще недостатньо дослідженим питанням у сучасній лінгвістиці. Тому метою цієї статті є виявити та узагальнити основні жанрово-стильові характеристики документів, що забезпечують легальне перевезення товарів через кордон України. Об'єктом дослідження слугували тексти митної документації. Предмет дослідження становили структурно-композиційні, лексичні та синтаксичні особливості митних документів, що розглядаються нами як особлива форма реалізації офіційно-ділового стилю. Матеріалом дослідження слугували документи, що знаходяться у вільному доступі на сайтах у мережі Інтернет [5–8].

Митні документи відносяться до офіційно-ділового стилю, метою якого є встановлення й визначення умов співробітництва двох або більше сторін, які можуть бути представлені державою, окремими членами суспільства, фізичними або юридичними особами, різними компаніями, організаціями, підприємствами тощо. Вони спрямовані на врегулювання правових відносин між суб'єктами господарської діяльності на рівні зовнішньоекономічних зв'язків.

Необхідність досягнення порозуміння в офіційно-діловій комунікації зумовлює особливості написання документів, дотримання чітко визначених, регламентованих стандартів їх складання, оскільки навіть найменша неточність може призвести до конфліктних ситуацій та небажаних наслідків, починаючи від збитків і закінчуючи юридичною відповідальністю. Митні документи є необхідним засобом для підтвердження законного переходу товарів через митний кордон, легальності торгівельних операцій. Вони мають надавати точну, правдиву і вичерпну інформацію щодо виробників, продукції та її характеристик, постачальників і покупців.

До цих документів належать: митна декларація (*Customs Declaration*), експортні, імпорتنі та валютні ліцензії (*Export, Import and Exchange Permits*), свідоцтво про походження товару (*Certificate of Origin*), консульська фактура (*Consular Invoice*), транзитні документи (*Transit / Transport Documents*), ветеринарні, санітарні та карантинні свідоцтва (*Veterinary, Sanitary and Quarantine Certificates*) [9, с. 153], сертифікати якості (*Quality Certificate*), документи, що забезпечують пільгове оподаткування (*Documents for Customs Clearance*), страхове свідоцтво (*Insurance Certificate*), інвойс (*Invoice*), проформа-інвойс (*Proforma Invoice*) тощо [10, с. 354].

Усі зазначені документи мають вигляд бланків із певним набором обов'язкових елементів, які заповнюються учасниками зовнішньоекономічних відносин. Варто зауважити, що стиль і мовні засоби викладу як обов'язкових, так і варіативних компонентів є однакоvim, оскільки вони покликані виконувати єдину, однозначну комунікативну мету.

Серед загальних стильових рис, притаманних митній документації, можна виділити ясність, точність, чіткість, послідовність і лаконічність викладу інформації, стандартизованість, нейтральність викладу фактів, відсутність двозначності, образності, емотивності та індивідуально-авторських, аксіологічних елементів. Крім того, в таких документах вживаються різноманітні коди, цифри, стандарти й інша специфічна інформація. Усі наведені характеристики сприяють підвищенню ефективності митного контролю, а також правового регулювання в разі необхідності.

Структура текстів, що досліджуються, також є чіткою і усталеною. У документах обов'язковим компонентом є реквізити, які розташовуються в певній послідовності, що полегшує сприймання і спрощує обробку контролюючими органами. Варто зауважити, що кількість і набір компонентів не є однакоvimими і залежать від типу документа та його призначення, але підпис є невід'ємною складовою частиною будь-якого документа, оскільки засвідчує його автентичність і робить його законним. Для більш стандартизованої організації текст ділиться на параграфи, пункти й підпункти.

На лексичному рівні спостерігається використання нейтральної лексики в прямому значенні: *place and date, materials listed, destination, consist of, cases, crates* і т.д. Офіційно-діловий стиль передбачає активне

вживання книжної лексики: *aforsaid, hereby, therewith, herein, hereon, endorsed* тощо. Крім того, спостерігається одноманітність лексичних одиниць, повторення слів, оскільки неточність і неоднозначне тлумачення, що можуть виникнути в разі використання синонімів, є неприпустимими.

Митні документи характеризуються наявністю термінів із різних галузей: економічної (*freight, payment, shipment, seller, currency of settlement, terms of delivery, unit price, total price*), юридичної (*cargo responsibility, liability, in breach of the applicable law*) та ін.; вживанням значної кількості абrevіатур: *b.l. (bill of lading), SAD (single administrative document), ATP (autonomous tariff preference)*; використанням кліше і сталих виразів: *the undersigned; to the best of its knowledge and belief, the products named in this document originated in; for account of the buyer; I hereby declare; the contents of this consignment are fully and accurately described above; according to applicable international and national governmental regulations* тощо.

Зазначені лексичні особливості покликані економити час на оформлення товарів, оскільки інформація надається за допомогою стислих, але містких за змістом лексичних одиниць. Однак розуміння спеціальної термінології, абrevіатур, особливих кліше та ін. не становить труднощів лише для фахівців цієї галузі, а перекладач може стикнутися з певними проблемами, спричиненими міжгалузевою омонімією термінів й абrevіатур.

Функціональне призначення митних документів визначає специфічні синтаксичні особливості текстів, що досліджуються. Як зазначає Н.М. Кожина, імперативність є однією з основних визначальних рис мовних одиниць в офіційно-діловому стилі [11, с. 320], реалізація якої найчастіше здійснюється за допомогою неозначених форм дієслова, інфінітиву й інфінітивних конструкцій: *This is to certify that the above-named materials are properly classified; the company named above has caused this policy to be signed by its duty authorized officers; Failure to comply in all respects with the applicable Dangerous Goods Regulations; It is necessary for the assured to give prompt notice to underwriters.*

Імперативності митним документам додають модальні дієслова *must, shall* (з другою і третьою особами це дієслово може виражати рішучість та наказовість), *to be to*: *Two completed and signed copies of this Declaration must be handed to the operator; the consignor shall sign the following statement. There shall be no interruption or suspension of transit unless due to circumstances beyond the control of the Assured. The carrier shall not make delivery of this shipment. If this shipment is to be delivered to the consignee without recourse on the consignor, the consignor shall sign the following statement.* Звичайно, окрім зазначених способів, імперативність реалізується через дієслова, вжиті в наказовому способі: *If included in field 17 indicate amount. Mark with 'X' or 'RQ' if appropriate.*

Ще однією ознакою митних документів є безособовість й абстрактність автора повідомлення, що реалізується через вживання таких граматичних форм і конструкцій:

1) пасивного стану дієслів: *Royalty payments or subsequent proceeds are paid or payable by the purchaser; the contents of this consignment are fully and accurately described above; the articles or substances are not prohibited for transport by air; until the goods are delivered to the final warehouse at the destination; shippers are required;*

2) дієприкметникових зворотів: *In the event of the vessel, wharf, warehouse, conveyance, or other cargo being fumigated by order of property constituted authority...; When shipping hazardous materials, the shipper's certification statement prescribed...*

Стислість і лаконічність митних документів досягаються шляхом використання неповних речень, а також дієприкметника минулого часу (Participle II): *the goods leave the warehouse at the place named in the policy for the commencement of the transit; The company named above; The risks covered by this policy include...; All prices quoted herein...*

Варто зауважити, що в офіційно-ділових паперах широко вживаються умовні конструкції, оскільки в них треба зазначити умови правопорушень та правопорядку [11, с. 322]. Митна документація не є виключенням, і умовні речення в ній представлені достатньо широко: *If this shipment is to be delivered to the consignee without recourse on the consignor, the consignor shall sign the following statement. If included in field 17 indicate amount. There shall be no interruption or suspension of transit unless due to circumstances beyond the control of the Assured. Mark with 'X' or 'RQ' if appropriate.*

Отже, як видно з усього зазначеного, митна документація є формою реалізації офіційно-ділового стилю, але специфіка її комунікативної мети зумовлює ряд характерних особливостей. Митні документи призначені максимально точно і стисло описати товари, їх характеристики, умови продажу й транспортування, а також зазначити можливі юридичні наслідки в разі невиконання певних умов. Усе це визначає необхідність повного відсторонення автора і, як результат, безособовість викладу інформації, що проявляється у використанні неозначених форм дієслова, безособових речень і пасивного стану. Стислість і лаконічність пояснює відсутність поширених речень і наявність інфінітивних і дієприкметникових конструкцій. Вживання модальних дієслів, імперативу та інфінітиву сприяє реалізації однієї з найважливіших функцій митних документів – імперативності.

На лексичному рівні максимальна точність досягається шляхом використання термінів, як економічних, так і юридичних, а також відсутністю синонімів, що виключає можливість двозначного тлумачення поданої інформації. Стандартизованість митної документації проявляється у використанні кліше і певних мовних штампів, що прискорює опрацювання документів на митниці.

Перспективою подальших досліджень може стати виявлення лексичних та граматичних труднощів, що виникають під час перекладу митної документації.

Література:

1. Дейнека В.М. Іншомовна основа термінології митної справи: способи термінотворення / В.М. Дейнека // Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки. – 2006. – №11(95), Т.2. – С. 34.
2. Чухно Т.В. Лінгвостилістичні особливості термінологічних сполучень в англійській мові (на прикладі митного дискурсу) / Т.В. Чухно // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: Міжвуз. зб. наук. ст. – 2010. – Вип. XXIII, ч. 1. – С. 471–478.
3. Светлічна А.А. Лексичне наповнення текстів англomовних митних документів / А.А. Светлічна // Англїстика та американїстика. – 2016. – Вип. 13. – С. 54.
4. Каллен Ю.В. Типологія лексичних одиниць у митному дискурсі / Ю.В. Каллен // Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Сер. : Філологія. – 2010. – Вип. 3. – С. 101–106.
5. Bill of Lading // Supply Chain Management Encyclopedia [Electronic resource]. – Access mode : http://scm.gsom.spbu.ru/index.php?title=Bill_of_Lading&oldid=5507.
6. Proforma Invoice/ Export order [Electronic resource]. – Access mode : http://build.export.gov/build/idcplg?IdcService=DOWNLOAD_PU.BLIC_FILE&RevisionSelectionMethod=Latest&dDocName=eg_main_044755.
7. Certificate of Origin [Electronic resource]. – Access mode : http://build.export.gov/build/idcplg?IdcService=DOWNLOAD_PUBLIC_FILE&RevisionSelectionMethod=Latest&dDocName=eg_main_044745.
8. Canadian Nursery Certification Program (CNCР) // Canadian Food Inspection Agency [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.inspection.gc.ca/plants/plant-pests-invasive-species/directives/date/-04-01/eng/1323820371646/1323820675188#a10d>.
9. Козик В.В. Зовнішньоекономічні операції і контракти : навч. посібник / В.В. Козик, Л.А. Панкова, Я.С. Карп'як, та ін. – К. : ЦНЛ, 2004. – 608 с.
10. Гребельник О.П. Митна справа / О.П. Гребельник. – К. : Центр учбової літератури. – 2014. – 472 с.
11. Кожина Н.М. Стилистика русского языка / М.Н. Кожина, Л.Р. Дускаева, В.А. Салимовский – 4-е изд., стереотип. – М. : Флинта : Наука, 2008. – 464 с.

Анотація

**К. ЛУТ. ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ
МИТНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ**

У статті досліджуються стильові, структурно-композиційні, лексичні та синтаксичні особливості митних документів. Увага приділяється виявленню функціональних характеристик текстів такого типу. Визначаються засоби реалізації виділених характеристик.

Ключові слова: митна документація, офіційно-діловий стиль, імперативність, стандартизованість, безособовість.

Аннотация

**Е. ЛУТ. ЖАНРОВО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ТАМОЖЕННОЙ ДОКУМЕНТАЦИИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ**

В статье исследуются стилевые, структурно-композиционные, лексические и синтаксические особенности таможенных документов. Внимание уделяется выявлению функциональных характеристик текстов такого типа. Определяются средства реализации выделенных характеристик.

Ключевые слова: таможенная документация, официально-деловой стиль, императивность, стандартизованность, безличность.

Summary

K. LUT. GENRE-STYLISH FEATURES OF CUSTOMS DOCUMENTS IN ENGLISH

The article deals with stylistic, structural and compositional, lexical and syntactic features of customs documents. Special attention is paid to the functional characteristics of such texts. The means of realization of these characteristics are determined.

Key words: customs documents, style of official documents, imperativeness, standard, impersonality.

здобувач кафедри практики
англійської мови
Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИСЛОВЛЕНЬ КОМУНІКАНТА-ЕГОЇСТА

Актуальність нашого дослідження зумовлена загальною антропоцентричною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на вивчення особливостей мовленнєвої поведінки комунікантів крізь призму міжособистісної комунікативної взаємодії. Важливим є звернення до питань, пов'язаних із багатоаспектним вивченням сутності й функцій суб'єкта мовлення.

Лінгвісти досліджують багатоаспектність людського буття і його відображення в мові. Досліджується не лише мова і мовлення, а й мовленнєва поведінка людини, мовна особистість та проблеми її формування: дискурс акценту йованих мовних особистостей (Я.О. Бондаренко [2]); жартівник як комунікативна особистість (М.В. Мироненко [7]); вербальні та невербальні аспекти дискурсивної поведінки обманника (М.-М. О. Рибалко [9]) тощо.

Метою даної розвідки є висвітлення гендерних особливостей висловлень комуніканта-егоїста.

Вивчення комунікативної поведінки егоїста передбачає урахування відношення між анатомо-біологічними особливостями жінок і чоловіків і соціально-культурною надбудовою, в якій відбувається їх життєдіяльність. Уявлення про систему ролей осіб чоловічої і жіночої статі, стосунків між ними, стереотипів їх поведінки, прийнятих у певному соціумі, відображаються у понятті «гендер», що розуміється як результат трансформації біологічних категорій жіночої та чоловічої статі в соціальні категорії жінок і чоловіків. Гендер є сумою уявлень і очікувань, пов'язаних у суспільстві з жіночністю і чоловічістю, соціальна стать, що синтезує культурне і біологічне в людині [12, с. 310].

Дослідники виокремлюють загальнонаукові й лінгвістичні принципи аналізу гендера. Лінгвістичними принципами вважаються динамічність і змінність цієї категорії в мові й комунікативних ситуаціях: вона виявляється з різною інтенсивністю й нерідко взагалі зникає в деяких дискурсах. Лінгвіст О. Вороніна встановлює сім підходів до визначення гендера: він розглядається як соціально-демографічна категорія, соціальна конструкція, суб'єктивність, ідеологічний конструкт, мережа, технологія й культурна метафора [3].

Гендерні особливості характеризують мовлення, манеру поведінки й моделі сприйняття світу чоловіками й жінками. Відмінність чоловічого і жіночого світобачення впливає на комунікацію. Аналізуючи маскуліність, науковці зазначають, що в мові найчастіше вживається стереотип гегемонної маскуліності (*hegemonic masculinity*) як зразок для наслідування [14]. Гегемонна маскуліність, яка відображає поняття «справжнього чоловіка», вважається зразком й ідеалом маскуліності, і прагнення слідувати цьому зразку заохочується в суспільстві.

Психологічні дослідження показують, що в представників чоловічої статі вище прагнення до лідерства, переважає спрямованість на конкуренцію, виявляється бажання отримати владу, вигоду і незалежність [1]. Чоловіки відрізняються від жінок прагненням домінувати в бесіді. Специфічними рисами їх мовленнєвої поведінки є наполегливість, авторитарність, вимогливість, намагання захопити ініціативу в розмові [19, с. 157]. Науковець Р. Лакофф, праці якого є базовими в галузі феміністської лінгвістики, зазначає, що чоловікам притаманна наступальність, менша кооперативність і часте використання директивних мовленнєвих актів [20]. Чоловіки частіше, ніж жінки, нетактовно переривають співрозмовника, стежать за тим, щоб він не відхилився від теми розмови.

Американський психолог Р. Левант вказує на таку особливість чоловічої мовленнєвої поведінки, як нездатність зв'язати слова з емоціями (алекситимія), тобто недостатність уміння ідентифікувати, висловити й описати свої власні емоційні стани, зокрема теплоту, турботу, печаль або біль. На думку дослідника, причина цього факту криється у вихованні, коли в дитинстві від хлопчика не вимагають прояву емоцій, швидше навіть, це є небажаним. У результаті чоловіки схильні до чіткого прояву і вміння вербалізувати лише одну емоцію – гнів [21].

Ще однією особливістю мовленнєвої поведінки більшості чоловіків виступає феномен психологічної «глухоти», суть якої – сконцентрованість лише на темах, які цікаві чоловікам і відсутність орієнтації на мовця. Для них характерне небажання сприймати побутові проблеми, переключатися на контактостановлюючі теми, особливо коли комунікантом є чоловік [5, с. 115].

Лінгвіст Д. Таннен у своїх дослідженнях гендерного дискурсу виділила параметри, за якими мовлення чоловіків відрізняється від мовлення жінок: інтимність, спільність – незалежність; близькість – статусна нерівність; включеність – виключеність співрозмовника; стосунки – інформація; дружелюбність – повідомлення; колективізм – змагання; постановка проблеми – пошук рішення; новачок – експерт; слухач – ментор [23].

Дослідники наголошують на таких відмінних рисах жіночої мовленнєвої поведінки [16]: жінки частіше вдаються до зменшувальних суфіксів; в їх мові більше форм ввічливості й пом'якшення, наприклад, тверджень у формі питань, ілюзія невпевненості за відсутності самої невпевненості; в їхній мовленнєвій поведінці відсутня домінантність, вони краще слухають співрозмовника і зосереджуються на його проблемах. Тобто, в цілому, таку мовленнєву поведінку жінок називають «гуманною».

Жінки націлені на гармонійне спілкування. Їх мовленню притаманні зацікавленість, доброзичливість, увага до комунікативного партнера [19, с. 157]. Результати гендерних досліджень стратегій увічливості показали,

що жінки ввічливіші за чоловіків, більшою мірою дотримуються правил мовленнєвого спілкування [6, с. 92]. Загалом жіноча стратегія вважається стратегією солідарності (*cooperative*), а чоловіча – конкуруючою (*competitive*) [10, с. 152]. У мовленні жінки частіше послуговуються непрямими висловленнями, ніж чоловіки, оскільки жіноча мовленнєва поведінка відзначається завуальованістю [23, с. 41]. На думку Х. Котткоффа, лінгвістів сьогодні цікавить не те, як говорять чоловіки і жінки, а те, за допомогою яких мовних засобів, тактик і стратегій вони створюють певні контексти [18, с. 12].

Людина, яка проявляє егоїстичну направленість, реалізує егоїстичні тенденції у своїй поведінці, безпосередньо відображає її в міжособистісних стосунках [11]. Особливо часто чоловікам приписують такі якості, як егоїзм, прагнення до домінування, амбітність, владність, силу, бездушність і, навіть, жорстокість, прагнення підкорити протилежну стать, демонструючи про цьому зневагу і ставлення до жінок як до «другого сорту». Наприклад:

1) *“The woman has really no right of choice,” – I responded, for this was my pet argument and I took pleasure in setting it forth – “She must mate wherever she has the chance of being properly maintained. A man is always a man,—a woman is only a man’s appendage, and without beauty she cannot put forth any just claim to his admiration or his support”* [15, с. 37].

Комунікант-егоїст Джеффри, застосовуючи модальне дієслово облігаторності *must*, висловлює думку про те, що жінки повинні користися (*She must mate wherever*), оскільки вони можуть бути лише власністю чоловіка і доповненням до нього (*a man’s appendage*).

Егоїзм проявляється у всіх сферах людського буття, і в соціальній поведінці чоловіків і жінок зокрема. Науковці, проаналізувавши дані про гендерну відмінність у феномені альтруїзму, прийшли до висновку, що альтруїстів серед людей у шістнадцять разів менше, ніж егоїстів, а серед жінок їх у три рази більше, ніж серед чоловіків [4]. Письменник та журналіст В. Овчинников наводить дані соціологічного дослідження, які показують, що англійські жінки вважають найбільшим недоліком чоловіків егоїзм (56%), у той час як чоловіки засуджують жінок у сварливості, дурості, марнотратстві й егоїзмі також (лише 17%) [8]. Розглянемо приклад:

2) *The wives were sympathizing with each other in slightly raised voices.*

‘Whenever he sees I’m having a good time he wants to go home.’

‘Never heard anything so selfish in my life.’

‘We’re always the first ones to leave.’

‘So are we.’

!...! In spite of the wives’ agreement that such malevolence was beyond credibility, the dispute ended in a short struggle, and both wives were lifted kicking into the night [17, с. 57].

У цьому прикладі жінки обмінюються співчутливими репліками і нарікають на егоїзм своїх чоловіків (*Never heard anything so selfish in my life*). Між тим чоловіки не звертають на розмову жінок уваги і врешті-решт перемагають (*the dispute ended in a short struggle*).

Доповненням до егоїзму є нарцисизм, який, як показав аналіз ілюстративного матеріалу, притаманний і чоловікам, і жінкам. Наприклад:

3) *Sometimes I feel like I’m the most conceited guy in the world, like I’m the center of admiration of every single girl. I look at myself in the mirror every day and every night. I haven’t met a mirror that I did not like. If anyone ever stepped in front of my mirror we’d probably have a fight. When I look in the mirror I see the guiding light* [13];

4) *When Betty left, Kahache opened the closet door and looked at herself in the mirror /.../*

She had long arms and long, skinny legs. Her eyes were big with long lashes, and the rest of her small face was a big mouth, slim lips, and long brown hair that hung down to the waist of her thread-bare peasant dress /.../.

Then she kissed herself and said, «But don’t you worry, Kahache. I love you» [22].

Наведені приклади свідчать про те, що нарцистичні особистості люблять милуватися собою в дзеркалі. Невербальне втілення нарцисизму бачимо на фотографіях, розміщених нижче:

Проведений аналіз ілюстративного матеріалу уможливило зробити висновок про те, що чоловіки частіше виступають комунікантами-егоїстами (78%), ніж жінки (22%). Загалом аналіз гендерного аспекту висловлень комунікантів-егоїстів не суперечить думці дослідниці І.Г. Серової [10, с. 155] про те, що гендерні стереотипи мовленнєвої поведінки є відображенням диференціації соціальних ролей чоловіка і жінки, які, тим не менше, можуть коригуватися в той чи інший бік під впливом професійної чи іншої необхідності.

Література:

1. Бендас Т.В. Гендерная психология / Т.В. Бендас. – СПб. : Питер, 2007. – 431 с.
2. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуированных мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Я.О. Бондаренко ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2002. – 236 с.
3. Воронина О.А. Основы гендерной теории и методологии // Теория и методология гендерных исследований : курс лекций / под общ. ред. О.А. Ворониной. – М. : Моск. центр гендер. исслед., 2001. – С. 101–105.
4. Громко Д.И. Феномен альтруизма и его гендерные различия / Д.И. Громко // Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова, Науч. сообщество студ. и асп. психол. фак. – 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nssa.do.am/publ/nauchnye.../gromko...fenomen.../3-1-0-12>.
5. Земская Е.А. Особенности мужской и женской речи / Е.А. Земская, М.В. Китайгородская, Н.Н. Розанова // Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект. – М. : Наука, 1993. – С. 90–136.
6. Мартынюк А.П. О реализации принципа вежливости в речи женщин и мужчин / А.П. Мартынюк // Вестник Харьк. ун-та. – 1989. – № 339. – С. 89–92.
7. Мироненко М.В. Шутник как коммуникативная личность : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / М.В. Мироненко ; Волгогр. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2005. – 211 с.
8. Овчинников В.В. Корни дуба / В.В. Овчинников. – М. : Мысль, 1980. – 300 с.
9. Рибалко М.-М. О. Вербальний та невербальний аспекти дискурсивної поведінки обманника (на матеріалі сучасної англомовної художньої прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук : спец. 10.02.04 / М.-М. О. Рибалко. – Київ, 2008. – 22 с.
10. Серова И.Г. Гендерные стратегии речевого поведения и проблемы самоидентификации / И.Г. Серова // Язык как функциональная система : сб. ст. к юбилею Н.А. Кобриной. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2001. – С. 151–155.
11. Тиводар А.Р. Психология события личности в браке / А.Р. Тиводар. – Краснодар : КубГУ, 2008. – 419 с.
12. Шкіцька І.Ю. Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект / І.Ю. Шкіцька ; за наук. ред. В.М. Бриціна. – К. : Вид. дім Д. Бураго, 2012. – 440 с.
13. Chiume J. M. The Way I See It! / Jessie M. Chiume. – Bloomington, U.S.A. : Author House, 2010. – 68 p.
14. Connell R. W. The Big Picture: Masculinities in Recent World History / R. W. Connell // Theory & Society. – 1993. – Vol. 22, No. 5. – P. 597–623.
15. Corelli M. Sorrow of Satan [Electronic resource] / Marie Corelli // Feedbooks. – Access mode : <http://www.goodreads.com/ebooks/download/15341513?doc=24467>.
16. Homberger D. Männersprache – Frauensprache: Ein Problem der Sprachkultur? / Dietrich Homberger // Muttersprache. – 1993. – S. 89–112.
17. Fitzgerald F.S. The Great Gatsby [Electronic resource] / F. Scott Fitzgerald. – Access mode : <http://www.planetebook.com/The-Great-Gatsby.asp>.
18. Kotthoff H. Die Geschlechter in der Gesprächsforschung. Hierarchien, Theorien, Ideologien / H. Kotthoff // Der Deutschunterricht. – 1996. – No. 1. – S. 9–15.
19. Kramer Ch. Perceptions of Female and Male Speech / Cheri Kramer // Language and Speech. – 1977 (Jun). – Vol. 20, Pt. 2. – P. 151–161.
20. Lakoff R. Language and Women's Place / Robin Lakoff // Language in Society. – 1973. – No. 2. – P. 45–79.
21. Levant R. Masculinity Reconstructed / Ronald F. Levant, Gini Kopecky. – N.Y. : Dutton, 1995. – 320 p.
22. Mathews M. D. A Journey to the Unknown of a Young Girl Named Kahache: A Biography / Mauricia D. Mathews. – Victoria, Canada : Trafford Publishing, 2006. – 221 p.
23. Tannen D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation / Deborah Tannen. – N.Y. : William Morrow, 1990. – 330 p.

Анотація

О. МЕЛЬНИК. ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИСЛОВЛЕНЬ КОМУНІКАНТА-ЕГОЇСТА

У статті проаналізовано гендерні особливості висловлень комуніканта-егоїста. З'ясовано, що чоловіки частіше виступають комунікантами-егоїстами, ніж жінки. Розглянуто нарцисизм, який притаманний і чоловікам, і жінкам.

Ключові слова: гендер, комунікант-егоїст, нарцисизм.

Аннотация

Е. МЕЛЬНИК. ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЫСКАЗЫВАНИЙ КОММУНИКАНТА-ЭГОИСТА

В статье проанализированы гендерные особенности высказываний коммуниканта-эгоиста. Выяснено, что мужчины чаще выступают коммуникантами-эгоистами, чем женщины. Рассмотрен нарциссизм, который присущ и мужчинам, и женщинам.

Ключевые слова: гендер, коммуникант-эгоист, нарциссизм.

Summary

O. MELNYK. GENDER PECULIARITIES OF COMMUNICANT-EGOTIST UTTERANCES

The article deals with gender peculiarities of communicant-egotist utterances. The author has come to the conclusion that men are more egotistic than women. Besides, the symptoms of narcissistic personality disorder can be found in both men and women.

Key words: gender, communicant-egotist, narcissism.

аспірант кафедри англійської філології
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

СИМВОЛІЧНЕ НАПОВНЕННЯ КОНЦЕПТУ «FEAR» У РОМАНІ-АНТИУТОПІЇ ВЕРОНІКИ РОТ «DIVERGENT»

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. За визначенням академіка Д.С. Лихачова, когнітивна картина світу зафіксована у вигляді концептів, які утворюють концептосферу народу. Вчений був першим, хто почав використовувати термін «концептосфера» в науці. На його думку, чим багатша культура нації, її фольклор, література, наука, мистецтво, історичний досвід, тим багатша концептосфера народу [4, с. 5]. Поряд із концептосферою виділяють поняття «концепт», визначення якого є **проблемним** питанням у різних лінгвістичних напрямках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток когнітивної лінгвістики здійснили як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Дослідженню теорії концептології присвятили свої праці такі відомі науковці, як С.О. Аскольдов, О.П. Воробйова, М.М. Болдирев, В.І. Карасик, В.А. Маслова, В.Г. Ніконова, З.Д. Попова, Й.А. Стернін, О.О. Селіванова, Г.Г. Слишкін та інші. Незважаючи на значну кількість трактувань та варіацій терміна «концепт», загальна теорія концепту до цього часу недостатньо розроблена, що і є **актуальною** темою для дослідження.

Об'єктом нашого дослідження є художній простір сучасного молодіжного роману Вероніки Рот *Divergent*.

Предметом розвідки виступає художній концепт *FEAR*, експлікований у романі Вероніки Рот *Divergent*.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні символічного наповнення концепту *FEAR* у романі-антиутопії Вероніки Рот *Divergent*. Для досягнення мети потрібно виконати ряд **завдань**:

- 1) з'ясувати сутність поняття «художній концепт», визначити його структуру;
- 2) виокремити індивідуально-авторські тлумачення символів у романі;
- 3) дослідити символічне наповнення художнього концепту *FEAR*.

Варто зазначити, що одним із засновників вчення про концепт вважають С.О. Аскольдова, котрий у своїй праці «Концепт і слово» під цим поняттям розуміє «мисленнєве утворення, яке заміщує нам у процесі думання неозначену множинність предметів того самого роду» [1, с. 269]. Концепт, на його думку, не завжди є заміником реальних предметів, він може замінити певні частини предмета чи реальних дій [1, с. 270].

Поділяючи концепти на *пізнавальні* та *художні*, С.О. Аскольдов був першим, хто почав детальніше розмежовувати ці два поняття. Термін «художній концепт», на його думку, найкраще відображає результат складного процесу інтерпретації дійсного світу поетом або прозаїком у будь-якому жанрі художньої літератури. Його використовують як базову одиницю індивідуально-авторської свідомості. Здатність до художньої асоціативності, яку вчений порівнював із законом розвитку музичної мелодії, є однією з характерних ознак художнього концепту, оскільки визначає його художню цінність. За своєю природою художні концепти означають більше поданого в них змісту, і саме така асоціативна позамежність надає їм художню силу. Функція заміщення вважається однією з головних функцій. На думку дослідника, художній концепт «не є образ, або якщо і містить його, то випадково і частково. Проте він, безсумнівно, тяжіє насамперед до потенційних образів і також спрямований на них подібно до того, як і пізнавальний концепт спрямований на конкретні уявлення, що підпадають під його логічний «родовий» обсяг» [1, с. 275]. Художній концепт начебто заміщає образ, тому природа художнього освоєння світу вирізняється емоційно-експресивною маркованістю, особливим словесним малюнком, в якому яскраво виступають образи, експліковані вербальними знаками.

Для художнього концепту характерний ментальний характер, індивідуальність, психологічна складність, динамічність та потенційність, яка направлена на сферу заміщення. Ці концепти символічні, адже «те, що вони позначають, більше даного в них змісту та перебуває за їхніми межами» [1, с. 276].

В.Г. Ніконова доповнює типологію концептів С.О. Аскольдова, говорячи, що «художні концепти є базовими одиницями концептуальної картини світу письменника... і тому відрізняються від концептів культури та мовних концептів за кількома параметрами: за змістом і способом експлікації, обсягом та історичною мінливістю» [7, с. 115].

Відома дослідниця В.А. Маслова говорить про художній концепт у такому руслі: «По-перше, в основі зв'язку його лежить асоціація; по-друге, художній концепт включає в себе не лише потенцію до розкриття образів, а й різноманітні емотивні смисли; по-третє, художній концепт тяжіє до образів і включає в себе їх» [5, с. 33]. Як бачимо, в третьому пункті вона спирається на думку С.А. Аскольдова. В.А. Маслова вважає, що художні концепти «індивідуальні, особистісні, розмиті і психологічно більш складні; це комплекс понять, уявлень, почуттів, емоцій, іноді навіть вольових проявів, що виникають на основі художньої асоціативності» [5, с. 34]. Ці концепти містять індивідуальний характер, який проявляється в індивідуально-авторському світобаченні письменника, а також в індивідуально-емоційному сприйнятті художнього тексту читачем.

О.П. Воробйова розуміє під художніми концептами «багатовимірні утворення голографічної природи, що володіють потужним енергетичним потенціалом як джерелом емоційного резонансу в художньому сприйнятті» [2, с. 60].

Існуючи в певній ідіосфері, що є частиною художньої картини світу, зумовленій колом асоціацій митця, художні концепти наділені певним статусом. Вони виникають як натяк на можливі значення, як відгук на попередній мовний та культурний досвід людини, виражають при цьому індивідуальне осмислення предметів та явищ автором [2, с. 62].

В.І. Карасик, розглядаючи концепти як духовні цінності, виділяє в їх структурі образний, поняттєвий та ціннісно-оцінний компоненти [3, с. 118]. Образний компонент мислиться як чуттєвий образ, викликаний метафоричними значеннями концепту. Звідси образний бік концепту – це зорові, слухові, тактильні, сприйняті нюхом характеристики предметів, явищ, подій, відображених у нашій пам'яті, це релевантні ознаки практичного знання. Поняттєвий складник є сукупністю значущих ознак об'єкта чи явища. Його поняттєвий бік – це його мовна фіксація, позначення, опис, структура ознак, дефініція, порівнювані характеристики даного концепту щодо того чи іншого ряду концептів, які ніколи не існують ізольовано, їхня особливість – голографічна багатовимірна вбудованість у систему нашого досвіду. На оцінний складник впливають, відповідно, оцінки та поведінкові норми мовної спільноти. Ціннісний бік концепту є визначальним для того, щоб концепт можна було виокремити. Повна відсутність концепту в тій чи іншій лінгвокультурі, на думку В.І. Карасика, – явище досить рідкісне, більш рідкісне, ніж відсутність однослівного визначення для певного концепту [3, с. 120].

У нашому дослідженні, спираючись на вищезазначені теоретичні підходи, в структурі художнього концепту *FEAR* виокремлюємо поняттєвий, асоціативно-образний і ціннісний складники, доповнюючи цю модель символьним компонентом, як елементом асоціативно-образного складника, оскільки символічний зміст мовних одиниць реалізується в контексті через образи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сферою функціонування художнього концепту є художній текст, обраний нами роман-антиутопія Вероніки Рот *Divergent*, символічне наповнення художнього концепту *FEAR* в якому є особливо цікавим.

Перш ніж перейти до опису мовного матеріалу, з'ясуємо сутність символу. За словами українського літературознавця Р. Мниха, природа художнього символу передбачає співвіднесеність принаймні двох смислових центрів. Якщо один із них даний, то інший «заданий» автором у тексті твору. Отже, в художньому тексті «даність символу ґрунтується на образній природі художнього слова, відкритого для згаданої співвіднесеності не просто другому смислу, а множинності смислів» [6, с. 21]. Таким чином, інтерпретація конкретної символічної парадигми передбачає вивчення та тлумачення як смислів, так і шляхів їхнього співвіднесення. Символи бувають як *традиційними*, коли зображуваний автором предмет вже сам по собі є символом, так й *індивідуально-авторськими*, коли зображуваний предмет може набути символічних ознак у процесі самого зображення.

Авторка в романі поділяє людей на класи, так звані фракції, які відповідають рисам людини: *Candor* (Щирість), *Abnegation* (Альтруїзм (Зречення)), *Dauntless* (Безстрашність), *Amity* (Дружелюбність), *Erudite* (Ерудитія). Дивергентами у творі називають людей, які належать не лише до однієї фракції. Влада надзвичайно боїться таких людей, тому намагається їх знищити, оскільки, за її словами, дивергенти схильні до повстань і становлять загрозу суспільству. Досліджуваний нами концепт *FEAR* найбільш повно експлікується у вибірці, що стосується фракції Безстрашність, для якої характерні татування, виготовлення зброї, боротьба один з одним для розваги (*We can work in the Dauntless compound, drawing tattoos or making weapons or even fighting each other for entertainment*) [8].

Поняттєвий складник концепту *FEAR* представлений іменем концепту (лексемою *fear*), синонімами імені концепту та атрибутивами (*panic, paranoid, scary* тощо): “*You’re paranoid” I say; He said the simulations weren’t even scary* [8].

Страх представлений у романі рядом фізіологічних ознак, таких як тремтіння, «гусяча шкіра» (напр., *I shiver; and goose bumps appear on my arms* [8]), протиставлення мозкових зон, одна з яких відповідає за вияви страху (як емоції), а інша – за раціональне осмислення дійсності (“*It’s basically a struggle between your thalamus, which is producing the fear, and your frontal lobe, which makes decisions* [8].

Крім того, страх репрезентовано деякими фізичними проявами, характерними для переляку. Наприклад, героїня міцно стискає підлокітники аж до почервоніння кісточок, щоб опанувати свій страх: *She stands behind me. I squeeze the armrests so tightly the redness pulls away from my knuckles.*

Асоціативно-образний складник концепту *FEAR* представлено, зокрема, концептуальними метафорами EMOTIONS ARE ENTITIES (within a person), HEART IS CONTAINER FOR EMOTIONS, HEART IS MOVING OBJECT, EMOTION IS MOTION, котрі лежать в основі висловлення «*If I didn’t feel like my heart had migrated to my throat, I would ask her what it signifies. It must signify something*». Страх як емоція метафоризується як сутність, котра міститься в серці-контейнері і спричинює «рух серця до горла», що, у свою чергу, є психофізіологічною ознакою страху, опис якої ґрунтується на метафоричному перенесенні.

Асоціатами **страху** виступають **біль, жах, хвилювання**. Так, крісло схоже на крісло дантиста, яке в більшості людей асоціюється з болем, викликає в героїні страх перед процедурою: *a reclined chair, like a dentist’s, with a machine next to it. It looks like a place where terrible things happen* [8]. Зазначений контекст містить опис переживань головної героїні, яка не знає, в чому саме полягатиме процедура, і боїться болю: “*Don’t worry.*” *the woman says, “it doesn’t hurt.” Clumsily I sit in the chair and recline, putting my head on the headrest. The lights hurt my eyes* [8].

Символічний компонент структури досліджуваного концепту представлений індивідуально-авторськими символами страху та деякими загальнокультурними символами, переосмисленими авторкою, котрі, есплікуючись у контексті, виявляють ознаки концепту. Індивідуально-авторські символи в романі репрезентовані татуваннями учасників різних фракцій і несуть смислове навантаження для втілення ідеї роману. Крім того, кожен із малюнків-татувань втілює ряд специфічних ознак.

Наприклад, татуювання у вигляді **круга з полум'ям всередині** є символом фракції Безстрашність (*... a tattoo of the Dauntless seal. It is a circle with a flame inside it. <...> I don't have as many reservations about getting tattoos. They are a part of life here, just as integral to my initiation as learning to fight*) [8]. Татуювання – це ідентифікатор фракції, невід'ємна частина її життя. **Вогонь**, як загальнокультурний символ духовної енергії, стає в романі символом відважності.

Концептуальні ознаки (КО) *FEAR* виявляються на фоні двох опозицій – минуле-теперішнє та зміни-стабільність. Так, головна героїня переживає страх, опиняючись на порозі життєвих змін, котрі відображають невідоме. КО «страх змін» і «страх перед невідомим» виявляються в контекстах, де рішення прийняти зміни супроводжується **ризиком**, котрий асоціюється з небезпекою, негативними наслідками, проблемами в майбутньому. Наприклад, зображення символу фракції Альтруїзму (*Abnegation*) – **дві руки долонями вгору**, яке позначає самовіддачу й взаємодопомогу – на правому плечі дивергента Тріс – є символом особистості, нагадуванням про те, ким вона була, а зображення фракції Безстрашність (*Dauntless*) на лівому плечі – це нагадування про те, ким вона стала (*I felt safe getting the symbol of Abnegation — a pair of hands, palms up as if to help someone stand, bounded by a circle — on my right shoulder. I know it was a risk, especially after all that's happened. But that symbol is a part of my identity, and it felt important to me that I wear it on my skin*) [8]. Головна героїня розуміє, що татуювання, яке свідчить про її приналежність до іншої фракції, може мати негативні чи небезпечні наслідки, однак приймає цей ризик, тим самим виявляючи готовність подолати свій страх перед невідомим майбутнім.

Татуювання із зображеннями всіх фракцій у хлопця на прізвисько Чотири (у нього лише 4 страхи) – це авторський символ **майбутнього**, нагадування про те, ким він хоче бути, надія на те, що людей не будуть ділити на фракції, кожен зможе бути тим, ким хоче (*“We've all started to put down the virtues of the other factions in the process of bolstering our own. I don't want to do that. I want to be brave, and selfless, and smart, and kind, and honest.” He clears his throat. “I continually struggle with kindness*) [8].

Татуювання із зображенням **яструба** має в основі символізм сонця в деяких частинах стародавнього світу (*In some parts of the ancient world, the hawk symbolized the sun. Back when I got this, I figured if I always had the sun on me, I wouldn't be afraid of the dark. <...> I was afraid of the dark <...> Now it reminds me of the fear I've overcome*) [8]. Як загальнокультурний символ **яструб** означає силу, енергію, захист, відродження, тоді як авторка осмислює його як символ безстрашності, відваги. Цікавим є кореляція сонця і яструба в романі, оскільки **сонце** є символом життя і світла, тому татуювання у вигляді яструба, який позначає сонце, врятувало б героїню від **темряви**, яка асоціюється зі страхом, котрий потрібно перебороти.

Страх у романі метафоризується як перешкода, яку потрібно подолати (*overcome*). У прикладі: *her tattoo representing a fear she overcame — a reminder of where she was, as well as a reminder of where she is now. Maybe there is a way to honor my old life as I embrace my new one* [8] зображення яструба, як постійне нагадування про минулий страх, який вдалося перебороти тепер, виявляє КО «страх змін», «страх як перешкода».

Ще одним авторським символом у творі виступає **річка**, яку часто метафорично прирівнюють до часу, швидкоплинності життя, тому вибір автором саме такого татуювання не випадковий, оскільки річка уособлює страх, який був пережитий у минулому й подоланий (КО «страх як перешкода»): *I can see a tattoo of a river on her right arm. Did she get it after her brother died? Was the river another fear she overcame?*[8].

Татуювання із зображенням ворона також має символічне навантаження. Три ворони – три члени сім'ї головної героїні Тріс (*Ravens. <...> Three of these flying birds. <...> One for each member of the family I left behind*) [8], яких вона все ще любить і відчуває провину за те, що залишила їх. Як загальнокультурний символ, **ворон** позначає зв'язок між цим світом і потойбічним. У романі ворон виступає символом покинутої сім'ї, яка залишилася в минулому (в «іншому» світі)

Концепт *FEAR* об'єктивується також концептуально ознакою «страх втрати», у прикладі: *Every tattoo I got with them is a mark of their friendship, and almost every time I have laughed in this dark place was because of them. I don't want to lose them* [8], татуювання – це знак дружби, нагадування про те, ким ти став поруч з людьми, що тебе оточують, проте виникає боязнь втратити те, що маєш.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дозволив змодельовати поняттєвий та асоціативно-образний складники концепту *FEAR*, з'ясувати символічне наповнення концепту на матеріалі роману Вероніки Рот *Divergent*, виокремити основні КО концепту, виявити концептуальні метафори, котрі об'єктивують досліджуваний концепт. **Перспективними**, на нашу думку, є подальші дослідження художньої концептосфери англомовного роману-антиутопії XXI століття.

Література:

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории сло-весности к структуре текста: антология. – М. : Academia, 1997. – С. 267–279.
2. Воробйова О.П. Концептологія в Україні : здобутки, проблеми, прорахунки / О.П. Воробйова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 53–63.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Изв. АН. Серия литературы и языка. – Т. 52. – № 1. – 1993. – С. 3.
5. Маслова В.А. Поэт и культура: Концептосфера Марины Цветаевой / В.А. Маслова. – М. : Флинта, 2004. – 256 с.

6. Мних Р. Категория символа и библейская символика в поэзии XX века / Р. Мних. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2002. – 258 с.
7. Ніконова В.Г. Художній концепт : процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій В. Шекспіра) / В.Г. Ніконова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 113–122.
8. Roth V. Divergent / V. Roth [Електронна версія]. – Режим доступу : http://royallib.com/read/Roth_Veronica/Divergent.html#0.

Анотація

**Х. ПАВЛЮК. СИМВОЛІЧНЕ НАПОВНЕННЯ КОНЦЕПТУ «FEAR»
У РОМАНІ-АНТИУТОПІЇ ВЕРОНІКИ РОТ «DIVERGENT»**

Стаття присвячена моделюванню структури художнього концепту FEAR у романі-антиутопії Вероніки Рот «Divergent». На основі мовного матеріалу з'ясовано смислове наповнення поняттєвого складника концепту FEAR, виявлено концептуальні метафори, котрі об'єктивують концепт. У статті описано індивідуально-авторські символи, котрі репрезентують концепт, виявлено його концептуальні ознаки.

Ключові слова: концепт, концептуальна ознака, символ.

Анотация

**К. ПАВЛЮК. СИМВОЛИЧЕСКОЕ НАПОЛНЕНИЕ КОНЦЕПТА «FEAR»
В РОМАНЕ-АНТИУТОПИИ ВЕРОНИКИ РОТ «DIVERGENT»**

Статья посвящена моделированию структуры художественного концепта FEAR в романе-антиутопии Вероники Рот «Divergent». На основе языкового материала выяснено смысловое наполнение понятийного компонента концепта FEAR, выявлены концептуальные метафоры, которые объективируют концепт. В статье описаны индивидуально-авторские символы, которые представляют концепт, выявлены его концептуальные признаки.

Ключевые слова: концепт, концептуальный признак, символ.

Summary

**Kh. PAVLIUK. SYMBOLIC CONTENT OF THE CONCEPT FEAR
IN THE DYSTOPIAN NOVEL „DIVERGENT” BY VERONICA ROTH**

The article deals with the symbolic content of the concept FEAR in the novel „Divergent” by Veronica Roth. On the basis of linguistic material the semantic content of conceptual component of the concept FEAR is found out, the conceptual metaphors objectifying the concept are revealed. In the article the authorial symbols that represent the concept of FEAR are described, its conceptual properties are revealed.

Key words: concept, conceptual property, symbol.

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології
Київського національного
університету культури і мистецтв

АЛЮЗИЯ ЯК РІЗНОВИД ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ)

Одним із завдань комунікативної лінгвістики є дослідження міжкультурної комунікації, її головних аспектів і понять [1, с. 551].

На наш погляд, перекладач виконує роль медіатора в процесі спілкування людей-носіїв різних культур. Правильний переклад сприяє взаєморозумінню між народами, зміцненню довіри і поваги до іншої культури і традицій.

Тому одним із завдань перекладача є правильний переклад інтертекстуальних елементів, до яких належать і алюзивні фразеологічні одиниці (ФО).

Метою дослідження був аналіз механізму дії алюзії у фразеології. Для досягнення цієї мети треба: проаналізувати джерела алюзивних ФО, ступінь деформації ФО і складності їх декодування у тексті. Існує багато визначень алюзії, які іноді суперечать одне одному. Алюзія визначається як натяк на загальновідому історичну подію або літературний твір. О.С. Ахманова називає алюзію нагадуванням, «включенням у художній твір посилань на будь-які історичні факти (події, особи) минулого, особливо ті, що засвідчені у філологічній традиції» [2, с. 34].

У словнику Вебстера алюзія визначається як приховане або непряме посилання, натяк. [3, с. 25] Ю.М. Скребнев вважає, що «алюзія означає особий різновид метафори... алюзія – коротке посилання на якусь літературну або історичну загальновідому подію. Мовцю (письменнику) не потрібно бути експліцитним стосовно того, що він припускає: він тільки згадує якусь деталь, яку він вважає аналогічною в художній літературі або історії темі, яка обговорюється. Звісно, рівень освіченості слухача (читача) повинен бути достатнім, щоб зрозуміти реальний зміст повідомлення» [4, с. 115].

О.О. Селіванова розуміє під алюзією «вияв текстової категорії інтертекстуальності, прийом художньої виразності, що змістовно збагачує текстову інформацію, створюючи численні асоціації за рахунок явного натяку на події, факти, реальних осіб, інші тексти, їх персонажів. Алюзія є виявом безперервної діалогічності текстопородження, зокрема художньої творчості. На відміну від ремінісценції, алюзія використовується як риторична фігура, що вимагає однозначного розуміння» [5, с. 25].

А.Г. Мамаєва розглядає алюзію як прийом умисного використання в тексті певних слів, словосполучень, речень, які непрямю співвідносяться із засвідченими фактами культури. Однією з головних особливостей алюзії є те, що вона може залишитися непоміченою для читача, незнайомого із джерелом алюзії.

Таким чином, відомість факта, на який здійснюється алюзія, виявляється принципово важливою.

Ця думка підтверджується висловлюванням Ю.М. Лотмана: «Маючи здатність концентрувати величезну інформацію на «площі» дуже невеликого тексту, художній текст має ще одну особливість: він видає різним читачам різну інформацію – кожному в міру його розуміння» [7, с. 33]. Інакше кажучи, здатність читача адекватно інтерпретувати алюзивне повідомлення залежить від всієї інформації, якою він володів до прочитання певного тексту: культурного тезаурусу, фонових знань, освіти, особистого досвіду і т. ін.

Здатність алюзивного слова – викликати певні, автоматизовані асоціації і, як результат, певні емоційні реакції, принципово важливі для текстів, які відносяться до різних стилів і жанрів.

Характерною особливістю художнього тексту є саме наявність потенційної множинності інтерпретацій, тому ступінь адекватності сприйняття такого тексту залежить від загальної підготованості читача [8, с. 40].

І.Р. Гальперін зауважує, що «алюзії базуються на акумульованому досвіді і знаннях письменника, який передбачає (presupposes) такий же досвід і знання в читача» [9, с. 186].

Вчені виділяють кілька типів джерел алюзій.

А.Г. Мамаєва наводить класифікацію алюзій із точки зору їх приналежності до тієї чи іншої категорії джерел. Вона виділяє алюзії на факти, які являють собою зафіксовані у філологічній традиції фонові знання, та алюзії на факти сучасної культури [10, с. 12].

Н.О. Хімуніна виділяє такі типи джерел:

- 1) твори словесного мистецтва, тобто твори художньої літератури, Біблія, міфологія, тексти популярних пісень;
- 2) мовні явища – прислів'я, приказки і фразеологізми;
- 3) невербальні джерела, тобто історичні факти, які не асоціюються в читача з яким-небудь твором [8, с. 43].

Поділення алюзій на домінантні (ті, які визначають головний мотив всього твору) і локальні (ті, які діють на певному відрізку тексту, але не визначають головну тему) – ще один спосіб класифікації алюзій, який пов'язан із проблемою взаємодії алюзії і тексту [10, с. 18]. Домінантні алюзії цементують окремі частини тексту в єдине смислове ціле і водночас поглиблюють його зміст, додаючи нові смисли. Локалізовані алюзії не визначають основну тему твору, а лише допомагають її розгорнати, діючи на певному відрізку тексту (частіше за все, абзац).

А.Г. Мамаєва пропонує розділяти локалізовані алюзії на власне алюзії та алюзії, які використовуються в якомусь іншому стилістичному прийомі. Безумовно, алюзія значно збільшує смислову ємкість такого прийому [10, с. 21]

Згідно з класифікацією алюзій за джерелом походження одним із таких джерел є мовні одиниці, до яких відносяться ФО, прислів'я та приказки. Алюзія на ФО, прислів'я та приказки пов'язана з такими їх властивостями, як образність, експресивність і емоційність, а також з такими ознаками, як загальновідомість та загально-вживаність.

Алюзія в рамках фразеології – це стилістичний прийом оказіонального перетворення ФО і розуміється як посилення на яку-небудь відому ФО, або вживання частини ФО, яка передає значення і зміст цілої ФО.

Ефект алюзії утворюється за одночасного сумісництва у свідомості читача вихідного значення ФО з тим значенням, яке вона отримує в новому контексті.

Алюзії, джерело яких – ФО, досить ефективні, оскільки сталисть значення фразеологізмів і загальновідомість більшості з них усуває необхідність коментаря і сприяє миттєвому відновленню їх у свідомості реципієнта навіть за окремими компонентами.

Алюзію у сфері фразеології розглядають як один із способів оказіонального перетворення ФО. Одним із видів алюзії є вживання частини ФО замість цілої ФО.

Вживання частини ФО підвищує її експресивний і емоційний вплив на читача. Недомовка притягує до себе увагу, змушує замислитися, чому герой вживає тільки частину прислів'я.

“You and your husband live in New York, then?”

“Don't have any husband”, Mrs. Chandler replied with a radiant smile. “Married at seventeen, divorced at twenty – one. Once bitten... No. I spend part of the year in Beverly Hills, and the other part in New York”.

Gohson [11, с. 22]

У цьому прикладі вживається відоме прислів'я “Once bitten, twice shy” – “__ за одного битого, двох небитих дають __”. Місіс Чандлер з посмішкою пояснює, що в неї немає чоловіка. Вона сповіщає про своє заміжжя лише одним невеликим реченням, що наводить на думку, що ця історія вже в минулому. Але наступні слова свідчать про те, що заміжжя і розлучення залишили свій відбиток у її житті, можливо, були глибоким потрясінням.

Наведемо ще один приклад.

“As that all?” she exclaimed, her brow clearing.

“That's all”, he answered gravely. “Unless, of course, he fears I may corrupt Aubrey. Evil communications, you know”.

Heyer [11, с. 66]

У цьому прикладі є алюзія на прислів'я “Evil communications corrupt good manners” – «З ким поведешся, того й наберешся».

Відновленню компонентів, яких не вистачає, сприяє не тільки відомість цього прислів'я, але й оточуючий контекст. У попередньому реченні герой вживає слово corrupt. Воно присутнє у відсутній частині прислів'я. Автор спрямовує думку читача в певному напрямку, практично виключаючи можливість неправильного сприйняття цього відрізка тексту. Як і слово corrupt, слова you know після алюзивної ФО підказують, що перед нами – відоме прислів'я.

Вживання частини прислів'я в цьому прикладі веде до виникнення двох планів іронії: іронії героя по відношенню до себе (він з гіркою іронією говорить про те, що його вважають поганою людиною) і авторської іронії по відношенню до героя. Авторська іронія виникає із-за неспівпадіння між негативною оцінністю прислів'я і скромною поведінкою цієї «погано вихованої» людини.

Більш цікавими і складнішими для декодування й адекватного перекладу видаються види алюзій, які засновані на більш складних деформаціях вихідної форми ФО. Такі види алюзій змушують свідомість читача «працювати ще наполегливіше» і «виходить, впливають сильніше» [12, с. 19]. Для перекладача такі види алюзій теж виявляються важкою проблемою: він повинен не тільки сам правильно декодувати алюзію, але і перекласти таким чином, щоб зберегти як саму алюзію, так і можливість для читача її декодувати.

Розглянемо такий приклад.

“Big Lannie did something she had never done before; she begged her employer... When Mrs. Ewing understood, she was, she said, surprised. She had, she said, a great, great many demands on her charity, and she would have supposed that Big Lannie, of all people, might have known that she did everything she could, in fact, a good deal more. She spoke about inches and ells.”

Parker [11, с. 173]

Це алюзія на прислів'я “Give him an inch and he'll take an ell” – «Дай йому пальця – він всю руку відкусить». У цьому уривку вихідна ФО представлена тільки двома своїми компонентами *inches* і *ells*, які функціонують у тексті як самостійні лексичні одиниці. Їх зв'язок із вихідною ФО неможливо вгадати без знання цієї ФО. Той факт, що автор обирає як алюзивні саме ці два слова, не випадковий. Вони є частково переосмисленими компонентами в складі прислів'я і являють собою епіцентр експресивності. Саме по собі це прислів'я – одиниця з певним емоційним забарвленням, а саме негативним. Саме завдяки тому, що, з одного боку, ці слова в складі ФО виражають певне емоційне забарвлення і, з іншого боку, досить рідко зустрічаються в такому поєднанні, вони привертають увагу читача, який «намагається» відновити більш «звичну» для нього форму вживання цих слів.

Перекладачу необхідно проаналізувати ступінь деформації цієї ФО, частотність її вживаності і передбачити ті труднощі, які можуть виникнути в читача під час декодування і відновлення цієї ФО. Тому перекладач повинен обрати правильну стратегію перекладу, щоб зробити прислів'я більш впізнаним.

Безумовно, із-за негативного забарвлення прислів'я читач відчуває протиріччя в словах місіс Евінг. Велика Ланні ніколи раніше не зверталася до своєї хазяйки з проханням. І, звісно, це прохання могло викликати подив у місіс Евінг. Але ще більш дивно виявляється її реакція. За ввічливими фразами чути відмову і замасковану зневагу. Порівнюючи, хоча і непрямо, Велику Ланні з тими нахабами, яким «дай тільки пальця», місіс Евінг показує своє дійсне ставлення до своєї служниці.

Оскільки вплив прийому алюзії залежить від знання читачем алюзивної інформації, велику роль відіграють способи актуалізації алюзивної інформації в контексті. І тут роль перекладача важко переоцінити, оскільки саме від нього залежить вибір адекватного способу такої актуалізації в тексті перекладу. Саме від перекладача залежить, який ступінь деформації вихідної ФО залишити під час перекладу, щоб читач міг вільно відновити вихідну ФО в перекладеному тексті.

Проблема вибору способу актуалізації алюзивної інформації тісно пов'язана з актуалізацією значення ФО у контексті. ФО – експресивна комунікативна одиниця зі складною структурно-семантичною організацією. Її актуалізація пов'язана з питанням про повноту розкриття різних аспектів її значення в контексті [13, с. 75].

На думку О.О. Ельгарова, одним із важливих факторів, які впливають на повноту розкриття ФО, є зв'язок ФО з її семантичними корелятами. Вчений відмічає зменшення кількості корелятів у тексті в тих випадках, коли має місце оказіональне перетворення ФО. Він вважає, що чим складніша техніка перетворення, тим менша значущість контекстного уточнення семантики ФО. Але з іншого боку, в таких випадках, перш за все, має місце зміна ролі цих лексичних корелятів [13, с. 90]. Із засобів розгортання семантики ФО цю функцію беруть на себе прийоми оновлення ФО, кореляти перетворюються на засоби посилення асоціативних зв'язків між вихідною формою ФО і контекстом. Часто це слова, які містяться у вихідній формі ФО, але відсутні в тесті.

“But she wouldn't cry; she was fortified by all the conventional remarks which came automatically to her mind about spilt milk and will be the same in fifty years.”

Greene [11, с. 212]

У тексті використана деформована ФО “It is no use crying over spilt milk” – «Знайшов – не скаж, згубив – не плач». Слова *spilt milk* – це образне ядро прислів'я, яке запам'ятовується краще за все. У першому реченні є слово *cry*, яке присутнє і у вихідній ФО. Наявність кількох алюзивних слів у тексті розширює коло асоціацій і спрощує сприйняття алюзивної інформації в цілому.

У результаті дослідження можна дійти висновків, що у сфері фразеології алюзія є стилістичним прийомом перетворення ФО, який розуміється як посилення на широковідому ФО або є вживанням частини ФО замість цілої ФО.

Прийом алюзії в нашому матеріалі носить метонімічний характер, оскільки діє на основі суміжності змісту первісного контексту і контексту вживання. Якщо джерелом алюзії є ФО, то первісним контекстом може бути або вихідна форма і значення ФО, або ж до неї може додаватися культурно-історична, екстралінгвістична інформація, яка була закладена у ФО під час первісного вживання.

Література:

1. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми / О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2008. – 712 с.
2. Ахматова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахматова. – Москва : Просвещение, 1964. – 205 с.
3. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. Lexicon Publications, Inc. – Danbury, CT, 1993. – 1144 p.
4. Скребнев Ю.М. Основы стилистики английского языка / Ю.М. Скребнев. – Москва : Астраль АСТ, 2003. – 222 с.
5. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2011. – 844 с.
6. Мамаева А.Г. Аллюзия и формы ее выражения в английской художественной литературе / А.Г. Мамаева // Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. – 1976. – №8. – С. 114–120.
7. Лотман Ю.М. Структура художественного текста / Ю.М. Лотман. – Москва, 1970. – 384 с.
8. Арнольд И.В., Химуника Н.А. Тематическая принадлежность аллюзии / И.В. Арнольд, Н.А. Химуника // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 1992. – №7. – С. 40.
9. Galperin I.R. Stylistics / I.R. Galperin. – Москва : Higher School Publishing House, 1971. – 343 p.
10. Мамаева А.Г. Лингвистическая природа и стилистическая функция аллюзии: дисс....канд. філолог. наук / А.Г. Мамаева. – Москва, 1977. – 280 с.
11. Буковская М.В., Вяльцева С.И., Дубянская З.И. Словарь употребительных английских пословиц / М.В., Буковская, С.И. Вяльцева, З.И. Дубянская. – М. : Наука, 1985. – 320 с.
12. Баркова Л.А. Прагматический аспект использования ФЕ в рекламных текстах : дисс....канд. філолог. наук / Л.А. Баркова. – М., 1983. – 302 с.
13. Эльгаров А.А. Условия и лексические средства актуализации семантики фразеологических единиц : дисс....канд. філолог. наук / А.А. Эльгаров. – Москва, 1983. – 220 с.

Анотація

**Т. ПАЛЕЙ. АЛЮЗИЯ ЯК РІЗНОВИД ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ
(НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В АНГЛОМОВНІЙ ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ)**

У статті аналізується механізм дії алюзії у фразеології як виду інтертекстуальності. Обговорюються труднощі декодування в перекладі алюзивних фразеологічних одиниць у залежності від ступеня деформації ФО. Наводяться дефініції, класифікація алюзивних ФО та джерел алюзії, їх функції в художньому тексті.

Ключові слова: алюзія, інтертекстуальність, фразеологічна одиниця, деформація, декодування.

Аннотация

**Т. ПАЛЕЙ. АЛЛЮЗИЯ КАК ВИД ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ
(НА МАТЕРИАЛЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ
В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ)**

В статье анализируется механизм действия аллюзии во фразеологии как вида интертекстуальности и трудности декодирования аллюзивных фразеологических единиц в зависимости от степени их деформации при переводе. Приводятся дефиниции аллюзии, классификации аллюзивных ФО и их источников, функции в тексте.

Ключевые слова: аллюзия, интертекстуальность, фразеологическая единица, деформация, декодирование.

Summary

**T. PALIEI. ALLUSION AS A KIND OF INTERTEXTUALITY
(ON THE MATERIAL OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH FICTION)**

The article deals with the mechanisms of allusion functioning in phraseology as a kind of intertextuality. The problems of decoding of phraseological units depending upon the degree of their deformation while translating belles-lettres texts are dealt with. Definitions of allusion of allusions phraseological units and their sources functions in the text are analyzed.

Key words: allusion, intertextuality, phraseological unit, deformation, decoding.

кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри
теорії та практики перекладу
Черкаського національного
університету імені
Богдана Хмельницького

ОЦІННИЙ КОМПОНЕНТ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕБАТІВ У СПОЛУЧЕНОМУ КОРОЛІВСТВІ

Постановка проблеми. Політичний дискурс парламентських дебатів у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії складає особливий жанр дискурсу та характеризується інтеракцією учасників дебатів із домінуванням суб'єктивного оцінно-емотивного та підвищено експресивного обміну інформаційними повідомленнями. Вираження свого суб'єктивного ставлення до представленої інформації виражається в категорії оцінки. Р. Блакар стверджує, що висловити свою думку нейтрально неможливо, оскільки навіть неформальна розмова має на меті своєрідне здійснення влади, а саме вплив на сприйняття та структурування світу співрозмовником [1, с. 5]. Саме на переструктурування думок і поглядів партнерів по комунікації, маніпулювання їхнім ставленням до інформації спрямований оцінний компонент значення, виражений завдяки наявності оцінної акцентованості та суб'єктивності [2; 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні лінгвістичні студії представляють систематичні дослідження різних аспектів політичного дискурсу, зосереджуючись на його характерних особливостях, функціональній специфіці та мовних засобах, які його формують. Численні роботи в межах дискурсології (Р. Водак, Т. ван Дейк, Р. Лакофф, М. Монтгомері, С.І. Потапенко, Н. Феркло, Д. Шіфрін та ін.) та політичної лінгвістики (А.Д. Белова, Е. В. Будаєв, Т. А. ван Дейк, М. Мейер, В.З. Дем'янков, М. Р. Желтухіна, Е. Р. Лассан, О. І. Шейгал, Г.М. Яворська та ін.). Незважаючи на багатоаспектність вивчення політичного дискурсу, комплексний аналіз реалізації оцінності політичного дискурсу парламентських дебатів у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії ще не був предметом дослідження, що й зумовлює новизну здійсненого нами дослідження, актуальність якого визначена необхідністю аналізу взаємовідношення між інформаційним та оцінним компонентом значення.

Мета статті полягає в з'ясуванні особливостей оцінної акцентованості, наявної під час проведення засідань парламентських дебатів у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії як окремого жанру політичного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Політичний дискурс є особливим типом дискурсу, призначення якого – не просто «описати (тобто, не референція), а переконати, пробуджуючи в адресаті намір, дати підґрунтя для переконання та спонукати до дії» [4]. О.Й. Шейгал стверджує, що вплив політичного дискурсу через інформування слугує створенню мотивації до дії, спрямованої на регуляцію ціннісних відносин у соціумі [5, с. 27], зокрема формування певного іміджу політичних діячів та їхніх партій завдяки саморекламі, характеристиці колег і опонентів, спрямування ставлення до них у «правильному» руслі, тобто максимально вигідному для однопартійців та різко не вигідному для опонентів політичної комунікації.

Така здатність політичного дискурсу забезпечується переважанням афективно-оцінного компоненту над інформаційним, що зумовлює важливість у політичному дискурсі не стільки точності і ясності розуміння, скільки спільності оцінок з позиції групи [6, с. 115] та провокування бажаної реакції [7, с. 2] завдяки завоюванню симпатій і довіри адресатів [8, с. 6].

Британські парламентські дебати неможливі без взаємних глузувань та протистоянь консерваторів та лейбористів, які створюють характерну для британських парламентських дебатів пошвавлену атмосферу. На думку психологів, така атмосфера створюється в результаті так званого «інфікування» як схильності людини до певного психологічного стану. Проявляється шляхом передавання певного емоційного стану чи психічного настрою. Лідери є моделлю підсилення такого настрою, що впливає на всю групу [9]. Комуніканти парламентських дебатів використовують гостро критичні та яскраво виражені негативні коментарі по відношенню до опонентів, при цьому отримуючи підтримку своїх однопартійців. У таких критичних ремарках прослідковуються риси обох політичних сил, оскільки, приміром, Консерваторів критикують за нездатність слідувати духу часу, надмірну консервативність у поглядах та політичній лінії партії:

The trouble with the Conservative Party is that it has not turned the clock back every single second.

Критична оцінка діяльності опонентів посилюється в період передвиборчих перегонів та розкриває недоліки програм політичних опонентів на тлі позитивної оцінки роботи власної політичної сили. Зокрема, у своєму виступі діяч дискурсу від провладної партії схвально оцінює роботу свого однопартійця, посилюючи позитивну конотацію означальними прислівниками способу дії: *assiduously* та *effectively*, які якнайкраще створюють імідж, що характеризує старанного політика, який ретельно та ефективно виконує свою роботу:

Dr. Spink: Knowing how assiduously and effectively my right hon. Friend the Minister of State performs her duties, I ask whether she has found time to visit any prisons in the past few months in order to assess for herself the effectiveness of the work undertaken to cut off the supply of drugs to prisoners (HC Deb 20 Mar 1997 : Column 1058).

У тій самій промові комунікант, вихваляючи свого однопартійця, критикує плани опозиції. Негативна оцінка майбутньої роботи лейбористів у випадку їхньої перемоги на виборах виражається через метафоричну репрезентацію В'ЯЗНИЦЯ як ТЕАТР. Зокрема, політик висловлює думку, що лейбористи перетворять суворий виправний заклад на театр із пом'якшеним режимом утримання злочинців. Така асоціація значно посилює вплив висловлювання на потенційних адресатів – виборців. При цьому використання цієї метафори засвідчує широкий спектр її застосування та всеохоплюючий характер театральності політичного дискурсу парламентських дебатів:

Does she agree that we certainly need to do more work to continue to stop drugs reaching prisoners so that prisons may be austere but reforming institutions, rather than the playhouses that Opposition Members would make them? (HC Deb 20 Mar 1997: Column 1058).

У парламентських дебатах Сполученого Королівства дух конкуренції та ворожнечі поєднуються з елементами гумору, іронії та насмішки. Деякі науковці відмічають, що для сучасного політичного дискурсу характерною є наявність експресивних мовних елементів, які містять у собі семантику образи, злості, іронію та навіть сарказм [10, с. 15]. Така експресія пов'язана з десакралізацією ритуалу, з переоцінкою ідеологічних цінностей, із викриттям лексичних фантомів. Мова політики є сферою використання виразів із семантикою конфлікту, весь експресивний вокабуляр та метафорика яких розвинулися з образу озброєної боротьби [11].

Загострення гострокритичної оцінки роботи представників опозиції перед виборами є типовим явищем політичного дискурсу. Зокрема, комунікант, який представляє інтереси Лейбористської партії, прирівнює ідеї покращення приватного енергетичного сектору економіки до розваг у мюзик-холі (*music hall – a type of theatre entertainment that included music, dancing and jokes, or the building used for this entertainment* [12]). Така метафорична асоціація політики як театру несе в собі яскраво негативну конотацію, оскільки словосполучення *music hall atmosphere* влучно передає несерйозність та некомпетентність опозиційних учасників дебатів:

Edward Miliband: *I had expected a music hall atmosphere this morning and the hon. Gentleman did not disappoint. As we can see from the general election campaign, the difference between us and the Conservative party is that we published earlier this month clearly worked-out and costed plans on pay-as-you-save insulation, on regulating private sector landlords to improve energy efficiency and on local authorities. The Conservatives talk about the £6,500, but as with so many other things from them, they have no idea where the money is coming from* (HC Deb 8 Apr 2010 : Column 1162).

У дебатах, які проходили після виборів, де перемогу отримали Лейбористи, переможці іронічно висловлюються щодо роботи своїх попередників, які вже стали опонентами. Так, серед критичних зауважень про роботу Міністра в справах в'язниць (*Minister of State for Prisons*) доповідачу запропоновано «брати із собою її власні наручники». Ця пропозиція викликана активним відвідуванням міністром англійських та валлійських в'язниць для з'ясування їхніх умов утримання ув'язнених, що створило позитивний імідж її роботи, який необхідно зруйнувати. Далі комунікант продовжує руйнувати позитивний імідж попередньої влади, використовуючи різко негативну образливу номінацію попереднього державного секретаря як відомого рецидивіста. При цьому всі критичні зауваження оформлені у вигляді питань, що ще більше посилює іронічність комунікативних ходів:

Mr. Skinner: *She is the first Minister to visit all the prisons in England and Wales. When the Minister was visiting the prisons in Britain, did she take her handcuffs with her, and how many times did she bump into that well-known recidivist the Home Secretary?* (HC 20 Mar 1997 : Column 1066-7).

Оцінюючи вищесказане іншими учасниками дебатів, комуніканти обох Палат використовують також загальнорозповсюджені клішовані фрази на позначення свого схвального ставлення до сказаного або ввічливої вдячності за проявлений інтерес до теми обговорення:

Rev. Martin Smyth: *We welcome that information* (HC Deb 17 Dec 2015 : Column 1057).

The Prime Minister: *I am very grateful for the hon. Gentleman's question* (25 May 2010 : Column 48).

Комуніканти у своїх репліках також оперують прислівниками *very* та *extremely*, які слугують лексичними інтенсифікаторами для посилення оцінного значення:

Baroness Chisholm of Owlpen: *I thank my noble friend for that very interesting point* (HL Deb 29 Nov 2014 : Column 1045).

Mr. George Stevenson (Stoke-on-Trent, South): *This is an extremely important debate* (HL Deb 1 Dec 1997 : Column 106).

У разі висловлення свого негативного ставлення до почутого учасники дебатів інколи є різко критичними та використовують різні епітети в залежності від ситуації. Так, у дебатах, присвячених відносинам Сполученого Королівства із Європейським Союзом, один із комунікантів негативно оцінює еміграційну політику ЄС, характеризуючи її підтримку оцінно-емотивним епітетом *foolish (unwise, stupid, or not showing good judgement* [Camb.D.]):

Baroness Williams of Trafford: *My Lords, I think I have just explained why that might be a foolish position* (HL 30 Nov 2016 : Column 777).

В обговоренні фіскальної політики лейборист Дж. Корбін висловлює негативну оцінку змінам у системі оподаткування, анонсованим Консерваторами, прикметником *shameful*, що апелює до гідності та моралі учасників дебатів. Посилення негативної конотації відбувається за рахунок прислівника *absolutely*:

Jeremy Corbyn: *I thank the Prime Minister for that, but it leads me neatly on to what happened yesterday, when the House sadly voted for proposals that will cost families who are affected by the change in tax credits £1,300 per year. That is absolutely shameful* (16 Sep 2015 : Column 1039).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, зазвичай стримані британці проявляють себе прямо протилежно в політичній сфері, використовуючи яскраво забарвлену оцінну-емотивну та експресивну лек-

сику. Оцінність політичного дискурсу парламентських дебатів посилюється за рахунок використання влучних метафоричних моделей. Це сприяє не лише підкріпленню змагальної атмосфери під час проведення парламентських дебатів, а й формуванню необхідного ставлення до однопартійців та політичних опонентів у сприйнятті потенційним електоратом. Перспективою подальших досліджень є детальний розгляд інших особливостей, які проявляються під час проведення парламентських дебатів у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії.

Література:

1. Блакар Р.М. Язык как инструмент социальной власти // Язык и моделирование социального взаимодействия / Р.М. Блакар. – М., 1987. – С. 88–125.
2. Fiske, J. Television Culture / J. Fiske. – London and New York : Routledge, 1993. – 353 p.
3. Hacker K.L. Political Linguistic Discourse Analysis / K.L. Hacker // The Theory and Practice of Political Communication Research. – New York : State University of New York Press, 1996. – P. 28–55.
4. Демьянков В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / В.З. Демьянков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.infolex.ru.
5. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса / Е.И. Шейгал. – М. – Волгоград : Перемена, 2000. – 367 с.
6. Edelman, M. The Symbolic Uses of Politics / M. Edelman. – Urbana : University of Illinois Press, 1964. – 164 p.
7. Green D. The Language of Politics in America: Shaping the Political Consciousness from McKinley to Reagan / D. Green. – Ithaca : Cornell Univ. Press, 1987. – 277 p.
8. Hamilton M.A. A Framework for Understanding Equivocation / M.A. Hamilton, P.J. Mineo // Journal of Language and Social Psychology. – Vol. 17. – № 1. – 1998. – P. 3–35.
9. Бороздина Г.В. Психология делового общения / Г.В. Бороздина. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 224 с.
10. Тагильцева Ю.Р. Субъективная модальность и тональность в политическом Интернет-дискурсе : дисс. ... канд. филол. наук. : 10.02.01 – Русский язык, Екатеринбург, 2006. – 251 с.
11. Малеева В. Политический дискурс и поэтический дискурс : языковая игра / В. Малеева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.vestnik.ru/28_5.htm.
12. Cambridge Dictionaries Online [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/ebb-and-flow>.

Анотація

О. П'ЄЦУХ. ОЦІННИЙ КОМПОНЕНТ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ДЕБАТІВ У СПОЛУЧЕНОМУ КОРОЛІВСТВІ

Статтю присвячено розгляду особливостей втілення оцінності парламентських дебатів у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії як типу політичного дискурсу. Детально проаналізовано мовні засоби, які втілюють позитивну чи негативну оцінку в інтеракціях учасників дебатів. Розглянуто екстралінгвістичні чинники, які формують оцінність інформаційних повідомлень під час засідань Палати Громад та Палати Лордів британського парламенту у період пост-тетчеризму.

Ключові слова: парламентські дебати, політичний дискурс, оцінність, експресивність, інформаційні повідомлення, комунікант.

Аннотация

О. ПЬЕЦУХ. ОЦЕНОЧНЫЙ КОМПОНЕНТ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА ПАРЛАМЕНТСКИХ ДЕБАТОВ В СОЕДИНЕННОМ КОРОЛЕВСТВЕ

В статье рассмотрены особенности воплощения оценочности парламентских дебатов в Соединенном Королевстве Великобритании и Северной Ирландии как типа политического дискурса. Детально проанализированы языковые средства, которые обуславливают позитивную или негативную оценку в интеракциях участников дебатов. Рассмотрены экстралингвистические факторы, формирующие оценочность информационных сообщений во время заседаний Палаты Общин и Палаты Лордов британского парламента в период пост-тетчеризма.

Ключевые слова: парламентские дебаты, политический дискурс, оценочность, экспрессивность, информационные сообщения, коммуникант.

Summary

O. PJETSUKH. EVALUATIVE COMPONENT IN THE POLITICAL DISCOURSE OF THE UK PARLIAMENTARY DEBATES

This article deals with the peculiarities of the evaluation in the UK parliamentary debates as a type of the political discourse. It points out the specific language means influencing positive or negative evaluation in the interactions between the participants of the debates. It also analyses extralinguistic factors that form evaluation of the informative messages during the meetings of the UK House of Commons and House of Lords in the post-Thatcher period.

Key words: parliamentary debates, political discourse, evaluation, expressiveness, informative messages, communicant.

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романських мов
та інтерлінгвістики
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

ДИНАМІКА СИНТАКСИЧНОЇ СЕПАРАТИЗАЦІЇ У СТРУКТУРІ ФРАНЦУЗЬКОГО СЮРРЕАЛІСТИЧНОГО ТЕКСТУ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

Постановка проблеми загалом та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.

Сюрреалізм (*surréalisme* – дослівно «надреалізм») – одна з найдовговічніших модерністських течій мистецтва ХХ століття, яка набула особливого поширення й значення у Франції; вона пережила кілька криз, другу світову війну й поступово влилася у постмодернізм. Серед її засновників та ідеологів у французькій літературі були А. Бретон, Л. Арагон, Ф. Супо, Т. Тзара, А. Арто, П. Елюар та інші; серед прихильників сюрреалізму в живописі назвемо Г. Арпа, С. Далі, М. Ернста, М. Рея, у кінематографі – Л. Бунюеля, в музиці – Стаффа, А. Роланда та багато інших.

Теорія сюрреалістичного напрямку в мистецтві вибудовувалася на основі філософії інтуїтивізму А. Бергсона (інтуїція – єдиний спосіб пізнання істини, а тому творчість має ірраціональний, містичний характер – *О.С.*), на філософії ідеалізму В. Дільтея, який сповідував значення фантазії і випадкового в мистецтві, та на психоаналізі З. Фрейда з його культом «несвідомого» [1, с. 236].

Важливо вказати, що суттєве значення для становлення та формування літературного сюрреалізму мав французький дадаїзм. Наслідуючи окремі традиції дадаїзму, представники сюрреалізму також намагалися відтворювати алогічне мислення, в якому переважають емоції, марення, сновидіння, галюцинації, тобто суб'єктивне начало. Розробивши й практикуючи техніку «автоматичного письма», сюрреалісти понад усе прагнули ввірватися у «надреальне», «абсолютне», «чудесне» й тим самим руйнували пізнавальні функції мистецтва. Дадаїстів та сюрреалістів об'єднувало спільне бажання епатування публіки, скандалізації читача та створення атмосфери миттєвого емоційного впливу, потрясіння, шоку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Аналіз ідейних концепцій, творчих поглядів сюрреалістів уможливило виокремлення таких визначальних принципів поезики сюрреалістичного напрямку, як: 1) техніка «автоматизму»; 2) алогізм; 3) ефект «неочікуваності», «дива» (поняття Л. Арагона). Зрозуміло, що втілення означених принципів у художніх сюрреалістичних творах відбувалося як на рівні змісту, так і, найперше, на рівні форми. Оскільки об'єктом нашого дослідження є явище синтаксичного рівня, то зосередимось, головне, на реалізації принципів літературного сюрреалізму на цьому мовному рівні. Маємо на меті розглянути динаміку синтаксичної сепаратизації у структурі сюрреалістичного тексту крізь призму лінгвокультурологічних процесів. На матеріалі творів французьких сюрреалістів (А. Бретона, Л. Арагона) з'ясуємо особливості вираження сепаратизації у французькій літературі сюрреалізму; встановимо зв'язки, художні паралелі між синтаксичною сепаратизацією та іншими видами мистецтва сюрреалістичного напрямку; визначимо динаміку і тенденції розвитку сепаратизації як способу оновлення синтаксичної системи французької мови.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як показує дослідження, сюрреалістична доктрина «автоматичного письма» А. Бретона відкрила шлях до експериментів із образами та мовою, як наслідок – зневажливе ставлення до синтаксису, гра зі словами, знаками, знаковою системою культури загалом. У своєму філософському есе «Надя» (1928 р.) – книзі про себе, А. Бретон дає рецепт, як досягти сюрреалістичного автоматизму: це можливо через сон (*rêve*), марення, які виникають спонтанно, занурюють нас в себе та дозволяють піднятися як над ідеалізмом, так і над матеріалізмом:

Nous sortons. Elle me dit encore: «Je vois chez vous. Votre femme. Brune, naturellement. Petite. Jolie. Tiens, il y a près d'elle un chien. Peut-être aussi, mais ailleurs, un chat (exact). Pour l'instant, je ne vois rien d'autre». Je me dispose à rentrer chez moi, Nadja m'accompagne en taxi. Nous demeurons quelque temps silencieux, puis elle me tutoie brusquement: «Un jeu: Dis quelque chose. Ferme les yeux et dis quelque chose. N'importe, un chiffre, un prénom. Comme ceci (elle ferme les yeux): Deux, deux quoi? Deux femmes. Comment sont ces femmes? En noir. Où se trouvent-elles? Dans un parc... Et puis, que font-elles? Allons, c'est si facile, pourquoi ne veux-tu pas jouer? Eh bien, moi, c'est ainsi que je me parle quand je suis seule, que je me raconte toutes sortes d'histoires. Et pas seulement de vaines histoires: c'est même entièrement de cette façon que je vis» (A. Breton. Nadja, p. 47).

Наведений уривок – це яскравий зразок «автоматичного письма» сюрреалістичного тексту, який структурно тяжіє до дроблення, розпаду на деталі, фрагменти, окремі образи. Можемо стверджувати, що незв'язність, усемогутня випадковість, яка монтує картини на основі асоціацій, розбіжностей, несхожостей – одне з основних джерел ефекту неочікуваності сюрреалістів. Це висловлення представляє стихійну роботу підсвідомого героїні (Наді), її суб'єктивних вражень, бажань, переживань, що не могло не відобразитись на синтаксисі оповіді.

У результаті аналізу відзначаємо використання розчленованих синтаксичних структур розмовного мовлення (наприклад: *Deux, deux quoi? Deux femmes. Comment sont ces femmes? En noir. Où se trouvent-elles? Dans un*

parc...), сепаратизованих конструкцій (*Votre femme. Brune, naturellement. Petite. Jolie.*), що актуалізують синтаксис сюрреалістичної текстової тканини та формують стиль модерністської прози загалом.

Аналізований епізод вирізняється хаотичністю композиції, структурною безсистемністю, що є наслідком автоматичного монтажу, зчеплення речень. Сепаратизовані структури вказують на порушення синтаксичної ієрархії, недотримання граматичних правил [2, с. 82], а відтак, на алогізм, ірраціоналізм синтаксичної зв'язності речень.

Окремо зазначимо, що сепаратизовані структури, імітуючи усне мовлення, актуалізують висловлення не лише на синтаксичному рівні, але й на просодичному. Розмовний темп викладу додає висловленню динаміки, енергії; ряд сепаратизованих другорядних членів речення іменної групи (означень) створює синкопний, рваний ритм, пришвидшений темп.

Отже, сепаратизовані структури в сюрреалістичному творі знаходяться на етапі входження у письмову мову, тобто, на першому ступені своєї динаміки. Спостережено, що проза А. Бретона (як поезія дадаїстів, кубістів) зорієнтована на візуальне сприйняття твору, вона пробуджує уяву, фантазію, бажання побачити все на власні очі й залучає тим самим читача до творчої співучасті. Нагадаємо, що ще Г.Аполлінер указував на становлення нової свідомості людини ХХ століття, спрямованої передусім на перцепцію художніх творів зором, а не слухом.

Проведена розвідка засвідчує, що сюрреалістична творчість А. Бретона вражає не лише усе новими дивними баченнями, видіннями, дивакуватими людьми та фантастичними подіями, які важко собі уявити (у стилі сюрреалізму), але й манерою письма. Незв'язність, монтаж, розчленованість оповіді, образів створюють незв'язність, розчленованість речень, які абсурдно, безсистемно нагромаджуються, нарошуються у тексті.

Аналіз матеріалу підтверджує, що навіть часткове використання розчленованих синтаксичних структур у творах А. Бретона віддзеркалює основні принципи сюрреалізму, слугує одним із синтаксичних засобів авторського самовираження та оновлення синтаксичної системи загалом, виступає базисом для подальшого розвитку сепаратизації.

Яскравою ілюстрацією усього вищевисловленого є судження Л. Арагона, який у «Трактаті про стиль» («*Traité du style*») 1928 р. в саркастичній формі пише: «... щодо мене, то я топчу ногами. Затоптаний синтаксис. Ось різниця між синтаксисом і мною. Речення помилкові і неправильні, несполучуваність частин між собою <...>, каскади неправильності» [3, с. 26]. Разом із маніфестами А. Бретона, трактат Л. Арагона теоретично обґрунтовує основну мету сюрреалізму – справити «ефект неочікуваності», «дива» послуговуючись технікою «автоматизму».

Відзначимо, що сні, марення, уява стають ключовими поняттями творчості сюрреалістів. Тому, мабуть, не випадково, що у 1924 р. з'явилась «Хвиля марень» («*Une vague de rêves*») Л. Арагона, який був послідовником, адептом ідей Г. Аполлінера та А. Бретона. Поринаючи у стан галюцинацій, сюрреаліст виривається із системи соціальних істин, які затискають внутрішнє «я», і пізнає себе там, де тріумфують фантастика, ілюзія, магія, чудо, надреальне.

У творах Л. Арагона надреальність виникає там, де владарює кохання, насолода, спокуса. Всемогутність кохання та поезії прославляється і в прозаїчному сюрреалістичному творі Л. Арагона «Паризький селянин» (1926 р.). Письменник із глибоким ліризмом описує природу, сади, якими бродять закохані, все, що потрапляє йому на очі: вулички Парижу, перукарні, і навіть вивіски, оголошення, афіші. Способом монтажу, фрагментарності, художньої колажності Л. Арагон досягає сюрреалістичного «ефекту неочікуваності». Видається, що таке переривчасте, почасти побіжне бачення, сприйняття оточуючого світу є дуже співзвучним із розумінням, перцепцією дійсності кубістами (картини Ж. Брака, П. Пікассо). З лінгвостилістичної точки зору подібне світобачення можна визначити як синекдохічне (перенесення найменування частини предмета на весь предмет або, навпаки, перенесення найменування цілого на його частину). Розглянемо приклад:

Blonds comme le règne de l'étreinte, les cheveux se dissolvaient donc dans la boutique du passage, et moi je me laissais mourir depuis un quart d'heure environ. Il me semblait que j'aurais pu passer ma vie non loin de cet essaim de guêpes, non loin de ce fleuve de lueurs. Dans ce lieu sous-marin, comment ne pas penser à ces héroïnes de cinéma qui, à la recherche d'une bague perdue, enferment, dans un scaphandre toute leur Amérique nacrée? Cette chevelure déployée avait la pâleur électrique des orages, l'embu d'une respiration sur le métal. Une sorte de bête lasse qui somnole en voiture. On s'étonnait qu'elle ne fit pas plus de bruit que des pieds déchaussés sur le tapis. Qu'y a-t-il de plus blond que la mousse? J'ai souvent cru voir du champagne sur le sol des forêts. Et les girolles! Les oronges! Les lièvres qui fuient! Le cerne des ongles! La couleur rose! Le sang des plantes! Les yeux des biches! La mémoire: la mémoire est blonde vraiment. A ses confins, là où le souvenir se marie au mensonge, les jolies grappes de clarté! La chevelure morte eut tout à coup un reflet de porto: le coiffeur commençait les ondulations Marcel.

En liberté dans le magasin, de grands fauves modernes guettaient la femelle d'homme en proie au petit fer: le séchoir mécanique avec son cou de serpent, le tube à rayons violets dont les yeux sont si doux, le fumigateur à l'haleine d'été, tous les instruments sournois et prêts à mordre, tous les esclaves d'acier qui se révolteront un beau jour (Louis Aragon. *Le Paysan de Paris*, p. 52–53).

Як бачимо, описи Л. Арагона будуються на синтаксично розчленованих конструкціях, ускладнених приєднувальними, уточнюючими структурами, в основі яких лежить антитеза або оксюморон. Зближуючи синтаксично поняття, що є семантично протилежними, несумісними завжди відбувається експресивний вплив на читача, виникають нові непередбачувані враження. На разі, відзначаємо поєднання непоєданого на асоціативному рівні, коли два слова зв'язані синтаксично, проте не є логічно, змістовно поєднуваними. Наприклад, як оксюморон можна розглядати вираз *ce fleuve de lueurs*, в якому асоціативно зв'язаними є вода і світло.

Аналіз матеріалу дозволяє говорити про використання антитези як основного стилістичного прийому побудови цього сюрреалістичного фрагменту. Спостерігаємо постійне протиставлення різних світів: сучасного світу людей (*boutique, cinéma, bague, magasin, fer*) і світу природи (*essai de guêpes, lièvres, biches, cerne, giroilles, oranges, fleuve, été, oranges, forêt, mousse, serpent, plantes*), світу абстрактних понять (*vie, pâleur, bruir, respiration, mémoire, souvenir, mensonge, clarté, liberté*) і конкретних речей (*cheveux, chevelure, séchoir, instruments, métal, scaphandre*), світу закритого, замкнутого й світу відкритого, безкінечного, безмірного (відповідно до концепції сюрреалізму).

Дослідження матеріалу вказує на значну кількість номінативних речень, на перевагу іменної групи слів (іменників, прикметників) над дієслівною, що ще раз засвідчує значущість для письменника-сюрреаліста почуттів, емоцій, сфери внутрішнього стану в порівнянні з дієвістю. Отже, проведений аналіз стверджує, що в текстах сюрреалістичного спрямування техніка «автоматизму» створила композиційну хаотичність, структурну безсистемність, монтаж, які виразилися через ірраціональний зв'язок слів, речень, тексту загалом.

Як ми вже зазначали, письменники-сюрреалісти за стилем вираження, ідейними переконаннями були дуже близькими з художниками цього напрямку. Варто підкреслити, що саме в живописі сюрреалізм виявив себе в найвищій мірі, в найвиразнішій формі. Сюрреалістичні ефекти вимагали наочності, миттєвого емоційного шоку, які є максимально можливими в образотворчому мистецтві.

Опираючись на основні принципи художнього сюрреалізму, спостережено, що для живописців присутнє значення мали метаморфози образів, тобто те, як один образ перетворюється, трансформується в інший. Розмірковуючи над сутністю сюрреалістичного живопису, А. Бретон використовував термін «хімія інтелекту», маючи на увазі, що таємнича, прихована, неконтрольована робота галюцинацій, ілюзій виступає зразком, моделлю внутрішнього світу людини.

Розчленованість («дівізіонізм»), монтаж, симультанеїзм, «автоматизм», образи сновидінь – основні прийоми художників-сюрреалістів, що уможливили прямий «викид» їхнього підсвідомого на чисте полотно та збудження зорового ефекту. Наприклад, зауважимо, що на сюрреалістичних картинах С. Далі зухвало порушено й зміщено об'єктивні пропорції, просторові відношення; речі знаходяться в незвичних положеннях, персонажі виконують непересічні ролі.

Класичним прикладом сюрреалістичного живопису С. Далі може слугувати картина «Постійність часу»: на безлюдному морському побережжі розкидано зігнуті, плоскі, згорнуті, зім'яті, деформовані різними способами циферблати годинників. Монтажі С. Далі – провокаційні. Він шматує природу, ставлячи, в одному випадку, точну копію реального предмета в неприродне положення, в іншому – поєднує її з вигаданою, неіснуючою деталлю або умовами знаходження. У всякому разі, «автоматизм» виконував своє ключове сюрреалістичне завдання – отримати неочікуваний, непередбачуваний результат, який не контролюється розумом, не залежить від волі художника, а є прямим виявом його підсвідомого на полотні.

Щодо кіномистецтва, то класичним взірцем сюрреалістичного кіно вважають «Андалузького пса» та «Золотий вік» Л. Бунюеля та С. Далі (1928 р.). А. Бретон зазначав, що вже за своєю сутністю, природою кінематограф є сюрреалістичним видом мистецтва. На його думку, фільм – це низка фотографій, які можна комбінувати у будь-який спосіб (техніка монтажу, колажу), створюючи найнеймовірніші, найфантастичніші поєднання; зміна кінокадрів – це своєрідні потоки снів, бажань, мрій.

Сюрреалістичною технікою алогізму, «неочікуваності» в подальшому успішно послуговувалося комерційне кіно, створивши такі жанри, як бойовик, трилер, фільм жахів і т. п. Назвемо таких усесвітньо відомих режисерів, що творили у цьому стилі: Годар, Бергман, Поланскі, Хічкок, Тарковський, Лінч та ін.

Не можемо не вказати, що сюрреалістична тенденція захопила також і французьких композиторів «групи шести»: Л. Дюррея, Ж. Мійо, Ф. Пуленка, А. Онеггера, Ж. Тайєфера, Ж. Оріка, – та близьких до них А. Роланда, Стаффа, А. Барро. Їхня музика наслідувала сюрреалістичні принципи алогічності, «неочікуваності», «дива», прийоми музичного «конструювання», чим викликала вибухи емоцій, неоднозначні відчуття та не завжди очікувані реакції публіки.

Отже, у всіх видах мистецтва шляхом поєднання різнорідних елементів, руйнації об'єктивних зв'язків, часових, просторових, звукових, геометричних співвідношень тощо, демонстрації абсолютної свободи, бажання тотальних перетворень та трансформацій сюрреалістичне мистецтво ствердило нове буття, нове, виключно суб'єктивне світосприйняття.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямі. Підсумовуючи нашу розвідку, висловимо думку про те, що сюрреалізм – це не просто манера, стиль оповіді, живопису, музики й тому подібне, це – очевидний душевний досвід, видозмінений стан свідомості художника. З цього виводу А. Бретон додає, що важливим є не перестановка слів, не довільне сполучення речень, образів, асоціацій, а відтворення істинного стану душі, який іноді межує з безумством.

Проведене дослідження дає всі підстави стверджувати, що сюрреалізм як мистецька течія ХХ століття відкрив доступ до потаємних ресурсів внутрішнього світу людини, мобілізував потужні сили підсвідомості як джерела творчості, закріпив пріоритет особистості. Позитивною тенденцією сюрреалістичної поетики можна вважати оновлення поетичної мови, подальше заглиблення новаторських пошуків, а використання сепаратизації – ефективний засіб актуалізації сучасного синтаксису.

У контексті вищевикладеного використання сепаратизованих конструкцій у творах письменників-сюрреалістів є новим синтаксичним прийомом, що увійшов у мову художньої літератури з «живого» внутрішнього

мовлення. Отже, сепаратизовані конструкції в літературі сюрреалізму як структури актуалізуючого синтаксису знаходяться на першому ступені своєї динаміки. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі синтаксичної сепаратизації в літературі «потому свідомості», екзистенціалізму, реалістичного спрямування, «в новому романі» тощо.

Література:

1. Руднев В.П. Словарь культуры XX века / В.П. Руднев. – М., 1999. – С. 237–241.
2. Андриевская А.А. Явления «сепаратизации» в стилистическом синтаксисе современной французской художественной прозы / А.А. Андриевская // Филологические науки. – 1969. – № 3. – С. 77–83.
3. Aragon L. Traité du style / L. Aragon. – P. : Éditions de Fallois, 1978. – 134 p.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Aragon L. Le Paysan de Paris / L. Aragon. – P. : Éditions Gallimard, 1926. – 73 p.
2. Aragon L. Une Vague rêve / L. Aragon. – P.: Éditions Gallimard, 1982. – 56 p.
3. Breton A. Nadja / A. Breton. – P. : Éditions Gaillimard, 1964. – 190 p.

Анотація

О. СТАНИСЛАВ. ДИНАМИКА СИНТАКСИЧНОЇ СЕПАРАТИЗАЦІЇ У СТРУКТУРІ ФРАНЦУЗЬКОГО СЮРРЕАЛІСТИЧНОГО ТЕКСТУ: ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД

Наше дослідження присвячено проблемі синтаксичної сепаратизації у структурі французького сюрреалістичного тексту. Стаття пропонує нову точку зору на питання синтаксичної розчленованості в лінгвокультурологічному аспекті. Встановлено, що основні принципи сюрреалізму віддзеркалились у філософії, мові, літературі, живописі, музиці, кіно, інших видах французького мистецтва та культури. Визначено, що шляхом поєднання різномірних елементів (колажність), руйнації синтаксичних зв'язків (сепаратизації), часових, просторових, звукових, геометричних співвідношень тощо, демонстрації абсолютної свободи, бажання тотальних перетворень та трансформацій сюрреалістичне мистецтво ствердило нове буття, нове, виключно суб'єктивне світосприйняття.

Ключові слова: синтаксична сепаратизація, сюрреалізм, техніка «автоматизму», алогізм, монтаж, розчленованість, художня колажність.

Аннотация

О. СТАНИСЛАВ. ДИНАМИКА СИНТАКСИЧЕСКОЙ СЕПАРАТИЗАЦИИ В СТРУКТУРЕ ФРАНЦУЗСКОГО СЮРРЕАЛИСТИЧЕСКОГО ТЕКСТА: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД

Наше исследование посвящено проблеме синтаксической сепаратизации в структуре французского сюрреалистического текста. Статья предлагает новую точку зрения на вопрос синтаксической расчлененности в лингвокультурологическом аспекте. Установлено, что основные принципы сюрреализма отразились в философии, языке, литературе, живописи, музыке, кино, других видах французского искусства и культуры. Определено, что путем соединения разнородных элементов (колажность), разрушения синтаксических связей (сепаратизации), временных, пространственных, звуковых, геометрических соотношений и т. п., демонстрации абсолютной свободы, желания глобальных изменений и трансформаций сюрреалистическое искусство утвердило новое бытие, новое, исключительно субъективное мировосприятие.

Ключевые слова: синтаксическая сепаратизация, сюрреализм, техника «автоматизма», алогизм, монтаж, расчлененность, художественная колажность.

Summary

O. STANISLAV. DYNAMICS OF SYNTACTIC SEPARATION IN THE STRUCTURE OF FRENCH SURREALIST TEXT: LINGUISTIC AND CULTURAL VIEW

Our research is devoted to the problem of syntactic structure in separation of French surrealist text. The article offers a new perspective on the issue of syntactical dissection in the linguistic and cultural aspects. It was established that the basic principles of surrealism are reflected in philosophy, language, literature, painting, music, movies and other forms of French art and culture. It was determined that by combining different elements (collaging), destruction of objective and syntactical relations (separation), time, spatial, sound, geometric relationships, etc., demonstrating absolute freedom, the desire of total change and transformation of surrealist art, a new life, a new subjective world view was affirmed.

Key words: syntactic separation, surrealism, technique of “automatism”, allogism, building up, splitting, art collaging.

Є. Стуліна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романської
філології і перекладу
Запорізького державного університету

М. Тимощук

магістр кафедри романської
філології перекладу
Запорізького державного університету

НЕОЛОГІЯ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ І РОЗВИТКУ МОВИ

Коли доводиться знайомитися з походженням слів, остаточно стверджуєшся в думці, що мова, як і всякий здоровий і сильний організм, вся в русі, в динаміці зростання. Саме тому в лінгвістичній літературі справедливо вказується, що питання про мовну мінливість, яка становить постійну якість мови, можна вважати центральним не тільки для характеристики її словникового складу, але й для визнання її динамічного характеру взагалі.

Еволюція чи зміна мови, як один з трьох процесів її динаміки поряд з розвитком і удосконаленням, виражається, за висловом Ю.В. Рождественського, у зміні фонетичної (графічної) і смислової якості, але при цьому не відбувається збільшення числа мовних одиниць. Еволюція мови, на думку вченого, відбувається як певний стихійний процес, у якому відсутній свідомий вплив на мову і де можна спостерігати тенденцію до спрощення мовної системи [1, с. 247].

У рамках цієї роботи еволюція мови як прояв її динаміки сприймається як така, що передбачає зміну як кількісного складу лексичних одиниць, так і розвиток їх семантики у результаті зміни синтаксичних комбінацій вжитку слів. Тому увага зосереджується на формальному і семантичному аналізі нових слів, тобто неологізмів, відібраних впродовж аналізу з французьких медіа-джерел. Отже, головною *метою* дослідження є визначення статусу нового слова як такого, що свідчить про розвиток мови. Той факт, що неологізми мають подвійне існування, а саме – у мові і мовленні, приводить до думки, що вони займають певне місце у порівнянні з лексичними одиницями, які уже існують у мові певний час. З плином часу неологізм втрачає свій статус як такий і переходить у розряд лексичних одиниць лексичної теми. Такий перехід, на нашу думку, є доказом еволюції і розвитку мови, бо аналіз такого переходу дозволяє не тільки визначитися з певними неологічними елементами, але й прослідити їх можливу еволюцію.

Матеріалом дослідження стали неологізми як зафіксовані у нових виданнях словників, переважно електронних, так і ті, що ще не зафіксовані, але вжиті у медіа-текстах. Такий спосіб вилучення неологізмів як матеріалу дослідження дозволив не тільки проаналізувати засоби їх утворення, але й визначити їх роль в еволюції і розвитку французької мови. Розвиток мови відбувається під впливом внутрішніх закономірностей і екстралінгвістичних факторів, саме тому нова лексика позиціонує себе як спосіб зміни відносин у самій системі і як дійсний свідок діяльності суспільства, вона змінюється, збагачується і розвивається залежно від потреб суспільства.

Найбільш поширена сучасна концепція неології і неологізмів є такою, що обмежує площину досліджень і що вимагає залучати до аналізу такі факти мови – *нова форма / нове значення*. Якщо йдеться про нову форму, то мається на увазі афіксальна деривація, словоскладання та інші засоби словотвору, що спонукають до появи нової словарної форми.

Протягом довгого часу неологізми розглядалися у рамках традиційної наукової парадигми. Ці традиційні дослідження вважають необхідним вивчення неологізмів, перш за все, у межах структурно-семантичного аналізу. Головна мета досліджень, виконаних у цьому напрямку, передбачала опис нових фактів мови і мовлення, їх структурно-семантичні характеристики, визначення способу утворення і особливостей вжитку, класифікацію новоутворень, виявлення місця неологізмів у системі мови [2, с. 13]. Водночас останнім часом спостерігаємо появу нових лінгвістичних досліджень нової лексики у психолінгвістичному аспекті, де головним питанням неології є «розкриття взаємозв'язку «нового слова» як одиниці індивідуального лексикона у процесі функціонування такого слова [3, с. 89]. Як відмічає Є.М. Марченко, неможливо дослідити процес неологізації, тобто появи нового слова, без звернення до духовно-практичної діяльності людини, без вивчення тієї системи цінностей, суспільно-політичної структури, яка здійснює певний вплив на свідомість індивіда, на його мотивацію з метою утворення нового слова [4, с. 148].

Не менш важливим у рамках сучасних досліджень неологізмів постає питання про тривалість «їх життя», тобто, коли неологізм перестає ним бути. Згідно з точкою зору Ж-Ф Саблейроля, тривалість відчуття неологічності слова є мінливою, і нічого не вказує на те, що така тривалість є ідентичною для всіх неологізмів [5, с. 182]. Деякі способи, які дозволяють визначити тривалість життя слова як неологізму визначив М. Ріффаттер і описав Ж-Ф Саблейроля. Йдеться найперше про існування синонімів, з якими нове слово співіснує у межах одного й того ж тексту. До того ж неологізм може супроводжуватися перифразою: *avec la loi sur les droits d'auteurs adoptée à l'Assemblée nationale, le gouvernement tend à protéger les éditeurs et les auteurs de musique contre le téléchargement gratuit, le peer-to-peer* чи типографічними позначками: *au Danemark, le pays de "flexicurité", le Premier ministre, libéral et conservateur, a proposé de faire passer l'âge de la retraite de 65 à 67 ans, de flexicurité* взяте в лапки, бо є нео-

логічним утворенням, так званим словом-валізою, що з’явилося від двох коренів: *flexible*, що означає «гнучкий» і *sécurité*, що означає «гарантія, безпека».

Певні зміни щодо кута зору на феномен неології показує зарубіжна лінгвістика. Так, Сала Межрі у своєму дослідженні, присвяченому зміні теоретичної платформи аналізу неологізмів, наголошує на тому, що сучасні дослідження у галузі неології переважають обов’язково застарілі методи. Так, дослідниця обговорює такі феномени, як «полілексикалізація» і функціонування неологізмів, що, на її думку, дає можливість розглядати лексичне значення поза рамками семного аналізу і моносемії. Якщо традиційний підхід до неологізмів концентрує увагу перш за все на формальному вираженні і таким чином не бере до уваги певні важливі ознаки, то новий підхід розглядає неологізми у їх зв’язку з системою. Перевага такого підходу полягає у тому, що він уможливує характеристику неологізмів як центрального феномену мови. Така роль неологізмів пояснюється трьома тезами: неологізми виражають динаміку мови, встановлюють взаємозв’язок між мовою і мовленням, виступають як факт взаємодії між мовцем і лінгвістичним суспільством [6, с. 28].

З розвитком різних гілок мовознавства з’являються нові підходи до вивчення неологізмів. Особливу увагу слід звернути на лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний підходи. За визначенням Л.З. Али, лінгвокультурологічний підхід у дослідженні нових лексичних одиниць дозволяє визначити, як у них втілюються елементи культури, нові реалії, важливі у процесі міжкультурної комунікації [7, с. 134].

У вітчизняній лінгвістиці все більш популярною стає точка зору про використання когнітивного підходу до аналізу неологізмів. Когнітивна складова процесу появи нового слова дає можливість виявити як знання, пов’язані з новим об’єктом іменування, так і асоціативні ментальні процеси і шляхи вербалізації об’єкту (поняття), що осмислюється.

Багатоаспектність дослідження неологізмів у сучасній лінгвістиці забезпечує їх достатньо повний і глибокий аналіз. Така точка зору привела наукову думку до визначення нового типу неологізмів, крім появи нової форми чи зміни значення або запозичень. Відомі представники французької лінгвістики – Ж-Ф Саблейроля, Евелін Сол’єр – запропонували останнім часом зосередитись на ще одному виді неологізмів, так званій «синтаксичній неології» чи «комбінаторній неології» [8, с. 40]. Головними типами таких неологічних інновацій автор називає зміни конструкцій, зрушення у відборі предикатів і аргументів, зміну статусів предиката, аргумента та їх актуалізації [8, с. 47].

У чималій кількості наукових робіт зауважується, що поняття неологізму виступає як не дуже чітке, що може бути пояснене двома причинами: по-перше, фактом існування у мові і мовленні одночасно. Отже, дослідники стоять перед фактом відбору неологізмів – з мови, зі словників чи з мовлення, з текстів. По-друге, мотивованість чи немотивованість нової лексичної форми, що, з одного боку, полегшує, а з іншого боку, робить більш складною інтерпретацію значення. У тому випадку, коли слово з’являється уперше і не є зафіксованим у словнику, інтерпретація його значення потребує певного контексту. Сама контекстуалізація нового слова набуває вигляду дефініційних парафраз, коли вираз чи нове слово є немотивованими. Наприклад, у виразі *les chiens se décollieurent* інтерпретація значення неологізму не викликає труднощів – *collie* – шотландська вівчарка, *dé-* негативний префікс – собака, що губить свою породу. Але у виразі *Maman, voudrais-tu encore un peu de ce délicieux crassaille* слово *crassaille* є утворенням дитячого мовлення і означає певну суміш конюшини, зернят берізки і не-свіжої води [9, р. 17].

Виходячи з вищезазначеного, **головною проблемою** нашого дослідження вважаємо доказ ролі неологізмів як фактів еволюції і розвитку мови, спираючись на їх одночасне існування у мові і мовленні. Неологія може сприйматися як двоплановий феномен – факт еволюції мови і водночас креативної діяльності носія мови. Як факт еволюції мови неологія містить усі лексичні утворення, що з’явилися у мові за певними правилами чи внаслідок їх порушень: *actu*, *addict*, *branchitude*, *céasariser*, *flexicurité*, *glam*, *porte-euro*, *relouceur* (euse), *belgitude* і т.д. На думку Сала Межрі, утворення неологізмів відбувається свідомо чи спонтанно: коли йдеться про кріптонімічні, лудичні або просто номінативні утворення, це, очевидно, відображає намір впливати на мову, додаючи на базі існуючих правил нові лексичні одиниці [10, с. 169].

Для здійснення дослідження ми опираємося на факт існування неологізмів у французькій мові як таких, що з’явилися протягом останніх 5 років і були внесені у словники: У словник *Le Petit Robert* у 2013 році було додано 300 слів. Наступні приклади свідчать про вже відомі моделі утворення слів у французькій мові – аффіксація, словоскладання, апокоп, аналітичні вислови – *dette souveraine*, *indignés*, *belgitude*, *gloups*, *agence de notation*, *dette souveraine* чи *creusement* (du déficit). Революція у сфері нових технологій призвела до появи нових понять, що були вербалізовані у мові: *cyberdépendance*, *billet* (d’un blog), *nuage informatique*, *mémoire flash*, а також, *permalien* (*les liens permanents*), *réseautique*, *retrolien* [11].

Словник *Le petit Larousse illustré* у 2013 році зареєстрував такі неологізми: **footeux**, **euse**: 1. *Joueur de football*. 2. *Amateur, supporteur de football*). Цікавими є неологізми **métrosexuel** n.m. *homme, génér. Citadin et trentenaire, qui prend soin de son corps et de sa tenue vestimentaire*; **locavore** n. et adj. *Personne qui décide de ne consommer que des fruits et des légumes locaux et de saison, pour contribuer au développement durable*. Запозичення залишаються одним з найвагоміших засобів розвитку французької мови: **nerd** n.m. (*mot anglo-amér.*). *Péjor. Personne qu’une passion obsessionnelle, généralement pour les mathématiques et l’informatique, conduit souvent à vivre en marge de la société*. Слово **le perdreau**, *personne qui fait preuve d’une naïveté confondante* [12].

Наведені приклади свідчать про одну з форм появи неологізмів у мові – утворення нових слів за певними моделями. Поряд з цим існують також семантичні і синтаксичні неологізми. Цікавим, на нашу думку, є їх

взаємозв'язок: нове комбінаторне вживання існуючого слова призводить до появи нового значення. Наприклад, слово *mille-feuille* зазнало семантичного розвитку: це не тільки виріб з певного виду тіста, після додавання нового значення у новому синтаксичному оточенні воно позначає *певний заклад, адміністративні тексти і т. д., що складаються з невизначеної кількості елементів, які не зв'язані між собою і не є послідовними і логічними*, наприклад, *un mille-feuille institutionnel, fiscal*.

Крім зафіксованих у словнику випадків неологізмів, можемо навести приклади тих, які вживаються у медіа-текстах, але з тих чи інших причин їх реєстрація у мові ще не відбулася. Такі слова фігурують у зарубіжних дослідженнях гапакс (*hápax*, з старогрецької *une fois*), це означає, що нова форма, нове слово чи новий вираз вживається один раз у певному тексті чи творі [13, p. 230]. Наприклад: *Ce qui est certain, c'est que la Manif pour tous revendique l'organisation, ce dimanche 2 février, d'une première manifestation internationale. Madrid, Paris (et Lyon), Bruxelles, Rome, Luxembourg, Bucarest et Varsovie sont censées unir leurs forces "contre la familiophobie" avec différentes mobilisations programmées simultanément. Le tout, "de façon indépendante, mais en partenariat" avec le collectif LMPT. Si celui-ci assure ne pas être à l'initiative de ces événements et n'avoir apporté qu'un soutien logistique, le mot d'ordre symbolique n'en est pas moins venu de l'Hexagone. Et on retrouve des couleurs, des logos et des slogans bien familiers des Français.*

[Le Point.fr - Publié le 01/02/2014]

La porte-parole du département d'Etat a par ailleurs reproché aux Russes d'avoir contribué à attirer l'attention sur cet enregistrement, retweeté notamment par un conseiller gouvernemental russe. Moscou s'oppose à Washington et à Bruxelles dans la crise ukrainienne

[Le Monde.fr avec AFP 07/02/2014]

З наведених прикладів можемо стверджувати, що процес неологічних лексичних утворень у мові – це доказ внутрішнього закону існування мови, її постійного прагнення до змін, до еволюції, що дозволяє їй залишатися універсальним засобом відтворення належних потреб мовця у висвітленні своїх думок. Що в такому разі можна вважати неологізмом: будь-яку нову форму чи значення або ж незафіксоване у словнику певне слово? Із проведеного дослідження виходить, що між цими двома станами – появою нової форми і нового значення та їх стабілізацією, появою у словнику, існує ще одна стадія – проміжна, яка розуміється як контекстуалізація нової лексичної одиниці.

Факт існування неологізмів у двох проявах – мові і мовленні – є свідченням постійного розвитку, навіть у випадку, коли неологізм, який іноді «вважає» своєю формою, не може бути ніколи атестований мовою і зафіксований у словнику: *co-branding, retweeté, avoir le swag, mes sosses*.

Еволюція мови і її розвиток у сфері відновлення її лексичного складу за рахунок нових лексичних утворень можуть бути позначені як процес переходу від неологічної одиниці до лексичної одиниці чи елементу лексичної системи, який закінчується у випадку, коли нове слово стає надбанням словника. Той факт, що у нового слова є період появи і так званої стабілізації у мові чи його фіксації у словнику, свідчить про існування певного процесу, про еволюцію і розвиток.

Література:

1. Рождественский Ю.В. Лекции по общему языкознанию / Ю.В. Рождественский – Москва : «Вышая школа», 1990. – 380 с.
2. Попова Т.В. Русская неология и неография / Т.В. Попова. – Екатеринбург : Изд-во УГТУ УПИ, 2005. – 96с.
3. Тогоева С.И. Новое слово : подходы и проблемы / С.И. Тогоева // Психолингвистические проблемы функционирования слова в лексиконе человека / Под общ. ред. А.А. Залевской. – Тверь, 1999. – С. 75–101.
4. Марченко Е.И. Когнитивные подходы к исследованию неологизмов / Е.И. Марченко // Вестник КРСУ. – 2013. – Том 13. – № 9. – С. 148–151.
5. Sablayrolles J-F La néologie en Français Contemporain. Examen du concept et analyse de productions néologiques récentes / J-F Sablayrolles. – Paris : Honoré Champion Éditeur, 2000. – 166 p.
6. Mejri Salah. Néologie et unité lexicale: renouvellement théorique, polylexicalité et emploi / Salah Mejri // Langages. – 2011/3. – № 183. – p. 25–37.
7. Али Л.З. Некоторые аспекты изучения лексических инноваций в современной лингвистике и психолингвистике / Л.З. Али // Молодой ученый. – 2016. – № 7. — С. 1134–1137.
8. Sablayrolles J.F. De la néologie syntaxique à la néologi Combinatoire / J.F. Sablayrolles // Langages. – 2011. – № 183. – P. 39–50.
9. Gerhard-Krait Fr. Néologie et dictionnaires d'usage : la codification sémantique / Fr. Gerhard-Krait // Neologica . – 2014. – 8, Coll. Classiques Garnier. – Paris : Garnier. – P.13–26.
10. Salah Mejri Figement, néologie et renouvellement du lexique / Salah Mejri // Lexique, terminologie, discours. – 2005. – № 52. – P. 163–174.
11. Le Petit Robert . – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : – <https://www.rts.ch/info/culture/4089804-le-petit-robert-accueil-les-nouveaux-mots-du-francais-courant.html>
12. Le petit Larousse illustré. – 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lagardere.com/fichiers/fckeditor/File/Presse/Communique_presse/Livres/PL2013_dossier-de-presse.pdf
13. Jean Jean. Dictionnaire de linguistique / Jean Jean. –Paris : Larousse. – 2001. – 320 p.

Анотація

**Є. СТУЛІНА, М. ТИМОЩУК. НЕОЛОГИЯ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ
ЕВОЛЮЦІЇ І РОЗВИТКУ МОВИ**

Стаття присвячена аналізу неологізмів у французькій мові як фактору еволюції лексичної системи. Неологізми виступають одночасно як явище мовне і мовленнєве. Словники французької мови фіксують не всі новоутворення, тому що принцип вжитку нових слів виступає як головний. Розвиток лексичної теми здійснюється у трьох напрямках – нова форма, нове значення, новий комбінаторний вжиток.

Ключові слова: неологізм, динаміка мови, способи утворення неологізмів, гапакс.

Аннотация

**Е. СТУЛИНА, М. ТИМОЩУК. НЕОЛОГИЯ КАК СПОСОБ ВЫРАЖЕНИЯ
ЭВОЛЮЦИИ И РАЗВИТИЯ ЯЗЫКА**

Статья посвящается анализу неологизмов во французском языке как фактору эволюции лексической системы. Неологизмы выступают одновременно как явление языковое и речевое. Словари французского языка фиксируют не все новообразования т.к. принцип употребления выступает определяющим. Развитие лексической системы проходит в трех направлениях: новая форма, новое значение, новое комбинаторное употребление.

Ключевые слова: неологизмы, динамика языка, способы образования неологизмов, гапакс.

Summary

**E. STULINA, M. TIMOSHUK. NEOLOGY AS A WAY OF EXPRESSION
OF EVOLUTION AND DEVELOPMENT OF LANGUAGE**

This article is devoted to the analysis of neologisms in French language, as a factor of evolution of lexical topic. Neologisms emerge as a phenomenon of language and speech. French dictionaries don't fix all of new formations because the principle of use is determined. The development of lexical terms occurs in three ways: the formal semantic and syntactic.

Key words: Neologisms, dynamics of language, ways of formation of neologisms, hapaks.

кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры романской филологии и перевода
Запорожского национального университета

УПОТРЕБЛЕНИЕ АНТРОПОНИМОВ В СОСТАВЕ КОМПАРАТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Класс имен существительных охватывает слова различной семантики, что дает возможность вычленять в нем различные группы, в том числе имена собственные и имена нарицательные. Имена собственные отличаются от нарицательных прежде всего тем, что называют не класс предметов / существ, а единичный предмет или, как антропонимы, конкретное единичное лицо. Антропоним является единичным именем собственным или совокупностью имен собственных, называющих любого человека, вымышленного или реального.

Имя человека (или группы людей) варьируется в зависимости от многих факторов, например, культуры народа, социальных параметров личности, коммуникативной ситуации. Различают: имя, отчество, фамилию, прозвище, псевдоним, криптоним (тайное, зашифрованное имя), андроним (именование жены фамилией мужа), гинеконим (именование мужчины фамилией матери, жены), патроним (именование человека от имени или фамилии отца или предков) [1, с. 32]. Во многих культурах имя может иметь несколько форм: краткую, полную, уменьшительную, пейоративную.

Вычленение имен собственных, в том числе антропонимов, и нарицательных зависит, в первую очередь, от их употребления. Довольно многочисленны примеры перехода имен из одной группы в другую. Как правило, это происходит в процессе ассоциативного переосмысления значения слова, часто через сравнение.

Особого внимания заслуживает изучение употребления антропонимов в составе фразеологических единиц, в частности сравнительных. Именно анализу употребления антропонимов в составе компаративных фразеологических единиц (далее – КФЕ) посвящено данное исследование. Существует немало исследований на материале различных языков, объектом которых являются компаративные фразеологизмы, а также имена собственные, в том числе и антропонимы, однако, проблема употребления антропонимов в КФЕ изучена недостаточно. Выбор темы определен двумя основными положениями: «поскольку имя собственное как одна из универсалий культуры выполняет функцию хранения и трансляции традиций, истории, культуры народа, в силу чего является особым языковым знаком» [2, с. 136] и потому, «что сравнение выступает преобладающим средством формирования семантики фразеологических единиц с именами собственными» [3]. Компаративные фразеологические единицы понимаются как структурно-семантические образования, имеющие свойства свободноорганизованных словосочетаний и предложений, но характеризующиеся стабильностью синтаксического значения и лексического наполнения, базирующегося на сопоставлении предметов, явлений, процессов [4]. Все КФЕ употребляются для характеристики человека, его действий, качеств.

Любая КФЕ имеет свою структуру, во французском языке, как правило, 2–4 компонента [5, с. 90], одним из которых обязательно является объект сравнения (компарат). Компарат может быть выражен различными частями речи или группой слов, он либо является, либо включает в свою структуру: название различных явлений природы, предметов повседневной жизни, зооним, фитоним, соматический компонент, колороним, антропоцентрический компонент, в том числе антропоним. КФЕ с компаратом-антропонимом имеют 3 компонента: основание (общий признак для утверждения сходства), коррелятор / компаратор (всегда союз *comme*), компарат (объект сравнения). Для анализа выбраны КФЕ, в которых компарат выражен антропонимом, либо включает антропоним в свой состав. Следует уточнить, что КФЕ с антропонимами не являются многочисленными, однако это не умаляет к ним интерес.

В структурном плане по характеру основания все КФЕ с антропонимом делятся на две группы: глагольные и адъективные. Исследование показало, что количество глагольных и адъективных структур принципиально не различается. Коррелятором в данных структурах, как и в других КФЕ, всегда выступает союз *comme*. Антропоним выступает в функции компарата или входит в его состав.

Как правило, основание характеризует определенные действия человека, его состояние и отношение к кому-либо или чему-либо (глагольные), а также передает его качественные характеристики (адъективные). Компарат усиливает, конкретизирует, передает нюансы данных значений. Причем, данное утверждение не равносильно для глагольных и адъективных КФЕ. Глагольные основания редко характеризуют действие или состояние самостоятельно, а компарат лишь усиливает данное значение (*Adorer qn comme un Jésus*).

Чаще значение основания и всего КФЕ определяются компаратом (*Attendre qn comme le Messie. Etre monté comme un saint Georges*).

В случае адъективных оснований ситуация иная, они, как правило означают: черты характера (*Fier comme Artaban*), материальное положение (*Pauvre comme Job, Riche comme (un) Crésus*), физическое или психологическое состояние (*Tranquille comme Baptiste, Soufflé comme la bourrique à Robespierre*), личностные характеристики (*Ignorant comme la mule de dom Miguel*), возраст (*Vieux comme Mathusalem*).

Некоторые КФЕ имеют постоянную структуру, некоторые допускают варианты основания (*Etre/redevenir/rester (Gros-) Jean (gros Jean) comme devant*) или компарата (*Vieux comme Mathusalem/ Adam/ Hérode*)

Символизм значения компарата, передающего или подчеркивающего качества названных основанием действий и черт человека вытекает из культурно-исторического наследия носителей языка даже в том случае, если имя восходит к общим для многих культур источникам [6, с.183], например, некоторые исторические или библейские имена. Кроме того, в процессе эволюции общества и языка символическое значение могло изменяться, т.к. забывалось или изменялось отношение к персонажу.

Исследование показало, что в состав КФЕ входят антропонимы, являющиеся:

– именами исторических персонажей. Некоторые из них широко известны: *Soûl comme la bourrique à Robespierre*. Некоторые малоизвестны: *S'en soucier (s'en moquer) comme de Jean de Werth*. Некоторые приобрели (полу)мифическое значение: *Riche comme (un) Crésus*.

– именами религиозных персонажей. Это самая многочисленная группа: *Vieux comme Mathusalem*. В КФЕ встречаются имена: *Mathusalem, Hérode, Adam, Baptiste, Job, Madeleine, saint Georges, Jésus*.

– именами литературных персонажей: *Fin comme Gribouille qui se met dans l'eau de peur de la pluie*.

– именами обобщенными, не связанными с конкретным лицом: *C'est comme le couteau de Jeannot*.

Антропонимы в составе КФЕ часто имеют ассоциативное метафорическое значение, базирующееся на сходстве качеств или действий [7, с. 133], что ослабляет их принадлежность к именам собственным и приближает к группе имен нарицательных. Данные качества или действия не всегда понятны. Иногда представление о коннотативном значении антропонима может возникнуть с помощью контекста [7, с. 134]. Таким контекстом может служить основание (*fort, suer, tranquille*), а также КФЕ может иметь продолжение, помогающее понять значение антропонима: *Il est comme saint Jacques de l'Hôpital: il a le nez tourné à la friandise. Fin comme Gribouille qui se met dans l'eau de peur de la pluie*.

Но иногда мы можем понять ассоциативность элементов КФЕ лишь на базе знаний языка и культуры, например:

1) *Arriver comme les carabiniers d'Offenbach*. Карабинеры славились громким топотом сапог, таким образом, нарушители их слышали задолго до прибытия и успевали убежать. В оперетте Оффенбаха преступники поют песню о всегда опаздывающих карабинерах.

2) *Fier comme Artaban*. Артабан – литературный персонаж исторического романа-эпопеи 17 в. «Клеопатра», автор Готье де ла Кальпренед («Cléopâtre» par Gautier de la Calprenède – Т.У.). В памяти народа сохранилась лишь гордость и заносчивость персонажа, носящего звучное имя.

3) *C'est (il est comme) le chien de Jean de Nivelle, il s'enfuit quand on l'appelle*. Несмотря на контекст, помогающий понять значение КФЕ, трудно понять его суть, не зная, что речь идет не о собаке, а о человеке. Жан де Нивель – исторический персонаж, сын князя Бургундского Жана П., отказавшийся выполнять просьбу отца и поддержать Людовика II в его борьбе против Карла Смелого. Отец лишил его наследства и назвал собакой.

4) *Soûl comme la bourrique à Robespierre*. Понимание значения КФЕ, в целом, затруднений не вызывает, однако сопоставить известный исторический персонаж с какой-то ослицей и с опьянением сложно. КФЕ предположительно имеет источником легенду о походе Робеспьера к могиле Руссо: по обычаю региона желающие туда попасть передвигались на ослах, потом пересаживались в лодку. Крестьяне, узнав, что осел вез Робеспьера, стали его потчевать хлебом, смоченным в вине. Осел упал и его не смогли поднять, когда Робеспьер вернулся. Он с улыбкой велел его не трогать.

Большинство КФЕ данной группы, в отличие от приведенного примера, имеют компараты, выраженные антропонимом. Лишь в некоторых антропоним входит в его состав и характеризует животное (как в приведенном примере) или вещь:

C'est comme le couteau de Jeannot. Речь идет о том, что значимая вещь не теряет своего значения и функций, несмотря на произведенные замены ее элементов. Предположительно, сначала речь шла о ноже Св. Губерта – покровителя охотников, но в определенный исторический период люди сочли благоразумным не упоминать религиозные имена, а заменить их на обычное.

Употребление антропонимов в КФЕ возвращает к глобальному вопросу о различении имен собственных и нарицательных. Как правило, антропонимы употребляются без артикля: *Vieux comme Hérode*. Но некоторые примеры КФЕ с антропонимом содержат артикль:

– *Suer (transpirer) comme une Madeleine*;

– *adorer qn comme un Jésus*;

– *Etre monté comme un saint Georges*.

Употребление артикля может быть факультативным:

– *Riche comme (un) Crésus*.

Евгений Шохенмейер (Evgeny Shokhenmayer), анализируя употребление артиклей с именами собственными личными, говорит, что употребление артикля функционально приближает их к именам нарицательным, но значение единицы не меняется, т.к. синтагматическая деформация категориальной оппозиции происходит не через нейтрализацию (когда имя собственное становится нарицательным – Т.У.), а через транспозицию, когда частично сохраняются функциональные характеристики, и единица является носителем двух функциональных значений (своего и приобретенного – Т.У.). По его словам, транспозиционная деформация приводит к тому, что антропоним с детерминативом становится бифункциональным (обобщающим и индивидуализирующим – Т.У.) и, вслед за Блох и Семеновой [8], называет их полунарицательными антропонимами

или полуантропонимами [7, с. 174–175]. Идентичную позицию видим в анализе библейских антропонимов: «библионим имеет обобщенное значение имени, близкое по значению социально-оценочному апеллятиву» [9, с. 103], чем также можно объяснить их употребление с артиклем.

Из сказанного видим, что КФЕ с компонентом антропонимом многочисленны, их структура состоит из 3 элементов: основания, коррелятора и компарата. По частеречной принадлежности основания различают глагольные и адъективные КФЕ. Коннотативное значение КФЕ всегда выражено адъективным основанием, и компарат лишь усиливает его, а глагольное основание редко его выражает, в таком случае значение КФЕ передается компаратом. Таким образом, адъективные КФЕ не вызывают проблем в понимании, а понимание глагольных КФЕ иногда требует знаний о значении антропонима. Антропонимы, входящие в состав КФЕ, являются именами исторических, литературных, библейских персонажей и именами, не называющими конкретных людей. В составе КФЕ чаще встречаются имена библейских персонажей.

Учитывая национально-культурную специфику каждого народа, было бы интересным сопоставить употребление антропонимов в КФЕ во французском, русском, украинском языках, что может являться перспективой дальнейшего исследования.

Литература:

1. Блох М.Я. Имена личные в парадигматике, синтагматике и прагматике / М.Я. Блох, Т.Н. Семенова; Ин-т языкознания Рос. акад. наук, Моск. пед. гос. ун-т. – М.: Готика, 2001. – 192 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bookoteka.ru/5-7834-0078-5.html>
2. Ковалюк Ю. Семантика денотативно мотивированных антропонимов в структуре английских фразеологизмов : вариантологический подход / Ю. Ковалюк [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.phil63.ru/semantika-denotativno-motivirovannykh-antropnimov-v-strukture-angliiskikh-frazeologizmov>
3. Конюшкевич М.И. Категория сравнения и ее место в системе языка / М.И. Конюшкевич // Вопросы функциональной грамматики. Сборник научных трудов. – Выпуск 4. – Гродно : ГГУ, 2002. – С. 82–91.
4. Маркевич В.И. Национально-культурная специфика фразеологизмов с компонентом-антропонимом в русском, белорусском и немецком языках / В.И. Маркевич. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 7 (37): в 2-х ч. Ч. II. – С. 136-139 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.gramota.net/editions/2.html
5. Мізін К.І. Компаративні фразеологічні одиниці сучасної німецької мови : шляхи утворення та ідеографія : автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.02.04 / К.І. Мізін ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2004. – 19 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/inode/p-2/4027.html> (18.04.2015).
6. Решетняк Е.А. Семантическая специфика библейских антропонимов, коннотированных семой «преступление» / Е.А. Решетняк, Н.В. Швыдкая // Филология и лингвистика в современном обществе : материалы II междунар. науч. конф. (г. Москва, февраль 2014 г.). – М.: Буки-Веди, 2014. – С. 102–107. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.moluch.ru/conf/phil/archive/107/4774/>
7. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
8. Сингаевская А.В. Национально-культурное своеобразие испанских фразеологизмов с компонентом-антропонимом / А.В. Сингаевская // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 4 (34): в 3-х ч. : Ч. II. – С. 178 – 184 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.gramota.net/materials/2/2014/4-2/50.html
9. Shokhenmayer, Evgeny. Champs associatifs des noms propres et mécanismes de la compréhension textuelle / Evgeny Shokhenmayer. – Sciences de l'Homme et Societe. Université de Nanterre – Paris X, 2009. – 358 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-00380918/document>

Словари:

1. Французско-русский фразеологический словарь. / Составители: В.Г. Гак, И.А. Кунина, И.П. Лалаев, Н.А. Мовшович, Я.И. Рецкер, О.А. Хортник. Под ред. Я.Н. Рецкера. – М.: из-во иностранных и национальных словарей. – 1963. – 1112 с.
2. Expressions Françaises [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.expressions-francaises.fr/>
3. Les expressions françaises décortiquées [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.expressio.fr/>
4. Linternaute.com [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.linternaute.com/expression/langue-francaise>

Анотація

Т. УДІЛОВА. ВЖИВАННЯ АНТРОПОНІМІВ

У СКЛАДІ КОМПАРАТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

У статті аналізується вживання антропонімів у складі компаративних фразеологічних одиниць (КФО). Досліджуються види КФО, які базуються на частині мовної основи (дієслівні та ад'єктивні), а також типи антропонімів у складі КФО.

Ключові слова: компаративна фразеологічна одиниця (КФО), антропонім, основа, компарат, компаратор.

Аннотация

**Т. УДИЛОВА. УПОТРЕБЛЕНИЕ АНТРОПОНИМОВ
В СОСТАВЕ КОМПАРАТИВНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ**

В статье анализируется употребление антропонимов в составе компаративных фразеологических единиц. Изучаются виды КФЕ, базирующиеся на части речной принадлежности основания (глагольные и адъективные), а также типы антропонимов, употребляющиеся в составе КФЕ.

Ключевые слова: компаративная фразеологическая единица (КФЕ), антропоним, основание, компарат, компаратор.

Summary

**T. UDILOVA. USE OF ANTHROPOCENTRIC UNITS
AS PART OF COMPARATIVE PHRASEOLOGISMS**

The article deals the use of anthroponyms in the composition of comparative phraseological units. The types of comparative phraseological units, based on the part of speech of the base (verbal and adjective), as well as the types of anthroponyms used in the composition of the CFU, are studied.

Key words: comparative phraseological unit, anthropocentric unit, stem, comparison, comparator.

викладач кафедри англійської мови
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу

ТЕРМІНОЛОГІЧНА НАСИЧЕНІСТЬ НІМЕЦЬКИХ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ ПРОМИСЛОВОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ

Постановка наукової проблеми та її значення. Невпинний розвиток науково-технічного прогресу спричиняє зміни науково-технічного мовлення і, відповідно, прискорює розвиток окремих термінологічних систем. Термінологія як носій професійно-наукової інформації під час комунікації в усній чи письмовій формі ставить перед терміном ряд завдань, зокрема забезпечення ефективності процесу передачі цієї інформації. Функціонування німецьких термінів промислової автоматизації, що активізується у науково-технічних текстах, визначає специфіку залежно від функціональної спрямованості тексту і прагматики інформації. Вивчаючи загальні особливості фахового тексту, доцільним видається виокремлення питання насиченості наукового тексту термінами, оскільки фахова мова є засобом передачі текстової інформації. Питання насиченості текстів термінами розглядають у своїх роботах Ф.А. Циткіна, В.М. Лейчик, Б.М. Головін, Т.Р. Кияк, С.І. Квітко та інші. **Об'єктом дослідження** виступають німецькомовні тексти промислової автоматизації. **Предмет дослідження** – термінологічна насиченість вибраних текстів. **Мета** студії – визначити ступінь термінологічної насиченості досліджуваних текстів, задля її реалізації застосовуються квантитативні методи, а також методи синтезу та аналізу на текстовому рівні, що виявить кількісне відношення лексичних пластів у різних видах фахових текстів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Питання вивчення фахових текстів щодо лексичного наповнення, термінологічної насиченості як результату мисленнєво-мовної діяльності людства є особливо актуальним. Їх дослідженню приділили увагу Р.І. Гальперін [2], Ф.А. Циткіна [10], Т.Р. Кияк [5], Н.С. Валгіна [1] та інші. Термінологічна насиченість фахових текстів на матеріалі німецькомовного дискурсу стала предметом розвідки О.М. Ріби (тексти нафтової промисловості, Р.Б. Шевціва (тексти економічних наук), на матеріалі англійськомовного дискурсу І.В. Асмуківич (авіаційні тексти), Л.А. Закреницької (тексти християнського богослов'я), хоча предмет насиченості німецькомовних текстів промислової автоматизації до цих пір залишається поза увагою науковців, що і зумовлює **актуальність** дослідження.

Оскільки метою статті є дослідження термінонасиченості текстів, доцільним буде спершу розглянути визначення поняття «текст» та «фаховий текст». Відповідно до дефініції Н.С. Валгіної текст визначається як динамічна одиниця вищого рівня, як мовленнєвий твір, що володіє ознаками зв'язності і цільності в інформаційному, структурному і комунікативному плані [1, с. 5]. Л. Гоффман визначає фаховий текст як інструмент або результат здійснення мовно-комунікативного процесу, що пов'язаний із професійною суспільно-продуктивною діяльністю [12, с. 119].

Традиційно науковці розглядають тексти з точки зору інформації, яку він містить (текст – це передусім інформаційна єдність – *Н.Ш.*); з погляду психології його створення як творчий акт автора викликаний певною метою (текст – це продукт мовленнєво-мислячої діяльності суб'єкта – *Н.Ш.*) чи з прагматичних позицій (текст – це матеріал для сприйняття, інтерпретації – *Н.Ш.*). Тексти також характеризуються відповідно до їхньої структури, мовленнєвої організації, стилістики [1, с. 5]. Стосовно інформації, що міститься у тексті, у науково-технічній літературі розрізняють три види: фактографічну, логіко-теоретичну та оцінну. Найважливішою для опрацювання тексту є фактографічна інформація, яка закладена в текст через терміни певної галузі знання чи професійної діяльності [3, с. 303]. Це дає підстави припустити, що текст з найвищим рівнем насиченості термінологічними одиницями буде виконувати функції збереження та передачі фахового знання чи інформації відповідної галузі.

Під час вивчення термінів у тексті розрізняють два підходи: від тексту до терміна (термінологічний аналіз тексту), від терміна до тексту (текстовий аналіз терміна). Обидва зазначені підходи правомірні, проте другий має більшу традицію, володіє розробленими методиками та інструментарієм; перший починає тільки формуватися [6, с. 147].

Погляди дослідників на диференціацію лексичного складу текстів різняться. Поетапний аналіз фахових текстів щодо розуміння та сприйняття адресатами залежно від термінологічної насиченості пропонується К. Галінські [11, с. 117–131]. Він складається з декількох етапів, а саме: виокремлення власне термінів у фаховому тексті та подальше виділення загальнонавчаної лексики, а також встановлення ступеню розуміння за наявними термінами.

Для проведення аналізу мови фахового тексту Т.Р. Кияк виокремлює 4 види лексичних одиниць [5, с. 4], а саме: терміни цієї галузі, які мають власну дефініцію; міжгалузеві та загальнонаукові термінологічні одиниці (зокрема терміни суміжних наук); напівтерміни або професіоналізми; професійні жаргонізми.

Досліджуючи терміни, Р.І. Дудок використовує розмежування їх на загальнонавчаної та вузькоспеціалізовані. Загальнонавчаної терміни «не належать до складу якоїсь однієї термінологічної системи, а вживаються у наукових працях різних галузей знань», вузькоспеціалізовані «розраховані на фахівців у певній галузі науки». Загальнонаукові – слова, які в інших стилях мови, окрім наукового, вживаються у не термінологічному значенні, а в науках використовуються як терміни «з різним ступенем термінологізації, оскільки їм властива узагальнена семантика». «Загальнонаукові слова – це *поліспеціальні* слова, які номінують поняття в кількох терміносистемах» [4, с. 182].

В.М. Лейчик виокремлює «загальнонаукові і загальнотехнічні терміни, міжрегіональні, вузькоспеціальні терміни. За своєю структурою терміни усіх типів однакові – вони можуть виступати чи у вигляді слів, чи у вигляді словосполучень, чи у вигляді сполучень слова із символом» [6, с. 88–90]. В основі типології лежать суттєві ознаки, що властиві термінам незалежно від конкретної терміносистеми і які проявляються у максимальній кількості частих ознак термінів. Такою суттєвою ознакою є позначення ними загальних спеціальних понять [6, с. 90].

Як бачимо, питання виокремлення загальнонаукової та міжфахової лексики як окремих категорій чи віднесення міжфахової лексики до вузькофахової трактується науковцями по-різному, тобто не існує чітких розмежувань між загальнонавчальною, міжфаховою та загальнонауковою лексикою. Ще один важливий чинник, який ускладнює вирішення поставленого завдання і котрий слід взяти до уваги, – це збагачення фахових мов за рахунок постійного переходу лексичних одиниць з однієї групи в іншу. Так, під час запозичення із загальнонавчальної лексики чи інших фахових мов терміни набувають нових значень, наприклад: *Software* – програмне забезпечення, *Hardware* – апаратне забезпечення, *Bus* – шина, *Datenverkehr* – обмін даними, передача даних; *Inbetriebnahme* – приведення в дію, *Vaustein* – елемент конструкції, *Maschinenbediener* – оператор обчислювальної машини, оператор станка. Оскільки диференціація віднесення термінів до цих категорій не є чітко визначеною, це надасть дослідженню суб'єктивного характеру, але жодним чином не вплине на його вагомість.

У нашому дослідженні ми будемо послуговуватись класифікацією, розробленою Т. Roelke [13, с. 21–22], тобто ми будемо виокремлювати:

- внутрішньофахову (вузькогалузеву) лексику (спеціалізовані термінологічні одиниці у вузькому значенні, які мають власну дефініцію – Н.Ш.);
- міжфахову (міжгалузеву) лексику (терміни, які використовуються у різних системах фахових мов – Н.Ш.);
- загальнонаукову лексику (спеціалізовану лексику фахового тексту у широкому значенні – Н.Ш.);
- загальнонавчальну лексику (загальні лексичні одиниці фахового тексту – Н.Ш.).

Внутрішньофахова лексика є групою термінів, що належать до певної фахової мови, у нашому дослідженні – промислової автоматизації (*Automatisierung* – автоматизація, *Robotersteuerung* – автоматичне керування, керування за допомогою роботів; *Totally Integrated Portal (TIA Portal)* – інтегроване середовище програмного забезпечення; *Projektorientierungsaufgabe* – проектно-орієнтоване завдання).

Міжфахова лексика – це група термінологічних одиниць, що використовуються у різних системах фахових мов. Вона містить терміни із суміжних галузей промисловості (*Montage* – установка, монтаж; *Navigation* – навігація, управління судном; *Roboter* – робот; *Programmiersprache* – мова програмування; *Ablaufprogrammierung* – програмування алгоритму; *Maschine* – машина, механізм, станок, двигун; *Anlageinbetriebnahme* – запуск в дію пристрою; *3D-Model* – тримірна модель) або терміни, значення котрих різняться в інших фахових термінологіях (*Vaustein*: 1) заг. значення – будівельний камінь, цеглина, 2) мікроелектроніка – мікросхема, 3) автоматизація – елемент конструкції; *Steuerung*: 1) заг. значення – керування, керуючий пристрій, 2) юридич. – вплив, взаємодія, 3) залізн. – реверс; *Bus*: 1) розм. – автобус; 2) автоматизація – шина, 3) тех. – канал інформації, магістраль).

До загальнонаукової лексики відносимо термінологічні одиниці, які використовуються у науковій мові з незмінним значенням та дефініцією, незалежно від фахових мов, де вони функціонують. Під загальною лексикою розуміємо сукупність усіх мовних засобів загальнонаціональної мови, які вживаються для позначення предметів, явищ, дій, ознак у повсякденному житті та не пов'язані з жодною сферою.

Під терміновживанням услід за Р.Б. Шевців [8, с. 224–225] розуміємо кожен випадок залучення в текст лексичної одиниці, яка за дефініцією є терміном (слово, лексикалізоване словосполучення, аббревіатура, скорочення, ustalone символічне позначення, формула), а також їхні дійктичні заміни. Повнозначне слововживання – це кожен випадок залучення в текст повнозначних слів та лексикалізованих словосполучень, а також дійктичних замін. Ф.А. Циткіна визначає термінологічну насиченість тексту (виражену у відсотках – Н.Ш.) як ймовірність того, що взяте випадковим чином слововживання є термінологічним, тобто це відношення множини терміновживань у тексті до множини повнозначних слововживань у цьому тексті [10, с. 16]. Термінологічна насиченість оцінюється з точністю 0,05 та достовірністю 95%. Робоча формула матиме такий вигляд:

$$\rho = \frac{\sum_{m-g} m-g}{\sum_{n.c-g} n.c-g} \cdot 100\%$$
$$\rho = \sum_{m-g} : \sum_{n.c-g} \cdot 100\%$$

де:

- ρ – термінологічна насиченість тексту,
- $\rho_{в-г м.}$ – насиченість тексту вузькогалузевими термінами;
- $\rho_{м-г м.}$ – насиченість тексту міжгалузевими термінами;
- $\rho_{з-н м.}$ – насиченість тексту загальнонауковими термінами;
- \sum_{m-g} – множина терміновживань у тексті; і відповідно:
- $\sum_{в-г т-в.}$ – множина вузькогалузевих терміновживань у тексті;
- $\sum_{м-г т-в.}$ – множина міжгалузевих терміновживань у тексті;
- $\sum_{з-н т-н.}$ – множина загальнонаукових терміновживань у тексті;
- $\sum_{n.c-g}$ – множина повнозначних терміновживань у тексті.

Визначення термінонасиченості тексту проводилось у декілька етапів. На першому етапі проводився підрахунок кількості внутрішньофахових лексичних одиниць, міжфахових, зовнішньофахових терміновживань та повнозначних слововживань загальнонаукової лексики, що в сумі становить множину повнозначних слововживань у тексті. Для визначення термінологічної насиченості фахових текстів промислової автоматизації було відібрано 10 текстів приблизно з однаковим обсягом 300–400 повнозначних слововживань. Беручи до уваги класифікацію науково-технічних текстів [9, с. 106], для аналізу було взято тоексти з терміновикористовуючої групи, а саме: науково-технічні документи, науково-популярні та оглядові статті, які функціонують у різних сферах та призначені для різних користувачів. Застосування диференційного підходу щодо підбору текстів має виявити зв'язок між термінологічною насиченістю і типом тексту, відслідкувати типи текстів, що містять найбільшу кількість термінологічних одиниць і таким чином зберігають і передають фахову інформацію. Отримані результати подаємо у таблиці для кожного тексту.

Таблиця 1

Термінологічна насиченість фахових текстів промислової автоматизації

№ тексту	Кількість повнозначних слововживань	Внутрішньофахова лексика	Насиченість тексту	Міжфахова лексика	Насиченість тексту	Зовнішньофахова лексика	Насиченість тексту	Загальна лексика фахового тексту	Насиченість тексту
1	323	49	15,2	74	22,9	41	12,7	159	49,2
2	343	48	14,0	74	21,6	30	8,7	191	55,7
3	316	46	14,6	69	21,8	8	2,5	193	61,1
4	347	52	15,0	74	21,3	32	9,2	189	54,5
5	338	8	2,4	73	21,6	16	4,7	241	71,3
6	347	20	5,8	94	27,1	8	2,3	225	64,8
7	417	10	2,4	73	17,5	14	3,4	320	76,7
8	309	15	4,9	64	20,7	15	4,9	215	69,6
9	304	46	15,1	66	21,7	13	4,3	179	58,9
10	312	22	7,1	90	28,8	10	3,2	190	60,9

Середня термінологічна насиченість досліджених текстів внутрішньофаховою лексикою становить 9,6%, міжфаховою – 22,5%, зовнішньофаховою – 5,6% і загальною лексикою – 62,3%. На наш погляд, ряд чинників впливає на різну насиченість фахових текстів, а саме:

- спрямованість тексту на різних читачів чи фахівців;
- бажання автора сконцентрувати увагу читача на вузькій фаховій проблемі;
- різна науковість тексту.

Як показує аналіз, найбільша насиченість вузькою фаховою лексикою прослідковується у текстах науково-технічних документів (№ 1 і № 9). Водночас насиченість текстів науково-популярних та оглядових статей внутрішньофаховою лексикою коливається від 2,4% (№ 7) і до 15% (№ 4). Цей факт є закономірним, оскільки науково-популярні та оглядові статті служать для поширення фахової інформації доступним для читачів способом. Тексти науково-технічної документації і науково-популярних статей характеризуються значним насиченням міжфаховою лексикою, що і собі обумовлюється особливістю фахової мови промислової автоматизації, яка використовується для автоматизації різних механічних процесів у всіх галузях промисловості. Це і спричиняє появу термінологічних одиниць у фаховій мові промислової автоматизації, які було взято з фахових мов електрики, програмування, електроніки, автомобільного транспорту та інших.

Отже, фахова мова промислової автоматизації становить сукупність усіх засобів, що використовуються за для досягнення розуміння між фахівцями. При цьому найважливіша інформація у фахових текстах промислової автоматизації передається за допомогою внутрішньофахової лексики, що становить ядро фахової мови. Міжфахова та зовнішньофахова лексика становлять периферію фахової мови промислової автоматизації, що сприяє логічній довершеності та чіткій організації суджень у тексті. Загальна лексика виконує обслуговуючу зв'язну функцію, але не передає релевантної інформації. Рівень абстракції фахової мови залежить від термінологічної насиченості.

Аналіз термінологічної насиченості німецькомовних текстів фахової мови промислової автоматизації є необхідною складовою для подальшого студіювання фахової мови. Вважаємо, що доцільним буде дослідити особливості синтаксису та граматичних засобів у фахових текстах німецької мови промислової автоматизації, оскільки фахові мови мають власну граматику і надають перевагу певним граматичним засобам загальнонавчаної мови [7, с. 219].

Література:

1. Валгина Н.С. Теория текста [учебное пособие] / Н.С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 171 с.
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. / И.Р. Гальперин. – М. : КомКнига, 2007. – 144 с.
3. Дискурс іноземномовної комунікації (колективна монографія) – Львів: Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – 495 с.

4. Дудок Р.І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія / Р.І. Дудок. – Львів : Видавн. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2009. – 358 с.
5. Д’яков А.С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А.С. Д’яков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – Київ : Видавничий дім «KM Academia», 2000. – 218 с.
6. Лейчик В.М. Терминоведение. Предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. – М. : КомКнига, 2006. – Изд. 2-е испр. и доп. – 256 с.
7. Ріба О.М. Термінологічна насиченість німецьких фахових текстів з нафтової промисловості / О.М. Ріба // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2009. – Випуск 47. – С. 216–219.
8. Шевців Р.Б. Термінологічна насиченість німецькомовних фахових текстів економічних наук / Р.Б. Шевців // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2006. – № 29. – С. 223–227.
9. Школьна Н.А. Типология текстов немецкоязычного технического дискурса /Н.А Школьна // Актуальные вопросы современной науки. Научный журнал. – № 1 (9) / 2016. – с. 100–109.
10. Циткина Ф.А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения) / Ф. А. Циткина. – Львов: Издательство при Львовском государственном университете «Вища школа». 1988. – 156 с.
11. Galinski Ch. Terminology and specialized Communication: Proceedings of the international conference on “Professional Communications and Knowledge Transfer” (Vienna, 24-26 August 1998) / Galinski Ch. – Wien: TermNet, 1998. – Vol.1. – P. 117–131.
12. Hoffmann L. Vom Fachwort zum Fachtext / Lothar Hoffmann. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1988. – 265 S.
13. Roelke T. Fachsprachen / Roelke T. – Berlin: Erich Schmidt Verlag GmbH, 2005. – S. 21–22

Анотація

Н. ШКОЛЬНА. ТЕРМІНОЛОГІЧНА НАСИЧЕНІСТЬ НІМЕЦЬКИХ ФАХОВИХ ТЕКСТІВ ПРОМИСЛОВОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ

У статті розглядаються результати вишукування щодо термінологічної насиченості німецькомовних фахових текстів промислової автоматизації. Використання квантитативних методів та аналіз отриманих даних демонструє відсоткове співвідношення термінології та загальної лексики.

Ключові слова: фаховий текст, термінологічна насиченість, фахова лексика.

Аннотация

Н. ШКОЛЬНА. ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ НАСЫЩЕННОСТЬ НЕМЕЦКИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ТЕКСТОВ ПРОМЫШЛЕННОЙ АВТОМАТИЗАЦИИ

В статье рассматриваются результаты исследования терминологической насыщенности немецкоязычных профессиональных текстов промышленной автоматизации. Использование квантитативных методов и анализ полученных данных демонстрируют процентное соотношение терминологии и общей лексики.

Ключевые слова: профессиональный текст, терминологическая насыщенность, профессиональная лексика.

Summary

N. SHKOLNA. TERMONOLOGICAL SATURATION OF GERMAN PROFESSIONAL TEXTS OF INDUSTRIAL AUTOMATION

The article deals with the researching results terminological saturation of German professional texts of industrial automation. Usage of quantitative methods and the analysis of the obtained data show percentage ratio between terminology and general vocabulary.

Key words: specialized text, terminological saturation, professional vocabulary.

4. Теорія літератури

4. Теория литературы

4. Literary theory

*кандидат філологічних наук,
докторант кафедри
української літератури
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника*

ЕМБЛЕМАТИЧНА ТРАДИЦІЯ І МЕТОД КАРЛА ҐУСТАВА ЮНҐА

Денотативним простором вираження глибинних душевних рецепцій та історичних констелятив культурної аксіології для Карла Ґустава Юнґа є символічні позначення. У символах він бачить «об'єднання свідомих і несвідомих змістів» [5, с. 371], що констатують стани свідомості і виконують «трансцендентну функцію» [5, с. 371]. Утворення символів, на думку Юнґа, «дуже тісно пов'язане із алхімічними уявленнями, а саме, переважно, із уявленнями про «об'єднаний символ» [5, с. 370]. Водночас символи у його концепції мають архетипне експлікування, адже розглядаються як «образи несвідомих змістів», що корелюють «генетично фіксовані давні образи і соціокультурні ідеї, які є надбанням «колективного несвідомого» [4, с. 135]. Уже в цьому визначенні, що зосереджене на констатуванні лінгвістичної природи архетипних з'явлень, бачимо намір стягнення в єдину сполучку понять образу (іконічного) і соціально-культурної ідеї (конвенційного), що синкретично позначають смислово єдність. Такий формат іконічно-конвенційних взаємозумовленостей часто у Юнґа є сигніфікативним простором, через розкодування якого можна відчитати складні душевні рефлексії. Незважаючи на те, що він умовно одиницею «консервування» когнітивно-культурного досвіду вважає символ, визначення його функціональної семантики реалізується в емблематичних моделях. Ця емблематично-когнітивна форма є не лише методом визначення первинних образів-ідей несвідомого, «міфологічних фігур» душевних конфліктів, типового досвіду поколінь, а й принципом обґрунтування та вираження концептуальних засад його теорії. Певним чином вона є елементом стилю наукового мислення та вислову швейцарського психолога. У цій статті робимо спробу акцентування на вагомості «емблематичних механізмів» у формуванні теорії К.Ґ. Юнґа, що є продовженням більш широкої теми, розкритої у попередніх студіях [1; 2; 3].

Часто свої важливі розмислові узагальнення Юнґ доповнює іконічними уяоченнями, що виконують функцію додаткової смисловізуалізації. Зокрема, описуючи інконгруентність психіки, відзначає: «свідомість повинна захищати свій розум і свої можливості самозахисту, а хаотичне життя несвідомого повинно також мати можливість йти за своєю натурою, – настільки ми можемо це знести. Це означає, водночас, і відкриту боротьбу, і відкриту співпрацю. Так, вочевидь, і повинно виглядати людське життя. Це давня гра у молот і ковадло. Стражденне залізо між ними обома виковується до непорушного цілого, а саме до «індивіда» [5, с. 370].

Емблематичні схеми були формою, що найбільш ефективно дозволяла констатувати основоположні метафізичні поняття, де конкретний візуальний досвід ставав основою для вираження абстрактних сенсів. Увиразнюючи своє розуміння процесу «життя», Юнґ наголошував, що це явище завжди видавалось йому схожим на рослину, яка живиться з власного кореневища. «Мене ніколи не покидало відчуття, що дещо живе і продовжується під поверхнею вічного потоку. Те, що ми бачимо, лише крона, і після того, як вона зникне, залишиться корінь» [6, с. 12].

Візуальні «змісли», семантичний потенціал зримих образів матеріального світу значною мірою визначали формування його теорії. З них він виводив перехідну, взаємозв'язну тяглість і єдність усвідомлення космосу і хаосу, людини і природи. Відокремлюючи рослини як провідне уяочення ейдосу життя, Юнґ стверджував, що «вони виражали не лише красу, але й ідею Бога, не мали своїх цілей і не відхилялись від завдань» [6, с. 14]. Проте вони були лише ланкою, що пов'язувалась з однотипними формами констатування сенсів і асоціативних смислоконцентрацій. Тож від виказування рецептивних значень образів «рослин» він переходить до «дерев». «Особливо таємничими, повними неосяжного сенсу видавались дерева, тому ліс був тим місцем, де я найсильніше відчував страх і тремтіння Божого світу, його глибоке значення і благо усього, що у ньому відбувалося» [6, с. 14].

Проте і ці величні образні сенсостимули лише інваріант проявлення конкретної моделі. У парадигму багатих для зорового конотування та аналогічного констатування метафізичних та психоаналітичних сенсів ряду «рослина-ліс» Карл Ґустав Юнґ вносить і образ «собору». Переживання страху та величі Творчого світу «посилились після того, як я побачив готичний собор. Але там безграниччя космосу і хаосу, увесь сенс і уся неосяжність суцього, усе безособистісне і механічне було втілене в камені, що одухотворений і сповнений таємниці» [6, с. 14]. Споглядання різних природних та людських творінь, визначення їх екзистенційних призначень є основою для більш глибоких філософських узагальнень про світову «Волню», Творця та Дух. Зрештою, подібних прикладів у текстах культуролога можна знайти чимало. Його інтерпретації повсякчас спрямовані на конвергенцію різних типів візуальних проявлень (у сні, фантазії, невротичному фантазуванні, символі – О.С.) та їх вербалізованих експлікацій. Методологічно та стилістично його формулювання часом дуже схожі на відомі смисловиразові практики, що сягають міфу.

Юнґ неодноразово підкреслював, що у процесі становлення його теорії, він прагнув віднайти неперервану традицію, логічно-смислово «лінію», що сполучала сучасну психологію несвідомого і первісні натурфілософські практики. «Традиція, що йшла від гностиків, видавалась мені перерваною, мені довгий час не вдавалось прокласти хоча б якийсь місток, з'єднуючий гностиків чи неоплатоніків із сучасністю. Лише, почавши вивчати алхімію, я

з'ясував, що вона історично пов'язана з гностицизмом» [6, с. 29]. Саме середньовічна алхімія дозволила визначити особливу тяглість, що формувалась завдяки присутності однотипного методу оцінки та аналізу природи несвідомого. Предметом для таких узагальнень були конкретні символи, а їхня смислова аналогічність та еквівалентність обґрунтовувалась завдяки емблематичним схемам. Можна констатувати, що вчений шукав споріднену модель, «світлоглядну константу», що у символічній формі відображала конкретний тип світорозуміння та світовідчуття.

Категорії, які розглядає Юнг, можуть визначатись та пояснюватись лише емблематично, адже це, як правило, складні, абстрактні метафізичні та психічні явища (життя, смерть, самість, душа, індивідуація – О.С.), значення яких важко зредукувати лише вербально, особливо, якщо вони розглядаються діахронічно. Зокрема, у гностицизмі, стверджує Юнг, Верховне божество дарувало людям «кратер» – «чашу духовної трансформації» [6, с. 29]. Цей «жіночий принцип» зігнував «патріархальний» З. Фройд, ним довго нехтувала католицька церква, а протестанти та іудеї в центр своєї релігії ставлять лише Бога-Отця. «Чаша» як «жіночий» символ алхіміків – це предмет, в якому безпосередньо відбувалось переродження та трансформування енергії, що опиралось на давні імітативні ритуали та мало демонстративно-споглядальний характер. Його значення формується через візуальну асоціативність (чаша-лоно), шляхом символічного перенесення наочних маніпуляцій на модифікацію об'єкта перевтілення. Це давнє унаочнення використовує Юнг для обґрунтування своїх психоаналітичних категорій: «У моїх психологічних концепціях, – резюмує він, – центральним також є процес внутрішнього переродження – індивідуації» [6, с. 30]. Давні іконічні сигніфікати часто є ключовими елементами окреслення основоположних категорій, що сполучають в собі релігійні відчуття, споглядання і думку.

Карл Густав Юнг, як бачимо, особливо симпатизував символічній сигніфікації, шукав концептуальні смислові прояснення за іконічно зредукованими уявленнями, ретельно заглиблювався у різноманітні традиції. Його праці «Про символіку мандал», «Щодо феноменології духу у казках», «Щодо емпірії процесу індивідуації», «Mysterium Coniunctionis» та багато інших вказують на різноманітні спроби інтерпретації відокремлених наочних знаків у релігійних, міфологічних, фольклорних, містичних контекстах. Дослідник намагається віднайти та пов'язати різночасові сигніфікативні форми як виражальні однотипності у буддизмі, християнстві, алхімії, ритуальних обрядах, снах, фобіях, неврозах сучасників і шляхом порівняльних аналогій розкодувати загадкову мову сакрального та несвідомого. Часто такі інтерпретації нагадують розгалужені увиразнення теми взаємодії «візуального» та вербально означеного і того, що стоїть «за» та «поміж» ними.

З-посеред різних бібліографічних джерел, якими користувався Юнг, виділяється цілий корпус текстів, що різним чином відображають традицію іконічно-конвенційної сигніфікації, роль візуальних та вербальних знаків у смислостановленні релігійних та культурних систем. Першість тут займають праці про функціональну природу давньоєгипетського ідеографічного письма, знакові підтексти міфів, середньовічний алегоризм та символізм, бароковий емблематизм, візуальне констатування сенсів у буддизмі (Мандала), юдаїзмі (Кабала) тощо. Вочевидь, перегляд бібліографічних цитувань та покликань К.Г. Юнга засвідчує його великий інтерес до іконічно-конвенційної сигніфікації у різних за призначенням, вираженням та часовим окресленням системах. У їх різноконтекстуальних зриваннях він знаходить ті виразові аналогічні константи, що розкривають можливість відстеження складних явищ духовно-психічного життя.

Серед розлогого переліку цитованих праць відзначимо дослідження італійського натураліста Уліссе Альдрованді з дендрології («Dendrologiae naturalis scilicet arborum historiae libri duo sylva glandaria, acinosumq»), що була видана у Болоньї у 1668 році [9]. Емблематичні схеми цієї книги, у якій малюнкові зображення рослин та дерев, їх структурних компонентів були частиною наукового викладу розділу ботаніки, наштовхували Юнга на філософські узагальнення про космічну синергію. Неодноразово він звертається до колекції латиномовних алхімічних творів «Artis auriferae» («Мистецтво добування золота») [10], що достоту представляла зібрання символічного містичизму та емблематичного конструктивізму у пошуках таємних формул трансформації субстанції. Зважає на дослідження, присвячені єгипетській символіці, зокрема французького єзуїта Н. Каусина «Символіка єгипетської мудрості» («De symbolica Aegyptiorum sapientia») [11]. Частими є посилання на езотеричні тексти, що через особливу практику символічної візуалізації відображають таємні сенси. До таких належить анонімна (хоча існують і версії авторства) «Mutus liber, in quo tamen tota Philosophia hermetica figuris hieroglyphicis depingitur...» (у повному перекладі українською – «Безсловесна книга, у якій вся герметична філософія зображена ієрогліфічними фігурами, присвячена тричі найславнішому, найвеличнійшому Богові милосердному, присвячена одним тільки синам мистецтва, автором якої є Альтус» – О.С.) [14]. Юнг посилається на неї, коли описує архетипи колективного несвідомого і

поняття Аніми, що іконічно втілюється в образах сирен, мелюз, мавок, ундін, доньки лісового короля, ламій, сукуб, які заворожують юнаків і висмоктують із них життя: «Сама русалка є більш інстинктивною попередньою сходинкою чаклунської жіночої постаті, яку ми називаємо анімою» [5, с. 40]. Ці фігури є давніми проєкціями заборонених (небезпечних) почуттєвих станів, фантазій та психічних змістів, що ускладнюють життя чи відкривають новий метафізичний обшир. На одному з малюнків ««Mutus liber» адепт перетворення рибалить і ловить на вудилище русалку, а його дуалістична опонентка – сітками птахів. У загальному представленні уся «Книга без слів» має численну кількість конотацій, зокрема й демонструє вагомість «балансу пропорційності чоловічої і жіночої енергії» [15, с. 46] у вагомих алхімічних процесах. Юнг же пов'язує цю візуалізацію з природним архетипним уявленням Аніми, яка має свою гендерну особливість. «У кожній статі до певної міри присутня протилежна стать, як і біологічно лише один із великого числа чоловічих генів є вирішальним для чоловічості. Решта жіночих генів, схоже, утворює в ньому також жіночий характер, утім він залишається несвідомим внаслідок своєї підлеглості» [5, с. 44]. Додаткові візуальні підтексти дозволяють Юнгу

у традиційному номінуванні констатувати невидимі значення, вдаватись до своєрідної переакцентації сенсів чи відкриття нових смислових площин.

Не вдаючись у більш детальне відтворення та коментування бібліографічних джерел до текстів Юнга, зазначимо, що у загальному списку книги «Архетипи і колективне несвідоме» майже третина посилань – це давні містичні тексти, барокові емблематизовані видання та коментарі до них, а майже половина – це різноетапні відображення когнітивних та гносеологічних інсталяцій у візуально-вербальній синергії. Кожна з цих книг має свою унікальну історію і вписується у розмисли Юнга як додаткове джерело легітимації та валідності його міркувань.

Неодноразово, як і З. Фройд, згадує він книгу «Герогліфіка» Н. Горраполло [12], зокрема обґрунтування позначення Богині-матері в образі шуліки, яке він акомодує на непорочне зачаття Марії [13, с. 46]. Описи Горраполло про запліднення вітром шуліки-матері, Юнг пов'язує з тотожністю вітру та духу. Ця вагома сакральна константа присутня і в християнстві, де має модифікований під новий іконічний (національний, ментальний) горизонт формат. Важливо, що у його відтворенні Юнг звертається до середньовічних зображень, серед яких виділяє картину-опис «Благовіщення», на якій відтворено трубкаподібний прилад, що сягає від трону Бога до тіла Марії. «По ньому опускається голуб, або ж Христос-дитя. Голуб є символом запліднювача, Святого Духа – вітру» [5,]. Якщо в єгипетській міфології зачаття Богині-матері описується за допомогою образу вітру, то у християнстві непорочне таїнство Марії іконізується завдяки сходженню Божого Духу, що втілюється в образі голуба тощо. У таких символічних презентуваннях непорочного зачаття, що повторюються у різних часових та релігійних системах, швейцарський психоаналітик констатував «найважливіший психологічний факт» [7, с. 302], що не визнає раціоналізації і лише у такій формі є істинним.

Юнг шукає семантично схожі, емблематично структуровані моделі, що дозволяють йому стверджувати переконаність і спадковість, екзистенційну однотипність психічних та філософських універсалій та їх проявленість через візуально-вербальні конструкції. Їхнє пояснення потребує визначення численних аналогій з різних контекстів, що дозволяє окреслити певну іконічно-конвенційну матрицю, «емблематичний шаблон», за яким можна відчитувати приховані сенси конкретних візій, снів, марень, психічних відхилень сучасників.

Зрештою, у такій проєкції він розгортає констатування багатьох своїх концептуальних положень. Своє трактування архетипу він пов'язує з ейдосом Платона, обґрунтуваннями Філона Олександрійського, Іринія, Діонісія Аєропагіта, Леві-Брюля [5, с. 12–13], кожен з яких висловлював близькі до його концепції міркування. Для нього існує «стільки архетипів, стільки у житті існує типових ситуацій» [5, с. 72]. Їхнє безкінечне повторення формує «психічні констеляції», які «спершу практично існують лише у вигляді форм без змісту, що являють собою лише можливість певного типу сприйняття і діяння» [5, с. 72]. Ці форми є проявленнями своєрідних візуальних змістів, які є первинним контуром метафізичного окреслення архетипу. Їхнє змістове розширення та конкретизування відбувається завдяки вербалізації – додаткового смислосповнення через конвенційні номінативні увиразнення.

Увесь культурно-міфологічний, езотеричний, сакральний спадок, їхні іконообразні констеляції Юнг розглядає як простір консервування несвідомих колективних архетипних уявлень, як сигніфікативні форми наближення до осмислення Сутності. Візуальні та вербальні маркери історико-культурного досвіду – це дзеркальні відображення колективного архіву, що «номінує» та зберігає тіні пам'яті. «Усі міфологізовані природні процеси, як-от літо і зима, зміна місяця, дощові періоди і т.д., є не стільки алегоріями власне цього об'єктивного досвіду, скільки символічним вираженням внутрішньої і несвідомої драми душі, яка збагачує людську свідомість шляхом проєкції, тобто віддзеркалюючись у природних стихіях» [5, с. 15]. Юнг вдається до розрізнення понять «алегорія» та «символ». Для нього «алегорія є парафразою свідомого змісту, натомість символ – найкращим із можливих виразів ще невідомого, неусвідомленого змісту, про який тільки починають здогадуватись» [5, с. 15]. Структура досвіду та сенсу, процесів самоаналізу та інтерпретації для швейцарського ученого форматується емблематично. Умовна іконічно-вербальна взаємодоповнювальність та структуральність стають методом конкретизування та розкодування змістів символу, вона є тією структурою,

що дозволяє проявляти «неусвідомлені змісти», семантизувати природну, архетипну мову підсвідомого. І хоча Юнг відкрито не акцентує на цьому, все ж логіка, стилістика та філософія його інтерпретацій часто демонструє актуальність «емблематичного» методу.

Література:

1. Солецький О. Емблематичний семіозис і магія (структурно-семіотичний аспект) / О. Солецький // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – Випуск 23. – Том 1. – № 23, 2016. – С. 51–54.
2. Солецький О. Синкретизм первісних образно-словесних репрезентацій (генезис емблематичних форм) / О. Солецький // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2014. – № 2 (26). – С. 150–160.
3. Солецький О. Тексти Григорія Сковороди в контексті європейської емблематичної традиції / О. Солецький // Султанівські читання : [збірник статей]. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2017. – Вип. VI. – С. 43–53.
4. Шелестюк Е. О лингвистическом исследовании символа / Е.О. Шелестюк // Вопросы языкознания, № 4. – М.: «Наука», 1997. – С. 125–143.
5. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме / К.Г. Юнг ; пер. з нім. К. Котюк ; наук. ред. О. Фешовець. – Львів : Видавництво «Астролябія», 2013. – 588 с.
6. Юнг К.Г. Аффект цивилизации. Матрица безумия / К.Г. Юнг, М.Фуко. – М. : Алгоритм, Эксмо, 2007. – С.11–137
7. Юнг К. Символическая жизнь / К. Юнг ; пер. с англ. – Издание второе. – М. : «Когито-Центр», 2010. – 326 с.
8. Юнг К.Г. *Mysterium Coniunctionis*. Таинство воссоединения / К.Г. Юнг ; пер. А.А. Спектор. – Минск : ООО «Харвест», 2003. – 576 с.
9. Aldrovandi U. *Dendrologiae naturalis scilicet arborum historiae libri duo sylvae glandariae, acinosumq/ U. Aldrovandi. – Bononiae: ex typographia Ferroniana, 1667. – 660 p.*
10. *Artis auriferae, quam chemiam vocant, volumen primum: Quod continet Turbam ... - Excudebat Conr. Waldkirch, expensis Claudii de Marne & Ioan. Aubry, 1593. – 679 p.*
11. Caussino N. *De symbolica Aegyptiorum sapientia/ N. Caussino. – Beauvais, Romain de, 1618. – 1036 p.*
12. Horapollo N. *Hieroglyphica Horapollinis/ N. Horapollo – Avgvstae Vindelicorvm : Ad insigne pinus, 1595. – 248 p.*
13. Jung C.G. *The archetypes and the collective unconscious / C.G.Jung ; translated by R. F. C. Hull. – Volume 9, Part 1. – New York: Princeton University Press, 1969 – 461 p.*
14. *Mutus liber, in quo tamen tota Philosophia hermetica figuris hieroglyphicis depingitur. – La Rochelle, 1677. – 16 p.*
15. Warlick M. *The Domestic Alchemist: Women as Housewives in Alchemical Emblem / M. Warlick // Glasgow emblem studies : Vol 3. Emblems and Alchemy. – Glasgow, 1998. – P. 25–49*

Анотація

О. СОЛЕЦЬКИЙ. ЕМБЛЕМАТИЧНА ТРАДИЦІЯ І МЕТОД КАРЛА ГУСТАВА ЮНГА

У статті зосереджено увагу на ролі «емблематичних механізмів» у теорії Карла Густава Юнга. Об'єктом своїх досліджень він часто обирає символічні позначення, які для нього є денотативним простором вираження глибинних душевних рецепцій та історичних констеляцій культурної аксіології. Емблематичні схеми були формою, що найбільш ефективно дозволяла констатувати основоположні метафізичні поняття, де конкретний візуальний досвід ставав основою для вираження абстрактних сенсів, складних понять та абстрактних категорій, значення яких можна було конкретизувати лише емблематично.

Ключові слова: емблема, сигніфікація, візуальне, символ, іконічне, конвенційне.

Аннотация

А. СОЛЕЦКИЙ. ЭМБЛЕМАТИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ И МЕТОД КАРЛА ГУСТАВА ЮНГА

В статье сосредоточено внимание на роли «эмблематических механизмов» в теории Карла Густава Юнга. Объектом своих исследований он часто выбирает символические обозначения, которые для него являются денотативным пространством выражение глубинных душевных рецепций и исторических констелятов культурной аксиологии. Эмблематические схемы были формой, которая наиболее эффективно позволяла констатировать основополагающие метафизические понятия, где конкретный визуальный опыт становился основой для выражения абстрактных смыслов, сложных понятий и категорий, значение которых можно было конкретизировать только эмблематических.

Ключевые слова: эмблема, сигнификация, визуальное, символ иконичное, конвенциональное.

Summary

O. SOLETSKYU. EMBLEMATIC TRADITION AND METHOD OF CARL GUSTAV JUNG

The role of “emblematic mechanisms” in the theory of Carl Gustav Jung has been considered in the paper. He often chooses symbolic designations as the subject of inquiry, which stand for denotative space expression of emotional receptions and historical constellations of cultural axiology in his view. Emblematic schemes were the form that most effectively allowed to establish fundamental metaphysical concepts where a specific visual experience became the basis for the expression of abstract meanings, complex concepts and abstract categories, the sense of which could only emblematically specified.

Key words: emblem, signification, visual, symbol, iconic, conventional.

кандидат філологічних наук,
докторант кафедри української літератури
Центральноукраїнського державного
педагогічного університету
імені Володимира Винниченка

ДХВАНІ ЯК ДЖЕРЕЛО ХУДОЖНЬОЇ ЕНЕРГІЇ ТВОРУ

У сучасному мистецтві великого, якщо й не переважного значення надається підтекстовим способам вираження художніх смислів. У цьому переконуємося, знайомлячись із працями, присвяченими творчим технологіям написання кіносценаріїв. Наприклад, дуже точно визначив суть підтексту Д. Говард: «Підтекст не тільки збагачує сцену й дозволяє більше дізнатись про героїв, завдяки йому аудиторія отримує більше задоволення від перегляду та гостріше відчуває причетність до героїв. Глядач намагається зрозуміти все, що відбувається на екрані, і якщо він вловлює підтекст, то по-справжньому співчуває героям і куди краще розуміє їхній внутрішній світ» [2, с. 36].

Важливо відзначити, що над проблемою функціональності підтексту як джерела художнього впливу замислювалися ще в давні часи. Так, у санскритській поетиці було фундаментально розроблено теорію дхвані, у якій концептуально розглядалися як значущість прихованих смислів для породження власне художнього впливу, так і способи їх творення з метою впливу на свідомість реципієнта.

Незважаючи на те, що категорія «дхвані» неодноразово ставала об'єктом дослідження (Ю. Аліханова [1], П. Грінцер [3], О. Пилип'юк [6] та ін.), багато питань залишаються недостатньо уявленними. Враховуючи сучасне зацікавлення проблемами підтекстового вираження в мистецтві загалом та в літературознавстві зокрема, ця категорія потребує серйозної наукової уваги через те, що її вивчення дасть змогу внести корективи в сучасне розуміння природи підтексту. У цьому полягає **актуальність дослідження**.

Відповідно, **мета статті** – охарактеризувати дхвані як головне джерело художньої енергії на матеріалі трактату «Дхван'ялока» Анандавардхани. **Завдання:** розкрити природу дхвані та його особливості; вивчити, як проявляється приховане значення, яким чином зринає імпліцитний смисл; дослідити, яким способом поет творить дхвані.

Уперше й фактично востаннє (через її ґрунтовну вичерпність) категорія «дхвані» була всебічно осмислена в трактаті «Дхван'ялока», що за традицією датується серединою чи, вірогідніше, другою половиною IX ст., а авторство приписується відомому індійському поету, філософу та теоретику літератури Анандавардхану.

Анандавардхана глибоко розкрив сутність дхвані, способи його створення, специфіку його функціонування в тексті, і на тлі цих аспектів вимальовується ціла поетологічна система, головним системотворчим чинником якої є дхвані. Спробуймо **поетапно** розглянути феномен дхвані.

Насамперед, зупинимось на питанні природи дхвані та його особливостях.

Із самого початку трактату Анандавардхана майже одразу висвітлює свою принципову позицію щодо існування дхвані як унікального явища: «Мудрі (тобто ті, кому відома сутність поезії – *М.Ф.*) з давніх часів, з покоління в покоління говорили (тобто належним і вичерпним чином розповідали, робили пояснення – *М.Ф.*) про атман поезії, який вони називали [словом] «дхвані». Серцю поціновувачів цей [атман] очевидний...» [1, с. 63]. Невипадковим і знаковим тут є слово «атман» («атман поезії») – «душа», у якому виявляється значення дхвані для поетики, яке стає визначальним чинником справжнього твору. Як пояснює Ю. Аліханова, атман уживається у значенні «найважливіша, найцінніша (в естетичному відношенні) частина», «серцевина» [1, с. 211]. Очевидно, поняття атман можна приблизити до поняття художньої енергії.

Згідно трактату значення справжнього поетичного висловлення має дві частини: ту, що виражається, і ту, що вгадується, але не є тим, що безпосередньо виражається. І саме те, що вгадується, є головним, тим, що створює сутність справжньої, високохудожньої поезії. По суті, ідеться про експліцитну та імпліцитну частини вираження.

Ці дві частини висловлення тісно пов'язані між собою, адже прихований смисл можна розпізнати тільки через виражений. Відповідно, і читач на своєму шляху до декодування прихованих смислів має замислитись над вираженим планом, щоб зрозуміти невиражений план: «Як значення речення пізнається через значення слів, так і пізнанню значення, що проявляється, передуює пізнання значення вираженого» [1, с. 71].

Водночас варто зауважити, що проявлене сугестивним способом значення пізнається лише в певному контексті: «Функція ж проявлення внаслідок того, що вона обумовлена, необов'язкова: ми пізнаємо її, коли [висловлення] детерміноване [певним] ситуативним контекстом та іншими, і не пізнаємо в іншому випадку» [1, с. 164].

Проте навіть тоді, коли читач відкрив для себе прихований смисл, виражений смисл залишається у свідомості читача як такий, що приводить до неявного.

Через співвідношення вираженої та вгадуваної частин висловлення виакцентується феномен дхвані (букв. відгук). Ось яке визначення дхвані маємо в трактаті: «Особливе поетичне висловлення, у якому зміст

чи вираження проявляють це значення, відступаючи при цьому на другий план, називається мудрими «дхвані» [1, с. 71]. Тобто йдеться про поезію прихованого смислу, сугестію або натяк, коли автор у висловленні вкладає зовсім інший зміст, що приховується за висловленням, і саме цей зміст декодується, домислюється читачем у процесі сприйняття твору, тобто стає підтекстовим.

Треба чітко усвідомити, що прихований смисл має бути основним і домінуючим, тобто всі засоби, застосовані автором, працюють на виявлення цього смислу: «Там, де те, що проявляється, не панує, а тільки супроводжує виражене, ми, очевидно, маємо справу з вираженими прикрасами: стилістичний опис і т. д. [Висловлення] не є дхвані, якщо те, що проявляється в ньому, лише проявляється, [проте не викликає відчуття прекрасного], або ж супроводжує виражене, чи не сприймається як головне. Тільки таке [поетичне висловлення] маємо вважати чистим дхвані, де вираження і зміст другорядні стосовно того, що проявляється» [1, с. 75].

Отже, дхвані – прихований смисл, у якому постає головна ідея висловлення, адекватне декодування якої можливе лише в певному контексті.

З'ясувавши природу дхвані, перейдемо до питання, як проявляється приховане значення, яким чином зринає імпліцитний смисл.

Дхвані поділяється на два види: з вираженням, яке не є тим, що хочуть сказати, а також з вираженням, яке хоча і є тим, що хочуть сказати, але підпорядковане іншому [1, с. 76].

Перший вид дхвані (з вираженням, яке не є тим, що хочуть сказати), що є основним і головним, має таке виражене, яке перетворюється в інше значення або зовсім зникає.

Погляньмо на один з прикладів дхвані, де виражене трансформувалося в інше значення. За спостереженням Анандавардхани, в уривку «Пусть тучи покрывають небо черной краской...» [див.: 1, с. 81] джерелом дхвані слугує слово «Рама»: «Я – твердый духом Рама, / Я все снесу». Так «це [слово «Рама»] дає нам знати не про носія [цього] імені, але про носія імені, що перетворилося в [сукупність] різноманітних якостей. Останні являють собою те, що проявляється» [1, с. 81]. Тобто з іменем Рама в уяві читача зринає ціла низка аналогій та асоціацій з життям відомого легендарного давньоіндійського царя, його силою духу, непохитністю, хоробрістю тощо. Наприклад, Абхінавагупта у своєму коментарі до цієї каріки зауважує: «Навіювання інших якостей, що мають на меті перехід від літературного до додаткового значення, безкінечні, наприклад, його вигнання з царства і т. п. І після ці навіювання стають незліченними...» [8, с. 206–207]. І саме цей багатий «проявлений» пласт працює на приховане значення, притлумлюючи пряме. Очевидно, що в цьому випадку йдеться про слово чи навіть словосполучення, яке в контексті набуває нових смислових відтінків. І такий вид дхвані дуже наближений до символів.

Між тим повну втрату прямого значення маємо і в таких рядках, як «И небо в пьяных тучах, и леса, / Раскачиваемые ливнем, / И ночи темные со скромною луной / Чаруют наше сердце» [1, с. 82], де слова «п'яний» і «скромний» є далекими від свого прямого значення та створюють яскравий метафоричний образ «п'яних хмар» і «скромної луни», змальовуючи нічний пейзаж.

Проте, на думку Анандавардхани, не всі метафори варто розглядати як дхвані, а тільки ті, що наділені особливою красою, ефектом одивнення, вирізняються здатністю викликати низку додаткових асоціацій, у результаті читач отримує особливе задоволення: «Насправді, і там, де немає великої краси, яка створена тим, що проявляється, нерідко можна зіткнутися з переносним вживанням слова, вдатися до якого поетів спонукала чи його загальноживаність, чи схильність до нього [в поезії]» [1, с. 77].

Тим часом дхвані другого типу (яке хоча і є тим, що хочуть сказати, але підпорядковане іншому) зберігає своє пряме, виражене, номінативне значення, проте крізь нього проявляється інше, сугестивне.

Відповідно ж до того, наскільки швидко чи навіть свідомо / підсвідомо читач відкриває для себе це сугестивне значення через пряме, атман дхвані (значення, що проявляється, виступає як головне значення висловлення – *М.Ф.* [1, с. 82]) може бути двох видів: «один освітлюється з непомітною послідовністю, інший освітлюється поступово» [1, с. 82].

До першого виду входять дхвані з расою. У санскритській поезії раса – естетична емоція, що виникає в процесі сприйняття твору, тож дхвані з расою потрібно розуміти як навіювання певної емоції читачеві, дхвані «працює» на породження раси (емоції): «[Той] атман дхвані, що проявляється одразу, – це раса, почуття, видимість того чи того та їх угасання, що виступає як елемент, який підкорює собі [інші елементи висловлення]» [1, с. 82].

У такому разі всі засоби, застосовані творцем, підкорюються расі, і раса стає результатом сугестії: «Назва «дхвані» застосовується до такого поетичного висловлення, у якому звукові й смислові прикраси, а також якості (що з точки зору дхвані різняться між собою за формою) підкорюються головному значенню, саме – расі, почуттю, видимості того чи того та їх угасанню» [1, с. 83].

Тож поет має зосередитись на створенні та передачі раси, де кожен застосований прийом і засіб має бути використаний для породження, навіювання раси: «У дхвані, де те, що проявляється, освітлюється з непомітною послідовністю, прикрасою, уважається таке, створення якого стає можливим лише за умови повної зосередженості на расі, так що, коли воно вже готове, навіть дивуєшся, як це взагалі вийшло. Смисл у тому, що воно-то і є, насамперед, елементом, підкореним расі» [1, с. 90]. До того ж «прикраси, навіть ті, які здаються важкими для виконання, навипередки поспішають до талановитого поета, тільки-но він зосередить свої думки на расі» [1, с. 91].

Водночас, сприймаючи текст, читач непомітно для себе відчує його емоційне наповнення, що навіювалось поступово через змалювання емоційних станів. Із цього приводу П. Грінцер відзначає: «...проявлення

раси за допомогою збудників, симптомів та настроїв є певний часовий процес, але процес невлотимий... Смакуючи расу, читач не відокремлює момент сприйняття її збудників від сприйняття самої раси, хоча фактично одне сприйняття породжує інше і тому йому передуює» [3, с. 220].

Наприклад, звернемо увагу на таку расу, як пристрасть. На думку автора трактату, «це солодка, дуже приємна раса, [і] поетичному висловленню, у якому вона є, властива солодкість» [1, с. 86]. Це почуття значно посилюється у тому разі, коли говоримо про незадоволену пристрасть, що здатна викликати особливу прихильність у серцях поціновувачів [1, с. 86].

Очевидно, саме ця раса пробуджується у читача в процесі сприймання таких поетичних рядків: «В игре речной волны ловлю бровей движение, / В лианах – стан, во взгляде боязливой лани – взор, / В луне – твой лик, а блеск кудрей – в хвосте павлина, / Но полного подобия тебе нигде не нахожу» [1, с. 95]. У цьому посланні одного з напівбогів до своєї дружини кожна метафора слугує для виявлення пристрасної раси, яку можна окреслити як «кохання в розлуці».

Коли ж ідеться про дхвані з проявляючим, що схоже на відлуння, маємо інший вид дхвані, де головне значення проявляється поступово. У цьому разі ключове значення має контекст, через який і розкривається істинне приховане значення. Водночас виражене та вгадуване тісно пов'язані між собою.

Погляньмо: «Собирай лиш опавшие цветы, / Не тряси шепхалику, невестка пахаря! / Свекор услышал звон браслетов, / И это грозит тебе неприятностями!» [1, с. 112].

У цих рядках Анандавардхана таким чином пояснює дхвані з тим, що проявляється, схожим на відлуння. «Щоб правильно зрозуміти виражене значення цього [вірша], ми повинні припустити, що якась жінка, яка почула дзвін браслетів, що доливає із саду, застерігає свою подругу, яка розважається там із коханцем», – читаємо пояснення в трактаті. – Зрозумівши це, [ми приходимо до висновку, що] те, що тут виражено, було сказано тільки з метою приховати дурну поведінку [подруги], а це означає, що воно підкорено тому, що проявляється. Отже, [ми маємо всі підстави] включити [цей вірш] у дхвані з тим, що проявляється, схожим на відлуння» [1, с. 112]. Тож виражений зміст – застереження, а невиражений – бажання приховати неправильну поведінку подруги.

Водночас атман цього виду дхвані виникає або через вираження, або через зміст [1, с. 96].

«Те [дхвані] виростає з можливостей, що міститься у висловленні, у якому завдяки можливостям, що містяться у висловленні, з'являється не сказане словами, а привнесене прикрасою» [1, с. 96]. Тобто, насамперед, ідеться про гру слів, двозначність та інші засоби, що створюють більш ніж одне значення.

Звернімо увагу на такий приклад: «А между тем наступил [раскрыл рот] долгий период времени [Махакала], именуемый летом, и, громко смеясь белым от цветущего жасмина смехом [белым, как цветущий жасмин, смехом], поглотил два месяца поры цветов» [1, с. 99]. Аби зрозуміти справжній зміст наведеного уривку, читач має бути добре підготовленим. Як зауважує Ю. Аліханова, у цій фразі через гру слів постають два паралельних образи: засушливе літо, що знищує пишне цвітіння весінньої пори, і Махакали (одне з імен Шиви, що є самим Часом, Вічністю, вбирає епохи), котрий зі сміхом поглинає черговий часовий цикл [1, с. 239]. Тож у цьому разі подвійне значення слова допомагає проявитися прихованому смислу.

Іншу ситуацію маємо, коли дхвані проявляється поступово, через зміст. Наприклад: «В то время как божественный мудрец / Так говорил ее отцу, она / Стояла рядом, голову склонив, / И лепестки на лотосе считала» [1, с. 102].

Божественний мудрець Ангїрас повідомляє батькові Парваті про бажання Шиви одружитися на ній, і в цьому контексті перелічуванням пелюстків на лотосі передається її збентеження, що відтіняє почуття кохання. І тут не маємо опису почуттів, що навіює расу, а раса пізнається через загальний зміст тексту. «Справді, перелічування пелюстків на лотосі без усілякого вираження робить тут явним дещо інше, а саме – нестійке почуття, щодо якого сама [ця] дія займає положення підпорядковане. <...> Тут же пізнання раси виникає через нестійке почуття, яке [не описано прямо, проте] привнесено загальним смислом [сказаного]» [1, с. 102]. Тож осмислення дхвані відбувається послідовно через розуміння змісту.

Отже, осягнення прихованого смислу може відбуватися одразу з першого слова чи поступово через осмислення контексту. Саме такий ракурс вивчення питання підкреслює те, наскільки уважним має бути читач до кожного слова зокрема та тексту загалом для адекватного розуміння того, що постає поза словами та поза текстом.

Розглянувши питання, яким чином проявляється приховане значення, зупинимось на тому, яким способом поет творить дхвані.

Проявниками дхвані залежно від його виду може виступати фонема, морфема, частка, слово, словосполучення, речення та навіть цілий твір. При тому широкий спектр проявників дхвані зовсім не суперечить тому твердженню, що дхвані – це особлива поезія. Зокрема, Анандавардхана переконаний, що й слово можна розглядати як дхвані, якщо воно проявляє значення: «...у всіх різновидах дхвані, що сяють в одному тільки слові, є чарівність, <...> у гарного поета завдяки дхвані, що виявляється в слові, [уся] мова випромінює сяння» [1, с. 118].

Наприклад, дхвані, у якому те, що проявляється, з'являється з непомітною поступовістю, може навіюватися через фонему, яка може створювати певний настрій, виражати певну емоцію, тож залежно від влучності їхнього використання, вони можуть притлумити або увиразнити ту чи ту расу. Тож Анандавардхана зазначає: «[Фонемі] ś, ṣ у поєднанні з г, а також ḍh, коли їх багато, заважають пристрасті; отже, фонемі розточують раси. Ті ж самі [фонемі], якщо їх ввести у [зображення] відрозливної раси, освітлюють її; отже, фонемі розточують раси» [1, с. 118].

З легкістю переконуємось у точності підходу теоретика, адже подібний стилістичний прийом алітерацій та асонансів дає змогу зрозуміти, як шляхом повторення однорідних приголосних чи голосних поглиблюється емоційність тексту, навіюються настрої та враження. Для прикладу, згадаймо відомі тичинівські «Рокотання-ридання бандур» [7, с. 48] (алітерація) чи «Там тополі у полі на волі» (асонанс) [7, с. 48].

Чим майстерніше автор підбирає «мелодію» звуків, тим багатший спектр емоцій викликає рядок. Згадується те, як тонко вловив А. Ніковський різні відтінки настроїв у рядках поезії «Я стою на кручі...»:

«...Випливають хмари –

Сум росте, мов колос:

Хмари хмарять хвилі –

Сумно, сам я, світлий сон... (виділення наше – *М.Ф.*)

Передостанній рядок дає звичайну алітерацію для «хмарности», але останній – особливо гарний, нагадуючи звук гобоя, флейти чи кларнета і даючи імпресію світлого смутку» [4, с. 66].

Расу також можуть проявляти окремі морфеми, зокрема серед них виділяються префікси, суфікси, число, рід, час, закінчення. Скажімо, використання форми майбутнього часу увиразнює расу в такому випадку:

«Ухабистая, ровная дорога – все одно: / По любой пробираешься еле-эле. / Скоро все они непроходимыми станут / Даже для желаний сердечных» [1, с. 137].

«Тут у слові «стануть» («сорок всі вони непрохідними стануть») суфікс, що позначає певний час, виступає як причина, яка обумовлює повний розквіт раси, – пояснює Анандавархана. – Адже якщо те, що описується у цьому вірші, розглядати як збудник страждань, викликаних подорожжю у далекі країни, то в ньому є раса» [1, с. 137]. У цьому поетичному уривку майбутній час працює на увиразнення страху чоловіка перед розлукою з дружиною, що може затягнутися на довший період.

Проявником дхвані може бути й окреме слово. Погляньмо на такий приклад: «Для некоторых время ядовито, / А для иных оно полно амриты, / В нем яд с амритой пополам для третьих, / А для четвертых в нем – ни яда, ни амриты» [1, с. 115]. У цих рядках постає дхвані з вираженням, що перетворилось в інше значення, і проявляється воно через слово. Так, слова «отрута» та «амріта» символізують «нешастя» та «щастя».

До того ж важливу роль відіграють і сполучення слів у процесі створення дхвані, де прихований смисл розпізнається непомітно. При цьому словосполучення може бути без складних слів, прикрашене середнім складним словом, а також довге складне слово [1, с. 120]. На думку Анандавардхана, будь-яка раса може бути виражена будь-яким словосполученням: «Так, довгі складні слова нерідко можна зустріти й у [віршах про] кохання, а в лютих [промовах] часто зовсім не буває складних слів» [1, с. 121].

Водночас у трактаті акцентується увага на окремих аспектах, що зумовлюють правильний вибір словосполучення. Наприклад, потрібно уникати довгих складних слів у процесі сугерування раси печалі чи невдоволеної пристрасті, а середня довжина слів буде доцільною пид час навіювання лютої раси [1, с. 124–125].

Дхвані, де прихований смисл з'являється з непомітною поступовістю, розкривається на рівні речення: «Потоком слез, притворным гневом и молящим взором / Тебя удерживала мать, но из любви к нему / Ты удалась в лес. О милая! И вот он без тебя / Глядит на небо, черное от туч, и все-таки живет, жестокий!» [1, с. 119].

Цей уривок проявляє пристрасну расу, зокрема описується сум Рами в розлуці за своєю коханою Сітою. «Картуючи себе через безсердечність (адже він все ще живий, хоч сезон дощів у повному розпалі), – коментує Ю. Аліханова монолог Рами, – Рама згадує про велику саможертвність Сіти, яка пішла слідом за ним у вигнання, не боячись труднощів і не слухаючи умовлянь близьких, які благали її залишитися» [1, с. 250]. «Змальовуючи взаємне кохання у повному його розквіті, усе це речення загалом освітлює расу в її найкращій формі», [1, с. 119] – зауважує Анандавардхана.

Теоретик прискіпливо розглядав особливості функціонування дхвані у великих творах, акцентуючи увагу на створенні раси. Зокрема, вагому роль відіграє доцільність збудників, почуттів, виявів та супутніх їм душевних станів відповідно до сюжету.

Анандавардхана був переконаний у такому: «Той, хто бажає створити у великому творі чи навіть в окремому вірші раси та інше, – якщо він розумний, – повинен старатися усунути все, що їм заважає» [1, с. 139]. Ідеться про правильне створення раси, тобто коли кожен прийом, засіб, опис працює на її виявлення, а не навпаки. Тож теоретик концентрується на таких основних помилках поета щодо створення раси: «Залучення збудників і т.д., пов'язаних із суперечливою їй расою; просторовий опис чого-небудь іншого, нехай навіть з нею і пов'язаного; розпалення її, коли вона й так уже досягла повного розквіту; невідповідність типу алітерації, що використовується, – ось що заважає расі» [1, с. 139]. У цьому вбачається те відоме почуття оптимальності вибору автора, про яке дуже часто говорять у контексті питання майстерності чи таланту.

Саме раса виступає головним смислом для поета, що зумовлює вибір епізодів, планів, сюжету, героїв, подій, літературних засобів і прийомів.

Зокрема, у трактаті зазначено: «Раса – головний об'єкт діяльності гарних поетів, і тому, створюючи їх, вони завжди повинні бути дуже уважними. Твори ж без раси – великий сором для поета, так що краще вже йому бути тоді не поетом...» [1, с. 141].

Власне, ось тут і постає проблема розуміння системно організованої цілісності твору. Так, раса стає головним системотворчим фактором, тобто породження раси стає кінцевим художнім результатом, що й зумовлює вибір того чи того художнього прийому, взаємодія яких і творить емоцію.

Та про який би вид дхвані не йшлося, важливим і ключовим залишається одне – головний, справжній смисл є прихованим: «У всіх видах дхвані ми маємо повний набір його ознак лише в тому разі, якщо те, що

проявляється, проступає цілком чітко та є домінуючим елементом [висловлення]» [1, с. 113]. І закладається такий смисл автором свідомо та навмисно: «Дхвані ж можна назвати [тільки] таке проявлення, при якому те, що проявляється, є тим, що хочуть сказати...» [1, с. 166].

Тож розгляд питання, яким чином поет творить дхвані, дає чітке уявлення того, що прихований смисл може поставати не тільки через слово, словосполучення чи речення, але й звуки. У такий спосіб змальовується процес того, як навіюється читачеві певний настрій та емоції.

Тим часом важливою стає думка про те, що може навіюватись не лише певний смисл, але й емоція, і саме через емоцію читач вловлює смисл. І цей смисл закладається автором свідомо і цілком зважено.

Окрім того, Анандавардхана підкреслює значення дхвані, зокрема розглядаючи його у співвідношенні з іншими тотожними явищами.

Поруч із дхвані, де значення, що проявляється є головним, існують поетичні висловлення «з підпорядкованим проявляючим, де виражене красивіше, ніж те, що проявляється» [1, с. 170], і ці поетичні висловлення неначе «витікають» з дхвані [1, с. 174]. У цьому разі те значення, що проявляється, увиразнює виражене, доповнює його, але не виконує основну функцію. Зокрема, у рядках «Пламенеет заря, / День спешит ей вослед. / Но не встретится им... / Как жестока судьба!» [1, с. 73] «саме вираженому належить перевага в красі, а звідси й бажання назвати його головним» [1, с. 73].

Анандавардхана виняткову роль надавав красі, яка стає визначальною ознакою великого мистецтва, і, на думку теоретика, значення, що проявляються, включно дхвані, є показником краси: «Взагалі, серед поетичних висловів, що захоплюють серця цінителів, немає такого, краса якого б не була пов'язана з причетністю до значення, що проявляється. І мудрі не можуть не погодитись з тим, що в цьому полягає вища таємниця поезії» [1, с. 174]. У такому положенні виакцентується чітка модель прекрасного як естетичної категорії в мистецькому творі, де дхвані стає визначальною мірою краси.

Тим часом теоретик досить категоричний у тому, що поезія без проявляючого значення, головним воно виступає чи ні, не є справжньою поезією: «[Поезія] інша, ніж ці – «картинка». У ній немає спрямованості на расу чи почуття, вона позбавлена здатності освітлювати якість значення, що проявляється... Вона схожа на картину: це несправжня поезія, це – списування з поезії» [1, с. 180–181].

Та в цій умовній ієрархії видів поезії пріоритет надається дхвані: «воно-то (дхвані – *М.Ф.*) і є справжньою поезією, що доставляє насолоду серцям цінителів» [1, с. 72]. Відповідно, великий поет стає великим тоді, коли «працює» з дхвані: «...[адже] саме внаслідок добре використаних тих, що проявлені, і тих, що проявляють, стають великі поети великими поетами, а не через просте поєднання тих, що виражені, і тих, що виражають» [1, с. 70].

Саме дхвані є одним з найбільш ефективних засобів, що зумовлює новизну тем і проблем, бо «мова, що прикрашена хоча б одним з вищеперерахованих видів дхвані, набуває ефекту новизни, навіть якщо вона має причетність до предмету, який уже описувався давніми поетами» [1, с. 190].

Наприклад, ось як обігрується образ лева. Порівняймо поетичні уривки: «Возможно ль превзойти того, / Кто собственно силою велик? / Ведь льва не могут одолеть / И самые могучие слоны» [1, с. 191]. А також: «Кто первый, тот уж вправду первый. / Так, пожирающий слоновье мясо лев – / Лев, и среди лесных зверей / Верх одержать над ним никто не может» [1, с. 191].

У першому випадку домінує виражений смисл, і слово лев вживається у своєму прямому значенні, означаючи непереможну та сильну тварину, а в другому випадку, де маємо дхвані з вираженням, що перейшло в інше значення, лев стає символом сили та могутності.

Серед різноманітних виражень прихованих смислів Анандавардхана надає перевагу дхвані з расою: «... якщо поет зосередить думки свої на проявляючому у формі раси, чи почутті, чи видимості їх, а також на тому, що його проявляє (як було сказано, це може бути морфема, слово, речення, словосполучення і великий твір – *М.Ф.*), у нього вийде твір, новий у всякій своїй частині» [1, с. 194–195].

Відповідно, багатство рас, почуттів і т. п., як і різноманіття прикрас, описів і т. п. визначають безкінечність поетичних предметів, виконуючи функцію оновлення поетичного світу. І це відкриває безмежний простір для поета: «...якщо є [в тебе] достойність, [що називається] уявою, то завдяки дхвані та [висловленням] з підпорядкованим проявляючим не буде вичерпним [потік] поетичних предметів» [1, с. 199]. Створення ж дхвані підвладно тільки талановитим поетам, а отже, твори прихованого смислу засвідчують «не властивий звичайним людям дар великих поетів» [1, с. 69]. Тож здатність до створення підтекстових смислів є однією з важливих ознак талановитості, та із цією думкою важко не погодитись, адже підтекст – «...глибина тексту» [5, с. 81].

Власне, метою творця є здивувати читача своїм творінням, навіть якщо поет вдається до відомих засобів і прийомів: «Прекрасне те, що народжує в людей думку: «Це щось вражає!»

Інакше: те, що викликає у поціновувачів поезії здивування, змушуючи їх вигукнути: «Це якесь чудо!» [1, с. 206].

Очевидно, саме в процесі осягнення прихованого смислу (дхвані), у момент враження чи здивування виникає художня енергія, яка творить мистецький твір.

Особливу роль виконує читач, хоча на цьому не акцентовано увагу в трактаті (принаймні не ставив перед собою таку мету теоретик – *М.Ф.*). Певна річ, детальний аналіз феномену дхвані з широким коментованим ілюстративним матеріалом підводить до висновку про необхідну високу підготовку читача. Зокрема, характеризуючи природу значення, що вгадується, Анандавардхана зауважив, що воно розкривається «тільки тими, хто

по-справжньому (виділення наше – М.Ф.) розбирається у значенні поетичних висловлень» [1, с. 69]. У тому, що саме імпліцитного читача мав на увазі теоретик, сумніву не виникає, адже писав для справжніх «цінителів» [1, с. 63] поезії, для «достойних» [1, с. 207].

І роль читача стає визначальною, адже твори, наділені дхвані, тобто підтекстовими смислами, характеризуються різноманітністю прочитань, трактовок і розумінь тексту. Пояснюється це таким чином: «Виводиться із слів не сам об'єкт, а лише бажання сказати про нього. Дійсно, якби функція висловлень тут зводилась до того, щоб бути логічною ознакою, нам не доводилось би сперечатися про те, чи є значення тих чи тих висловлень істинним чи хибним...» [1, с. 168–169]. Можемо припустити, що саме від читача залежить адекватне розуміння дхвані.

Тож дхвані як джерело художньої енергії виконує одне з найважливіших значень у творі, яким вимірюється справжність художнього твору.

Учення про дхвані, представлене в трактаті, – стало класикою індійської поетики, пройшовши шлях від часткового чи навіть повного заперечення до абсолютної підтримки цих ідей і подальшого їхнього розповсюдження, створивши новий етап для розвитку середньовічної індійської поетики та назавжди увійшовши в історію індійської естетики.

Таким чином, у трактаті «Дхван'ялока» Анандавардхана детально розкрив феномен дхвані, що розуміється як поетичне висловлення, у якому справжній смисл неявний, прихований. Теоретик ґрунтовно та багатогранно охарактеризував природу дхвані, описав, яким чином розкривається приховане значення і яким шляхом твориться імпліцитний смисл, вичерпно визначив значення дхвані. Огляд концепції дхвані показує те, як виникає художня енергія у процесі осягнення імпліцитних смислів, а художня енергія твору, як відомо, є тим, без чого не відбудеться мистецький твір.

Загальний огляд основних теоретичних положень концепції дхвані дозволяє, незважаючи на всю специфічність санскритської термінології, наблизити його до феномену «підтекст». Вивчення ж підтексту крізь призму дхвані дає змогу уточнити та доповнити окремі теоретичні аспекти, які є актуальними в літературознавстві. І це відкриває нові перспективи у вивченні теорії підтексту.

Література:

1. Анандавардхана. Дхваньялока («Свет дхвани») / Перевод с санскрита, введение и комментарий Ю.М. Алихановой. – М. : Наука, 1974. – 304 с.
2. Говард Д. Как работают над сценарием в Южной Калифорнии / Дэвид Говард, Эдвард Мабли ; под ред. А.Акопова ; предисл. Френка Даниэля, предисл. А. Акопова ; пер. с англ. – М. : Альпина Паблишер, 2016. – 348, [4] с.
3. Гринцер П.А. Основные категории классической индийской поэтики / П.А. Гринцер. – М. : Наука ; Главная редакция восточной литературы, 1987. – 311, [1] с.
4. Ніковський А. Павло Тичина / А. Ніковський // Павло Тичина. Соняшні кларнети: Андрій Ніковський Vita Nova. – К. : Київський університет, [2006]. – С. 63–84.
5. Озеров Л. В мастерской стиха / Л. Озеров. – М. : Знание, 1968. – 183 с.
6. Пилип'юк О. Поетологічні парадигми : Схід – Захід : монографія / Олег Пилип'юк. – К. : Академія, 2012. – 332, [4] с.
7. Тичина П.Г. Зібрання творів : у 12 т. / П.Г. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983–1990. – Т. 1 : Поезії 1906–1934. – 1983. – 734, [2] с.
8. The Dhvanyāloka of Ānandavardhana with the Locana of Abhinavagupta / translated by Daniel H.H. Ingalls, Jeffrey Moussaieff Masson, and M.V. Patwardhan ; edited with an introduction by Daniel H.H. Ingalls. – Cambridge, Massachusetts and London : Harvard University Press, 1990. – 837 p.

Анотація

М. ФОКА. ДХВАНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ХУДОЖНЬОЇ ЕНЕРГІЇ ТВОРУ

У статті досліджується категоріальне поняття дхвані як одне з найважливіших у класичній індійській поетиці та актуальних для сучасного осмислення проблеми підтексту як джерела художності. На матеріалі трактату Анандавардхана «Дхван'ялока» детально вивчено природу дхвані, поетичного висловлення, у якому справжній смисл неявний, прихований. Вивчення підтексту крізь призму дхвані дає змогу уточнити та доповнити окремі теоретичні аспекти, які є актуальними в літературознавстві.

Ключові слова: санскритська поетика, Анандавардхана, «Дхван'ялока», дхвані, підтекст, прихований смисл.

Анотация

М. ФОКА. ДХВАНИ КАК ИСТОЧНИК ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЭНЕРГИИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В статье исследуется категориальное понятие дхвани как одно из важнейших в классической индийской поэтике и актуальных для современного осмысления проблемы подтекста как источника художественности. На материале трактата Анандавардхана «Дхваньялока» детально изучено природу дхвани, поэтического высказывания, в котором истинный смысл неявный, скрытый. Изучение подтекста сквозь призму дхвани позволяет уточнить и дополнить отдельные теоретические аспекты, актуальные в литературоведении.

Ключевые слова: санскритская поэтика, Анандавардхана, «Дхваньялока», дхвани, подтекст, скрытый смисл.

Summary

M. FOKA. DHVANI AS AN ORIGIN OF ARTISTIC ENERGY OF A WORK

The paper deals with the categorical concept of dhvani as one of the most important in the classical Indian poetics and important for the modern understanding of the problem of subtext as an origin of artistry. On the material of the tractate «Dhvanyāloka» by Ānandavardhana the nature of dhvani, poetic statements in which the true meaning is implicit, hidden, has been studied in detail. The research of subtext from the perspective of dhvani allows clarifying and supplementing the separate theoretical aspects that are topical in the literary studies.

Key words: Sanskrit poetics, Ānandavardhana, «Dhvanyāloka», dhvani, subtext, implicit meaning.

аспірант
Інституту Івана Франка
Національної академії наук України

ДОСЛІДЖЕННЯ МАСКУЛІННОСТІ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ: ІСТОРІЯ, ТЕРМІНОЛОГІЯ, ПРОБЛЕМАТИКА

Постановка проблеми. Комплексне вивчення гендерної проблематики у літературознавстві розпочалось із 80-х років ХХ ст., основою для нього стали феміністична критика, філософські концепції постструктуралізму та деконструктивізму, психоаналізу та екзистенціалізму. Дві школи феміністичної критики – французька (Ю. Крістева, Л. Іригаре, Е. Сіксу) та американська (Е. Шовалтер, А. Колодни, С. Губар, С. Гілберт) розробили різні варіанти гендерного аналізу літератури, ставлячи акцент на філософсько-теоретичні (французька школа) та поетико-історичні (американська школа) аспекти дослідження. На основі концепцій цих двох шкіл, їхньої методології і термінології виокремились гендерні студії, які розширили проблемне коло питань за рахунок дослідження маскулінності, «адже лише повне співвідношення статевих стосунків, вчинків та форм діяльності допоможе пізнати гендерну систему суспільства» [1, с. 26]. Відповідно представники гендерних студій у літературознавстві повинні враховувати, окрім жіночого, також і специфіку чоловічого письма та художнього моделювання маскулінних образів, тяжіючи до дослідницької різноаспектності. Відтак актуальність статті полягає в аналізі гендерних студій у літературознавстві з акцентом на вивченні специфіки функціонування у художньому творі дискурсу маскулінності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Маскулінні студії найбільше поширені в американському літературознавстві. Причому увагу науковців привертають не лише американська та англійська літератури, багато праць присвячено вивченню маскулінності у літературах Росії, Франції, країн Сходу. Спектр порушуваних проблем також надзвичайно різноманітний: від аналізу чоловічих емоцій до маскулінних міфів та змінних маскулінних образів у літературі різних епох. Помітно виділяється своєю тематикою та її ґрунтовним висвітленням книжка Дженіфер Вот «Маскулінність та емоції у новітній англійській літературі» [2]. Авторка сфокусувала свою увагу на літературній репрезентації чоловіків різних соціальних класів у момент, коли ті виявляють сильні емоції, зокрема проливають сльози. На прикладі англійської літератури Нового часу Дж. Вот показала, як культурні чинники змінювали реєстр дозволених для чоловіків емоцій, починаючи від образів жорстокого воїна – і до дворянина та джентльмена. На вивченні маскулінних образів британської літератури (Беовульф, Гамлет, Зелений Лицар) ґрунтується праця Девіда Роузена «Мінливі уявлення маскулінності» [3]. Розен показує, що намагання персонажів вирішити протиріччя між маскулінними ідеалами та їхнім власним досвідом зазнають невдачі, що, зазвичай, становить основу конфлікту твору.

Гендерні студії в українському літературознавстві – нова дослідницька галузь, яка сформувалася на початку 90-х років минулого століття завдяки інтересу таких дослідниць, як Соломія Павличко, Ніла Зборовська, Тамара Гундорова, Віра Агеева та ін. до ідей феміністичної критики. Названі літературознавці своєю діяльністю розширили методологічне й історичне поле аналізу тексту, адже завдяки їхнім публікаціям в українській науці про літературу актуалізувалися імена жінок-письменниць, зросла увага до особливостей жіночого письма та його рецепції. Хоча ґрунт для подальшого дослідження гендерних питань у літературі заклав ще Іван Франко в другій половині ХІХ ст., звернувши увагу на проблеми фемінізму, емансипації та жіночого письма у своїх розвідках «Жіноча неволя в руських піснях народних», «Задачі і метод історії літератури», «З останніх десятиліть ХІХ віку».

Попри уже тривалу традицію вітчизняних гендерних досліджень, відома польська дослідниця в галузі україністики Агнешка Матусяк слушно зауважує, що «проблема маскулінного дискурсу в українському літературознавстві перебуває на маргінесі, дослідникові необхідно відкривати те, про що в західній, російській і частково польській літературі вже давно написано» [4, с. 12]. Намагаючись «вписати» маскулінність в українське літературознавство, А. Матусяк видала колективну монографію під назвою «Перехресні стежки українського маскулінного дискурсу: Культура й література ХІХ– ХХІ століть», у якій різносторонньо висвітлено історичні трансформації суспільних норм та стереотипів, пов'язаних із уявленнями про маскулінність, проаналізовано специфіку українських маскулінностей та їхню трансформацію, образну модифікацію в літературі від кінця ХІХ і до ХХІ ст. Важливим для дослідження маскулінного дискурсу в літературі також є збірник статей «Чоловік і маскулінність у площині тексту» (Бердянськ, 2014) [5, с. 283]. У збірнику вміщено статті як молодих науковців, так і знаних дослідниць гендеру з України, Росії та Білорусі, в яких порушено поліаспектну проблематику щодо маскулінних репрезентацій у пострадянській та сучасній літературах.

Мета статті – розширити діапазон літературознавчих досліджень, застосувавши принципи гендерного аналізу до репрезентованих у художній творчості чоловічих ідентичностей. Таке розширення дослідницьких обріїв потребує термінологічного, дефінітивного, концептуально проблемного узгодження та уніфікації.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів. Термінологічний апарат гендерного літературознавства доволі строкатий, адже більшість термінів (гендер, маскулінність, гендерні стереотипи, гендерна ідентичність, гендерна роль, гендерлект, маскулінний образ, маскулінний тип) є міждисциплінарними, тому їхнє визначення залежить від того, у контексті якої науки вони вживаються. Зокрема це стосується й

терміну «гендер», який розуміють одночасно як процес і як систему, компонентами якої є гендерні стереотипи, гендерні норми, гендерні ролі та гендерна ідентичність. Для літературознавства важливим є постструктуралістське розуміння гендеру як «культурної метафори статі».

Один із центральних концептів гендерних студій – «маскулінність» – і досі не має усталеного визначення. Кожен дослідник трактує це поняття у ширшому чи вужчому контексті, наголошує на актуальності різних аспектів його розуміння. Маскулінність розглядають і як норму («правильний чоловік»), і як очікування, яким він повинен бути, і як загальне поняття чоловічого етосу. Якщо ж узагальнити, маскулінність варто розуміти як один із елементів культури, сукупність психофізіологічних та поведінкових ознак, які приписують чоловікам, та які є змінними залежно від територіального та часового контексту.

Розуміння маскулінності пов'язане з поняттями гендерної ідентичності та гендерної ролі. «Гендерна ідентичність – це переживання власної відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі (або таким, що приписуються представникам певної статі суспільно-історичною чи соціокультурною ситуацією)» [6, с. 134]. Простіше кажучи, гендерна роль (маскулінна та фемінна) – це соціально репрезентована й усвідомлена гендерна ідентичність індивіда. Говорячи про гендерні ідентичності та ролі у літературі, ми, насамперед, звертаємо увагу на ідентичність автора, на те, з яким гендерним комплексом практик він себе ототожнює, та чи впливає ця самототожність на його письмо. Адже відомо, що статева належність не обов'язково детермінує манеру письма. Так, у жінок-письменниць нерідко можна простежити чоловічий тип творчості і навпаки.

Небажання виконувати суворо регламентовані гендерні ролі – проблема, порушувана у багатьох творах, передує тим, де протагоністкою є жінка-емансипантка, яка бажає позбутися застарілих патріархальних шаблонів поведінки. Проте й персонажі-чоловіки нерідко перебувають у конфлікті із самими собою, спричиненим кризою ідентичності, невідповідністю вимогам маскулінної ролі чи радше стереотипам маскулінності – спрощеним, стійким, емоційно забарвленим образам поведінки й рис характеру чоловіків [7, с. 85].

Тому вивчення маскулінних образів у літературі нерозривно пов'язане із аналізом гендерних стереотипів, за допомогою яких чи уникаючи яких, автор творить ці образи. І саме на основі художніх текстів можна визначити стереотипні уявлення маскулінності та їхню трансформацію впродовж тривалого історичного періоду, в ту чи ту епоху.

Маскулінний образ у художньому творі репрезентує чоловічу гендерну роль, яку автор приписує персонажу, застосовуючи засоби художнього психологізму та поетики характеротворення; ця роль реалізується у системі інтерперсональних взаємин, контактів із соціумом, культурних впливів, у внутрішніх виявах особистості. Маскулінні образи розглядаємо як соціокультурні конструкти, що постійно зазнають змін.

Якщо маскулінний персонаж уособлює певну гендерну групу, яку вирізняють спільні, типові для багатьох її представників риси відповідного соціального прошарку, його можна назвати маскулінним типом. Тип у літературі – це образ-персонаж, який концентрує в собі риси характеру, спосіб мислення, світоглядні орієнтації певної групи людей або нації, залишаючись яскраво індивідуальним, неповторним [8, с. 670]. Маскулінний тип у літературі вирізняється набором характерних аксіологічних настанов, поведінкових та психологічних ознак, які об'єднують чоловічих персонажів одного чи кількох авторів, певного літературного напрямку та епохи. Як приклад, можна назвати типи «нового чоловіка», «альфонса», «бунтівника», «лицаря» та ін.

Оскільки в художньому творі персонажі різної статі наділені унікальними мовними кодами, що відображають психологічну та соціальну зумовленість гендеру, виникає необхідність з'ясувати стратегії і тактики мовленнєвої поведінки чоловічих персонажів, які творять маскулінний дискурс тексту. Влучним терміном, який характеризує гендерну дискурсивну практику є гендерлект (запропонувала Дебора Таннен) – передбачуваний постійний набір ознак жіночої та чоловічої мови, правила, стратегії та тактики мовної поведінки чоловіків і жінок у різноманітних комунікативних ситуаціях у контексті тієї чи тієї культури [9, с. 73]. Також аналізу підлягають способи маскулінного нарративу, які співвідносяться з фігурами мандрівника, воїна, коханця, патріарха, поета, мудреця, захисника та ін. Ідеться про визначений набір мовленнєвих конструкцій та засобів саморепрезентації, а також про загальну світоглядну систему, відображену в структурі оповіді, що сукупно створюють впізнаваний нарративний шаблон. При цьому нарація може бути першо- і третьоособовою, незважаючи на те, чи є наратор одним із персонажів.

Французький соціальний філософ П'єр Бурдьє ввів у дослідження гендеру кілька важливих понять. Зокрема, запропонував вживати термін «габітус» на позначення соціального досвіду особи, втіленого в її фізичній оболонці. За словами Бурдьє, «соціальний світ поводиться з тілом так, як ми з якимось запам'ятовувальним пристроєм: він записує на тілі фундаментальні категорії бачення світу» [10, с. 304]. Це твердження філософ проілюстрував прикладом чоловіка-аристократа, чие «становище» зобов'язує його не лише до певних норм соціокультурної поведінки, а й до вироблення «певного набору диспозицій, які сприймаються як природні (посадка голови, постава, хода, так званий аристократичний етос)» [10, с. 309]. Тобто Бурдьє доводить, що соціальні приписи та канони впливають на моделі мислення та поведінки і, наче скульптор, виточують нашу фізичну оболонку, відкладаються у її «пам'яті». Схожі міркування висловила й Соломія Павличко у своєму есеї «Роздуми про вуса, навіяні одним оповіданням Олекси Стороженка». Дослідниця наводить влучні спостереження про те, що вуса літературних героїв – знак, який, крім усього іншого, є ще й певним сексуальним символом, натяком на «справжність» чоловіка, його здатність до любові і вміння любити [11, с. 467]. Тому одним із обов'язкових критеріїв дослідження маскулінності у літературі є аналіз поетикальних засобів передачі чоловічої тілесності та її рецепції.

Адже наявність фізичної сили, розвинутої мускулатури, щільного волосяного покриву є соматичними маркерами, які асоціюються зі стереотипним розумінням маскулінності, так само як і наявність влади та домінуючого становища в суспільстві. Тому втрата потенції чи фізична слабкість стає для чоловіка проблемою, рівноцінною втраті суспільної значущості. Ба більше, шляхетні риси чоловіка у літературі часто співвідносяться з його красивою зовнішністю, пишними вусами, густим чубом, високим зростом, широкими плечима і, навпаки, дріб'язковість, нищість та відсутність моральних чеснот корелюють із дрібними рисами обличчя, низьким зростом, миршавістю й непоказністю. Отже, важливо простежити цей взаємозв'язок чи його зумисне заперечення автором, щоб побачити, як стереотипні, шаблонні або ж навпаки – новаторські описово-візуальні характеристики функціонують у різних художніх текстах і як через них реціпіюється маскулінність персонажів.

Архетипи, культурні та національні символи, що співвідносяться з чоловічим началом, також є невід'ємними атрибутами характеротворення маскулінних персонажів. На основі повторюваних у багатьох творах одного автора символів та порівнянь можна скласти своєрідну порівняльну шкалу рис маскулінних та антимаскулінних рис, які є репрезентативними щодо особи автора та його соціокультурного середовища. Крім того, вони засвідчують тяглість традиції, відповідно до якої в художніх творах різного періоду однієї національної літератури можуть повторюватись цілі асоціативні ряди на означення маскулінності.

Важливо також залучати психоаналіз, який допомагає зрозуміти механізми вияву гендерної ідентичності автора у світі його текстів. До того ж гендерні ролі персонажів у багатьох випадках співвідносяться з певними архетипами – стійкими мотивами, типовими діями, які повторюються від твору до твору. На підставі цього дослідники Роберт Мур та Дуглас Джилет виділяють чотири основних архетипи зрілої маскулінності: Воїн, Король, Маг та Коханець. Ця класифікація, за словами авторів, допомагає краще проникнути у чоловічу психологію, зрозуміти логіку їхніх учинків, адже вони зумовлені не лише суспільними чинниками, але й особистісними, зокрема інстинктами [12, с. 8]. Такі архетипи присутні й у літературі, деякі з них, як певні маскулінні еталони, навіть стали для реальних чоловіків зразками для наслідування. Так, зокрема, було з персонажами Джакомо Казановою та Вергером, чия архетипна сутність Коханця спонукала тисячі чоловіків до вираження через ці архетипні концепти власної чуттєвості, пріоритету інтимно-особистого над суспільним. У часи війни в літературі актуалізується архетип Воїна, адже героїчні персонажі повинні показати чоловікам готовність іти на смерть заради перемоги своєї нації.

Архетипну основу мають і маскулінні ритуали, тобто повторювані, традиційно внормовані дії, які допомагають чоловікам соціально інтегруватися та утвердитися в «ролі чоловіка». Серед цих ритуалів поширеними є так звані ритуали переходу, які Арнольд ван Геннеп означає як «послідовність церемоній, що супроводжують перехід з одного стану в інший, з одного світу (космічного або громадського) – в інший» [13, с. 15]. Сюди автор відносить обряд ініціації, пройшовши який, хлопець стає дорослим чоловіком, відтак – шлюб, народження дітей, розлучення, смерть. У літературі ритуали ініціації найчастіше поширені в казках, міфах та легендах, де юнак повинен перемогти звіра, врятувати принцесу і таким чином перейти з одного соціального стану в інший. Також ван Геннеп виділив три фази, з яких зазвичай складаються ритуали переходу:

- 1) прелімінарна – вилучення, або сепарація особи;
- 2) лімінарна – маргіналізація, перехід;
- 3) постлімінарна – інтеграція [13, с. 15].

Проходження цих фаз для літературного персонажа зазвичай означає перевтілення, переродження, або просто дорослішання, при цьому суспільство визнає його громадянином, гідним титулу «справжнього чоловіка». Війна, полювання, мандрі та спорт – найпоширеніші чоловічі ритуали, які у різних варіаціях присутні в житті кожного з них та складають сюжетну основу чималой кількості художніх творів. Мета цих ритуалів – розвинути у чоловіків такі маскулінні риси, як змагальність, витривалість, лідерство, моральна стійкість. Проте повернення героя з мандрів або війни після довгої відсутності може мати два варіанти впливу на його подальше життя. У першому випадку він повертається загартованим важкими випробуваннями, однак до кінця життя ідентифікує себе з воїном чи мандрівником, йому важко надалі вести осілий спосіб життя, тому він шукає пригод та яскравих подій, аби проявити свою активність. Інший варіант розвитку – чоловік повертається абсолютно виснаженим по довгих роках відсутності, своє життя вважає змарнованим, а себе – зламаним, відкинутим суспільством. Особиста криза, як і в попередньому випадку, пов'язана також із намаганням адаптуватись до нових реалій, реалізувати себе в іншій суспільній ролі.

Враховуючи напрацювання представників гендерної і феміністичної критики України та закордоння, а також беручи до уваги філософські, соціологічні та психологічні дослідження гендеру, виділяємо такі критерії аналізу маскулінності у літературі:

- 1) особливості відтворення парадигми маскулінності (стереотипи, шаблонні описові структури, маскулінність у жіночій рецепції);
- 2) дослідження маскулінної ідентичності (саморепрезентація, гендерна соціалізація, гендерна трансгресія);
- 3) маскулінні архетипи, міфи й ритуали в літературі;
- 4) ігри з маскулінністю в літературі (образи денді, гомосексуальні потяги, перевдягання);
- 5) художнє відтворення взаємозв'язку «чоловік та влада» (влада у соціумі, влада над жінкою);
- 6) міжособистісні взаємини у творі: чоловік – чоловік, чоловік – жінка;
- 7) комунікативна репрезентація маскулінності (мовленнєві тактики і стратегії, маскулінні форми нарративу);
- 8) візуалізація та рецепція чоловічого тіла (поетика та символіка).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Гендерний аналіз, зміщуючи акценти на індивідуально-психологічну проблематику, враховуючи часто не визнані суспільством чи панівною патріархальною ідеологією погляди, дає змогу відчитувати різні рівні художнього тексту, враховувати різні ціннісні орієнтації [14, с. 424]. Тому дослідження маскулінності та фемінності у літературі є новою інтерпретаційною стратегією, яка дає змогу проаналізувати ті проблеми, які класичне літературознавство не розглядало взагалі. Маскулінні студії пропонують оновлений комплекс дослідницьких стратегій стосовно канонічних літературних текстів чоловічого авторства. Тому вивчення маскуліного дискурсу вимагає перепрочитання передусім класики з метою виявлення проблемних питань у відтворенні чоловічого досвіду як унікального, а не загальнолюдського.

Література:

1. Агеева В. Гендерна літературна теорія і критика / В. Агеева // *Основи теорії гендеру* : Навчальний посібник. – Київ : К.І.С., 2004. – 536 с.
2. Бажан О. Феміністична та гендерна критика як різновид новітнього літературознавства / О. Бажан // *Літературознавчі студії*. – 2012. – № 35. – С. 21–28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://philology.knu.ua/library/zagal/Literaturoznavchi_studii_2012_35/021_028.pdf.
3. Бурдые П. Мужское господство / Пьер Бурдые // *Социальное пространство : поля и практики*. – СПб : Алетея, 2005. – 576 с.
4. Воронцов Д.В. Гендерная социализация // *Гендерная психология: хрестоматия* / сост. Е.Е. Ли. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2010. – С. 83–87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ellib.library.isu.ru/docs/psycholog/p1824_B10_9229.pdf.
5. Геннеп А., ван. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / А. ван Геннеп. – М. : «Восточная литература», 1999. – 198 с.
6. Горноста́й П.П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності // *Основи теорії гендеру*: Навчальний посібник. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 132–155.
7. Жукова И.Н. Словарь терминов межкультурной коммуникации / И.Н. Жукова, М.Г. Лебедько, З.Г. Прошина, Н.Г. Юзефович. – М. : Флинта : Наука, 2012. – 632 с.
8. *Літературознавчий словник-довідник* / за ред. Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів, В.І. Теремко. – 2-ге вид., випр., доповн. – Київ : Академія, 2007. – 752 с.
9. Павличко С. Роздуми про вуса, нав'яні одним оповіданням Олекси Стороженка / Соломія Павличко // *Теорія літератури*. – Київ : Основи, 2002. – 679 с.
10. *Перехресні стежки українського маскуліного дискурсу: Культура й література XIX– XXI століть* / за ред. А. Матусяк. – Київ: Laugus, 2014. – 367 с.
11. *Чоловік і маскулінність у площині тексту: зб. наук. ст.* / за ред. М. Варикаші. – Бердянськ, 2014. – 283 с.
12. Moore, R., Gillette, D. King, Warrior, Magician, Lover : Rediscovering the Archetypes of the Mature Masculine / R. Moore, D. Gillette. – Harper, San Francisco, 1990. – 159 p.
13. Rosen, David. The Changing Fictions of Masculinity / David Rosen. – University of Illinois Press, 1993. – 236 p.
14. Vaught, Jennifer C. Masculinity and Emotion in Early Modern English Literature [Women and Gender in the Early Modern World] / Jennifer C. Vaught. – Aldershot, Ashgate, 2008. – 244 p.

Анотація

К. ШМЕГА. ДОСЛІДЖЕННЯ МАСКУЛІННОСТІ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ: ІСТОРІЯ, ТЕРМІНОЛОГІЯ, ПРОБЛЕМАТИКА

У статті зосереджено увагу на формуванні та концептуалізації гендерних студій у літературознавстві з акцентом на вивченні дискурсу маскулінності. Проаналізовано термінологію та проблематику маскуліних студій у широкому міждисциплінарному контексті. Виявлено актуальні для сучасного українського літературознавства стратегії дослідження, серед яких – аналіз репрезентованих у творі маскуліних ідентичностей та гендерних стереотипів.

Ключові слова: гендерні студії, дискурс маскулінності, ідентичність, поетика, стереотип.

Аннотация

К. ШМЕГА. ИССЛЕДОВАНИЕ МАСКУЛИННОСТИ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ: ИСТОРИЯ, ТЕРМИНОЛОГИЯ, ПРОБЛЕМАТИКА

В статье сосредоточено внимание на формировании и концептуализации гендерных исследований в литературоведении с акцентом на изучении дискурса маскулинности. Проанализировано терминологию и проблематику маскулинных исследований в широком междисциплинарном контексте. Выявлено актуальные для современного украинского литературоведения стратегии исследования, среди которых – анализ представленных в произведении маскулинных идентичностей и гендерных стереотипов.

Ключевые слова: гендерные исследования, дискурс маскулинности, идентичность, поэтика, стереотип.

Summary

**K. SHMEHA. MASCULINITY STUDIES IN LITERARY CRITICISM:
HISTORY, TERMINOLOGY, PROBLEMS**

The article focuses on the formation and conceptualization of gender studies in literary criticism with a focus on the study of masculinity discourse. Analysed the terminology and issues of masculine studies in a broad interdisciplinary context. Discovered topical for the modern Ukrainian literature research strategies among them – the analysis of masculine identities and gender stereotypes represented in a fiction.

Key words: gender studies, discourse of masculinity, identity, poetics, stereotype.

5. Загальне мовознавство

5. Общее языкознание

5. General linguistics

старший преподаватель кафедры
русской филологии и перевода
Мариупольского государственного
университета

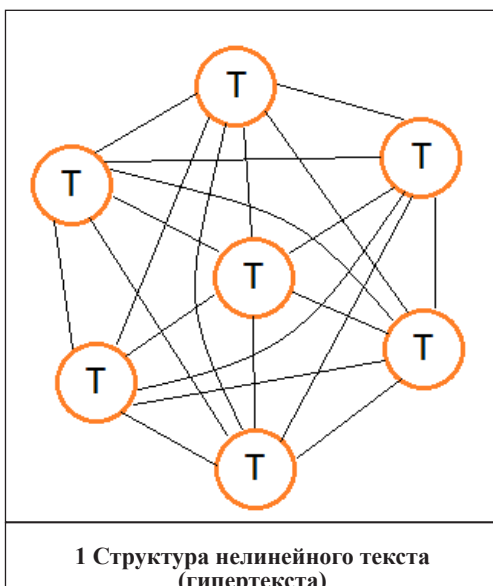
К ВОПРОСУ ОРГАНИЗАЦИИ ЭЛЕКТРОННОГО ГИПЕРТЕКСТА

Стремительное развитие информационных технологий и Всемирной сети Internet, которое наблюдалось на рубеже XX–XXI веков, привело к созданию единого информационного пространства, представляющего собой особую виртуальную среду текстового общения. Сегодня глобальный характер приобретает хранение, накопление, обработка и распространение информации в электронном виде. Именно это меняет традиционно устоявшиеся на протяжении веков формы общения, образования и научной деятельности человека. Поэтому сегодня актуальным и необходимым становится комплексное междисциплинарное изучение гипертекста как основного компонента новой электронной информационно-образовательной среды.

Традиционно теория гипертекста разрабатывается в исследованиях, посвященных языкам HTML и XML. В рамках лингвистической науки над теорией гипертекста работают С. Фрайслер, Х. Бухер, О. Хубер, Х. Кордес, Н. Штрайц, О. В. Дедова, Н.С. Ларионова, И.А. Ильина, П.И. Сергиенко, А.А. Атабекова, Н.В. Беляева, Е.С. Ключкова, О.А. Левоненко, А.С. Махов, В.В. Негуторов, С.А. Стройков и др. В работах рассмотрены различные аспекты функционирования гипертекстов, Тем не менее, несмотря на значительное количество работ, теория гипертекста сегодня недостаточно разработана, поскольку находится в стадии становления.

Идею создания гипертекста связывают с именем советника президента Ф. Рузвельта по науке – Ванневаром Бушем, который теоретически обосновал проект технической системы «Мемекс», которая позволяла бы связывать тексты и их фрагменты по различным типам связей, при этом особое внимание здесь уделялось преимущественно ассоциативным отношениям. Проект не был воплощен ввиду сложности его реализации посредством существующих механических систем [1]. Логическим продолжением идеи В.Буша стала система «Xanadu», в которой уже использовалась компьютерная техника. Система давала пользователю возможность просматривать тексты из базы различными способами и в различной последовательности. Кроме того, программное обеспечение позволяло как запоминать последовательность действий (т.е. просмотренных текстов), так и выбирать любое из них в произвольный момент речи. Создателем «Xanadu» был Тэд Нельсон – американский социолог, философ и первооткрыватель в области информационных технологий. Именно он ввел термин *гипертекст* и определил его как *множество текстов со связывающими их отношениями, т.е. системой переходов*. Создание гипертекста многими исследователями рассматривается как начало новой информационной эпохи, противопоставленной эпохе «книжного» текста. Таким образом, гипертекст – это совершенно особый, принципиально новый способ организации текста, который противопоставлен по своим свойствам обычному тексту [2].

Текст и гипертекст противопоставлены по ряду признаков: конечность – бесконечность, законченность – незаконченность, авторство – отсутствие авторства (в традиционном понимании), однородность – неоднородность, статичность – динамичность, интерактивность и другие. [3, с. 4] Однако основным является различие по принципу линейности – нелинейности. Содержание в линейном тексте раскрывается последовательно, «по порядку», от начала к концу, читается такой текст от начала до конца, целиком и, соответственно, характеризуется завершенностью. (см. рис. 1).

Гипертекст же – это текст нелинейный, многоуровневый и многослойный, с системой «переходов», основными структурными элементами которого являются узел и ссылка. Он объединяет в себе множество текстов и позволяет реализовывать разнообразные варианты чтения (перехода от одной ссылки к другой), при этом «начала» и «конца» как таковых в гипертексте нет. Таким образом, гипертекст характеризуется множеством, а точнее – бесконечностью интерпретаций и, соответственно, подвижной, динамичной структурой (см. рис. 2).

Гипертекст – это своеобразная «авторская» парадигма чтения. Однако процесс чтения в гипертекстовой среде требует особых навыков, обусловленных особенностями реализации текста в электронной среде, а процесс понимания гипертекста связан с решением ряда проблем, важнейшей из которых, с одной стороны, является проблема дезориентации, т.е. проблема определения пользователем своего «местонахождения» в гипертекстовой системе и поиска «пути» к требуемой информации [4]. С другой стороны, важным представляется и сам процесс создания гипертекста.

Сетевая гипертекстовая система состоит из таких элементов, как язык *гипертекстовой разметки* (HTML), *протокол передачи гипертекста* (HTTP) и *гипертекстовая ссылка*. HTML-

документ состоит из двух компонентов: *собственно текста* и *тегов* – специальных конструкций языка HTML, которые используются для разметки документа и управляющих его отображением на экране монитора. Именно теги языка HTML определяют невербальное оформление текста: в каком виде будет представлен текст, какие его элементы будут выполнять роль гипертекстовых ссылок, какие графические или мультимедийные объекты будут включены в документ.

HTML-разметка документов не несет смысловой нагрузки. Она имеет отношение к разработке веб-контента, поскольку является компонентом процесса разработки веб-документа и предоставляет информацию о том, как текст будет структурирован и как его следует интерпретировать, читать или отображать. Однако несмотря на независимость от содержания контента, HTML-разметка может изменить интерпретацию читателем этого контента. Следует отметить, что язык HTML поддерживает *логическое* и *физическое* форматирование содержимого документа. Логическое форматирование указывает на назначение данного фрагмента текста, а физическое форматирование определяет его внешний вид. [5, с. 61] Таким образом, на этапе планирования разработки документа автор должен осознанно разграничить содержание, структуру текста и его презентацию:

1) содержание – это то, *какую* информацию несет текст;

2) структура – это то, *как* организовать информацию;

3) презентация – это то, *как представить* информацию на экране, т.е. то как она появится и «прозвучит» для аудитории.

С момента своего появления гипертекст получил широкое признание и распространение, однако отход от так называемой «линейной» структуры традиционного текста увеличивает вероятность читателей или пользователей заблудиться.

Гипертекст должен быть построен таким образом, чтобы пользователь-читатель не мог потеряться или дезориентироваться в больших гипертекстовых структурах (база текстов может быть огромной, а структура – незнакомой). Кроме того, решение представляется и в составлении так называемого «алгоритма» чтения гипертекста, для чего необходимо формирование у пользователей навыков ориентации в гипертекстовом пространстве. Здесь важно развивать способность представлять общую картину структурной модели гипертекста, способность проходить новые «цепочки» гипертекстов с той же уверенностью, как и уже знакомые старые. Т.е. в сознании пользователя создается своеобразная проекция, система координат, в которой функционируют гипотексты [6].

Навигация по гипертекстовому пространству осуществляется с помощью определенной системы указателей-маркеров, наличие которых, с одной стороны, обусловлено развитием сюжетно-тематического потока, а с другой, – заложено автором-создателем гипертекста. Подобный механизм навигации позволяет реализовывать индивидуальные информационные потребности каждого пользователя.

Таким образом, ориентация в гипертекстовом пространстве невозможна без понимания его информационно-логических основ, иначе неподготовленный пользователь потеряется в огромных объемах неструктурированной информации виртуального пространства. Именно поэтому в работе с гипертекстом, с одной стороны, важно развитие умений поиска информации и навыков «ориентирования» в гипертексте у «читателя», а с другой, – понимание «автором» процесса создания гипертекста как нового средства выражения и разграничение его составных элементов: содержания, структуры и презентации.

Литература:

1. Потапова Р.К. Новые информационные технологии и лингвистика: Учебное пособие. Изд. 4-е, стереотипное / Р.К. Потапова – М. : КомКнига. – 2005. – 368 с.
2. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику: Учеб. пособие // А.Н. Баранов – М. : Едиториал УРСС. – 2003. – 360 с.
3. Буторина (Ковалева) Н.Ф. Гипертекст versus текст / Н.Ф. Буторина // Гипертекст как объект лингвистического исследования: материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. – Самара : ПГСГА. – 2010. – С. 4
4. Рязанцева Т.И. Теория и практика работы с гипертекстом: (на материале английского языка): учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по гуманитарным специальностям / Т.И. Рязанцева. – М. : Академия. – 2008. – 208 с.
5. Полонская Е.Л. Язык HTML / Е.Л. Полонская – М. : Издательский дом «Вильямс». – 2003. – 320 с.
6. Рязанцева Т.И. Гипертекст и электронная коммуникация / Т.И. Рязанцева // Дискуссионный клуб FLT: современные тенденции и опыт профессионалов. Вып. 4. ELT – Век XXI: что взяли мы себе в наследство? / Сб. научных статей. – М. : ГУ «Высшая школа экономики», 2002. – С. 126–137.
7. Лутовинова О.В. Гипертекст: понятие, основные характеристики, возможные подходы к лингвистическому анализу / О.В. Лутовинова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета – Выпуск № 5. – 2009. – С. 4–7.

Анотація

М. БЕЛЛА. ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ЕЛЕКТРОННОГО ГІПЕРТЕКСТУ

У статті розглядаються питання організації електронного тексту. Текст і гіпертекст протиставлені по ряду ознак. Гіпертекст характеризується безліччю інтерпретацій і рухомою, динамічною структурою. Гіпертекст повинен бути побудований таким чином, щоб користувач не міг загубитися або дезорієнтуватися у великих гіпертекстових структурах.

Ключові слова: гіпертекст, гіперпосилання, навігація, електронний текст, мова гіпертекстової розмітки (HTML), тег.

Аннотация

М. БЕЛЛА. К ВОПРОСУ ОРГАНИЗАЦИИ ЭЛЕКТРОННОГО ГИПЕРТЕКСТА

В статье рассматриваются вопросы организации электронного текста. Текст и гипертекст противопоставлены по ряду признаков. Гипертекст характеризуется множеством интерпретаций и подвижной, динамичной структурой. Гипертекст должен быть построен таким образом, чтобы пользователь не мог потеряться или дезориентироваться в больших гипертекстовых структурах.

Ключевые слова: гипертекст, гиперссылка, навигация, электронный текст, язык гипертекстовой разметки (HTML), тег.

Summary

M. BELLA. TO THE QUESTION OF THE ORGANIZATION OF ELECTRONIC HYPERTEXT

The article deals with the organization of electronic text. Text and hypertext opposed on several grounds. Hypertext is characterized by a multitude of interpretations and a dynamic, dynamic structure. Hypertext should be built in such way that the user can not be lost or disoriented in large hypertext structures.

Key words: hypertext, hyperlink, navigation, electronic text (e-text), hypertext markup language (HTML), tag.

*аспірант кафедри теорії, практики
та перекладу англійської мови
Національного технічного
університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»*

СТРУКТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ СЛОВА ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК ІЗ ПРАГМАТИЧНИМ

Лексичне значення слова – за словами В.М. Телії – це «пусковий механізм, що включає слово в текст» [1], тому особливої уваги в сучасній мовознавчій парадигмі набуває функціональний аспект лексичної семантики, а також розгляд слова і його лексичного значення з позицій прагматичної зумовленості. Лексичне значення слова – це структура, яка складається з таких компонентів, як: логіко-предметний, поняттєво-семантичний, емотивно-конотативний, структурний та прагматичний. Компонентний склад лексичного значення слова визначається низкою чинників: необхідністю номінувати об'єкти і явища навколишньої дійсності (логіко-предметний компонент), семантизувати поняття (поняттєво-семантичний компонент), відображати психічні дії, що супроводжують процес номінації, тобто почуття, емоції, особливості сприйняття позначуваної словом реальності, її оцінку тощо (емотивно-конотативний компонент), позначати вживання слова в певній комунікативній ситуації (прагматичний компонент). Комунікативно-прагматичними орієнтирами в семантиці слова є не лише логіко-предметний, поняттєво-семантичний та емотивно-конотативний компоненти, але й власне мовні відношення між словами (синтагматичні, парадигматичні та епідигматичні), які визначають структурний компонент у складі лексичного значення слова. У необхідності теоретичного осмислення взаємодії структурного і прагматичного компонентів лексичного значення слова, зокрема впливу першого на останній, полягає актуальність цієї статті.

Метою цієї статті є охарактеризувати зв'язок структурного та прагматичного компонентів лексичного значення слова. Предметом цієї статті є структурний компонент лексичного значення слова, його зв'язки з прагматичним компонентом лексичного значення слова.

Концепцію власне мовних відношень (синтагматичних і парадигматичних) вперше було введено І.А. Бодуеном де Куртене та М.В. Крушевським, однак традиційно ці поняття пов'язують із іменем Ф. де Соссюра, який, намагаючись формалізувати мовні факти і явища, вказав на існування між ними синтагматичних та асоціативних зв'язків і ввів у науковий обіг терміни «синтагма», «парадигма», «значущість».

Як центральна одиниця мови, слово входить до парадигматичної та синтагматичної мовних систем. Системна організація одиниць мови, зокрема слів, є результатом системного ладу категорій мислення, адже слово в людській свідомості й пам'яті не існує ізольовано, а тяжіє до інших слів та утворює різні сполучення з ними (Ш. Баллі, М.В. Крушевський, Ф. де Соссюр, Л.В. Щерба, В.В. Виноградов, В.В. Морковкін й ін.).

Парадигматична система – це система відношень, переважно протиставлень, між одиницями одного порядку, рівня, класу, які утворюють мовні парадигми – набір однорідних мовних одиниць, що відрізняються (диференціюються) одна від одної за певною ознакою. На лексичному рівні парадигми утворюються словами за спільністю та / або диференціацією формальних чи семантичних ознак [2].

Синтагматична система – це система правил, норм сполучуваності однорідних і різнорідних елементів мови, що слугують основою формування й формулювання мовних висловлювань (відповідно до норм певної мови). Сполучення мовних одиниць, що супроводжують одна одну в потоці мовлення, утворюють синтагми [2]. Слово як елемент певної синтагми називають словом-синтагмою, а парадигми – словом-ономатемою.

Виступаючи елементом парадигматичної та синтагматичної систем мови, слово, зокрема його лексичне значення, містить структурний компонент, тобто вказівку на формальні, власне мовні відношення слова з іншими лексичними одиницями. Структурний компонент лексичного значення – це формальна характеристика лексичної одиниці, що фіксує її місце у системі мови. В основу структурного компонента лексичного значення покладено відношення знаків один з одним. Відповідно, структурний компонент лексичного значення слова реалізується у двох формах: синтагматика й парадигматика. Перша є однією з найважливіших структурних характеристик слова, бо визначає його лінійні зв'язки, семантичну дистрибуцію та валентність, тобто здатність слова вступати в смислові відношення з іншими лексичними одиницями. Друга характеризує вертикальні відношення слова, яке входить у певний клас, тобто детермінує позицію слова в межах певної парадигми, вказуючи на спільні й / або диференційні ознаки плану змісту слова, тобто його значущість [3].

Структурний компонент лексичного значення слова – це діалектична єдність, складові якої перебувають у відношеннях взаємозв'язку та взаємозалежності. Синтагматичні зв'язки слугують передумовою організації думки у формі висловлювання за допомогою семантично й структурно пов'язаних слів, а парадигматичні, визначаючи значущість слова – семантичною основою їх сполучуваності. При цьому, згідно з Д.М. Шмельовим, парадигматична та синтагматична закріпленість слова в системі мови регулюється законом оберненого відношення: «Чим більше визначено місце слова в лексико-семантичній парадигмі, тим менше воно зв'язано синтагматично; і навпаки». Так, парадигматично закріплені в системі мови слова необмежені (в мовному плані) лексичною сполу-

чуваністю, тобто синтагматично незакріплені (*наприклад, to sit on the shore / in a chair / cross-legged / tight mouço*). Словам із фразеологічно зв'язаними значеннями, навпаки, характерна синтагматична обмеженість та парадигматична незакріпленість, адже їх позиція у будь-яких парадигматичних рядах є досить нестійкою (*наприклад, cash on the barrelhead; like billy-o mouço*) [4, с. 60].

Згідно з В.В. Морковкіним семантизація як процес розкриття значення слова має спиратися на тезу про включення в значення слова значущості [5], оскільки остання детермінує й (частково) детермується зв'язками слів з їх партнерами по контексту в тексті та висловлюванні. У сучасному мовознавстві поняття «значення» і «значущість» нетотожні. Перше позначає відношення акустичного образу до поняття, позначуваного словом, друге – відношення знака до інших знаків у межах мовної системи. Згідно з Ф. де Соссюром значущість знака визначається шляхом його протиставлення іншим знакам, їх взаємним обмеженням. Значущість – це системне значення слова, тобто значення, якого набуває слово як елемент певного класу в системі мови чи певного контексту [6].

Слово – це особлива мовна одиниця, яка володіє синтагматичною (сисловою) значущістю, що виникає на підставі індивідуального (парадигматично закріпленого) значення слів під час їх поєднання в лінійному ряді [7, с. 30], тому значущість слова визначається не лише в межах певної парадигми, а й синтагми. Зв'язок структурного компонента, зокрема синтагматики, з прагматичною складовою частиною лексичного значення («додатковою стосовно основного змісту слова інформацією про учасників та умови комунікації» [8, с. 52]) полягає в тому, що перший є формальним регулятором включення слова в синтагматичні ряди і визначає функціональний аспект семантики слова, адже існування слова-онотеми, відірваного від функціонування в мовленні, є лінгвістично, комунікативно та прагматично нерелевантним.

Таким чином, лексичне значення слова не можна обмежити лише логіко-предметним, поняттєво-семантичним й експресивно-конотативним компонентами, адже слова, значення яких перетинаються логіко-предметною та поняттєво-семантичною складовою частиною, а також емотивно-конотативними відтінками, включеними в семантику слова, можуть не співпадати за значущістю, мати відмінні дистрибутивні потенції, а на рівні синтагматики – по-різному експлікувати оказіональні емотивно-конотативні семи, маніфестація яких зумовлена комунікативно-прагматичною ситуацією. Тому цілком логічним видається твердження Ю.Д. Апресяна про те, що межі семантики, прагматики й синтактики в структурі лексичного значення слова мають дифузний, рухомий характер, адже «те, що часом вважають семантичними відмінностями (напр., відтінки значень), являє собою відмінності у сполучуваності» [цит. за: 9, с. 38]. Із Ю.Д. Апресяном солідаризуються інші мовознавці: М.Ф. Алефіренко, Н.Д. Арутюнова, О.Г. Беляєвська, В.І. Заботкіна, Н.Г. Іщенко, І.М. Кобозева, О.С. Кубрякова, В.В. Левицький, В.В. Морковкін, М.В. Нікітін та ін.

Структурний компонент лексичного значення слова, зокрема синтагматика, реалізує такі властивості слова, як: валентність, сполучуваність і дистрибуція. На рівні мови потенційна здатність слів поєднуватися одне з одним закладена у валентності, яка в сучасному мовознавстві здобула такі визначення: а) можливість поєднання одиниць мови в мовленні, закладена в системі мови; б) потенційна сполучуваність лексичних одиниць; в) мовний аспект синтагматики [7, с. 30].

Мовленнєвим аспектом синтагматики є сполучуваність, тобто реалізація валентності слова в мовленні, реальна властивість мовних одиниць поєднуватися одна з одною для утворення одиниць вищих мовних рівнів. Згідно з М.П. Кочерганом «сполучуваність слова можна інтерпретувати як його контекст, а словосполучення – як мінімальний контекст слова» [10, с. 274]. Оскільки здатність лексичних одиниць поєднуватися в мовленні відбувається в певних лінгвістичних умовах, контекст інтерпретують як «словесне оточення певного слова, достатнє для об'єктивації його лексичного значення» [1]. Крім власне мовного, існує фізичний (М.М. Бахтіна), або ситуативний (побутовий) контекст, тобто «час, місце спілкування, учасники комунікативного акту тощо» [10, с. 275]. Фізичний контекст зумовлює вибір прагматично значущих лексичних одиниць, допомагає визначити імплікаціонал та семіоімплікаціонал лексичного значення слів через зв'язок із комунікативно-прагматичною ситуацією.

У лінгвістичній парадигмі поняття «контекст» як одиничне, одноразове оточення мовної одиниці протиставляється терміну «дистрибуція». Введене в науковий обіг представниками американської дескриптивної лінгвістики, поняття «дистрибуція» означає «сукупність усіх оточень (контекстів), в яких зустрічається певний елемент, тобто безліч всіх (різних) можливих позицій елемента щодо позицій інших елементів» [11]. Відповідно, потенційна здатність слів поєднуватися одне з одним на рівні мови закладена у валентності, яка слугує основою сполучуваності, фактичної реалізації валентності у мовленні. Під час сполучення слова на рівні мовлення утворюють контекст, обмежуючи й уточнюючи лексичне значення один одного. Валентність, сполучуваність та контекст визначають дистрибутивні потенції слова; всі ці мовні явища об'єднуються в межах гіпероніма «синтагматика».

Згідно з М.В. Валавацькою всі наведені поняття нерозривно пов'язані з лексичним значенням слова, в якому сполучуваність реалізується за допомогою «участі» його окремих компонентів, що називаються семами (мінімальні семантичні компоненти), наявними в складі більшого компонента значення слова (логіко-предметного, поняттєво-семантичного, емотивно-конотативного, прагматичного). При цьому в сучасному мовознавстві існує дві позиції щодо визначення взаємозв'язку сполучуваності слова і його лексичного значення, що зумовлено розбіжністю підходів до тлумачення останнього. По-перше, лексичне значення слова вважають залежним від контексту, від реалізації сполучувальних властивостей слова в мовленні. По-друге, в ньому вбачають внутрішню властивість слова, що зумовлює сполучуваність слова з іншими лексемами. Визначаючи лексичне значення слова первинним, прихильники другого підходу вважають, що сполучуваність – це найважливіший власне мовний по-

казник значення, а не саме значення [7, с. 30]. Однак який би з членів дихотомії «значення-сполучуваність» не визнавався першочерговим, сумнівів стосовно їх взаємодії у визначенні семантики слова не виникає.

Так, на думку О.Л. Рубльової, «слово та контекст знаходяться у відношеннях взаємозв'язку і взаємозумовленості: можливість певного контексту зумовлена семантикою слова, а реалізація певної семантики зазвичай зумовлена контекстом, часто досить обмеженим» [1]. Це твердження доводиться законом семантичного узгодження, згідно з яким значення слів, що сполучаються у мовленні, повинні мати хоча б одну спільну сему. Відповідно до тези про синтагматичну взаємодію знаків В.Г. Гака в такій ітеративній функції може опинитися будь-яка сема. Наприклад, у реченні Пташка прилетіла до гнізда двічі повторюється сема «летіти»: в іменнику «пташка» (оскільки політ для пташки є нормальним способом пересування) та дієслові «летіти». Ітеративна сема у висловлюванні виступає як формальний спосіб організації пропозиції на семантичному рівні й може інтерпретуватися як семантичне узгодження, що є подібним граматичному узгодженню [12, с. 376–379].

Семний склад слова визначається на осі парадигматики, а виділення диференційних сем певного слова в парадигматичному ряді є основою його значущості. Таким чином, структурний компонент лексичного значення слова виступає засобом диференціації та протиставлення слова іншим словам мовної системи. Як формальний регулятор місця слова в парадигматичному ряді, парадигматика перебуває у відношеннях взаємозалежності й взаємозумовленості з логіко-предметною та поняттєво-семантично складовими частинами семантики слова, які є певним чином прагматичними. Останні утворюють концептуальне ядро лексичного значення, яке встановлює зв'язки слова з позначуваною реалією (денотатом) і її мовним найменуванням (сигніфікатом), а також може містити емотивно-конотативні семи, що, вказуючи на суб'єктивне ставлення мовців до позначуваної реалії, стають системним значенням та, відповідно, слугують однією з передумов встановлення комунікативно-прагматичного регістру слова (вказівки на вживання слова у формальній / неформальній / нейтральній ситуації спілкування).

Логіко-предметний, поняттєво-семантичний і емотивно-конотативний компоненти формують основу системного значення слова, визначають системні відтінки семантики, що слугують формальними характеристиками змісту лексичної одиниці, на основі яких вона входить до певних парадигматичних рядів. Прагматичність структурного компонента, зокрема парадигматики, полягає в необхідності вибору на парадигматичній осі слова, що найкраще задовольняє комунікативно-прагматичні інтенції мовців. Парадигматика дозволяє обрати в парадигматичному ряді потрібне слово, визначити міжслівні відношення (синонімічні, антонімічні тощо), щоб зробити комунікативний процес найбільш прагматично навантаженим.

Парадигматичні відношення пов'язують лексичні одиниці в структурі мови, утворюючи лексико-семантичні поля, групи та категорії. Міжслівні парадигматичні відношення утворюють категорії синонімії й антонімії, що розглядаються в ономасіологічному аспекті, а внутрішньослівні – категорії полісемії та омонімії, які розглядаються в аспекті семасіології.

Лексико-семантичне поле – це ієрархічна структура безлічі лексичних одиниць, об'єднаних загальним (інваріантним) значенням, що відображають у мові певну понятійну сферу. [...] Лексику можна представити у вигляді системи семантичних полів, що взаємодіють та утворюють складну й специфічну для кожної мови «картину світу» [13, с. 458]. Взаємодія та взаємозв'язок лексико-семантичних полів частково зумовлені наявністю в їх складі багатозначних слів, лексико-семантичні варіанти яких входять до різних полів, тому лексико-семантичні поля – це відносно автономні мовні структури, взаємодія яких у системі мови забезпечує безперервність смислового простору [10, с. 265].

У межах лексико-семантичних полів виділяють лексико-семантичні групи, тобто об'єднання слів однієї частини мови із загальним основним компонентом лексичного значення [14]. До складу лексико-семантичних груп входять лексико-семантичні категорії (синоніми, антоніми, конверсиви й гіпоніми), що визначаються на основі семантичних або формальних опозицій. Фундаментальним чинником структурування словникового складу вважають гіпонімічні відношення, адже вони об'єднують слова в лексико-семантичні поля та групи [10, с. 269], а також пов'язують слово-знак із закріпленими за ним лексико-семантичними варіантами.

Лексико-семантичні варіанти, які корелюють один з одним у межах слова, існують не довільно, а впорядковано й утворюють семантичну чи смислову структуру слова. Таким чином, полісемія – це семантичне варіювання, а полісемантичне слово – це сукупність лексико-семантичних варіантів у структурі значення слова. Варіювання значень у межах одного слова є прагматично зумовленим, адже число позначуваних словом реалій може розширюватися в процесі розвитку мови. Згідно з О.Г. Беляєвською «ці значення формуються в процесі реального функціонування мови, коли та чи інша контекстна або ситуативна модифікація значення слова стає стійкою та відтворюється» [8, с. 57].

Згідно з працею Д.М. Шмельова «О третьем измерении лексики» семантична структура кожного багатозначного слова може розглядатися як відображення епідигматичних відношень («асоціативно-дериваційних зв'язків між словами за формою і змістом» [10, с. 275]), адже переносні значення слова кваліфікують як ті, що асоціюються з його основним, прямим значенням. Розгляд слова з позицій епідигматики спирається на тезу про те, що воно є двосторонньою одиницею мови, яка володіє планом змісту та вираження і, з одного боку, пов'язана з формально близькими словами, а з іншого, – з тими точками «семантичного простору», з якими співвідноситься за змістом. Звідси цілком логічним видається твердження про те, що синтагматика та парадигматика зумовлюють зміст семми, а епідигматика елементів мовного значення не стосується, бо відображає ті стійкі асоціації, які базуються на уявленні про позначувані предмет, явище чи ситуацію [4, с. 61].

Епідигматичні відношення, з одного боку, зумовлюються формальними (структурними), а з іншого, – змістовими зв'язками мовних знаків. Останні детермінуються позамовними асоціаціями й власне мовними чинниками. Потенційне смислове перетворення прямих значень визначається в рамках асоціативного (позамовного) поля, «однак мова створює певний відбірний фільтр, через який проходять «предметні» асоціації, адже далеко не всі вони здатні стати джерелом переносного слововживання: семантичні транспозиції багатьох слів значною мірою задаються тим асоціативно-тематичним полем, до якого належать відповідні слова» [4, с. 64]. Асоціативні процеси смислового та словотвірного зближень можуть закріплюватися в мові й ставати системними словами, перетворюючи асоціативно-дериваційні зв'язки на засіб збагачення лексичного складу мови, а епідигматику – на «комплексний системотворчий фактор, який використовує синтагматичні й парадигматичні відношення у функції асоціативно-дериваційної мотивації» [15, с. 93].

Відсутність асоціативних зв'язків між основним значенням слова з його похідним лексико-семантичним варіантом нівелює внутрішню смислову вмотивованість останнього, спричиняючи виникнення омонімів. Явище омонімії зумовлено відсутністю спільних семем (відповідно, асоціативно-смислових зв'язків), що формально виражаються однаковими лексемами [1]. Таким чином, полісемія сприяє утворенню нових похідних, у тому числі й омонімів, перетворюючи явище омонімії на результат «невмотивованості» похідного слова. Категорія «вмотивованість за змістом та формою» є основою протиставлення полісемантичних й омонімічних слів, адже нівелювання закріпленого за іменем значення призводить до втрати його «знакової» природи, тобто нівелюється цінність слова як знака із комунікативно, прагматично зумовленими та соціально закріпленими за ним формою і змістом (Н.Г. Іщенко, О.С. Кубрякова, М.В. Нікітін та ін.).

Отже, парадигматичні й синтагматичні зв'язки формують значущість прагматично маркованого слова. Вплив прагматичного компонента на структурний у межах лексичного значення слова обґрунтовується: 1) парадигматичними зв'язками слова, які зумовлюють включення слова у вертикальні ряди з іншими словами та приналежність до різноманітних лексико-семантичних угруповань, а також детермінують позицію слова в межах цих угруповань, тобто його значущість; остання слугує власне мовним регулятором вживання слова, враховуючи обмеження на його застосування в різноманітних ситуаціях спілкування, та дозволяє вибрати в парадигматичному ряді (синонімів, антонімів тощо) слово, необхідне для щонайкращого досягнення комунікативно-прагматичних інтенцій мовця; 2) синтагматичними зв'язками слова, які зумовлюють включення слова в лінійні відношення з іншими словами, визначають семантичну валентність слова, його сполучувальні властивості й дистрибутивні потенції; 3) взаємодією синтагматичних та парадигматичних зв'язків слова, що дозволяє системним характеристикам слова в процесі функціонування набувати прагматичної релевантності; 4) водночас екстралінгвістичні фактори функціонування слова можуть впливати на: а) збагачення внутрішньослівної парадигми (тобто лексико-семантичних варіантів у межах слова) та призводити до варіативності лексичного значення; б) процеси асоціативно-смислового заміщення, що спричиняють формування переносних значень у межах багатозначного слова; в) процеси асоціативно-словотвірного зближення, які призводять до існування в мові спільнокореневих слів подібних за значенням і формою; г) нівелювання асоціативно-смислової вмотивованості похідного слова, що перетворює полісемію як результат епідигматичних зв'язків на засіб збагачення словникового складу новими похідними словами та омонімами.

Література:

1. Рублева О.Л. Лексикология современного русского языка [Електронний ресурс] / О.Л. Рублева. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 2004. – Режим доступу до ресурсу : http://window.edu.ru/catalog/pdf2txt/008/41008/18313?p_page=1.
2. Ковшиков В.А., Глухов В.П. Психолінгвістика. Теория речевой деятельности [Електронний ресурс] / В.П. Глухов, В.А. Ковшиков // М.: Астрель, 2007. – Режим доступу до ресурсу : http://www.e-reading.club/chapter.php/103649/26/Gluhov_Kovshikov_-_Psicholingvistika._Teoriya_rechevoii_deyateli_nosti.html.
3. В.А. Белошапкова, Е.А. Брызгунова, Е.А. Земская и др. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. ун-тов [Електронний ресурс] / В.А. Белошапкова, Е.А. Брызгунова, Е.А. Земская и др. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк. – 1989. – Режим доступу до ресурсу : http://scicenter.online/russkiy-yazyk/vidyi-leksicheskogo-znacheniya_72085.html.
4. Шмелев Д.Н. Избранные труды по русскому языку / Д.Н. Шмелев // Вст. ст. Л.П. Крысина. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 888 с.
5. Морковкин В.В. Идеографические словари [Електронний ресурс] / В.В. Морковкин. – М. : Издательство Московского университета. – 1970. – Режим доступу до ресурсу : http://rilmovnik.ru/ideog_book.htm.
6. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики [Електронний ресурс] / Ф. де. Соссюр. – Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 1999. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.philol.msu.ru/~discours/images/stories/speckurs/saussure1.pdf>.
7. Валавацкая М.В. Комбинаторная семасиология (семантика и сочетаемость слов) / М.В. Валавацкая // Мир науки, культуры, образования. – № 7. – 2009. – С. 29–34.
8. Беляевская Е.Г. Семантика слова : учеб. Пособие для и-тов и фак. иностр. яз. / Е.Г. Беляевская. – М. : Высш. шк., 1987. – 128 с.
9. Левицький В.В. Лексикология німецької мови [Текст]: [посібник] / В.В. Левицький. – Вінниця : Нова Книга, 2014. – 390 с.

10. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник. Видання 2-ге, виправлене і доповнене / М.П. Кочерган. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.
11. Бульгина Т.В. Дистрибуция // Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] [Электронный ресурс] / гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1969–1978. – Режим доступа до ресурсу : dic.academic.ru/dic.nsf/bse/84843/ Дистрибуция.
12. Гак В.Г. К проблеме семантической синтагматики [Текст] / В.Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики. 1971. – М. : Наука, 1972. – С. 367.
13. Новиков Л.А. Семантическое поле / Л.А. Новиков // Русский язык: энциклопедия. – М., 1998. – С. 458–459.
14. Филин Ф.П. О лексико-семантических группах слов [Электронный ресурс] / Ф.П. Филиппин // Очерки по теории языкознания. – М. : Наука, 1982. – Режим доступа до ресурсу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/rwiki/1313082>.
15. Алефиренко Н.Ф. Современные проблемы науки о языке. Учебное пособие / Н.Ф. Алефиренко. – 4-е издание, стереотипное. – Москва : Флинта, 2014. – 416 с.

Анотація

Ю. ГАЙДЕНКО. СТРУКТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ СЛОВА ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК ІЗ ПРАГМАТИЧНИМ

У статті розглядається взаємозв'язок і взаємозумовленість структурного та прагматичного компонентів у лексичному значенні слова. Висвітлено механізми взаємодії структурного та прагматичного компонентів, а також складових частин першого – синтагматичних та парадигматичних зв'язків.

Ключові слова: епідигматика, парадигматика, синтагматика, структурний компонент лексичного значення слова.

Аннотация

Ю. ГАЙДЕНКО. СТРУКТУРНЫЙ КОМПОНЕНТ ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА И ЕГО СВЯЗЬ С ПРАГМАТИЧЕСКИМ

В статье рассматривается взаимосвязь и взаимообусловленность структурного и прагматического компонентов в лексическом значении слова. Освещены механизмы взаимодействия структурного и прагматического компонентов, а также составляющих первого – синтагматических и парадигматических связей.

Ключевые слова: эпидигматика, парадигматика, синтагматика, структурный компонент лексического значения слова.

Summary

I. GAIDENKO. STRUCTURAL COMPONENT AND ITS RELATION TO PRAGMATIC COMPONENT OF THE WORD'S LEXICAL MEANING

The article is aimed at interrelation and interaction of structural and pragmatic components of the word's lexical meaning. Due attention is paid to the mechanism of interaction of structural and pragmatic components as well as syntagmatic and paradigmatic constituents of the former.

Key words: epidigmatics, paradigmatics, syntagmatics, structural component of the word's lexical meaning.

*кандидат філологічних наук, доцент
кафедри загального та прикладного
мовознавства
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна*

*студентка філологічного факультету
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна*

СВОЄРІДНІСТЬ БІЛІНГВАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У сучасному світі розповсюдженими є мовні ситуації, за яких у межах певної мовної спільноти оперують більш ніж однією мовою. У таких випадках говорять про бі- (або мульти-)лінгвізм (залежно від кількості комунікативних засобів, що забезпечують спілкування у певній мовній спільноті) [1]. Відповідно, за умов білінгвальної ситуації важливим є вивчення комунікації між носіями зазначених мовних кодів, зокрема процесу переходу з однієї мови на іншу, а також процесу взаємодії і змішування мов. Ретельне вивчення цих процесів дозволить детально схарактеризувати процес спілкування в ситуації двомовності та встановити причини порушення норм тієї чи іншої мови, що може ускладнювати комунікацію двомовців.

Наведені факти зумовлюють **актуальність** нашого дослідження, **мета** якого полягає у встановленні особливостей спілкування окремих індивідів в умовах українсько-російської двомовності, різні аспекти якої розглянуто як у працях, що вже стали класичними [2–5 й інші], так і в наукових розвідках, що проводили протягом останніх 5 років [6–9 й інші].

Під білінгвізмом розуміють: 1) володіння, окрім своєї рідної мови, ще однією мовою в обсязі, який забезпечує спілкування з представниками іншого етносу в одній чи більше сферах комунікації (таке трактування є релевантним для випадків індивідуального білінгвізму); 2) практику використання двох мов у межах однієї мовної спільноти (у випадках, відповідно, групового або масового білінгвізму) [10, с. 31].

На думку Л. Масенко, для території України основною є мовна ситуація, за якої володіння двома мовами характерне не для окремих осіб, а для цілих прошарків населення, тобто має місце ситуація масового білінгвізму, що встановлюється з історичних причин – нав'язування мови під час колоніальної залежності однієї країни від іншої, коли населення мусить вивчати чужу мову та використовувати її в певних комунікативних ситуаціях [2].

Причому для нашої країни характерною є ситуація регіонального білінгвізму, коли поперемінне використання двох мов (української та російської) закріпилося саме за жителями певних регіонів.

Предметом вивчення нашого дослідження є мовленнєва практика індивідів, які народилися і до переїзду до міста Харків (Східний регіон України) мешкали в Полтавській області (Східно-Центральний регіон). Мета переїзду – навчання у ВНЗ.

Для визначення конфігурації домінування мов інформантам було запропоновано відповісти на питання щодо функціонального навантаження на кожен комунікативний засіб. Питання анкети, зокрема, стосувалися вибору мови, яку інформанти схильні вживати в певній сфері спілкування, як-от: спілкування в державних установах, навчальних закладах, в закладах сфери послуг, спілкування з незнайомими людьми на вулиці, в громадському транспорті, спілкування на сімейному та побутовому рівні тощо.

Усі респонденти зазначили, що наразі вони віддають перевагу українській мові, навіть спілкуючись із російськомовними друзями чи знайомими.

Відповіді на інші запитання анкети розділились, адже кожен із респондентів у виборі української чи російської мови послуговувався різними чинниками.

Так, у спілкуванні з перехожими чи з пасажирями та працівниками сфери громадського транспорту домінує російська мова, оскільки, щоб уникнути неприємних ситуацій та неочікуваної реакції незнайомих, респонденти здійснюють перемикання кодів.

Українська мова, у свою чергу, домінує в спілкуванні в закладах сфери послуг, що можна пояснити двостороннім зацікавленням комунікантів у досягненні певної мети: опитувані, використовуючи українську мову, наприклад, в закладах харчування чи кінотеатрах, впевнені в тому, що співрозмовник є позитивно налаштованою людиною, котра також вбачає в спілкуванні задоволення своїх певних цілей.

Схожа ситуація виникає і під час спілкування в державних установах, де респонденти загалом впевнено послуговуються українською мовою, розраховуючи на дотримання своїми співрозмовниками певної корпоративної етики та норм професійного спілкування. Як наслідок, під час комунікації в державних закладах культурного та освітнього спрямування респонденти одностайно віддають перевагу українській мові, оскільки можуть розраховувати на те, що у відповідь також почують цю мову.

За українсько-російського білінгвізму паралельне співіснування двох мовних систем передбачає розгляд питання змішування мов, «під час вивчення якого постає проблема інтерференції – взаємодії структур та структурних елементів двох мов під час спілкування двомовного населення або в усному та письмовому використанні двох мов окремими індивідами» [11, с. 21].

Дослідники українсько-російської двомовної ситуації [4] відзначають, що близька спорідненість української та російської мов і тривале контактування цих комунікативних засобів призвели до виникнення такого явища, як суржик, що сприяє засміченню української мови та виникненню порушень її норм у мовленні окремих індивідів.

Л. Савицька кваліфікує суржик як «некодифіковану просторозмовну мову, яка виникла внаслідок масової тривалої контактної українсько-російської двомовності в її діалогічній формі» [4, с. 58].

Серед мешканців Східно-Центрального регіону України, Полтавської області в тому числі, суржик є досить поширеним явищем: частка суржикомовців, за даними опитувань Київського міжнародного інституту соціології 2003 року, становила 21,7% [12, с. 13]. Для таких осіб на рівні сімейного та побутового спілкування суржик витісняє українську мову.

Для Східного регіону України, а саме для урбанізованого середовища міста Харків, суржик є менш характерним явищем, із чим і зіштовхнулись респонденти під час переїзду. Тут суржикізмми можуть бути частковими вкрапленнями в мовленні, особливо серед молоді, де вони використовуються з метою демонстрації розкутості в поведінці, для додавання експресії у власне мовлення та як засіб глузування чи насмішки, оскільки за суржикомовцями закріпились певні стереотипи (провінціальні вихідці з села, неосвічені люди з недостатнім рівнем культури і таке інше).

Спостереження за мовленнєвою практикою інформантів під час неформального спілкування показало, що довготривале використання суржика як комунікативного засобу наклало значний відбиток на мовну компетенцію комунікантів загалом і окремо на кожне із рівнів мови.

Так, помічені у респондентів порушення нормативної вимови в більшості випадків були специфічними рисами територіально-регіонального різновиду української мови, що є характерним для регіону, звідки інформанти родом (Полтавська область), як-от:

1) заміна африкат, наприклад [дз] на [з]: звонила («Вона мені **позвонила** і сказала, що не встигла на останній автобус додому, тому заночує в Полтаві»), зеркала («Поклади, будь ласка, **зеркало** собі, в мене в сумку воно не поміщасться...»), кукуруза («Я б зробила той салат, але Аня забула купити **кукурузу**»);

2) м'яка вимова приголосних перед [е] й [и] на російський лад: [т']е[л']ефон («Вона не взяла **телефон**, так що пропуск хай краще буде внизу, Олег сам забере, коли буде підійматись»), проб[л']ема («У мене **проблема** з цією програмою, додаток сам ніяк не оновлюється, хоча інтернет працює нормально»), [д']и[р']ектор («...а він мені каже, що **директор** сам напoлiг на тому, щоб в понеділок він взяв відгул»);

3) [о] в закритих складах: ст[о]л («**Витирайте** за собою **стол**, мені вже набридли ці постійні крихти і розводи!»), с[о]ль («Ти лише нагадай мені купити **соль**, бо я вже у сусідів брала»), н[о]с («Ну от, лише вчора похолодало, а у мене вже **нос** дихати перестав, які, ти говорила, краплі тобі швидко допомогли?»);

4) м'яка вимова [ч']: [ч']оловік («Нам говорили приходити раніше, щоб місця зайняти, а нас всього було **чоловік** 50»), [ч']еревик («Там такий дощ, мало того, що я вся намокла, так ще й на правому **черевикові** підошва тріснула»), [ч']арівний («... а вид звідти на місто просто **чарівний**, треба буде туди колись ввечері сходити, коли все світиться»).

На лексичному мовному рівні спостерігаємо випадки вживання російських аналогів питома української лексики, що утворюються згідно з нормами морфології і фонетики української мови, але зберігають у собі деякі ознаки, що співвідносять їх саме з лексикою другої мови із цієї білінгвальної системи.

Найбільш типові суржикізмми, що спостерігалися під час процесу спілкування опитуваних, утворилися шляхом калькування: куда («Та що ж це! Я постійно забуваю, **куда** кладу цей зошит»); хвате («**Хватає-хватає**, я не дуже голодна, я й цього не з'їм»); всьо («**Всьо**, я придумала, я сьогодні з вами не піду, все встигну і завтра ввечері буду вільна») тощо.

Також досить поширені приклади в мовленні інформантів – це росіянізми. Наприклад, «понятно» («Ну **понятно**, що він її обманював, це просто не могло бути правдою, як вона не розуміла»); «по крайній мірі» («**По крайній мірі**, він відразу визнав свою вину»); «переписка» («Подивись нашу з нею **переписку**, там серед прикріплених файлів має бути той документ») тощо.

Прикметно, що вживання деяких суржикізмів інформантами є вмотивованим, адже за допомогою таких слів комуніканти надають своєму мовленню специфічного емоційного забарвлення, оскільки суржикізмми в повсякденному спілкуванні є досить поширеним засобом створення комічних ситуацій, частиною жартів та глузування.

Під час спілкування в мовленні опитуваних спостерігаються деякі відхилення від граматичних норм української мови, але при цьому основні правила зберігаються. Найбільш поширеними прикладами є такі:

1) неправильне творення ступенів порівняння прикметників, як-от: «Мені здалося, що цей варіант **самий краший**, так точно всім було б зручн.», «Тоді **найбільш точніше** його описано у другій статті, там принаймні немає помилок у назві гурту», «Я й так одягла свій **самий теплий** светр, але там все одно дуже холодно і вітер»;

2) неправильне утворення словосполучень та помилкове вживання прикметників, наприклад: «Я боюсь цієї **контрольної по граматиці**, в мене постійно помилки з герундієм», «**В останній час** вона взагалі дивна: спить мало, не вчиться, з роботою не встигає...», «Вона сказала заповнити цю анкету **відповідно з прикладом**»;

3) калькування, як-от: «Він точно нечесно **відноситься до неї**, у інших все добре, а в неї завжди якісь проблеми на рівному місці», «Мені щойно **прийшло в голову**, що її можна подарувати футбольну форму, вона ж фанат цієї команди», «**В кінці кінців** ми завжди можемо повернутись додому на таксі, тому час є, і можна не спішити».

Загалом опитувані розуміють, що мають певні проблеми з дотриманням норм і правил української мови, але стверджують, що із часом їхні вміння покращуються. Цьому сприяє процес навчання в університеті, можливість спілкуватися з носіями чистої української мови, а також самостійна робота над собою та покращенням своїх знань та вмінь

за допомогою читання літератури українською, використання мультимедійних джерел, інтернет-ресурсів та додатків на мобільних телефонах для постійного вдосконалення власної мовної компетенції.

У той же час респонденти зазначають, що цей процес потребує великих зусиль, оскільки основна умова – це жорсткий контроль власної мовної діяльності, а суржик, що з дитинства був для них уживаним засобом комунікації, впливає на всі рівні української мови. Тому час від часу все ж таки виникають неприємні ситуації, коли під ас вільного неконтрольованого спілкування чи під дією емоцій з'являються суржикізм та типові помилки, що характерні для цього феномена.

Отже, дані анкетування показали, що для інформантів, які народилися і тривалий час мешкали в Полтавській області (Східно-Центральний регіон України), доміантною мовою є українська. Як правило, респонденти перемикаються на другу мову із цієї білінгвальної системи під час спілкування з незнайомими людьми на вулиці, щоб уникнути неочікуваної реакції з їхнього боку.

Спостереження за мовленнєвою практикою інформантів під час неформального спілкування показало, що між структурними елементами двох мов немає повної автономії. Змішування мов має свій прояв на всіх мовних рівнях.

Перспективним вважаємо подальше дослідження особливостей білінгвальної комунікації на матеріалі соціолінгвістичних даних щодо двомовців з інших регіонів України та інших вікових груп.

Література:

1. Аврорин В.А. Двухязычие и школа / В.А. Аврорин // Проблемы двухязычия и многоязычия. – М. : Наука, 1972. – С. 49–62.
2. Масенко Л.Т. Мова і політика / Л.Т. Масенко. – К. : Соняшник, 1999. – 100 с.
3. Труб В.М. Явище суржика як форма просторіччя в ситуації двомовності / В.М. Труб // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 46–59.
4. Ставицька Л., Труб В. Суржик: міф, мова, комунікація / Л. Ставицька, В. Труб // Українсько-російська двомовність. Лінгвосоціокультурні аспекти: Зб. наукових праць. – К., 2007. – С. 31–120.
5. Shevelov G.Y. The Ukrainian Language in the First Half of the Twentieth Century 1900–1941 / G.Y. Shevelov. – Cambridge, 1989. – 242 p.
6. Баранник О. Українсько-російський білінгвізм у мовному портреті сучасної молоді / О. Баранник, А. Говорадло, М. Ульянова // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – 2014. – № 10. – С. 52–55.
7. Желязкова В. Білінгвізм як фактор формування мовної особистості / В.Желязкова // Українознавчий альманах. – 2012. – № 9. – С. 132–135.
8. Іваненко І., Берещук О. Білінгвізм як ознака мовної ситуації в сучасній Україні / І. Іваненко, О. Берещук // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2012. – Вип. 17. – С. 47–53.
9. Узунов С. Мовна ситуація в Україні: білінгвізм чи диглосія? / С. Узунов // Українське мовознавство. – 2014. – Вип. 1. – С. 81–93.
10. Словарь социолингвистических терминов / В.А. Кожемякина, Н.Г. Колесник, Т.Б. Крючкова и др. – М. : Институт языкознания РАН, 2006. – 312 с.
11. Крапива Ю.В. До питання про білінгвізм / Ю.В. Крапива // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Серія: Філологія. – 2015. – Вип. 73. – С. 20–22.
12. Хмелько В.Є. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності [Електронний ресурс] / В.Є. Хмелько. – 19 с. – Режим доступу : http://www.kiis.com.ua/materials/articles_HVE/16_linguaethnical.pdf.

Анотація

Ю. КРАПИВА, Є. ГОФ. СВОЄРІДНІСТЬ БІЛІНГВАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Статтю присвячено вивченню таких аспектів білінгвальної комунікації, як функціональне навантаження на кожен комунікативний засіб та питання змішування мов. Дослідження проведено на матеріалі анкетування та спостереження за мовленнєвою практикою окремих індивідів під час комунікації в умовах незбалансованої ситуації українсько-російської двомовності.

Ключові слова: білінгвізм, комунікація, білінгв, доміантна мова, перемикання кодів, змішування мов.

Анотация

Ю. КРАПИВА, Е. ГОФ. СПЕЦИФИКА БИЛИНГВАЛЬНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Статья посвящена изучению таких аспектов билингвальной коммуникации, как функциональная нагрузка на каждое коммуникативное средство и смешение языков. Исследование проведено на материале анкетирования и наблюдения за речевой практикой отдельных индивидов в процессе коммуникации в условиях несбалансированной ситуации украинско-русского двуязычия.

Ключевые слова: билингвизм, коммуникация, билингв, доминантный язык, переключение кодов, смешение языков.

Summary

YU. KRAPYVA, YE. HOF. CHARACTERISTICS OF BILINGUAL COMMUNICATION

The paper in question presents the analysis of such aspects of the bilingual communication as the functions of each communication means and the degree of the languages autonomy. The study is conducted on the material of the questionnaire as well as the observation of the speech activity of the certain persons under the conditions of Ukrainian-Russian bilingualism.

Key words: bilingualism, communication, bilingual, dominant language, code switching, languages mixing.

кандидат филологических наук, доцент,
профессор кафедры прикладной лингвистики
Черкасского государственного
технологического университета

АФФЕКТИВНЫЕ СТРУКТУРЫ НАРРАТИВА: ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ

Постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными научными или практическими заданиями. В современной теории чтения читательская деятельность рассматривается как «когнитивно-эмотивный процесс, обусловленный социально-культурными факторами» [1, с. 126], как «сложная ментальная операция», в соответствии с которой «сознание просеивает новую и уже имеющуюся информацию, распознает паттерны, активирует структуры памяти и устанавливает, укрепляет и перестраивает связи ментальных сетей» [2, с. 16]. Движущей силой когнитивных процессов являются аффекты и эмоции.

Следует отметить, что в парадигме лингвистических исследований понятие «эмоции» долгое время воспринималось как понятие, противопоставляемое когниции, или, по крайней мере, не влияющее на нее в какой-либо значительной степени. И лишь позже, вследствие смещения фокуса внимания когнитивистов к анализу взаимоотношений «текст – читатель», началось переосмысление отношений «когниция – эмоции», что вызвало всплеск научного интереса к изучению эмоциональной сферы индивида.

Анализ последних исследований и публикаций по данной теме. Сфера рецепции адресата является объектом многочисленных исследований, выполненных в рамках когнитивной психологии (Дж. Купчик, К. Оутли, П. Сильвиа), теории понимания и обработки текста (В. Кинч, Т. А. ван Дейк, Э. В. Кнепкенс и Р. Зван), теории читательского отклика (Д. Майалл, Д. Куикен), когнитивной поэтики (П. Стоквелл) и нарратологии (М.-Л. Райан, Д. Таннен, М. Флудерник). Одной из важнейших задач подобного рода студий является определение и описание когнитивных и аффективных структур, стоящих за внешней языковой формой нарративного текста. **Целью** данной статьи является систематизация существующих представлений об аффективных структурах, «встроенных» в общую структуру нарратива и реконструируемых читателем в процессе чтения, а также установление механизма взаимодействия лингвокогнитивных факторов на уровне «текст – читатель», лежащего в основе феномена нарративного интереса.

Изложение основного материала исследования. Развитие теории нарратива и постепенный переход от жестких структуралистских принципов и методов анализа, направленных на определение абстрактных свойств истории, к более гибкому пониманию нарратива как взаимодействия между текстом и читателем [3, с. 10], обусловили переосмысление собственно понятия нарративности. Если в классической нарратологии в качестве критериев нарративности рассматривались такие факторы, как порядок событий, осложнения, одушевленность персонажей, целенаправленность их действий и т.д., то в постклассических исследованиях нарративность определяется не как свойство текста, а как то, что приписывается тексту читателем. К примеру, Моника Флудерник трактует нарративность как «репрезентацию экспериенциальности» (*the representation of experientiality*), т.е. способность текста активировать реакции и эмоции человека в отношении разворачивающихся перед ним жизненных событий. С подобных позиций текст признается нарративом лишь при условии эмоциональной вовлеченности читателя в развитие описываемых событий, связанных с преодолением трудностей и препятствий. Иными словами, такой текст должен вызывать интерес и аффективную сопричастность (*affective participation*) со стороны читателя [3, с. 7].

Термин «аффективный», используемый при описании реакций индивида, требует пояснения, поскольку в восточноевропейской и западной психологии он трактуется по-разному. Восточноевропейские психологи традиционно используют узкую трактовку указанного термина, в соответствии с которой аффектом именуется «внезапный кратковременный интенсивный эмоциональный всплеск, взрыв, в пределах которого сознание человека сужается (будучи направленным на источник аффекта), а уровень самоконтроля снижается» [4, с. 15]. При этом исследователи, как правило, разграничивают эмоции, чувства, ощущения и аффекты, исходя из их оценочности, продолжительности и интенсивности [4, с. 16–17].

В западной когнитивной и социальной психологии терминологический объем понятия «аффект» выходит за рамки его специфической интерпретации как реактивного состояния психики и обозначает гораздо более широкое явление, рассматриваемое в качестве «неотъемлемой части единой когнитивно-репрезентационной системы» [5, с. 6]. Результаты последних исследований в области нейропсихологии и нейрофизиологии свидетельствуют о существовании отчетливой двусторонней связи между аффектом и когницией: как различные аффективные состояния оказывают существенное влияние на когнитивные функции и поведенческие реакции человека, так и когнитивные процессы и механизмы способствуют идентификации аффектов и восстановлению контроля над ними. Одни исследователи отождествляют понятия аффекта и эмоции, используя эти термины как взаимозаменяемые [6, с. 6], другие – приписывают аффекту статус обобщающего понятия, включающего в свой состав, помимо базовых эмоций, эмоциональные паттерны, физиологические драйвы, а также процессы и результаты их взаимодействия [7, с. 70].

Так или иначе, в самом общем смысле под *аффектом* понимается ответная реакция индивидуума на определенные внешние и / или внутренние факторы, характеризующаяся изменением его эмоционального, а в некоторых

случаях – и физиологического состояния. Тем самым понятие аффекта включает в себя понятие эмоции, хотя семантический зазор между терминологическим объемом каждого из понятий иногда оказывается незначительным, а потому – трудно определимым. И все же различие существует: так, читатель, переживая за судьбу героини, попавшей в ловушку, будет испытывать вместе с ней эмоции *страха* и *отчаяния*, однако общей его реакцией, связанной с тревожным ожиданием развязки, будет аффективное состояние *саспенса*.

Следует отметить, что принцип дифференциации повествовательных структур по типу читательского аффекта является основополагающим в большинстве исследований, посвященных анализу нарративного интереса. Теоретическим обоснованием данного подхода послужили положения структурно-аффективной теории Уильяма Брюера и Эдварда Лихтенштайна, предложенные в работе «Истории, которые должны развлекать: структурно-аффективная теория повествования» (*Stories Are to Entertain: Structural-Affect Theory of Stories*, 1982). Опираясь на идеи структуралистов в области теории литературы (С. Чэтмен 1978; Дж. Куллер 1975; М. Стернберг 1978 и др.), авторы сформулировали различия между понятиями «событийной структуры» (*event structure*), связанной с «организацией событий в их временной последовательности внутри предполагаемого мира событий», и «повествовательной структуры» (*discourse structure*), т.е. последовательной организации этих событий в рамках нарратива [8, с. 2]. В качестве объекта исследования были использованы тексты развлекательных, т.н. «формульных» жанров (термин Дж. Кавелли), к которым ученые отнесли детективную историю, вестерн, шпионскую историю, любовную историю, историю ужасов, готическую историю, приключенческую историю и научную фантастику [8, с. 9].

В своем исследовании У. Брюер и Э. Лихтенштайн выделили три повествовательные структуры: *саспенса* (*suspense discourse structure*), любопытства (*curiosity discourse structure*) и замешательства (*surprise discourse structure*), где в качестве основного критерия разграничения выступает порядок представления информации в нарративе. Следует заметить, что Моника Куийперс считает такой способ наименования не вполне удачным, поскольку, по мнению исследовательницы, при описании повествовательных структур речь должна идти не об аффективных состояниях, возникающих у читателя, а о текстуальных средствах (*textual devices*) их создания. Исходя из этого, М. Куийперс дифференцирует понятие *саспенса* / любопытства / замешательства (как нарративных средств) и понятие испытываемого (*experienced*) *саспенса* / любопытства / замешательства (как аффективной реакции адресата) [9, с. 38].

В концепции Брюера-Лихтенштайна в *саспенс*-структуре повествование начинается с «исходного события» (*Initiating Event*), являющегося потенциально значимым для протагониста, и заканчивается «финальным событием» (*Outcome Event*), определяющим общий исход ситуации. Развитие действия, заключенного между двумя этими событиями, сопряжено с описанием трудностей и осложнений, с которыми сталкивается герой по мере разворачивания событий, что вызывает у читателя ощущения тревоги и беспокойства в ожидании сюжетной развязки. В структуре, ассоциируемой с любопытством, информация об исходном событии умышленно опускается из повествования, а изложение событий начинается, чаще всего, с описания последствий конфликта. При этом читатель знает о существовании скрытой информации и пытается восстановить ее самостоятельно, что заставляет его испытывать любопытство вплоть до момента обнаружения недостающей информации. В повествовательной структуре, вызывающей замешательство, исходное событие также остается скрытым от читателя, но в отличие от предыдущей структуры, читатель не осознает того, что часть информации остается недоступной, поэтому финальная развязка становится для него полной неожиданностью, что и вызывает эффект удивления [8, с. 13].

Выделенные и описанные авторами три аффективные структуры, вызывающие соответственно состояния любопытства, *саспенса* и замешательства, обосновывают наше предположение о том, что в процессе понимания и обработки художественного нарратива эти три аффекта являются ключевыми. В пользу данного предположения свидетельствует и теория известного израильского критика Меира Стенберга (работы 1971–2003 гг.), постулирующая наличие трех нарративных универсалий, представленных отдельными стратегиями обработки и понимания текста.

В своих рассуждениях М. Стернберг [10, с. 326] исходит из того, что нарратив как таковой является уникальной дискурсивной конструкцией, в пределах которой происходит наложение (*concurrance*) двух темпоральных последовательностей: той, в которой происходили фактуальные (либо фикциональные) события (*событийное время* / *represented time*), и той, в которой они излагаются в повествовании (*коммуникативное время* / *communicative time*). Первая последовательность представляет динамику действия, вторая – способ повествования (ср. понятия «*conceived time*» и «*processing time*» в когнитивной грамматике Р. Лэнкера [11, с. 79]). Как отмечает автор, эта дуальность нарратива почему-то часто упускается из виду, вследствие чего в фокусе внимания исследователей оказываются преимущественно действия персонажей фикционального мира, которые сводятся к одной временной оси – оси репрезентации серии событий [10, с. 326]. Сам М. Стернберг, будучи категорически не согласен с подобным подходом, настаивает на том, что анализ нарратива должен учитывать фактор коммуникативного времени, ответственного не только за повествовательный акт (*telling*) и его восприятие (*reading*), но и за собственно нарративизацию (*narrativizing*) повествования. В пределах нарративного текста оба темпоральных процесса сливаются в единое целое и «проецируют нарратив в наше сознание с помощью латентных акциональных триггеров», аналогично тому, как «рассказывают» свои истории произведения живописи. Нарратив, таким образом, «существует не внутри или вне времени, а между двумя временами, а вместе с ним точно так же существуем и мы, читатели, слушатели, зрители, пока находимся в процессе его восприятия».

Исходя из этого уникального свойства «положения между» (*in-betweenness*), М. Стернберг выделяет три нарративные универсалии, каждая из которых определяется в зависимости от способа обработки информации и соотносится с определенной функциональной операцией сознания (*functional operation of the mind*): *проспекцией*,

ретроспекцией и *рекогницией*. Эти универсалии автор для краткости называет саспенсом (*suspense*), любопытством (*curiosity*) и замешательством (*surprise*), но лишь в том смысле, в котором они коррелируют с когнитивной обработкой нарратива. Приведем фрагмент из первой части работы М. Стернберга «Нарративные универсалии и их когнитивистский статус (I)» (*Universals of Narrative and Their Cognitivist Fortunes (I)*, 2003) [10, с. 327], где автор дает сжатую характеристику указанным явлениям: «**Саспенс** возникает в результате конкуренции двух сценариев будущего из-за несоответствия между тем, что мы, читатели, знаем о событии (например, о конфликте) в каждый конкретный момент повествования, и тем, что находится вне нашего знания, поскольку является неопределенным и пока неразрешенным. Две других универсалии скорее свидетельствуют о манипуляциях с событиями прошлого, которые не актуализируются в повествовании. Что касается **любопытства**: осознавая, что мы знаем не все, мы продвигаемся вперед, помня об опущенных фрагментах и пытаюсь воссоздать их в ретроспекции. Что касается **замешательства**, то нарратив вначале незаметно опускает некоторые события или меняет их хронологию, а затем неожиданно демонстрирует нам ошибочность наших построений, вынуждая тем самым еще раз реконструировать события в заключительной фазе переосмысления (*re-cognition*)» [10, с. 327].

Акцентируя внимание на своеобразии, исключительности и универсальности нарративных стратегий проспекции, ретроспекции и рекогниции, М. Стернберг отмечает, что **замешательство**, независимо от формы и степени интенсивности, является «индикатором ложной интерпретации и запоздалым призывом (*a belated call*) к реконструкции событий»; возникновение **любопытства** «сигнализирует о том, что прошлое было деформировано и теперь представлено в альтернативном формате»; **саспенс** же «бросает нас в объятия неясного будущего», заставляя строить гипотезы и предположения в отношении вероятного исхода событий. Отсюда автор определяет **нарративность** как «игру саспенса / любопытства / замешательства между событийным и коммуникативным временем (независимо от их комбинации, средства передачи (*medium*), формы – явной или скрытой)», а сам **нарратив** – «как связный текст, в котором такая игра доминирует: понятие нарративности тем самым утрачивает свою некогда маргинальную и второстепенную роль <...> и приобретает статус регулирующего принципа, главного среди приоритетных принципов повествования / чтения» [10, с. 328].

На наш взгляд, заслуга М. Стернберга состоит, в первую очередь, в том, что ему удалось зафиксировать зависимость характера аффекта от определенной когнитивной стратегии обработки информации: саспенс – следствие проспекции, любопытство – ретроспекции, замешательство соответствует рекогниции. Анализируя концепцию М. Стернберга, исследователи отмечают отчетливую связь этих стратегий с феноменом нарративного интереса: **саспенс** обусловлен интересом читателя к тому, что еще будет рассказано; **любопытство** объясняется интересом читателя к пробелам (*gaps*) в уже обнародованной части истории; **замешательство** относится к читательскому переосмыслению тех пробелов, которые были заполнены ранее и сейчас реинтерпретируются самым неожиданным образом [12, с. 297].

Развивая изложенные выше идеи, сформулированные авторами различных работ, мы предлагаем следующее схематическое представление общей корреляции аффектов, когнитивных стратегий и нарративного времени (рис. 4.6):

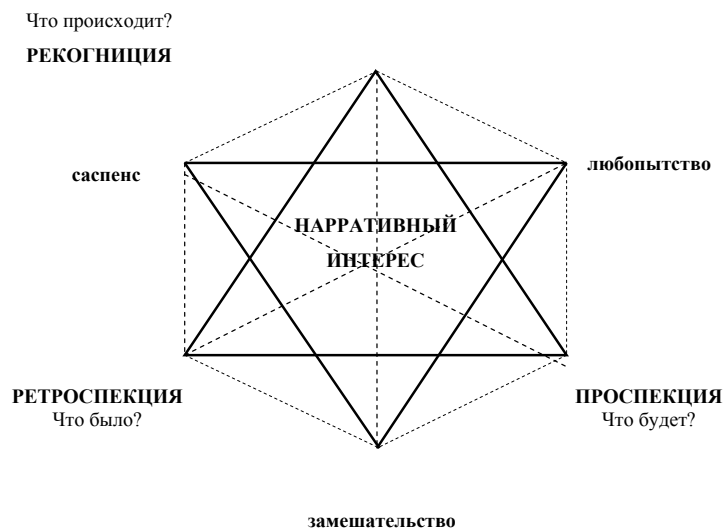

Рис. 1. Составляющие нарративного интереса: нарративное время, когнитивные стратегии и аффекты.

Как следует из рис. 1, каждой из когнитивных стратегий, обусловленной определенным нарративным временем, соответствует **основной** аффект (расположенный по оси напротив) и два **вспомогательных** аффекта (расположенных по обе стороны от наименования стратегии). Так, для **ретроспекции** основным аффектом становится любопытство (вспомогательные аффекты – саспенс и замешательство); для **проспекции** – саспенс (вспомогательные аффекты – любопытство и замешательство); для **рекогниции** – замешательство (вспомогательные аффекты

– саспенс и любопытство). Каждая из этих стратегий актуализируется в рамках нарративной структуры особым образом, поэтому каждая из универсальных (базовых) структур нарратива имеет свою, отличную от других, конфигурацию.

Выводы и перспективы дальнейших исследований в данном направлении. Предложенный нами обзор структурно-аффективных теорий свидетельствует о том, что архитектоника любого нарратива определяется общей когнитивной стратегией повествования (проспекцией, ретроспекцией, рекогницией), индуцирующей у читателя соответствующее аффективное состояние (саспенс, любопытство, замешательство). Дальнейшие разработки в этом направлении позволят сформулировать принципы построения инвариантных когнитивных моделей нарратива, что является темой отдельного исследования.

Литература:

1. Fokkema D. Knowledge and Commitment: A Problem-Oriented Approach to Literary Studies / D. Fokkema, E. Ibsch. – Amsterdam-Piladelphia: Benjamins Publishing Company, 2000. – 217 p.
2. Reich S. Cognitive principles, critical practice: Reading Literature at University / Reich S. – Vienna : Vienna University Press, 2009. – 348 p.
3. Fina A., de. Analyzing Narrative: Discourse and Sociolinguistic Perspectives / A. de Fina, A. Georgakopoulou. – Cambridge: CUP, 2012. – 223 p.
4. Харкевич Г. І. Стан тривоги в контексті художньої семантики: [монографія] / Харкевич Г. І. – Луцьк : Вежа-Друк, 2012. – 136 с.
5. Forgas J. P. Handbook of Affect and Social Cognition / Forgas J. P. – Mahwah, NJ: Taylor & Francis, 2000. – 480 p.
6. Iwata Y. Creating Suspense and Surprise in Short Literary Fiction: a Stylistic and Narratological Approach [Electronic resource] / A thesis submitted to School of Humanities of the University of Birmingham for the degree of Doctor of Philosophy / Y. Iwata. – Birmingham, 2008. – 287 p. – Mode of access : <http://etheses.bham.ac.uk/284/1/Iwata09PhD.pdf>.
7. Изард К.Э. Психология эмоций / Изард К.Э. – СПб. : Питер, 2011. – 461 с.
8. Brewer W. Stories Are to Entertain: A Structural-Affect Theory of Stories [Electronic resource] / W. Brewer, E. Lichtenstein. – Urbana-Champaign : University of Illinois and Urbana-Champaign, 1982. – 20 p. – Mode of access : https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/17563/ctrstreadtechrepv01982i00265_opt.pdf?sequence=1.
9. Kuijpers M. Absorbing Stories. The Effects of Textual Devices on Absorption and Evaluative Response [Electronic resource] / M. Kuijpers. – Utrecht : Utrecht University, 2014. – 283 p. – Mode of access : <http://dspace.library.uu.nl>.
10. Sternberg M. Universals of Narrative and Their Cognitive Fortunes (I) [Electronic resource] / M. Sternberg // Poetics Today. – 2003. – 24:2. – P. 297-395. – Mode of access : <http://poeticstoday.dukejournals.org/content/24/2/297.citation>.
11. Langacker R. W. Cognitive Grammar: A Basic Introduction / Langacker R. W. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 562 с.
12. Narrative Theory, Literature and New Media: Narrative Minds and Virtual Worlds / [M. Hatavara, M. Hyvarinen, M. Makela, F. Mayra]. – London : Routledge, 2015. – 326 p.

Анотація

Г. ЛЕЩЕНКО. АФЕКТИВНІ СТРУКТУРИ НАРАТИВУ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються положення структурно-афективних теорій обробки та розуміння тексту. Особлива увага приділяється проблемі кореляції афектів, когнітивних стратегій та наративного часу, які в сукупності формують наративний інтерес до тексту. У статті представлена графічна репрезентація цієї взаємодії.

Ключові слова: афективний, когнітивний, проспекція, ретроспекція, рекогниція.

Аннотация

А. ЛЕЩЕНКО. АФФЕКТИВНЫЕ СТРУКТУРЫ НАРАТИВА: ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются положения структурно-аффективных теорий обработки и понимания текста. Особое внимание уделяется проблеме корреляции аффектов, когнитивных стратегий и наративного времени, в совокупности формирующих наративный интерес к тексту. В статье представлена графическая репрезентация этого взаимодействия.

Ключевые слова: аффективный, когнитивный, проспекция, ретроспекция, рекогниция.

Summary

H. LESHCHENKO. AFFECTIVE NARRATIVE STRUCTURES: LINGUO-COGNITIVE ASPECT

This article centers on the issues of structural and affective theories of text processing and comprehension. Special attention is given to the correlation of affects, cognitive strategies and narrative time, that resulted in forming of narrative interest to the text. The graphic representation of this interrelation is presented in this article.

Key words: affective, cognitive, prospection, retrospection, recognition.

**6. Порівняльно-історичне,
типологічне мовознавство**

**6. Сравнительно-историческое,
типологическое языкознание**

**6. Comparative historical,
typological linguistics**

асистент кафедри
прикладної лінгвістики
Національного університету
«Львівська політехніка»

ЗАПОВІТ: ЗНАЧЕННЯ ТА ЕТИМОЛОГІЯ ТЕРМІНА В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Етимологічний аналіз термінів у різних галузях знань нерідко дозволяє розкрити динаміку розвитку того чи іншого поняття, яке набуває термінологічного статусу, і чіткіше зрозуміти процес термінотворення. Заповіт як правовий документ спадкового права відіграє важливу роль у житті сучасного суспільства. Він регламентує відносини передачі майна від заповідача до спадкоємця(ців). Походження назви документа, який є особистим розпорядженням фізичної особи на випадок смерті, та період впровадження цієї назви у юридичний дискурс не мають однозначного тлумачення. Вчені розглядають головню дві теорії: 1) історичну та 2) семантичну. До першої переважно апелюють історики, а друга є предметом дослідження мовознавців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значення та етимологію терміна Last Will and Testament досліджено у праці С. Ферланда «Що означає заповіт». Фрагментарно цю тематику простежено в статті американця К. Снедона та в істориків Д. Гума та Ф. Галідея. Матеріалом для аналізу вживання досліджуваного терміна в англійській мові можуть слугувати акти, прийняті англійським парламентом (Statute of Westminster, 1285; Statute of Wills, 1540; The Statute of Frauds, 1677; The Wills Act, 1837 та акти, які були прийняті пізніше і головню опираються на акт 1837 року), а також словникові статті [1; 2; 3; 4; 6; 7]. В українській мові досліджено лише історичні аспекти питання (головню у працях І. Суровцевої, О. Вінниченко, Я. Кочеркевич та О. Тригуба).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідити етимологію та семантичну структуру термінів, що вживаються в мові права для позначення документа, який виражає останню волю заповідача, в українській та англійській мовах. Для досягнення мети слід вирішити такі завдання: 1) розглянути етимологію походження термінів *will* та *testament* в англійській мові; 2) визначити значення додатку *last* у назві заповіту; 3) проаналізувати етимологію терміна заповіт в українській мові; 4) зробити зіставний аналіз досліджуваного терміна в англійській та українській мовах.

Предметом дослідження є особливості формування семантики термінів на позначення останньої волі заповідача в англійській та українській мовах.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз англійських заповітів показує, що сьогодні вони мають офіційну назву *Last Will and Testament*. Існує дві теорії виникнення цієї назви. Перша теорія наголошує на значеннях слів *will* та *testament*. Назву почали використовувати в 16 столітті [5, с. 694]. *Will* використовували для заповідання нерухомого майна, тоді як *testament* – до особистого майна [5, с. 694; 4]. Інша теорія наголошує на семантиці походження слів та зазначає, що ці слова є синонімами. *Will* походить із староанглійської *will, willa* та означає «хід думок (*mind*), рішення/рішучість (*determination*), намір (*purpose*), волевиявлення (*desire*), бажання (*wish*), прохання (*request*), радість/втіха (*joy*), захоплення (*delight*)», а *testament* є його латинським синонімом *testamentum*, який означав «останню волю, оприлюднення заповіту (*last will, publication of a will*)» [7]. *Will* у значенні документа, який виражав волю особи щодо передачі майна після смерті, вперше зафіксовано в кінці 14 століття, тоді як *testament* у тому ж значенні вперше датовано 13 століттям [там само]. Варто зазначити, що в християнській традиції латинський термін *testamentum* у значенні договору та заповіту використовували паралельно [8, с. 222]. Термін *testamentum* зафіксовано не лише як термін права. Він також вживається в теологічних текстах як Божа настанова та частини Біблії (Old Testament та New Testament) [2; 3].

К. Ферланд називає першу теорію «історичною» і зазначає, що тепер не зосереджують уваги на різниці в термінах, а використовують сполучення слів як офіційну назву для позначення юридичного документа передачі як нерухомого, так і особистого майна. Також автор наголошує, що *last* позначає останню волю спадкодавця і відкликає (скасовує) попередні заповіти [9]. К. Снедон спростовує таке пояснення і зазначає, що назва з трьох слів утворена радше для милозвучності і є однією з характеристик жанру заповіту [5, с. 695]. Автор додає, що до 1500-х років ці слова сполучали в назві заповіту по-різному: *testament and will, testament and last will* і навіть *testament and latter will*. Трактат про заповіти Г. Свінбуна, який опубліковано у 1743 році, має назву «A treatise of Testaments and Last Wills» [6]. Лише назва *Last Will and Testament* збереглась і використовується дотепер. Проте всі акти англійського парламенту історично і тепер послуговуються терміном *will*. Атрибут *last* вказує на важливість документа, а не на те, що заповіт є остаточним. Поки заповідач живий, заповіт можна відкликати або змінити, тому невідомо, котрий заповіт є останнім. Не можна погодитись із К. Снедом у питанні милозвучності, оскільки назва належить до біномних конструкцій, які часто зустрічаються в мові права. Такі конструкції представлено послідовністю двох слів чи словосполучень, які належать до однієї граматичної категорії, мають семантичну спорідненість та з'єднані сполучниками *and* чи *or*. М. Густафсон поділяє такі конструкції на синонімічні (*last will and testament*), антонімічні (*in person or by proxy*) та комплементарні (*shoot and kill*) [10, с. 133].

Н. Андрейчук поділяє ці конструкції на доповнювальні та підсилювальні і вважає, що вони є засобом втілення логічної аргументації і відображають прагматичну настанову забезпечити переконаність у точності та детальності висловлення.

Доповнювальні конструкції відображають усталене поєднання різних сутностей (*bodies and goods, credit and profit, form and effect*) та зустрічаються нечасто. Підсилювальні конструкції зустрічаються значно частіше і поєднують близькі або рівноцінні сутності (*authority and power, good and loving, true and faithful*) [11, с. 263].

Таким чином, *will and testament* є підсилювальною бінарною конструкцією, яка притаманна для цього типу юридичних документів, і в сучасній правовій англійській мові слугує як назва заповіту.

Сучасні англомовні юридичні словники фіксують окремо терміни *will* і *testament*. Усі визначення терміна *will* мають такі спільні семантичні компоненти: 1) документ; 2) передавання майна; 4) передавання після смерті заповідача [13; 14; 15]. Термін *testament* визначають як синонім *will*, або подають аналогічне визначення аналогічне до останнього. Історична відмінність термінів *will* (для позначення нерухомого майна) та *testament* (для позначення особистого майна) стерлася [15, с. 1358]. Таким чином, сьогодні ці терміни є синонімічними.

Етимологічний словник української мови подає термін *заповіт* як результат контимінації форм *завім* і *заповідь* [16, с. 236]. *Завім* (болг. *завет*, бр. *завешчаць* «заповідати», др. *завѣтъ*, ч. *zavět*, слц. *zavet*, м. схв. *завет*, стсл. *завѣтъ*. *Zavěť*) утворене від дієслова *zavetiti* «заповідати», що означало первісно «загородити вітами» призначувану комусь ділянку землі [16, с. 219].

Дієслово *заповідати* (р. *заповедать*, бр. *заповедваць*, *заповедзь*, др. *заповѣдати*, *заповѣдь*, п. *zapowiadać*, *zapowiedź*, ч. *zapovidati* «забороняти», *zapověd'* «заборона», слц. *zapovedat'sa* «заректися», вл. *zapovědzić* «заповідати», *zapovědž*, нл. *zapowedowaś*, *zapowedane*, болг. *заповедам* «наказати, звеліти», *заповед* «наказ, розпорядження», м. *заповеда* «наказувати, розпоряджатися», *заповед* «наказ, розпорядження», схв. *заповедати*, *заповед*, слн. *zapovedati* «наказати, наказувати», *zapovedovati* «наказувати, командувати», *zapoved* «наказ, заповідь», стсл. *заповѣдати*, *заповѣдь*. *Zapovědati*) є префіксальним утворенням від *povědati* «повідати, розповісти», яке є пов'язане з *vědati* «знати» [16, с. 236].

Термін *завім* не вживається в сучасній українській мові поза Біблійним контекстом. Богослови тлумачать тріаду *завім* – союз – *заповіт* шляхом аналізу грецького терміну *διαθήκη*, який вживали в Септуагінті для перекладу єврейського *berith*, що означає «угоду» або «союз», чи в політичному значенні, чи навіть у подружньому, а найчастіше — «угоду-союз» між Богом і його народом. Розглядалося й друге значення «заповіту» – остання воля. Латинська Вульгата в першому значенні («угода-союз») переважно вживала слово *foedus* (а також *pactus*), а в другому («заповіт») – *testamentum*. У латинських євангельських текстах про Тайну Вечерю вживається термін (*novum testamentum*), що вказує на те, що Христові слова та дії є останніми (перед смертю), а не початковими (для Нового Союзу), і тому, можливо, для латинського Заходу Новий Союз став Новим Заповітом. Церковнослов'янський переклад уживав слово *завім* в обох значеннях. У цілості Святого Письма значення «завім» як угода між Богом і його народом істотно переважає над значенням «останньої волі», для слов'янського Сходу. Хоч нині в українській мові слово *завім* не вживається, як уже зазначалося, поза біблійним контекстом, проте якщо в перекладі *διαθήκη* вживати його як синонім союзу, воно буде відтворювати грецький термін адекватніше, ніж *заповіт*, слово, яке в українській мові ніколи не мало значення «союзу» [17, с. 28.].

Академічний тлумачний словник української мови подає таке визначення заповіту: 1) офіційний документ, який містить розпорядження певної особи щодо її майна на випадок смерті; передсмертна воля; 2) настанова, наказ, дані послідовникам або нащадкам; те, що увійшло в традицію, встановилося з давніх часів; 3) те саме, що заповідь [18, с. 269]. Варто зазначити, що *заповідь* відповідно до словника має такі значення: 1) біблійний або євангельський вислів-наказ, вислів-повчання морально-побутового характеру; 2) суворе правило поведінки, неухильний обов'язок [18, с. 269]. У цьому ж словнику зазначено, що застарілою назвою заповіту про спадщину є *духівниця* [19, с. 444]. Термін тестамент реєструється як застарілий термін на позначення документа про дарування майна [20, с. 102]. Юридичний словник трактує заповіт як особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті [12].

В українській лінгвокультурі заповіт є не лише юридичним терміном, а має набагато глибше духовне значення. Українському народові притаманні так звані духовні заповіді. Такі заповіді є позачасовими. До прикладу, заповіді львівських міщан 17 – 18 століть розпочинаються з інвокації (апелювання до Божого імені). Заповіт О. Адамович (1688 р.) розпочинається такою інвокацією: «Во имя святой, живоначальной и неразделимой Троицы Отца и Сына и Святого Духа, аминь» [21; 23, с. 65]. Духівниця Ю. Александровича (1711 р.) починалась іншою інвокацією: «Во имя Отца и Сына и Святого Духа, да будут в вечной памяти. Аминь» [22; 23, с. 65]. Невелика кількість англійських заповітів містять також духовну частину, де тестатор заповідає свою душу Богові. Наприклад: *First icommend my soul into the hands of Almighty God* (Christopher Williamson, 1839) [24]. Духовні заповіді невіддільні від існуючих в конкретній культурі цінностей, навіть є «засобом збереження культурних надбань» [25, с. 62; 26; 27]. До духових заповітів належать заповіді митрополита Фотія, В. Мономаха, Т. Шевченка, Г. Сковороди, політичний заповіт В. Винниченка та ін.

У культурній спадщині українського народу особливе місце посідає «Заповіт» Г. Шевченка, який зосереджений на долі поневоленої України та її багатотраждального народу. Твір має історичне значення і уособлює мрію нашого народу про нове, гармонійне суспільство [28, с. 11].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Дослідження показує, що термін на позначення заповіту в українській та англійській мовах має ряд спільних ознак.

По-перше, в обох мовах він має дві сфери застосування: в юриспруденції та у богослов'ї. В юриспруденції його використовують як назву документа для передачі майна після смерті заповідача. Як богословський термін він вживається у назві частин Біблії (Новий Завіт – New Testament та Старий Завіт – Old Testament). По друге, англійський термін *will* та український заповіт несуть семантичну ознаку волі, того, що хоче заповідач. До відмінних ознак у семантиці досліджуваних термінів зараховуємо наявність в українському терміні «духовної» складової частини.

Література:

1. Wills Act 1837 [Електонний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nzlii.org/nz/legis/consol_act/wal1837121.pdf.
2. New Testament. Encyclopedia Britannica [Електонний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.britannica.com/topic/New-Testament>.
3. Old Testament. Encyclopedia Britannica [Електонний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.britannica.com/topic/Old-Testament>.
4. Will. Encyclopedia Britannica [Електонний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.britannica.com/topic/will-law>.
5. Sneddon K.J. In the of God, Amen: language in the Last Will and Testament / Karen J. Sneddon // *Quinnipiac Law review*, 2011. – Vol. 29. – P. 665.
6. Swinburne H. A treatise of Testaments and Last Wills compiled out of the laws, ecclesiastical, civil and canon / Henry Swinburne, James Wake. – W. Clarke and Sons, 1803. – 1236 p.
7. Online Etymology Dictionary [Електонний ресурс]. – Режим доступу : www.etymonline.com/index.php?term.
8. A New English Dictionary on Historical Principles [Електронний ресурс] / James A.H. Murray, Henry Bradley, William A. Craigie and C. T. Onions // *The Online Books Page*. – Режим доступу : <http://www.onlinebooks.library.upenn.edu>.
9. Ferland C. What is the meaning of Last Will and Testament? – [Електонний ресурс] / Currie Ferland. – Режим доступу : <http://info.legalzoom.com/meaning-last-testament-3948.html>.
10. Gustafson M. The syntactic features of binominal expressions in Legal English / Maria Gustafson // *An Interdisciplinary Journal of Language, Discourse and Communication Studies*. – Vol. 4, Issue 1-3. – 1984. – P. 124–142.
11. Андрейчук Н.І. Життєвий світ англійця кінця XV- початку XVII століть у вимірі інституційного дискурсу (лінгвосоціотичний аналіз дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Надія Іванівна Андрейчук. – Одеса, 2013. – 396 с.
12. Юридичний словник 2017 [Електронний ресурс]. –
13. Режим доступу : <http://www.kodeksy.com.ua>.
14. Collins dictionary of law / William J. Stewart, 3d edition – Glasgow : Collins, 2006. – 474 p.
15. Merriam-Webster's Dictionary of Law 1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.merriam-webster.com>.
16. A dictionary of American and English Law with definitions of the technical terms of the common and civil law / Stewart Rapalje and Robert L. Lawrence, 3d edition. – Union, New Jersey, 2002.
17. Етимологічний словник української мови. Том другий (В семи томах) видавництво «Наукова думка», Київ 1985. – 570 с.
18. Термінологічно-правописний порадник для богословів та редакторів богословських текстів [Ред. Михайло Петрович]. – Львів : Інститут богословської термінології та перекладів Українського Католицького Університету, 2015. – 130 с.
19. Словник української мови в 11 томах // АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 3. – С. 269.
20. Словник української мови в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 2. – С. 444.
21. Словник української мови в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 10. – С. 102.
22. ЦДІАУ, ф. 133, оп. 1, спр.108, 4 арк.
23. ЦДІАУ, ф. 133, оп. 1, спр.329, 2 арк.
24. Тригуб О. Тестаменти як джерело з історії земельних володінь чернігівського борисоглібського монастиря / О. Тригуб // *Сіверянський літопис*. – С. 64. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39470/09-Trygub.pdf.
25. The National Archive [Електонний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nationalarchives.gov.uk>.
26. Суровцева І.Ю. Відбиття культурних цінностей в духовному заповіті / І.Ю. Суровцева // *Socioprostir: the interdisciplinary collection of scientific works on sociology and social works*, № 1 (2) '11, Харків, 2011. – С. 60.
27. Вінниченко О.В. Засвідчення і свідки шляхетських тестаментів першої половини XVIII ст. (за матеріалами Львівського громадського суду) / О.В. Вінниченко // *Український історичний журнал*, № 5, Київ, 2008. – С. 68.
28. Кочеркевич Я.О. Побожні формули у заповітах міщан м. Львова другої половини XVI-XVII століть: дипломатичний аналіз / Я.О. Кочеркевич // *Архіви України*. – 2010. – № 5. – С. 45.
29. Тарас Шевченко «Заповіт» мовами народів світу / за ред. А.О. Білецького. – Видавництво «Наукова думка», Київ, 1989. – 246 с.

Анотація

**О. КУЛИНА. ЗАПОВІТ: ЗНАЧЕННЯ ТА ЕТИМОЛОГІЯ ТЕРМІНА
В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ**

Стаття присвячена дослідженню походження назви юридичного документа заповіту, який є особистим розпорядженням фізичної особи на випадок смерті. Зокрема, в статті розглянуто етимологію слів will та testament в англійській мові, визначено значення додатку last у назві та зроблено зіставний аналіз терміна в англійській та українській мовах.

Ключові слова: заповіт, термін, етимологія, порівняльний аналіз.

Аннотация

**О. КУЛЫНА. ЗАВЕЩАНИЕ: ЗНАЧЕНИЕ И ЭТИМОЛОГИЯ ТЕРМИНА
В АНГЛИЙСКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ**

В статье рассматривается происхождение названия юридического документа, который представляет собой личное распоряжение физического лица на случай его / ее смерти. Анализируется этимология слов will и testament в английском языке, а также этимология слова заповіт в украинском языке. Представлены результаты сравнительного анализа этих терминов в английском и украинском языках.

Ключевые слова: завещание, термин, этимология, сравнительный анализ.

Summary

**O. KULYNA. LAST WILL AND TESTAMENT: MEANING AND ETYMOLOGY
IN THE UKRAINIAN AND ENGLISH LANGUAGES**

The article deals with the origin of the term used to denote is a legal document by which an owner of property disposes of his / her assets in the event of his/her death. The etymology of terms Will and Testament in the English language and the term заповіт in Ukrainian is analyzed and the results of contrastive analysis of these terms are presented.

Key words: will, testament, Last Will and Testament, term, etymology, comparative analysis.

аспірант кафедри видавничої справи
та редагування
Запорізького національного університету

ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ КЛІШОВАНИХ ОДИНИЦЬ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Проблема аналізу кліше в наукових розробках сягає початку ХХ ст., проте до сьогодні цей феномен зберіг важливість і викликає інтерес у дослідників у межах різних напрямків, залишаючись невизначеним і перехідним явищем у лінгвістичному середовищі та соціумі. На сучасному рівні розвитку лінгвістична наука схильна до глибшого проникнення в суть мовних явищ, детального висвітлення їх лінгвістичної та соціальної природи, а також до активного вивчення питань функціонування та відмінних ознак сталих висловів (фразеологізмів, штампів, стереотипних висловлювань), серед яких виділяють і кліше, наприклад: *Air hostess / Бортопроводниця, Bad coin / Фальшива монета, Amusement park / Парк розваг, Beaten path / Проїзна дорога, Better luck next time / Наступного разу пощастить*. Визначаємо мовну клішовану одиницю (далі – МКО) як самостійне поліфункціональне лінгвістичне явище, за допомогою якого відбувається процес формування, номінації, відтворення та сприйняття мовних понять. У результаті аналізу теоретичних надбань із цієї тематики виявлено, що існують різні типи мовних кліше, за основу класифікації яких беруть: походження тієї чи іншої клішованої одиниці (Т. Ніколаєва, Е. Партрідж, І. Сєдакова), стилістику (на базі різних дискурсів) (І. Попова, К. Карасьова, Н. Скрипичникова, І. Дегтярова), семантику (з опорою на мовні ситуації) (В. Карнюшина, С. Лещак, Р. Максакова, Г. Сосунова), функцію (значення клішованих одиниць у тій чи іншій мовленнєвій ситуації) (І. Попова, К. Карасьова, Б. Нечипоренко, С. Лещак), структуру (відповідно до кількості складників) (В. Бурунський, І. Загорюлько, С. Лещак). Однією із важливих особливостей МКО є семантичне значення з емотивним та оцінним відтінком, що підпорядковується потребам ситуації комунікації.

За словами С. Лещак, теоретичними проблемами в питанні семантики МКО є ступінь покриття всього семантичного простору за допомогою клішованих одиниць, характер їх внутрішньої побудови значення, ступінь семантичної синтетичності значення кліше [2, с. 90]. Виділивши спільні семантичні ознаки та вивчивши праці, присвячені дослідженню класифікації кліше за цим критерієм (В. Карнюшина, С. Лещак, Р. Максакова, Г. Сосунова), виділяємо кілька різних семантичних сфер: суспільну, сімейно-побутову, освітню, професійну та ін. Однак у працях науковців можна знайти більш детальне розгалуження професійної сфери використання клішованих одиниць, зокрема на загальнодержавну, регіональну, місцеву, навчально-виробничу, економічну, робочу, торговельну, канцелярсько-ділову, інтелектуально-аксіологічну, медичну, сімейно-побутову, соціально-культурну, ритуальну, соціально-політичну [4, с. 179; 1, с. 7].

Спроби класифікувати кліше робилися неодноразово і переважно тими, хто складав практичні посібники за темою клішованих одиниць. Це цілком очевидно спричинило просте групування кліше, що обслуговують подібні мовні ситуації в певних дискурсах. Метою нашого дослідження є виокремлення тематичних груп МКО, що дозволить стверджувати про семантичні ознаки мовних кліше, які є різномірними, а це робить семантичну типологізацію ширшою, аніж прагматична, через свою залежність від ситуативної спрямованості; а також буде сприяти глибшому усвідомленню мовного потенціалу вербалізаторів думки, готових для застосування.

Матеріалом для дослідження стали клішовані одиниці англійської та української мов, які були дібрані методом суцільної вибірки зі словників різних типів («Англо-русский словарь идиом, устойчивых выражений» Н. Белінської, «Oxford phrasal verbs dictionary», «Longman Phrasal Verbs Dictionary»; «Українсько-англійський тематичний словник» В. Карпенка, «Английские фразовые глаголы. Англо-русский словарь» Р. Кортні, «Русско-английский словарь междометий» Д. Квеселевича).

Увесь загал зібраних МКО розділяємо на дві великі синтаксичні групи: словосполучення номінативні та дієслівні, а також речення з повною або частковою предикативною основою. Для чіткого упорядкування МКО за тематичними підгрупами зосередимо увагу на кожній групі. Не викликає сумнівів твердження Г. Сосунової, яка вважає, що семантика головних слів, які виступають у клішованих конструкціях у ролі загальних лексем, може бути двох типів: із позитивним і негативним маркуванням [3, с. 92]. До позитивно маркованих прикладів МКО належать одиниці, які розділяємо на такі тематичні підвиди, що використовуються на позначення:

– абстрактних понять: *Sweet talk (Комплімент), Accidental coincidence (Випадковий збіг обставин), A play on words (Гра слів), Brain drain (Витік мізків), Absolute necessity (Крайня потреба), Accident measures (Запобіжні заходи), Achievement of goal (Досягнення мети), Advantageous offer (Вигідна пропозиція), Acute eyesight (Гострий зір), Hustle and bustle (Шум і метушня), Life activity (Життєдіяльність), Mutual agreement (Взаємна згода), Neat trick (Спритний трюк), Point of view (Точка зору), Run of luck (Полоса везіння), Accident prevention (Техніка безпеки);*

– святкових днів та урочистостей: *A hen party (Дівич-вечір), Cakes and ale (Веселощі), A flourish of trumpets (Урочиста церемонія), Amusement park (Парк розваг), Festive season (Релігійні свята), Day off (Вихідний день), Fine gentleman (Світська людина), Night club (Нічний клуб), To be at home (Приймати гостей);*

– почуттів: *Deep/strong/warm affection (Глибоке відчуття), To afford great pleasure (Приносити велике задоволення), To be at home at some place (Почувати себе як вдома), To be in a flurry (Зняковіти), To be in an agony of despair (Внасти у розпач), To bear gratitude to one (Бути вдячним комусь), To blink back tears (Стримувати сльози);*

– вербалізаторів, які є предикативними культурними знаками: *White House* (Білий Дім), *Abraham's bosom* (Рай), *Easy come, easy go* (Як прийшло, так і пішло). Також власні або загальні назви організацій чи закладів, що входять у групу кліше-культурні знаки: *Judicial system* (Судова система), *Health service* (Служба охорони здоров'я), *Law-enforcement agency* (Правоохоронні органи), *Placement service* (Служба зайнятості), *A one-way street* (Вулиця з однобічним рухом), *Abend exit* (Аварійний вихід), *Abiding place* (Місце проживання), *Residential address* (Адреса місця проживання), *Breakdown service* (Аварійна або ремонтна служба), *Delivery service* (Служба доставки), *Acting manager* (Виконувач обов'язків керівника), *Service activities* (Сфера обслуговування);

– елементів виробничої й економічної діяльності (процесів, документів, продуктів діяльності): *Banking activities* (Банківські операції), *An insurance policy* (Страховий поліс), *Caution money* (Грошова застава), *Agreed decision* (Узгоджене рішення), *A dormant account* (Поточний рахунок), *Account current* (Поточний банківський рахунок), *The cost of living* (Прожитковий мінімум), *Advance price* (Підвищена ціна), *To branch out on one's own* (Розпочинати власну справу), *Advanced repayment* (Дострокове погашення), *Direct taxes* (Прямий податок), *Knock down prices* (Знижені ціни);

– загальні та абстрактні поняття на позначення лексики, пов'язаної з юриспруденцією: *Absolute pardon* (Повне помилування), *Absolute proof* (Безперечні докази), *To abandon a cause* (Відмовитись від (судової) справи), *Act of oblivion* (Акт помилування), *To abrogate a law* (Припинити дію закону), *Admission of guilt* (Визнання провини), *To adjudge to jail* (Винести судове рішення), *Amicable action* (Судова справа), *To administer justice* (Чинити правосуддя), *De facto marriage* (Цивільний шлюб);

– номінантів із політичного устрою: *Placement service* (Служба зайнятості), *Law-enforcement agency* (Правоохоронні органи), *Labour market* (Ринок праці), *Health service* (Служба охорони здоров'я), *Judicial system* (Судова система), *Freedom of speech* (Свобода слова), *Administrative responsibility* (Адміністративна відповідальність), *Administrative functions* (Адміністративні обов'язки), *On the agenda* (На порядку денному);

– канцеляризмів, що стандартизують і уніфікують письмове ділове спілкування: *A letter of attorney* (Довіреність), *And now I'd prefer to talk about... rather than...* (А зараз я хотів би поговорити про..., а не про), *Entering into contract* (Укладання договору), *Abatement of action* (Призупинення позову), *Freedom of speech* (Свобода слова), *But one mustn't lose sight of the fact that...* (Не можна не звернути уваги на той факт, що...), *Ample opportunity* (Необмежені можливості), *Abstracting from* (Не беручи до уваги), *All things considered* (Ураховуючи все сказане вище);

– понять, що пов'язані з військовою справою: *Worthy adversary* (Гідний суперник), *Cessation of arms* (Припинення бойових дій), *Active duty* (Служба в армії), *As you were!* (Відставити – військова команда), *Full alert* (Повна бойова готовність), *I am tempted to think that...* (Схиляюсь до думки, що...), *Absence without leave* (Самовільна відсутність), *A clarion call* (Бойовий клич / заклик), *About face!* (Кругом!);

– медичної та біологічної тематики: *A chain reaction* (Ланцюгова реакція), *To complain of pain* (Скаржитись на біль), *Abdominal brain* (Сонячне сплетіння), *Abdominal cavity* (Черевна порожнина), *Nervous system* (Нервова система), *To care for the sick* (Доглядати за хворим), *Cerebral/brain cortex* (Кора головного мозку), *Chronic ailment* (Хронічна хвороба), *To care for the sick* (Доглядати за хворим), *Disease activity* (Перебіг хвороби);

– понять, які використовуються на рівні навчально-виховного дискурсу: *A priori knowledge* (Теоретичне знання), *Extra-curricular activities* (Позааудиторна діяльність), *A round table conference* (Конференція круглого столу), *Academic adviser* (Науковий керівник), *Academic degree* (Учений ступінь), *There is been a lot of scientific evidence that...* (Існує багато наукових доказів тому, що...), *On the agenda* (На порядку денному), *Academic probation* (Випробувальний термін), *Keep to the point* (Дотримуйся теми), *Academic question* (Теоретичне питання), *Academic rank* (Учене звання), *Let's have a final look at...* (Давайте в останній раз розглянемо...), *Academic subject* (Навчальна дисципліна), *Academic year* (Навчальний рік), *Actionable issue* (Спірне питання), *Advanced degree* (Науковий ступінь), *Advanced student* (Молодий науковий робітник), *To advance a hypothesis* (Висунути гіпотезу), *Spelling error* (Орфографічна помилка), *Hall of residence* (Гуртожиток), *Advanced training* (Підвищення кваліфікації), *Airtight argument* (Неспростовний доказ), *Research activities* (Наукові дослідження).

До тематичних груп із негативно маркованими МКО, що були виявлені в ході суцільної вибірки, належать такі одиниці на позначення:

– загальних понять: *Adopted child* (Прийомна дитина), *Bad fairy* (Злий геній), *Babe of love* (Позашлюбна дитина), *Dead drunk* (Дуже п'яний), *Bad coin* (Фальшива монета);

– абстрактних понять: *Adverse conditions* (Несприятливі умови), *Alarm signal* (Сигнал тривоги), *Alcohol misuse* (Зловживання алкоголем), *Change for the worse* (Зміна на гірше), *An aberration from the truth* (Відхилення від правди / істини), *Barbaric/barbarous act* (Акт вандалізму), *Automobile accident* (Автомобільна автокатастрофа), *Brain drain* (Витік мізків), *Dirty tricks* (Брудні махінації), *Bad name* (Погана репутація), *Double-dealing* (Подвійна гра), *Wasted/lost labour* (Марна праця);

– юридичної тематики: *A man of straw* (Підставна особа), *A put-up affair* (Сфабрикована справа), *Capital punishment* (Смертна кара), *Groundless accusation* (Безпідставне обвинувачення), *To cheat on agreement* (Порушувати домовленість), *False accusation* (Хибне звинувачення), а також політичного спрямування: *Act of terrorism* (Терористичний акт), *Abuse of power* (Зловживання владою), *Abuse of office* (Зловживання службовим становищем).

Наголосимо на тому, що аналізовані клішовані одиниці двох мов не відрізняються в тематичному аспекті, оскільки відповідна кількість груп властива як англійській, так і українській мовам. За семантикою головних слів, і як наслідок всієї клішованої одиниці, більш численною є група з позитивним маркуванням, тоді як у негативно маркованій нараховується лише три тематичні підгрупи.

Отже, тематичні групи МКО охоплюють усі сфери мовної діяльності (наукову, художню та інші), не звужуючи сферу публічної комунікації до мовлення в ЗМІ або діалогах, а, навпаки, диференціюючи загальномовний прошарок і повсякденно-побутовий рівень комунікації. Серед проаналізованого фактичного матеріалу було виділено такі семантичні групи: повсякденну (побутову), політичну, економічну, робочу (офіційно-ділову), наукову, медичну, торговельну, публіцистичну, художню, інтелектуально-аксіологічну, культурну. Кожен із названих дискурсів володіє набором мовних одиниць, які було класифіковано за показником тематичного спрямування на позначення: загальних понять, абстрактних понять, свят, почуттів, культурних знаків, виробничої й економічної діяльності, лексики, пов'язаної з юриспруденцією, політичного устрою, ділового спілкування, військової справи, медичного та біологічного спрямуванням, навчально-виховного дискурсу.

Література:

1. Бурунский В.М. Клише: языковые характеристики, функционирование и типология (на материале французского и английского языков) : автореф. дис. канд. филол. наук : 10.02.19 / В.М. Бурунский. – Курск, 2009. – 21 с.
2. Лещак С. Языковое клише : прагматика, семантика и структура аналитических номинативных неидиоматических знаков в современном русском языке / С. Лещак. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.ujk.edu.pl/stroony/Oleg.Leszczak/jazklisze.doc
3. Сосунова Г.А. Функционирование и семантическая характеристика языковых клише во французском языке : (на материале таможенного дискурса) / Г.А. Сосунова // Язык и культура. 2014. – № 2 (26). – С. 89–99.
4. Янчевська В.Ю. Класифікація мовних кліше за семантичними ознаками (на матеріалі газет «День» та «Кримська світлиця») / В.Ю. Янчевська // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – № 2. – 2009. – С. 178–187.

Анотація

Н. РОМАНИУК. ТЕМАТИЧНІ ГРУПИ КЛІШОВАНИХ ОДИНИЦЬ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Метою статті є всебічне усвідомлення суті явища мовної клішованої одиниці. У статті досліджуються питання тематичної класифікації МКО англійської та української мови. Основна увага зосереджена на семантичних особливостях цього явища та тематичному групуванні визначеного мовного потенціалу.

Ключові слова: мовна клішована одиниця, тематичні групи, кліше, семантичні особливості.

Анотация

Н. РОМАНИУК. ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ КЛИШИРОВАННЫХ ЕДИНИЦ АНГЛИЙСКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ

Целью статьи является всестороннее понимание сущности явления языковой клишированной единицы. В статье исследуются вопросы классификаций ЯКЕ английского и украинского языка. Главное внимание сосредоточено на семантических особенностях этого явления и тематическом группировании определенного языкового потенциала.

Ключевые слова: языковая клишированная единица, тематические группы, клише, семантические особенности.

Summary

N. ROMANIUK. THEMATIC GROUPS OF THE LANGUAGE CLICHÉS IN ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

The aim of the article is a comprehensive understanding of the essence of the phenomenon of the language clichés. The article studies the issues of English and Ukrainian clichés classifications. Special attention is paid to the semantic features of this phenomenon and the thematic grouping of a certain language potential.

Key words: language clichés, thematic groups, clichés, semantic features.

аспірант кафедри
загального й германського мовознавства
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПРЕДИКАТОРА У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ)

Під час семантичної інтерпретації речення особливої ваги набуває значення предиката, що має складну ієрархічну будову. Найпоширенішим засобом його репрезентації є дієслово – структурний центр речення. Визначним семантичним компонентом граматичного предиката є предикатор. Цей термін не має єдиного трактування в сучасному семантичному синтаксисі. Найчастіше його інтерпретують як слово або словосполучення, яке представляє ту чи іншу властивість предмета або відношення. Предикатор є категорією водночас семантичною і логічною. З точки зору логіки він виступає різновидом дескриптивних термів, під якими розуміють слова або словосполучення, що позначають окремі предмети [3]. У мовознавстві дослідження валентного потенціалу предикаторів знайшли своє обґрунтування у працях Й. Андерша, І. П'яковської, Н. Арун'юнової, Ю. Степанова. Предикатор є конкретною мовною формою, або способом вираження семантичного предиката [6, с. 354–355]. Під предикативним способом вираження семантичного предиката розуміють предикативну дієслівну словоформу, яка займає позицію синтаксичного предиката.

Зацікавленість дослідників викликають не лише валентнісні й функційні параметри предикаторів на синтаксичному рівні, але й семантичні особливості. Однак проблематика логіко-семантичного потенціалу предикатора як форми вираження семантичного предиката потребує подальшого вивчення. Мета нашого дослідження – схарактеризувати особливості предикатора як логіко-семантичної категорії у структурі речення німецької та української мов (на основі зіставно-типологічного аналізу).

Зважаючи на те, що дієслово в німецькій та українській мовах виступає основним носієм активної предикатної семантики, воно виконує функцію основного конструктивного центру речення. Дієслово містить у своєму складі низку граматичних категорій, що актуалізують пропозитивний зміст, ця його властивість дозволяє повністю прийняти функцію предиката в мові [5, с. 105].

Якщо синтаксична структура речення визначає склад вміщених у ньому компонентів, необхідних для побудови висловлень, що відповідають граматичним нормам певної мови, то семантична формує загальне значення висловлення, дає опис суб'єкта.

Предметним значенням предикаторів вважають множини, елементами яких є або окремі предмети, або їхні послідовності (наприклад, пари предметів). Адже певними властивостями сполучуваності наділені не поодинокі дієслова, а групи, класи слів, що об'єднують семантично споріднені дієслова. Функціонально-семантичні класи предикатів здебільшого збігаються за своїм складом із відповідними лексико-семантичними групами. Проте поєднувальні властивості дієслівних предикатів відрізняються в межах однієї такої групи [4, с. 39–40]. Предикатору в нашому випадку відповідають ядерні словоформи – повнозначні дієслова, напр.: нім. – *stehen, lesen*; укр. – *жити, думати*; прикметники із дієсловами-зв'язками, напр.: нім. *reich sein, alt werden*; укр. – *бути багатим, бути компетентним*; прислівники з дієсловами-зв'язками, напр.: нім. – *für etwas verantwortlich sein*; укр. – *бути в курсі чогось*.

Головна логічна функція предикатора – це виконувати роль логічного предиката в судженні. Логічним предикатом називається вираз, який позначає те, що стверджується про суб'єкт у висловлюванні.

Зупинимось детальніше на характеристиці предикатора як семантичної категорії. Інтерес до цієї категорії зумовлений тим, що якщо терм може виконувати функцію логічного підмета, але не може бути логічним присудком, то предикатор вживається не тільки в ролі логічного предиката, а й логічного суб'єкта.

Предикатор як логіко-семантична категорія характеризується низкою ознак: місткістю, областю визначення, областю істинності. Місткістю предикатора є кількісна характеристика його застосування в ролі логічного предиката до об'єктів указаної предметної області. Якщо предикатор можна приписати одному предмету, він називається одномісним, а якщо його можна приписати більшій кількості аргументів, то він називається відповідно двомісним, тримісним, чотиримісним і т. д. Наприклад, предикатори *Stadt, Vorlesung, від'ємне число, планета* є одномісними; *Hausmeister, früher, лікар, пізніше, південніше* – двомісними; *sich befinden zwischen, schreiben, знаходяться між, писати* – тримісними.

Місткість предикатора фіксує його логічний зміст. Це виявляється в тому, що лише одномісний предикатор виражає властивість, а інші – відношення. Як правило, вказівка на те, якої місткості конкретний предикатор, фіксується у його назві: *mehr, weniger, більше, менше* (двомісний). Для прикладу візьмемо предикатор *halten* та *читати*. Якщо це стан, то вказаний предикатор означає властивість: *Dieser Professor hält die Vorlesung interessant / Мій приятель читає нормативний курс лекцій*. А якщо це дія, спрямована на щось, то цей предикатор виражає відношення: *Er hält ihn für einen treuen Freund / Мій брат читає про останню перемогу*.

Для побудови семантичних структур використовують не формально-граматичні, а логіко-семантичні терміни (агенс, пацієнс, дія, процес, стан і т. д.) [1; с. 2].

Оскільки засобами вираження предикатора можуть бути не тільки повнозначні дієслова, але й іменні частини мови у поєднанні з прийменниковими комплексами, вважаємо доцільним виокремити та проаналізувати такі моделі предикатора: дієслівно-ад'єктивні $[S_n - Vf_{cop} - Adj]$, $[S_n - Vf_{cop} + Adj - S_{cas}]$, $[S_n - Vf_{cop} + Adj - praep S_{cas}]$; дієслівні предикатори $[S_n - Vf]$, $[S_n - Vf + Vf_{mod}]$. Розглянемо кожну з цих моделей, відзначаючи особливості їх семантичної та логічної реалізації в німецько-українському зіставно-типологічному вимірі.

Детально зупинимось на реченні моделі предикатора $[S_n - Vf_{cop} - Adj]$. За цією моделлю утворюються конкретні речення, які виражають семантичну структуру: носій властивості – властивість, напр.: *Er war groß und schwer ...* (E.M. Remark) / *Хата велика. У ній місця є всім* (М. Матіос). Валентні можливості німецьких і українських дієслівно-ад'єктивних предикаторів цього типу переважно збігаються, проте у процесі дослідження встановлено розбіжності в зіставлюваних мовах. На відміну від німецької мови, де дієслівна зв'язка є обов'язковим елементом висловлення і виражена експліцитно [7, с. 8], в українській у теперішньому часі вона здебільшого є нульовою (імпліцитною).

Аналізуємо висловлення моделі предикатора $[S_n - Vf_{cop} + Adj - S_{cas}]$, на базі якої конструюються речення, які виражають семантичну структуру: носій властивості – властивість – об'єкт властивості. Залежно від характеру відмінкової форми правовалентного компонента S аналізована структура виявляє себе в різних елементарних структурних моделях. У цьому типі дієслівно-ад'єктивних предикаторів є певні відмінності в зіставлюваних мовах. Безприйменниковому давальному відмінку в німецькій мові в українській може відповідати інший безприйменниковий відмінок, наприклад, знахідний, або прийменниково-відмінкова конструкція: *Er überlegte, die Bemerkung war ihm interessant* (D. Kehlmann) / *Мужчина повинен чути переможцем, тоді він цікавий для жінки* (Л. Костенко).

Розглянемо речення моделі предикатора $[S_n - Vf_{cop} + Adj - praep S_{cas}]$. Дієслівно-ад'єктивні предикатори цієї моделі мають у своєму складі якісні прикметники, які вимагають свого семантичного наповнення об'єктом у формі непрямого відмінка іменника чи займенника з прийменником. Залежно від типу дієслівно-ад'єктивного предикатора й характеру відмінкової форми правовалентного компонента S аналізована структура може реалізуватися в різних елементарних структурних моделях, які виражають семантичну структуру: носій властивості – властивість – об'єкт властивості. Проте керування німецьких та українських прикметників у цій структурі не збігається: *Vielleicht war sie ihm ähnlicher, als er dachte* (C. Funke) – прикметник вимагає давального відмінка; *Гольштейн був схожий на яструба, що ось-ось має вцепитися в здобич* (М. Матіос) – прикметник + прийменник на в знахідному відмінку.

Таким чином, аналіз мовного матеріалу засвідчує, що речення з дієслівно-ад'єктивними предикаторами ґрунтуються в обох мовах на семантичних предикаторах властивості, які виділяються в рамках предикаторів стану. Основна відмінність полягає в наявності дієслівної зв'язки в німецькому реченні (за винятком розмовної мови, де вона може бути опущена), яка в українській мові є здебільшого нульовою і впливає на семантико-синтаксичну структуру речення.

Якщо дієслівна зв'язка в німецькій мові є облігаторною та експліцитною, то в українській мові вона часто є нульовою. Проте є випадки в українській мові, коли експліцитність й імпліцитність копули впливають на семантику висловлення. Якщо суб'єкт належить до класу предметів, то виникає ситуація семантичного протиставлення сказаного з експліцитним та імпліцитним дієсловом: *У нього є сиве волосся* та *У нього вже сиве волосся* (Л. Костенко). У першому випадку атрибут стосується невизначеної кількості членів класу, у другому – загальної сукупності предметів чи явищ. Тому синтаксична відмінність спричиняє й семантичні розбіжності.

Проаналізуємо моделі дієслівних предикаторів $[S_n - Vf]$, $[S_n - Vf + Vf_{mod}]$. Висловлення моделі $[S_n - Vf]$: *Daran arbeite ich noch einen Tag* (C. Funke) / *Тут тяжко люди працюють днями й ночами* (М. Матіос). Семантика ситуації: агент виконує певну роботу протягом певного часу. Компоненти ситуації: 1) агент; 2) дія агента 3) квантитатив (вказівка на тривалість дії).

Для порівняння схарактеризуємо висловлення ускладненої моделі предикатора $[S_n - Vf + Vf_{modal}]$: *Sie sollen ihn in die Gruft unter der Kirche gesperrt haben* (C. Funke) (Вони, напевно, замкнули його у склепі під церквою) і *Sie haben ihn in die Gruft unter der Kirche gesperrt* (Вони закрили його у склепі під церквою). Перше висловлення містить конотацію припущення, а друге – констатування факту. *Іван мусив зробити роботу* (М. Матіос) та *Іван робив роботу*. Семантика ситуації: агент зобов'язаний виконати роботу (без свого бажання). Припускаємо наявність каузатора, який може впливати на агента. Компоненти ситуації: 1) агент; 2) дія агента 3) обов'язковість виконання дії (можлива наявність впливу каузатора).

На відміну від української мови, де виразниками суб'єктивної модальності здебільшого є вставні модальні слова, словосполучення та прикметниково-дієслівні елементи (предикативи) з модальним значенням, в німецькій мові основними її репрезентантами є модальні дієслова, що використовуються для вираження як об'єктивної, так і суб'єктивної модальності. Таке «подвійне» навантаження модальних дієслів становить специфіку їх вживання в німецькій мові. Порівняймо: *Zu давнім повір'ям через каглу до хати могла залетіти нечиста сила* (В. Шкляр). Компоненти ситуації: 1) агент; 2) дія агента; 3) директив. Модальна синтаксема *могла* конденсує в собі помірно припущення, ймовірність того, що могло відбутися. *Його послухати, то моя дружина мала б бути дуже щасливою*. Компоненти ситуації: 1) агент; 2) дія агента; 3) особа-каузатор (яка має словесний вплив). У цьому висловленні модальна синтаксема вказує на ірреальність. У реченні *Вона мусила, напевно, довгими ночами вилити свій біль в подушку* (Л. Дереш) спостерігаємо дві модальні синтаксеми, перша з яких виражена модальним дієсловом, а друга – модальним словом. Модальне дієслово у поєднанні з модальним словом підсилює рівень

достовірності припущення, тобто адресант не лише припускає, він майже впевнений у меті дій суб'єкта. Проте якщо виключити модальне слово *напевно* з пропозиції, то речення констатуватиме факт: у суб'єкта щось трапилось, і він мусив вилити свій біль. Якщо аналізувати це речення з погляду інтенційної структури, то його лівою інтенцією є суб'єкт *вона*, а правою – модальний предикатив *мусила*, темпоратив – *довгими ночами*, об'єкт – *свій біль*. Отже, модальне дієслово виконує функцію модального предикатива і надає реченню інтенційної потужності.

Крім проаналізованих вище дієслівно-ад'єктивних та дієслівних предикаторів є ще одна група, яку репрезентують іменники: *Sie ist seine Geliebte* (H. Müller), *Er ist kein Henker* (C. Funke) / *Лабіринт – це наш дім* (Іздрик). У наведених прикладах предикатори-іменники представляють властивість і виконують роль логічного предиката.

Результати проведеного дослідження засвідчують, що логічний предикат може бути виражений різними граматичними категоріями (іменниками, прикметниками, дієсловами). Це їх і об'єднує в одну семантичну категорію – предикатор. Проте у процесі зіставно-типологічного аналізу предикаторів двох мов виявляємо відмінності, які полягають у відмінкових особливостях, у наявності чи відсутності дієслівної зв'язки, що впливає на семантику цілого речення. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у поглибленому вивченні аналітичного способу утворення предикаторів у зіставлюваних мовах.

Література:

1. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В.В. Богданов. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 204 с.
2. Зандау Г. Семантические условия факультативности реализации валентности / Г. Зандау, К. Е. Зоммерфельдт // ИЯШ. – 1978. – № 2. – С. 21–27.
3. Конверський А. Є. Логіка (традиційна та сучасна): Підручник для студентів вищих навчальних закладів / А.Є. Конверський. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 536 с.
4. Кузнецова Э. В. Предикатные компоненты семантики глагола / Э. В. Кузнецова, О. А. Михайлова // Семантика слова и синтаксической конструкции. – Воронеж: [б. и.], 1987. – С. 38–46.
5. Леута О. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові / О. Леута. – К.: Такі справи, 2008. – 208 с.
6. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложения / Ю.С. Степанов. – М.: Наука, 1981. – 360 с.
7. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache: In 12 B. – Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag. – 2009. – B. 4. – 1349 p.
8. Helbig G. Deutsche Grammatik / G. Helbig, J. Buscha. – Leipzig: Enzyklopädie Verlag Leipzig, 1986. – 737 p.

Анотація

Л. СОЛЮК. ЛОГІКО-СЕМАНТИЧНІ ФУНКЦІЇ ПРЕДИКАТОРА У СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

У статті досліджено основні особливості предикатора як логіко-семантичної категорії мови, розглянуто його характеристики в структурі німецького та українського речень. На основі зіставно-типологічного аналізу предикаторів обох мов схарактеризовано їхні спільні та відмінні риси.

Ключові слова: терм, предикатор, логіко-семантична функція, висловлення.

Аннотация

Л. СОЛЮК. ЛОГИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ПРЕДИКАТОРА В СТРУКТУРЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ)

В статье исследованы основные особенности предикатора как логико-семантической категории языка, рассмотрены его характеристики в структуре немецкого и украинского предложений. На основе сопоставимо-типологического анализа предикаторов обоих языков охарактеризованы их общие и отличительные черты.

Ключевые слова: терм, предикатор, логико-семантическая функция, высказывания.

Summary

L. SOLIUK. LOGICAL AND SEMANTIC FUNCTIONS OF THE PREDICATOR IN THE STRUCTURE OF THE SENTENCE (BASED ON UKRAINIAN AND GERMAN LANGUAGES)

This article explores the main features of the predicator as logical and semantic categories of language, considered his performance in the structure of Ukrainian and German sentences. Based on typological contrastive analysis of both languages of predicators the author determined their common features.

Key words: term, predicator, logical and semantic function, expression.

викладач кафедри практики
німецької та французької мов
Рівненського державного
гуманітарного університету

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ *VIPA* В АНГЛІЙСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ)

Вивчення мови як багатоаспектного феномену сприяє появі інтегрованих дисциплін. Однією з таких дисциплін є лінгвокультурологія, яка з'явилась у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Теоретичні основи лінгвокультурології було закладено в роботах Н.Д. Арутюнової, А. Е. Вербицької, С.Г. Воркачова, В.І. Карасика. Останнім часом у мовознавстві сутність та зміст концептів вивчають у різних напрямках та різними засобами. Існує багато підходів до визначення концепту. Наприклад, існує таке традиційне визначення концепту – це основна одиниця свідомості, складник «колективного несвідомого», оперативна змістова одиниця пам'яті, одиниця ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості, «цеглинка» концептуальної системи, яка відбиває знання і досвід людини у вигляді «квантів» знання; вербалізується мовними засобами та містить істотну частку невербалізованої інформації [1, с. 90]. Відомий лінгвіст Ю.С. Степанов зазначає, що концепт виступає як енергетичний згусток культури, ментальна картинка того, що не завжди можна виразити словом, але можна побачити, почути, відчутти, впізнати, прозріти, згадати [2, с. 40, 46].

Слід зазначити, що з точки зору лінгвокультурології концепт набуває дещо іншого значення. Концепт трактується як згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини. З точки зору С.Г. Воркачова, концепт є «одиницею колективного знання / свідомості, що відсилає до найвищих духовних цінностей, що має мовний вираз та є відміченою етнокультурною специфікою» [3, с. 64–72].

Актуальним сьогодні для мовознавства є питання досліджень, спрямованих на моделювання концепту. Наприклад, детально дослідити концепт за допомогою концептуального, етимологічного, компонентного чи контекстуального аналізів.

У нашому дослідженні ми використовуємо метод аналізу словникових дефініцій лексем-вербалізаторів лінгвокультурного концепту *VIPA* в англійській, українській та французькій мовах як стислих логічних визначень, що містять найістотніші ознаки означеного поняття, предмета або явища. Дефініційний аналіз є одним із основних для концептології, адже дозволяє розглядати словникові визначення як достатньо повне та об'єктивне джерело фіксованого опису концепту, що й зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Метою статті є структурування лексикографічного вираження концепту *VIPA* в англійській, українській та французькій мовах. Поставлена мета реалізується у таких завданнях:

- 1) провести дефініційний аналіз лексеми *VIPA* в англійській, українській та французькій мовах;
- 2) виявити спільні та відмінні значення у дефініціях;
- 3) обробити та узагальнити отримані результати.

Предметом дослідження є семантична структура лексичних засобів репрезентації концепту *VIPA* в англійській, українській та французькій мовах на основі лексикографічних дефініцій.

Об'єктом дослідження виступають лексикографічні дефініції ключових лексем-номінантів лінгвокультурного концепту *VIPA* в англійській, українській та французькій мовах.

На сучасному етапі розвитку мовознавства дефініційний аналіз є необхідним для вивчення структури концепту, адже саме за допомогою словникових тлумачень ми можемо визначити семантичну структуру вербалізаторів концепту та порівняти значення лексичних одиниць. Згідно з дослідженням Й.А. Стерніна, аналіз словникових дефініцій, поданих у тлумачних словниках, які часто містять вербальний опис емпіричного компонента, є непрямим шляхом дослідження емпіричного компонента значення слова [4, с. 132].

У ході нашого дослідження ми встановили, що словникові статті, які описують семантичну структуру ключових-лексем номінантів у англійській мові (FAITH, BELIEF, TRUST, CONFIDENCE), містять однотипні та різнотипні дефініції і представляють різні лексико-семантичні варіанти. Було вивчено домінантні та вторинні елементи, що структурують ці лексеми за допомогою аналізу дефініцій таких словників: Online Cambridge Advanced Learner's Dictionary, Online Oxford Advanced Learner's Dictionary, Online Longman Dictionary of contemporary English.

Таблиця 1

CAMBRIDGE ENGLISH DICTIONARY ONLINE	OXFORD ADVANCED LEARNER'S DICTIONARY ONLINE	LONGMAN DICTIONARY OF ENGLISH LANGUAGE ONLINE
<p>FAITH noun</p> <p>1. Great trust or confidence in something or someone.</p> <p>2. A particular religion. Religions and religious groups.</p> <p>3. Strong belief in God or a particular religion.</p> <p>http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/faith</p>	<p>FAITH noun</p> <p>1. Complete trust or confidence in someone or something.</p> <p>2. Strong belief in the doctrines of a religion, based on spiritual conviction rather than proof.</p> <p>2.1. A particular religion.</p> <p>2.2. A strongly held belief.</p> <p>http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/faith?q=faith</p>	<p>FAITH noun</p> <p>1. a strong feeling of trust or confidence in someone or something.</p> <p>2. religion a) belief and trust in God b) one of the main religions in the world</p> <p>http://www.ldoceonline.com/dictionary/faith</p>
<p>BELIEF noun</p> <p>1. the feeling of being certain that something exists or is true.</p> <p>2. something that you believe</p> <p>http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/belief</p>	<p>BELIEF noun</p> <p>1. An acceptance that something exists or is true, especially one without proof.</p> <p>1.1. Something one accepts as true or real; a firmly held opinion.</p> <p>1.2. A religious conviction.</p> <p>2. Trust, faith, or confidence in (someone or something)</p> <p>http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/belief?q=belief</p>	<p>BELIEF noun</p> <p>1. the feeling that something is definitely true or definitely exists.</p> <p>2. the feeling that something is good and can be trusted.</p> <p>3. an idea that you believe to be true, especially one that forms part of a system of ideas.</p> <p>http://www.ldoceonline.com/dictionary/belief</p>
<p>TRUST noun</p> <p>1. The belief that you can trust someone or something</p> <p>2. A legal arrangement in which a person or organization controls property and/or money for another person or organization.</p> <p>3. An organization which controls property and/or money for another person.</p> <p>http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/trust</p>	<p>TRUST noun</p> <p>1.1. Firm belief in the reliability, truth, or ability of someone or something.</p> <p>1.2. Acceptance of the truth of a statement without evidence or investigation.</p> <p>1.3. The state of being responsible for someone or something.</p> <p>1.4. A person or duty for which one has responsibility.</p> <p>1.5. An arrangement whereby a person (a trustee) holds property as its nominal owner for the good of one or more beneficiaries.</p> <p>1.5.1.1. 2.1 A body of trustees.</p> <p>1.5.1.2. 2.2 An organization or company managed by trustees.</p> <p>2. A large company that has or attempts to gain monopolistic control of a market.</p> <p>3. West Indian archaic Commercial credit.</p> <p>4. A hope or expectation.</p> <p>http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/trust_1?q=trust</p>	<p>TRUST noun</p> <p>1. a strong belief in the honesty, goodness etc of someone or something.</p> <p>2. an organization or group that has control over money that will be used to help someone else a charitable trust 3 an arrangement by which someone has legal control of your money or property, either until you are old enough to use it or to invest it for you.</p> <p>3. companies especially American English a group of companies that illegally work together to reduce competition and control prices.</p> <p>http://www.ldoceonline.com/dictionary/trust</p>
<p>CONFIDENCE noun</p> <p>1. the quality of being certain of your abilities or of having trust in people, plans, or the future. 2. A secret that you tell someone.</p> <p>2. http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/confidence</p>	<p>CONFIDENCE noun</p> <p>1.1. The feeling or belief that one can have faith in or rely on someone or something.</p> <p>1.2. The state of feeling certain about the truth of something.</p> <p>1.3. A feeling of self-assurance arising from an appreciation of one's own abilities or qualities.</p> <p>1.4. The telling of private matters or secrets with mutual trust.</p> <p>1.5. A secret or private matter told to someone under a condition of trust.</p> <p>https://en.oxforddictionaries.com/definition/confidence</p>	<p>CONFIDENCE</p> <p>1. feeling somebody/something is good, the feeling that you can trust someone or something to be good, work well, or produce good results</p> <p>2. belief in yourself , the belief that you have the ability to do things well or deal with situations successfully.</p> <p>3. feeling something is true, the feeling that something is definite. or truesay/speak/predict etc.</p> <p>4. keep information secret.</p> <p>5. a secret a secret or a piece of information that is private or personal share/exchange confidences</p> <p>http://www.ldoceonline.com/dictionary/confidence</p>

У французькій мові аналізували данні словників Le Robert et Larousse.

Таблиця 2

Le Robert (друкована версія)	Larousse (електронна версія)
<p>Dictionnaire Le Robert FOI – n.f. I. II. 1. Littér. Assurance donnée d'être fidèle à sa parole, d'accomplir exactement ce que l'on a promis. III. 1. Le fait de croire qqn, d'avoir confiance en qqch. Une personne, un témoin digne de foi. 2. Confiance absolue que l'on met en qqn, en qqch. 3. Le fait de croire en Dieu, en un dogme par une adhésion profonde de l'esprit et du coeur – croyance. [8, c. 547]</p>	<p>FOI - n.f. 1. Adhésion totale de l'homme à un idéal qui le dépasse, à une croyance religieuse. 2. Engagement que l'on prend d'être fidèle à une promesse. 3. Toute adhésion ferme et fervente de l'esprit à quelque chose. 4. Confiance absolue que l'on met en quelqu'un, quelque chose. 5. Féodalité Engagement pris par le vassal d'être fidèle à son seigneur, et confirmé par un serment prêté après l'hommage. 6. Religion Ensemble doctrinal d'un système religieux. Théologie. La première des trois vertus théologiques, qui fait que le croyant adhère aux vérités révélées de Dieu et transmises par son Église. http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/foi/34365?q=foi#34313</p>
<p>CROYANCE n.f. 1. L'action, le fait de croire une chose vraie, vraisemblable ou possible. 2. Ce que (l'on croit surtout en matière religieuse. Croyances religieuses [8, c. 304]</p>	<p>CROYANCE n.f. 1 Fait de croire à l'existence de quelqu'un ou de quelque chose, à la vérité d'une doctrine, d'une thèse. 2 Ce qu'on croit ; opinion professée en matière religieuse, philosophique, politique. http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/croyance/20740?q=croyance#20620</p>
<p>CONSCIENCE n.f. Faculté qu'à l'être humain de connaître sa propre réalité et de la juger. I 1. Connaissance immédiate de sa propre activité psychique. 2. Une connaissance immédiate, spontanée. IV. 1. Connaissance intérieure que chacun a de ce qui est bien et mal et qui pousse à porter un jugement de valeur morale sur ses propres actes. [8, c. 258]</p>	<p>CONSCIENCE n. f. 1. Connaissance, intuitive ou réflexive immédiate, que chacun a de son existence et de celle du monde extérieur. 2. Représentation mentale claire de l'existence, de la réalité de telle ou telle chose. 3. Psychologie Fonction de synthèse qui permet à un sujet d'analyser son expérience actuelle en fonction de la structure de sa personnalité et de se projeter dans l'avenir. http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/conscience/18331?q=conscience#18225</p>
<p>CONFIANCE n.f. 1. Espérance ferme, assurance d'une personne qui se fie à qqn ou à qqch. 2. Sentiment de sécurité d'une personne qui compte sur elle-même. 3. Sentiment de sécurité qui règne dans le public. [8, c. 254]</p>	<p>CONFIANCE n.f. 1) Assurance, hardiesse, courage qui vient de la conscience qu'on a de sa valeur, de sa chance. 2) Sentiment de quelqu'un qui se fie entièrement à quelqu'un d'autre, à quelque chose. 3) Sentiment d'assurance, de sécurité qu'inspire au public la stabilité des affaires, de la situation politique. 4) Droit Appui donné au gouvernement par la majorité du Parlement. http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/confiance/18082?q=confiance#17971</p>

В українській мові беремо для аналізу дані словника Бусел «Тлумачний словник української мови».

ВІРА1, -и, жс. 1. Упевненість у чомусь, у здійсненні чого-небудь. // у кого. Впевненість у позитивних якостях кого-небудь, у правильності, розумності чиєїсь поведінки. 2. Те саме, що довір'я. 3. *рел.* Визнання існування Бога, переконання в реальному існуванні чогось надприродного. // Те або інше релігійне вчення, віровизнання. [10, с. 189]

ДОВІРА, -и, жс. Те саме, що довір'я. **ДОВІР'Я**, -я, с. Ставлення до кого-небудь, що виникає на основі віри в чинсь правоту, чесність, щирість і т. ін. [10, с. 310]

Аналіз словникових дефініцій показує, що лексеми, які передають концепт ВІРА в англійській мові тісно пов'язані з поняттями довіри, впевненості, особливої релігії (християнство, іслам, буддизм), юридичної довірчої організації, що контролює майно або фінанси інших осіб, секретом. У французькій мові – з поняттями довіри, знанням людини про світ і себе, з поняттям совісті та моралі, почуттям безпеки, впевненості у стабільності політичної влади, довіри певній політичній силі. В українській мові з поняттями релігії, впевненості у чомусь або комусь, чесності, щирості. Лексикографічний аналіз чітко показує диференціацію віри наукової та релігійної, довіри як соціологічної та психологічної категорії. В українській мові чітко розділяється поняття ВІРА та ДОВІРА. У французькій та англійській мовах можна виразити кожен смисловий відтінок значення слова. Наприклад, у французькій мові FOI (релігійна віра), CONFIANCE (віра, довіра), CONFIDENCE (впевненість), CONSCIENCE (совість, свідомість). В англійській мові виділяється BELIEF (віра в те, що є; буденна віра), FAITH (релігійна віра), TRUST (впевненість в щирості, сумлінності), CONFIDENCE (довіра, секрет). Треба відзначити, що ми об-

рали основні значення іменників-номінантів, однак в семантиці цих одиниць виділяються також значення, властиві двом іншим.

У мові часто прослідковується ситуація, коли в одному значенні і в схожому лінгвістичному контексті вживаються різні слова, вибір яких в кожному випадку обумовлений екстралінгвістичними причинами. Лексична система мови постійно змінюється, тому виявити усі слова, що використовуються для вираження поняття концепту ВІРА в англійській, українській та французькій мовах видається вкрай складним. Вибір ключових лексем-номінантів, що відбувся шляхом корпусного дослідження, аналізу двомовних словників та словників синонімів вважаємо цілком достатнім для створення більш-менш повного опису лексикографічної структури концепту. Було розроблено модель одиниць, що розміщені за семантичною близькістю до смислів ключових лексем-номінантів.

Таблиця 3

ЗНАЧЕННЯ	англійська мова				українська мова		французька мова			
	BELIEF	TRUST	FAITH	CONFIDENCE	ВІРА	ДОВІРА	FOI	CROYANCE	CONFIANCE	COSCIENCE
1. тверда віра, впевненість у комусь або чомусь	x	x	x	X	x		x	x	x	
2. релігія певного народу, віросповідання (християнство, іслам, буддизм).			x		x		x			
3. вірування, відсутність будь-якого сумніву у існуванні Бога			x		x		x			
4. впевненість, переконання, точність, достовірність, правдивість правдоподібність, ймовірність, схожість з істиною	x			X			x	x	x	x
5. легальна угода про керування майном		x								
6. організація, що керує фінансами інших осіб		x								
7. чесність, вірність, лояльність		x		X	x	x	x		x	x
8. відданість, надійність		x		X	x	x			x	
9. знання своєї власної психічної діяльності										x
10. внутрішнє знання, відчуття моралі, совість				X					x	x
11. секрет				X						

Під час дефініційного аналізу ключових лексем-номінантів концепту ВІРА в англійській, українській та французькій мовах неважко помітити, що значення концепту співпадає у трьох мовах, але також має певні нюанси значення. У результаті дослідження виявлено, що деякі значення у трьох мовах властиві багатьом лексемам-номінантам. Наприклад, відсутність всякого сумніву про буття і суть Бога відповідає в англійській *faith*, у французькій *la foi*, в українській віра. За допомогою одиниць *belief* або *faith* можна виразити в англійській мові вчення, прийняте народом, віросповідання, сповідання, в українській мові – це одна лексема віра, у французькій – дві лексеми *la foi* та *la croyance*. Коли ж говоримо про поняття чесності та вірності в англійській мові, опираємось на лексеми *trust*, *confidence*, в українській – віра та довіра, у французькій – *la confiance* et *la confidence*. Коли маємо на увазі довіру як соціологічну та психологічну категорію, що відображає впевненість у порядності і доброзичливості іншої сторони, використовуємо в англійській мові *trust* або *confidence*, у французькій – *la confiance* та українській – довіра. Рівні довіри, що вимірюються рівнем чесності, добротності та компетенції іншої сторони. Вибір лексем у конкретній мовній ситуації обумовлено екстралінгвістичними причинами.

Отже, ця таблиця показує спільні та відмінні риси у мовній свідомості, концептуальних тезаурусах: в одних є те, чого немає в інших. Ми переконались, що слова *faith*, *belief*, *trust*, *confidence*, *foi*, *croyance*, *conscience*, *confiance*, віра, довіра, – слова з особливими, лінгвокультурологічними значеннями, відображають і передають не тільки спосіб життя, характерний для даного суспільства, але також і спосіб мислення, ментальність. Особливості людської природи, відмінності в середовищі існування, історії народів, а також умови вживання мови в процесі комунікації призводять до вибору певних структур для номінації концепту. Так, в українській мові для вираження смислів відданість, надійність; довіра, кредит; тверда надія, очікування; вірування, відсутність усякого сумніву про буття і суть Бога; впевненість, переконання, свідомість; точність, достовірність, правдивість; правдоподібність, схожість з істиною; сукупність учення, прийнятого народом, віросповідання, сповідання; чесність, вірність, лояльність можна обійтися двома словами ВІРА, ДОВІРА, в англійській же мові обов'язково буде задіяна одна з чотирьох одиниць – *FAITH* або *BELIEF*, або *TRUST*, або *CONFIDENCE*, так само у французькій мові теж потрібно залежно від контексту обирати між лексемами *LA FOI*, *LA CROYANCE*, *LA CONFIANCE*, *LA CONSCIENCE*.

Вивчення лексики мов необхідно для розуміння культури, цінностей, ідеалів, установок, народності людей. Так як, незважаючи на властиві природним мовам загальні риси, обумовлені і спільністю психічного, і фізіологічного субстратів, на яких заснована мова, і спільністю комунікативної функції мов, є деяка ступінь різноманітності у втіленні ідей, думок, наявності певної структури в кожній мові, оскільки мовна система приводиться в рух людським суспільством. Згідно з твердженням В. фон Гумбольдта, «форма мови є суто індивідуальний порив, за допомогою якого той чи той народ втілює в мові свої думки і почуття» [Гумбольдт 1984:71]. Будь-які зміни в суспільному житті знаходять своє відображення в лексиці мови. Мова є основною суспільно значущою формою відображення навколишньої дійсності людини і самого себе, тобто формою зберігання знання про дійсність, а також засобом отримання нового знання. Відображаючи дійсність, свідомість будує свій світ, описуючи і пояснюючи, інтерпретуючи його своїми засобами, кожна на свій лад. Унаслідок цього різні мови по-різному членують концептуальний простір, цьому випадку, концептуальну область ВІРИ своїми засобами.

Перспективи подальшого дослідження. У подальшому планується розглянути фразеологічну репрезентацію ключових лексем-номінантів концепту ВІРА в англійській, українській та французькій мовних картинах світу.

Література:

1. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Т. Бусел. – Київ, Ірпінь. – Перун, 2005. — 1728 с.
2. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт : становление антропоцентрической проблемы в языкознании / С.Г. Воркачев // Филологические науки. – 2001. – С. 64–72.
3. Краткий словарь когнитивных терминов / [Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина] ; Под общей редакцией Е.С. Кубряковой. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.
4. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю.С. Степанов. – М. : Языки славянских культур, 2007. – 602 с.
5. Стернин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова / И.А. Стернин. – Воронеж : [б. и.], 1979. – 156 с.
6. Cambridge Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://dictionary.cambridge.org>.
7. Longman dictionary of contemporary English [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ldoceonline.com>.
8. Oxford Advanced Learner's dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english>.
9. Rey A. Grand Robert de la langue française, Dictionnaires / A. Rey. – Paris : Le Robert, nouv. ed. – 2001. – 1371 p.
10. Dictionnaire Larousse [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.larousse.fr>.

Анотація

О. ЯНИЦЬКА. ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ ВІРА В АНГЛІЙСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВАХ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ СЛОВНИКОВИХ ДЕФІНІЦІЙ)

У статті досліджується поняття концепту з лінгвокультурної точки зору, його структурування за допомогою лексичних одиниць на основі аналізу словникових дефініцій. Автором було здійснено дефініційний аналіз ключових лексем-номінантів концепту ВІРА в англійській, українській та французькій мовах, було виявлено спільні та відмінні значення, охарактеризовано та описано структурні елементи лексичної репрезентації концепту у лексикографічних джерелах.

Ключові слова: концепт, дефініція, лексема, значення, репрезентація, лексикографія, мовна картина світу.

Аннотация

Е. ЯНИЦКАЯ. ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТА ВЕРА В АНГЛИЙСКОМ, УКРАИНСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ (НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА СЛОВАРНЫХ ДЕФИНИЦИЙ)

В статье исследуется понятие концепта с лингвокультурной точки зрения, его структурирование с помощью лексических единиц на основе анализа словарных дефиниций. Автором был осуществлен дефиниционный анализ ключевых лексем-номинантов концепта ВЕРА в английском, украинском и французском языках, были выявлены общие и отличительные смыслы, охарактеризованы и описаны структурные элементы лексической репрезентации концепта в лексикографических источниках.

Ключевые слова: концепт, дефиниция, лексема, смысл, репрезентация, лексикография, языковая картина мира.

Summary

O. IANYTSKA. LEXICOGRAPHIC REPRESENTATION OF THE LINGUISTIC CULTURAL CONCEPT FAITH IN ENGLISH, UKRAINIAN AND FRENCH LANGUAGES (BASED ON THE DEFINITIONAL ANALYSIS)

The article examines the notion of the concept according to linguistic and cultural perspective, it was structured using lexical items based on the analysis of dictionary definitions. The author made definitional analysis of key lexemes of concept FAITH in English, Ukrainian and French languages, common and distinctive meanings were identified, the structural elements of the lexical representation of the concept of lexicographical sources were characterized and described.

Key words: concept, definition, lexeme, meaning, representation, lexicography, linguistic map of the world.

7. Перекладознавство

7. Переводоведение

7. Theory of translation

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри філософії,
соціально-гуманітарних дисциплін,
іноземних мов, української
та латинської мови № 2
Донецького національного
медичного університету*

ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ

Постановка проблеми. Як відомо, переклад виконує надзвичайно важливу функцію. Під час перекладу перекладач намагається використовувати слова, які подані в словниках, і як результат виникає проблема відступу від того варіанту, який подано в словнику. Таке явище називають перекладацькою трансформацією. Сьогодні ця проблема є дуже актуальною в перекладознавстві. Для того, щоб максимально точно відтворити поданий текст, перекладачі використовують різні трансформації, які повністю або частково змінюють структуру речень оригіналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження показують, що сьогодні немає єдиної системи класифікації трансформацій, більш того, існують різні думки з приводу того, які саме перекладацькі прийоми відносяться до трансформацій.

Проте слід зазначити, що фахівці в області теорії перекладу так досі і не прийшли до загальної думки відносно самої суті поняття трансформації. Питанням перекладацьких трансформацій займалися такі фахівці, як Фітерман А.М., Левицька Т.Р., Швейцер А.Д., Рецкер Я.І., Комісаров В.Н., Бархударов Л.С., Латишев Л.К., Шевнін А.Б., Серов Н.Б. та інші.

Формулювання цілей статті. Запропонована стаття має на меті визначити та проаналізувати поняття перекладацьких трансформацій та дослідити їх класифікації.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних термінів, що описують процес перекладу з однієї мови на іншу, вважаються перекладацькі трансформації. Під цими перетвореннями розуміємо, що сам текст залишається незмінним, а на його основі створюється інший текст, але іншою мовою. Трансформація полягає в зміні формальних або семантичних компонентів вихідного тексту.

Перекладом вважається зіставлення двох мовних систем на всіх рівнях. В ієрархії перекладацьких завдань лінгвістичний рівень вважається найнижчим, але він є необхідним для повної передачі змісту тексту оригіналу. Але, за словами В.С. Виноградова, переклад починається із суто лінгвістичного рівня [1, с. 18].

Під час перекладу перекладач зіштовхується з такою проблемою, як неможливість використання словникового відповідника, тоді перекладач переходить до перетворення внутрішньої форми слова чи словосполучення або ж його повної заміни, тобто до перекладацької трансформації.

О.О. Селіванова подає в лінгвістичній енциклопедії таке визначення трансформації: основа більшості прийомів перекладу, яка полягає в зміні формальних (лексичні або граматичні трансформації) або семантичних (семантичні трансформації) компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі [2, с. 536]. Щоб дати визначення терміну «перекладацька трансформація», необхідно спочатку зрозуміти зміст, вкладений у нього. Різні вчені (Л.С. Бархударов, О.Д. Швейцер, Я.Й. Рецкер, В.Н. Комісаров, Л.К. Латишев, та ін.) по-різному інтерпретують це поняття. Наприклад, на думку Я.Й. Рецкера, трансформації є прийомами логічного мислення, які допомагають розкривати значення іншомовного слова в контексті і знайти йому відповідник, який не збігається зі словником [3, с. 38]. Загалом, перекладацькі трансформації можна вважати міжмовними перетвореннями, перебудовою вихідного тексту, або заміною його елементів задля досягнення перекладацької адекватності та еквівалентності. Основними характерними рисами перекладацьких трансформацій є міжмовний характер та цілеспрямованість на досягнення адекватності перекладу.

На сьогодні існує безліч класифікацій перекладацьких трансформацій, запропонованих різними авторами. Наприклад, Л.К. Латишев [4, с. 78] класифікує перекладацькі трансформації за характером відхилення від міжмовних відповідностей і поділяє їх на:

- 1) морфологічні – заміна однієї категоріальної форми іншими або кількома;
- 2) синтаксичні – зміна синтаксичної функції слів і словосполучень;
- 3) стилістичні – зміна стилістичного забарвлення відрізка тексту;
- 4) семантичні – зміна не лише форми вираження змісту, але і самого змісту, тобто за допомогою яких описана ситуація;
- 5) змішані – лексико-семантичні та синтаксично-морфологічні.

Я.Й. Рецкер, у свою чергу, виділяє лише два види трансформації: граматичні, до яких належать заміни частин мови або членів речення, та лексичні, що включають конкретизацію, генералізацію, диференціацію значень, компенсацію втрат, що виникають у процесі перекладу [5, с. 87].

Л.С. Бархударов у своїй класифікації розрізняє перекладацькі трансформації за формальними ознаками: перестановки, додавання, заміни, опущення [4, с. 112].

Такі вчені, як А.М. Фігерман та Т.Р. Левицька, у своїй спільній праці виділяють три типи перекладацьких трансформацій [6, с. 56]:

1) граматичні трансформації, до яких відносяться перестановки, опущення і додавання, перебудови та заміни пропозицій;

2) стилістичні трансформації, до яких належать такі прийоми, як синонімічні заміни та описовий переклад, компенсація та інші види заміни.

3) лексичні трансформації, які включають у себе заміну і додавання, конкретизацію і генералізацію понять.

О.Д. Швейцер виділяє такі групи трансформацій [7, с. 113]:

1) трансформації на компонентному рівні семантичної валентності в разі застосування різного роду заміни. А саме заміна морфологічних засобів лексичними, іншими морфологічними, синтаксичними або фразеологічними та інші;

2) трансформації, що здійснюються на референціальному рівні, тобто:

- конкретизація (або гіпонімічна трансформація);
- генералізація (гіперонімічна трансформація);
- заміна реалій (інтергіпонімічна трансформація);
- переклад за допомогою реметафоризації (синекдохічна трансформація);
- метонімічні трансформації;
- реметафоризації (заміни однієї метафори іншою);
- деметафоризації (заміни метафори її антиподом – неметафорою);
- комбінації вищезазначених трансформацій;

3) трансформації на стилістичному рівні – компресія і розширення. Під компресією мається на увазі еліпсис, семантичне стягнення, опущення надлишкових елементів і лексичне згортання.

Р.К. Міньяр-Білоручев [8, с. 96] розглядає три типи трансформацій – лексичні, граматичні, семантичні:

1) до першого виду він відносить прийоми генералізації і конкретизації;

2) до другого – пасивізації, заміну частин мови і членів речення, об'єднання речень або їх членування;

3) до третього – метафоричні, синонімічні, метафоричні заміни, логічний розвиток понять, антонімічний переклад і прийом компенсації.

Іноземні лінгвісти Ж.-П. Віне та Ж. Дарбельне мають свій погляд стосовно цієї проблеми. Вони пропонують прийоми, які потрібно використовувати в перекладі. Під час непрямого перекладу зміст тексту може змінюватися або зовсім зникати. Це пов'язано з тим, що здійснити прямий переклад у цій ситуації неможливо.

Беручи це до уваги, Ж. Дарбельне і Ж.-П. Віне висувають ідею про дві групи технічних прийомів, які використовуються під час перекладу [9, с. 157–167]:

1) прийоми прямого перекладу:

- дослівний переклад;
- калькування;
- запозичення;

2) прийоми непрямого перекладу:

- еквіваленція (передача змісту попереджувальних написів, прислів'їв, афоризмів іншими словами);
- транспозиція (заміна однієї частини мови іншою);
- адаптація (заміна деталей історії, що повідомляється, іншими);
- модуляція (зміна присутньої точки зору).

М.К. Гарбовський поряд із трансформаціями виокремив ще й перекладацькі деформації, які є також перетвореннями, однак пов'язані з певними перекладацькими втратами і стосуються, насамперед, форми мовленнєвого твору, хоч можливими, на його думку, є й семантичні деформуючі операції [10, с. 507]. Разом із цим дослідник вирізняє ще й неусвідомлені перекладацькі помилки. Причинами помилок можуть бути недостатнє володіння мовою оригіналу, недостатній когнітивний досвід, недостатність знань про описувану у вихідному тексті дійсність, неуважне ставлення до системи смислів тексту оригіналу, нерозуміння авторської думки, невміння розрізняти особливості індивідуального стилю автора тощо [10, с. 514].

Висновки. Отже, ми можемо зробити висновок, що фахівці в галузі теорії перекладу досі не мають спільної думки щодо самого поняття трансформації. Цим і пояснюється велика кількість класифікацій, запропонованих вченими, що відрізняються одна від одної. Переклад будь-яких матеріалів на практиці виявляє низку проблем, під час вирішення яких перекладачеві нерідко доводиться застосовувати різні перекладацькі трансформації. Зважаючи на це, переклад, яким би адекватним він не був, завжди є трансформацією в широкому розумінні цього терміна.

Література:

1. Виноградов В.С. Перевод. Общие и лексические вопросы / В.С. Виноградов. – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2004. – 224 с.
2. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – П. : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
3. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика : очерки лингв. теории пер. / Я.И. Рецкер. – М. : Междунар. отношения, 1974. – 216 с.

4. Латышев Л.К. Курс перевода : эквивалентность перевода и этапы его достижения / Л.К. Латышев. – М. : Просвещение, 1980. – 160 с.
5. Рецкер Я.И. Пособие по переводу с английского языка на русский язык / Я.И. Рецкер. – М. : Просвещение, 1982. – 104 с.
6. Левицкая Т.Р. Теория и практика перевода с английского языка на русский / Т.Р. Левицкая, А.М. Фитерман. – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1963. – 263 с.
7. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика: Статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
8. Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М. : Воениздат, 1980. – 237 с.
9. Вине Ж.-П. Технические способы перевода // Ж.-П. Вине, Ж. Дарбельне. – М. : 1978. – С. 157–167.
10. Гарбовский Н.К. Теория перевода / Н.К. Гарбовский. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 544 с.

Анотація

О. МОСКАЛЕНКО. ВИЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглянуто та проаналізовано основні положення проблеми визначення та класифікації перекладацьких трансформацій у процесі перекладу тексту. Визначено, що суть трансформації полягає в зміні формальних або семантичних компонентів вихідного тексту при збереженні інформації.

Ключові слова: трансформація, перекладацька трансформація, формальні й семантичні компоненти, текст, переклад.

Анотация

Е. МОСКАЛЕНКО. ОПРЕДЕЛЕНИЕ И КЛАССИФИКАЦИЯ ПЕРЕВОДЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕВОДА

В статье рассмотрены и проанализированы основные положения проблемы определения и классификации переводческих трансформаций в процессе перевода текста. Определено, что суть трансформации заключается в смене формальных или семантических компонентов исходного текста.

Ключевые слова: трансформация, переводческая трансформация, формальные и семантические компоненты, текст, перевод.

Summary

O. MOSKALENKO. IDENTIFICATION AND CLASSIFICATION OF TRANSLATION TRANSFORMATIONS IN THE TRANSLATION PROCESS

The article is devoted to the problem of definitions and classifications of translation transformations in the process of translation. The essence of the transformation is to change formal or semantic components of original text.

Key words: transformation, translation transformation, formal and semantic components, text, translation.

8. Міжкультурна комунікація

8. Межкультурная коммуникация

8. Intercultural communication

*Candidate of Pedagogical Sciences,
assistant professor of English
Philology Department of
Donetsk National University
named after Vasyl Stus*

PECULIARITIES OF INTERCULTURAL COMMUNICATION FROM THE VIEWPOINT OF COGNITIVE LINGUISTICS

Intercultural communication is studied by numerous disciplines under different angles for its importance has proved to be vital in the recent decades. The key concepts of this phenomenon have become the agenda of cognitive linguistics as it deals with world perception and reflection, which is crucial in intercultural communication.

Culture and communication are mutually effected and language is the means and medium of their coexistence. It describes and fixes a wide range of communication processes and possible problems. The social context of the modern global world consists of individuals of different ethnic, religious, social and educational background. By means of cognitive linguistics, it is possible to seek to understand how people from different cultures perceive the world around them, communicate in their native surroundings and out of their comfort zone in unfamiliar or untypical environment.

Culture and language determine how people encode and decode messages, choose the medium of their transition and interpret the messages. It is crucial to work out the framework for effective cross-cultural cooperation, based on understanding, search for common goals and loyalty to differences.

The purpose of the article is to explore the basic concepts of modern intercultural communication and line out the prospects of further research of cross-cultural communication by means of cognitive linguistic framework. One of the main problematic aspects of communication across cultures is totalitarian discourse and propaganda which is inherent to modern information warfare. Social communication in this case is characterized by a high role of the ritual aspect when some part of the society ceases to live in a real space with generally accepted norms of behavior and is immersed in the mythical space where people worship a charismatic leader and words regain magical power. The importance of the main, denotative meaning of the word weakens and is lost, the denotative meaning is replaced by the connotative, which now becomes the leading one. At the same time, there is a process of transforming the meaning of the word, often to its antonym, which is, actually the mechanism of propaganda.

According to cognitive semantics, one of the fields of cognitive linguistics, lexical meaning is conceptual. Scientists claim that the meaning of a lexeme has no tight reference to the entity in the world we call "real". What is truly real is the concept of an object, which is based on one's experience with the entity. Approaching the problem of intercultural communication and, what is vital, understanding and effective cooperation, we cannot help dealing with differences of world perception caused by differences between languages and different types of personal and group experience fixed in a language. These differences and conceptual nature of meaning are unfortunately craftily used for destructive purposes. Cognitive linguistics enables researches of different fields, such as psychology, anthropology, philosophy, neurobiology etc., to deal with serious challenges of the modern society.

One of the founders of cognitive semantics, Leonard Talmy in his pioneering work "Toward a Cognitive Semantics" approaches the problem of conceptual material organization by means of language. The author claims that there is a set of crucial conceptual domains, such as motion and location, space and time, attention and viewpoint, causation and force interaction. These are parameters which structure conception by language. Therefore it is language what shapes and determines concepts [1, p. 12].

One of the key concepts of cognitive semantics, mental space, is the framework for intercultural communication structuring and resistance to information war patterns. Mental space is a construct suggested by Gilles Fauconnier and defined as an idealized cognitive model. The scientist claims that meaning construction processes involve building mental spaces and creating mappings among them. This is the basic idea of Gilles Fauconnier and Mark Turner's blending theory in cognitive semantics [2, p. 6].

Cognitive linguistics can deal with intercultural communication problems on the level of general perception and individual interaction. Particularly important ideas for contemporary intercultural communication understanding can be found in M. Lustig and J. Koester's work "Intercultural communication: interpersonal communication across cultures" [3] and in the book "Real Communication" by D. O'Hair, M. Wiemann, D. Mullin and J. Teven [4]. Basic concepts contained in rules and skills of cross-cultural communication on interpersonal level can be researched in numerous and various situations presented by B. Dignen in his profound work "Communicating across cultures" [1]. The author also suggests the model of flexible thinking aimed at meeting the needs of such type of communication.

Conceptual blending theory claims that relations of elements are blended subconsciously and become ubiquitous in thought and language. The problem of destructive influence on this process, revealed in information warfare, makes the search for effective cognitive defense pattern prior in cognitive linguistics.

The concepts of WAR and PEACE are, as a rule, not divided in political discourse, aimed at information warfare and totalitarianism, the concept FREEDOM is endowed with features that are not part of its structure at all. This type of discourse is close to religious as it is based on religious archetypes of consciousness such as "sacrifice", "faith in bright future", "worship of the deity" etc. and misuses them for destructive reasons. A political leader is perceived as a deity, endowed with supernatural powers and outstanding qualities and at the same time unattainable for dialogue. In modern democratic discourse, the distance between the leader and the masses is reduced, while in the totalitarian regimes, this political distance deepens and thus predetermines the authoritarian nature of conceptualization, which underlines the unquestionable authority of its author. The purpose of this discourse is to make psychological pressure on communication

partners, which includes verbal and extra-linking components of communication, and is usually accompanied by violation of the principle of courtesy, which points to authoritarianism of the discourse [6, p. 97].

Important features of all concepts of destructive political discourse are abstractness, blurry of semantic meaning, the ability to rethink and replace other concepts by means of conceptual blending violation. With the help of content and conceptual analysis it is possible to highlight basic concepts such as STRUGGLE and OUR CIRCLE. The concept of STRUGGLE is actualized by lexemes “fight”, “battle” and “war”.

The concept STRUGGLE is structured by constructing the opposition “native-stranger”, which is one of the basic cognitive categories in the discourse. The division of the world into “native” and “strange” has always been one of the most important cognitive operations in the process of human world comprehension. The role of the basic archetypal opposition, such as “good-evil”, “light-gloom”, “life-death” still remains extremely significant and widely used.

Hence it becomes clear that violations in meaning structuring, strongly enhanced by possibilities of modern global communication system, should be dealt with. Researches face the challenge of interdisciplinary studies of complex problems of linguistic and psychological nature. The connection between cognitive linguistics and psychology reached another level in 2003 when D. Gentner and S. Goldwin-Meadow published “Language in mind. Advances in the study of language and thought” [7]. Typology and language acquisition turned out to be companion processes because of language variation, which provides valuable perspectives that support the framework of cognitive linguistics.

Therefore the study of intercultural communication peculiarities from the viewpoint of cognitive linguistics suggests a set of complex tools for interdisciplinary research and prompts to analyze key concepts of modern information war in order to find effective solutions of difficult conceptual and communication problems.

References:

1. Talmy L. *Toward a Cognitive Semantics* / Leonard Talmy. – Cambridge: MIT Press, 2000 – 560 p.
2. Fauconnier G. and Turner M. *The Way We Think* / Gilles Fauconnier and Mark Turner. New York: Basic Books, 2002 – 440 p.
3. Lustig M. *Intercultural communication: interpersonal communication across cultures* / Myron W. Lustig, Jolene Koester – Boston : Pearson Education, 2010 – 395 p.
4. O’Hair D. *Real Communication* / Dan O’Hair, Mary Wiemann, Dorothy Imrich Mullin, Jason J. Teven – Boston, New York : Bedford / St. Martin’s, 2012 – 642 p.
5. Dignen B. *Communicating across cultures* / Bob Dignen – Cambridge : Cambridge University Press, 2011 – 96 p.
6. Kalischuk D. *Conceptual structure of contemporary totalitarian discourse (based on the works by F. Castro and W. Chavez) / Kalischuk Diana – Scientific notes of the Taurida National University named after. V Vernadsky, # 3, 2011 – p. 96 – 101.*
7. Gentner D., Goldwin-Meadow S. *Language in mind. Advances in the study of language and thought* – Cambridge, MA: MIT Press, 2003 – 528 p.

Анотація

О. КРАЄВСЬКА. ОСОБЛИВОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ З ТОЧКИ ЗОРУ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті розглядаються особливості та проблеми сучасного міжкультурного спілкування з точки зору когнітивної лінгвістики. Особлива увага приділяється проблемам інформаційної війни та перспективам досліджень із когнітивної семантики в пошуку ефективної моделі когнітивного захисту від порушень у концептуальних поєднаннях. Окреслено засоби створення сприятливого ментального простору для ефективного міжкультурного спілкування.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, когнітивна лінгвістика, інформаційна війна, концептуальне поєднання.

Аннотация

О. КРАЕВСКАЯ. ОСОБЕННОСТИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

В статье рассматриваются особенности и проблемы современного межкультурного общения с точки зрения когнитивной лингвистики. Особое внимание уделяется проблемам информационной войны и перспективам исследований когнитивной семантики в поиске эффективной модели когнитивной защиты от нарушений в концептуальных сочетаниях. Определены средства создания благоприятного ментального пространства для эффективного межкультурного общения.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, когнитивная лингвистика, информационная война, концептуальное сочетание.

Summary

O. KRAIEVSKA. PECULIARITIES OF INTERCULTURAL COMMUNICATION FROM THE VIEWPOINT OF COGNITIVE LINGUISTICS

The article deals with peculiarities and challenges of modern intercultural communication from the viewpoint of cognitive linguistics. Special attention is paid to information warfare problems and prospects of cognitive semantics studies of search for effective cognitive defense pattern to conceptual blending violations. The means of favorable mental space creation for effective intercultural communication are outlined.

Key words: intercultural communication, cognitive linguistics, information warfare, conceptual blending.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри туризму
та готельно-ресторанної справи
Черкаського державного
технологічного університету*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

У період поглиблення процесів європейської інтеграції все більш актуальною стає проблема міжкультурної комунікації в різних сферах діяльності. З розширенням зовнішніх зв'язків у науковій та освітній галузях виникає потреба формування концептуально нового підходу до організації навчального процесу, спрямованого на підготовку конкурентоспроможних фахівців.

Однією з важливих вимог сучасного ринку праці до підготовки фахівців галузі туризму є виховання високоякісних спеціалістів, здатних до повсякденного виконання складних професійних завдань. Основним видом діяльності менеджера туризму є безпосередньо комунікація, вирішення різноманітних комунікативних завдань, що вимагає від фахівця володіння знаннями з культури, історії, традицій країни, з представниками якої працює менеджер туризму. Саме необхідність спілкування з іноземними клієнтами зумовлює потребу всебічного розвитку особистості фахівця галузі туризму, культури його поведінки й високе володіння навичками міжкультурної комунікації. За визначенням Ф. Бацевича, «міжкультурна комунікація – це процес спілкування (вербального і невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних лінгвокультурних спільнот, як правило послуговуються різними ідентичними мовами, відчують лінгвокультурну «чужинність» партнера із спілкування, мають різну комунікативну компетенцію, яка може стати причиною комунікативних невдач або культурного шоку у спілкуванні» [1, с. 9].

Актуальність дослідження зумовлена важливістю виховання фахівців галузі туризму, які б відзначалися чітко сформованими навичками міжкультурної комунікації. Зазначимо, що окреслена проблема недостатньо висвітлена в сучасній науковій літературі, незважаючи на її значимість.

Метою статті є визначення основних умов та прийомів розвитку навичок міжкультурної комунікації у студентів напряму підготовки «Туризм» під час вивчення гуманітарних дисциплін.

Завдання дослідження: проаналізувати особливості формування міжкультурної комунікації як частини фахової підготовки майбутніх менеджерів туризму; означити комплекс інноваційних технологій навчання, спрямованих на розвиток у майбутніх спеціалістів міжкультурної компетентності.

Компетентність – це якість, здатність, потенціал або навички, розвинуті студентом, та які належать студентові [5, с. 12].

Різні аспекти формування міжкультурної комунікації досліджували такі вчені: П. Донець, В. Манакін, К. Мацик, І. М'язова, І. Наместнікова та інші. Дослідженню проблеми міжкультурної комунікації в туристичній освіті присвячено роботи Н. Козирєвої, О. Мошняги, М. Соколової. Проблеми запровадження компетентнісного підходу в навчальний процес свої праці присвятили такі науковці, як Н. Бібік, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко. Аналіз останніх публікацій засвідчив, що, незважаючи на вагомі результати досліджень, теоретичні та практичні аспекти формування міжкультурної комунікації майбутніх фахівців туристичної галузі розглянуто недостатньо.

Основною метою туристичної освіти є створення необхідних умов, що уможливають професійну комунікацію з вітчизняними та зарубіжними клієнтами. Важливою характеристикою є тип комунікативної компетентності, що задіяний безпосередньо у конкретній комунікативній ситуації: «...для професійної комунікації – це сфера знань, пов'язаних з професійною діяльністю на робочому місці. На відміну від вказаних видів комунікації, міжособистісна комунікація ґрунтується на індивідуальному досвіді і можлива лише за умови спільності учасників спілкування» [6].

Міжкультурна комунікація характеризується як комплекс взаємозв'язків, під час яких люди, що належать до різних національних спільнот, здійснюють професійне спілкування, обмінюються досвідом, духовними цінностями. Специфіка полягає в тому, що учасники міжкультурної комунікації під час прямого контакту використовують спеціальні вербальні та невербальні засоби, що відрізняються від тих, якими вони користуються для спілкування всередині власної культури. Культура спілкування безпосередньо залежить від загального рівня мовців і від їх умінь дотримуватися загальноприйнятих етичних норм. При цьому фахівці галузі туризму повинні враховувати, що під час взаємодії культур можуть виникати труднощі в процесі комунікації, а також конфлікти, спричинені відмінностями вербальних і невербальних особливостей у носіїв різних культур. Зазначимо, що важливу роль у міжкультурному спілкуванні відіграють як вербальні компоненти, так і невербальні. Ф. Бацевич стверджує, що частка невербальних сигналів у міжособистісному спілкуванні становить 60% – 80% [1]. Дослідниця М. Галицька зауважує, що «під час взаємодії культур можуть виникати ненавмисні збої у процесі комунікації і конфлікти, спричинені відмінностями вербальних і невербальних кодів у носіїв різних культур» [3, с. 27].

Отже, культура спілкування є одним із пріоритетних компонентів професійної культури фахівців. Менеджери туризму в процесі вивчення гуманітарних дисциплін повинні оволодіти комплексом знань і зразків поведінки, націлених на вирішення проблемних ситуацій міжкультурного спілкування, а також умінь реалізовувати їх на практиці з метою забезпечення ефективності професійної діяльності.

Особливе місце міжкультурна комунікація посідає в системі гуманітарних наук: культурологія, лінгвокраїнознавство, етнолінгвістика, іноземні мови. Навчальним планом для підготовки фахівців галузі туризму передбачено такі дисципліни гуманітарного блоку: «Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», «Друга іноземна мова (за професійним спрямуванням)», «Світова художня культура», «Ділова іноземна мова», «Друга ділова іноземна мова». Отже, можна стверджувати, що міжкультурна комунікація перебуває у тісному зв'язку з багатьма галузями знань: етнологією, культурологією, фольклористикою, мовознавством, історією, психологією, соціологією та іншими. З огляду на вищезазначене, для підготовки високоякісних фахівців галузі туризму велику роль відіграють передусім дисципліни гуманітарного блоку.

Вивчення дисциплін гуманітарного блоку має особливе значення в структурі професійної підготовки фахівців галузі туризму, оскільки в процесі опанування навчальним матеріалом студенти не лише знайомляться з національно-культурними особливостями різних країн і народів, а й готуються до здійснення міжкультурного спілкування, вчать бути толерантними до інших культур. Безумовно, для виконання вищеперахованих завдань вкрай важливим є оволодіння студентами міжкультурною компетентністю. Саме в процесі вивчення гуманітарних дисциплін майбутні менеджери туризму знайомляться з вітчизняною та світовою культурною спадщиною, культурою міжособистісних стосунків, дотриманням принципів толерантності. Як зазначає дослідник В. Манакін, «завданням міжкультурної комунікації є формування міжкультурної компетентності, необхідних знань про різні народи та культури з метою уникнення міжетнічних і міжкультурних конфліктів та встановлення комфортних умов спілкування в різних сферах та життєвих ситуаціях» [4, с. 10].

Особливе місце в структурі фахової підготовки менеджерів туризму належить вивченню іноземних мов: «у сучасній дидактиці іноземних мов існує така точка зору, що метою заняття з іноземної мови є не тільки мовна компетенція, а й міжкультурна» [2, с. 444]. Міжкультурна компетентність є невід'ємною складовою діяльності менеджера туризму й передбачає здатність використовувати іноземну мову для досягнення професійно значимих цілей.

У процесі вивчення гуманітарних дисциплін студенти повинні засвоїти значний обсяг складного та різноманітного матеріалу, через це під час занять доцільно застосовувати інноваційні методи навчання, що полегшують процес запам'ятовування та допомагають розвинути вміння й навички організації комунікативного акту. Основні форми й методи інноваційного навчання – це інтерактивні лекції, семінари-диспути, моделювання, проектування, ділові ігри, проблемне навчання, «мозковий штурм» тощо. Доцільно використовувати метод ділової гри у процесі викладання іноземних мов, оскільки майбутні менеджери туризму вчать відчувати співрозмовника й відповідно до цього будувати комунікативний акт, знайомитися з особливостями міжкультурної комунікації.

Отже, використання інноваційних методів навчання під час занять сприяє формуванню навичок міжкультурного спілкування, а також дозволяє максимально наблизити навчальний процес до професійної діяльності.

Уміння правильно формувати комунікативну стратегію та проявляти себе як активного учасника міжкультурного комунікативного процесу складає основу професійної діяльності фахівця галузі туризму. Зазначимо, що важливими для подальшого дослідження залишаються проблеми формування загальнокультурних орієнтацій майбутніх спеціалістів у процесі міжкультурного спілкування.

Література:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник / Ф.С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Воронкова Н.Р. Формування міжкультурної компетенції особистості в процесі навчання іноземної мови / Ніна Романівна Воронкова // Наукові записки КДПУ. Серія: Філологічні науки (мовознавство) : зб. наук. праць / ред. Г. Д. Клочек [та ін.]. – Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – Вип. 104, ч. 2. – С. 443–447.
3. Галицька М.М. Міжкультурна комунікація та її значення для професійної діяльності майбутніх фахівців / М.М. Галицька // Освітологічний дискурс. – 2014. – № 2. – С. 23–32.
4. Манакін В.М. Мова і міжкультурна комунікація : Навч. посібник для університетів / В.М. Манакін. – Київ : Академія, Серія «Альма-матер», 2012. – 285 с.
5. Методичні рекомендації для розроблення профілів ступеневих програм, включаючи програмні компетентності та програмні результати навчання / пер. з англ. Національного експерта з реформування вищої освіти Програми Еразмус+, д-ра техн. наук, проф. Ю.М. Рашкевича. – Київ : ТОВ «Поліграф плюс», 2016. – 80 с.
6. Тепла О.М. Формування міжкультурної комунікації у процесі навчання іноземних студентів української мови / О.М. Тепла // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. – 2010. – Вип. 12. – С. 179–182 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2010_12_33.

Анотація

О. ШЕСТЕЛЬ. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті розглянуто поняття «комунікація» та «міжкультурна комунікація», виявлено особливості формування міжкультурної комунікації студентів напряму підготовки «Туризм» у процесі вивчення гуманітарних дисциплін. Підкреслюється важливість володіння навичками міжкультурної комунікації в системі професійної підготовки менеджерів туризму. Визначено фактори, які ефективно впливатимуть на формування навичок міжкультурної комунікації.

Ключові слова: комунікація, міжкультурна комунікація, інноваційні методи навчання, компетентність.

Аннотация

Е. ШЕСТЕЛЬ. ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ СПЕЦИАЛИСТОВ СФЕРЫ ТУРИЗМА В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН

В статье рассмотрены понятия «коммуникация» и «межкультурная коммуникация», выявлены особенности формирования межкультурной коммуникации студентов направления подготовки «Туризм» в процессе изучения гуманитарных дисциплин. Подчеркивается важность владения навыками межкультурной коммуникации в системе профессиональной подготовки менеджеров туризма. Определены факторы, которые будут эффективно влиять на формирование навыков межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: коммуникация, межкультурная коммуникация, инновационные методы обучения, компетентность.

Summary

O. SHESTEL. PECULIARITIES OF FORMING INTER-CULTURAL COMMUNICATION OF SPECIALISTS IN THE SPHERE OF TOURISM IN THE PROCESS OF STUDYING HUMANITARIAN DISCIPLINES

The article deals with the concepts of „communication“ and „intercultural communication“, reveals the peculiarities of the formation of intercultural communication among students in the direction of preparation "Tourism" in the process of studying humanitarian disciplines. The importance of mastering the skills of intercultural communication in the training of tourism managers is emphasized. Factors that will effectively influence the formation of skills of intercultural communication are determined.

Key words: communication, intercultural communication, innovative teaching methods, competence.

Рецензії

Рецензии

Review

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови,
віце-президент
з науково-педагогічної роботи
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»*

**РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ О.В. ГУРКО «КАТЕГОРІЯ СТВЕРДЖЕННЯ
ТА ЇЇ ВИРАЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ»¹**

Питання, пов'язані з категорією ствердження, належать до переліку тих проблем лінгвістики, які на кожному етапі свого розвитку не втрачають актуальності, а навпаки – набувають нових ракурсів студіювання. Складність вивчення цієї категорії зумовлена передовсім тим, що протягом тривалого часу науковці кваліфікують її як логіко-граматичну, синтаксичну, комунікативно-прагматичну, структурно-семантичну, семантико-граматичну, модусну чи когнітивно-функційну. Утім, єдиного підходу до інтерпретації категорії ствердження в україністиці немає. Саме тому на часі системне дослідження функційно-семантичних параметрів реалізації категорії ствердження на синтаксичному, морфологічному та словотвірному рівнях української мови, що, безперечно, зумовлює актуальність монографічного опису Олени Василівни Гурко.

Наукова новизна рецензованої праці полягає в тому, що широкий та різноманітний матеріал висловлень зі стверджувальним змістом уможливив виконання низки інноваційних завдань, зокрема: диференційовано пряме, непряме та імпліцитне ствердження [1, с. 59]; виокремлено основні засоби експлікації стверджувального значення [1, с. 60–146]; з'ясовано роль лексико-граматичних одиниць у вираженні значення ствердження [1, с. 60]; встановлено параметри вираження прямого ствердження на морфологічному та синтаксичному рівнях мови [1, с. 78–144]; структуровано фразеологічні одиниці за характером реалізації ствердження [1, с. 73–78]; розширено функції слів-речень у вербалізації значення ствердження [1, с. 130–133]; визначено основні способи вираження стверджувального значення за допомогою висловлювань згоди [1, с. 133–138]; контекстуально розмежовано стверджувальні одиниці [1, с. 138–144]; схарактеризовано виражальні можливості непрямих та імпліцитних засобів реалізації ствердження [1, с. 147–198]; визначено межі заперечних засобів в передаванні значення ствердження [1, с. 161–167]; виявлено основні функціонально-стильові сектори експлікації стверджувального значення [1, с. 201–203]; встановлено ядерну, приядерну, проміжну, периферійну та крайню периферійну зони функційно-стильових секторів у реалізації значення ствердження [1, с. 203–249].

Цілком мотивованою постає структура монографії, яка містить передмову, чотири розділи та літературу (бібліографічні посилання, використані джерела, зокрема художня література, наукові тексти, офіційно-ділові, періодичні та Інтернет-видання).

У першому розділі («Категорія ствердження: полістатусний характер») авторка доцільно репрезентує мовну сутність категорії ствердження, з'ясовуючи її підґрунтя. Вона повно узагальнює наукові здобутки своїх попередників щодо відбиття категорії ствердження в логіці, філософії, психології та лінгвістиці. Олена Василівна ядро логіко-філософської та лінгвістичної категорії ствердження вбачає у відбитті істинності чи хибності висловлення; констатації наявності в кого-небудь чи чого-небудь певної ознаки; відповідності чи невідповідності об'єктивній дійсності [1, с. 17].

Заслуговує схвалення те, що авторка акцентує увагу на зв'язку категорії ствердження з такими модусними категоріями, як модальність, реальність, евіденційність, епістемічність, оцінність, наголошуючи, що одиниці цих категорій, «передаючи інформацію, відбивають суб'єктивне ставлення мовця до повідомлюваного та беруть участь у формуванні стверджувальних висловлень» [1, с. 58]. Сподіваємося, що в майбутньому цей аспект дослідження матиме глибше логічне продовження.

На нашу думку, аналізуючи категорію ствердження, потрібно було також описати її співвідношення з категорією заперечення, вказати на те, що об'єднує та розрізняє ці дві категорії.

Другий розділ рецензованої праці («Система семантико-функційних виявів прямого ствердження в українській літературній мові») безпосередньо присвячено з'ясуванню прямих засобів вираження категорії ствердження в українській літературній мові. Олена Василівна докладно аналізує лексико-граматичні маркери ствердження, зауважуючи, що дієслова та прикметники найпотужніше відбивають стверджувальний зміст [1, с. 144]. Авторка цілком справедливо зараховує займенникові іменники, прикметники, прислівники та числівники до прямих виразників ствердження, домінанту яких убачає в стверджувально-узальнювальних іменниках та прикметниках [1, с. 92].

Третій розділ наукової розвідки («Мовна репрезентація непрямого та імпліцитного ствердження в українській літературній мові») вербалізує засоби непрямого ствердження, зреалізованого на словотвірному та граматичному рівнях мови, а також імпліцитного ствердження, сформованого за допомогою сполучників, прийменників та приєднувальних конструкцій.

¹ Гурко О.В. Категорія ствердження та її вираження в українській літературній мові : монографія / О.В. Гурко. – Дніпро : ЛІРА, 2017. – 316 с.

Особливої актуальності набуває питання словотвірної вербалізації непрямого ствердження в українській літературній мові. Схвальним є те, що авторка вперше в україністиці інтерпретує афікси, семантична структура яких окремо чи в поєднанні з лексемами різної частиномовної належності відбиває стверджувальний зміст [1, с. 148–158]. Утім, водночас і дискусійним є витлумачення їх у контексті значення ствердження. На нашу думку, ці афікси варто кваліфікувати як спорадично стверджувальні.

У четвертому розділі «Реалізація категорії ствердження у функціональних стилях мовлення» О.В. Гурко з оперттям на широкий фактичний матеріал структурує ствердження за функційно-стильовими секторами, впорядковуючи до відповідної ніші кожен із засобів реалізації ствердження.

Виваженими й доречними є розмірковування Олени Василівни про те, що стверджувальний зміст найповніше відбито в текстах конфесійного стилю, зважаючи на те, що за допомогою стверджувальних конструкцій вірянин апелює до Бога, констатує велич і силу Божого слова, дякує за допомогу, а також в усіх підстилях наукового стилю, оскільки витлумачення та аргументація вступу, основної частини та висновку здебільшого побудовані на ствердженні. Не викликає заперечень й те, що вияв стверджувального значення в розмовному стилі «може бути водночас найпотужнішим та найслабшим, оскільки розмовне мовлення є спонтанним та найменш передбачуваним» [1, с. 250].

Оцінюючи рецензовану працю Олени Василівни Гурко «Категорія ствердження та її вираження в українській літературній мові» загалом, відзначимо її актуальність та об'єктивність зроблених узагальнень. Опрацьовані теоретичні засади аналізу категорії ствердження будуть плідними для подальшого дослідження проблем функційної і категорійної граматики не лише української, а й типологічно подібних до неї мов.

Практичну цінність виконаної роботи визначає те, що обґрунтовані в ній засади можуть бути використані у вишівській та шкільній практиці викладання синтаксису, морфології, лексикології, фразеології, стилістики української мови, в проведенні спецкурсів та спецсемініарів, а також у науково-пошуковій роботі студентів і магістрантів філологічних спеціальностей.

Підсумовуючи, зазначимо, що рецензована праця О.В. Гурко є першим ґрунтовним лінгвістичним дослідженням, яке стимулюватиме подальші пошуки у вивченні категорії ствердження.

«Південний архів» (Збірник наукових праць. Філологічні науки)
„Pivdenniy Arkhiv” (Collected papers on Philology)

Наукове видання

ПІВДЕННИЙ АРХІВ
PIVDENNIY ARKHIV

(Збірник наукових праць. Філологічні науки)
(Collected papers on Philology)

Випуск — **LXVIII**
Issue

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 23,25. Замов. № 20/17. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.